

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

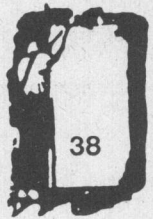

‘Ο Λογοτεχνικός Πολίτης

Μηνιαία επίθεώρηση ● Οκτ.-Νοέμ. 1980 ● Τεύχος 38 ● 80 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση • τεύχος 38 • Οκτ.-Νοέμ. 1980 • 80 δρχ.
Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άγγελου Έλεφάντη	Πολιτική τρομοκρατία
Κώστα Ζουράρι	Καί ή Έκκλησία νά φοβήται τό κράτος
Κώστα Ζουράρι	Ridi Rizospasti
Άγγελου Έλεφάντη	Οί κομπάρσοι καί οί επαίοντες τής πολιτικής.
Άριστείδη Μπαλτά	Οί τακτικοί καθηγητές καί ό Άγιος Θωμάς ό Άκινάτης.
Άριστείδη Μπαλτά	Γιά ένα πολιτικό διάλογο γιά τό Νόμο - Πλαίσιο.
Άγγελου Έλεφάντη	Η έξουσία, τά πρόσωπα, ό χώρος.
Λαωνίδα Λουλούδη	Κανονισμός σπουδών τής Φιλοσοφικής Σχολής στό Ρέθυμνο
Γιώργου Χουρμουζιάδη	Άνθρωποι - όρμόνες ζώα - μηχανές
	Η αναζήτηση του άτόμου μέσα στή νεολιθική κοινότητα.

Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Γιώργου Δερτιλή	Δυτικά πρότυπα καί Βαλκανικές έξαιρέσεις
Χριστίνας Άγριαντώνη	«Τό ζήτημα τών τραπεζών 1871-73» του Γιώργου Δερτιλή.
Άριστείδη Μπαλτά	Έννοια καί χρησιμότητα τής φιλοσοφίας του Η. Νικολούδη

Φωτογρ. έξωφύλλου: Στέλιος Σκοπελίτης

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμνη 400 δρχ., έτήσια 800. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εύρώ-
πης: έξάμνη 550 δρχ., έτήσια 1000 ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμνη 600 δρχ. έτήσια 1200 ● Γιά
Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Έταιρείες: έξάμνη 600 δρχ., έτήσια 1200 ● **ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ -**
ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Έκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή, Ίδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: Άγγελος
Έλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκύτταρο ΕΠΕ, Ύμηττου 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαραγωγή:
Σταύρος Κουνδουράκης, Έμμ. Μπενάκη 122 καί Πετσόθου 12, τηλ. 3622383 ● Έκτύπωση: Άφοί Χρυσσοχού, Στυμφαλίας
8 - Περιστερί, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● Έπιμέλεια, Άφροδίτη Άντωνάκη ● Κυκλοφορεί
στά περίπτερα καί τά βιβλιοπωλεία ● Κεντρική διάθεση γιά Θεσσαλονίκη καί Β. Έλλάδα: βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή
78, τηλ. 279720.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Πολιτική τρομοκρατία

Ο φιλεύσπλαχνος Ριζοσπάστης ενέδωσε σέ παράκληση του αναγνώστη του κ. Θ. Κέη και, στό φύλλο τής 31 Αυγούστου 1980, δημοσίευσε απάντηση σέ κείμενο του συνεργάτη μας Κώστα Ζουράρι («Ο Κουβάς», Πολίτης, τεύχ. 34, Μάιος 1980). Καί αυτοί οι καλοί άνθρωποι ενέδωσαν στην παράκληση παρόλο που θεωρούν ότι «τέτοιον είδους κείμενο σάν αυτό του περιδόητου Ζουράρι στό περιοδικό «Ο Πολίτης» δέν αξίζουν τόν κόπο ν' άπασχολούν τίς στήλες τής έφημερίδας μας».

Είμαστε δέβαιοι ότι πάρα πολλοί αναγνώστες μας δέν άσχολούνται, και μέ τό δίκιο τους, μέ τά ιδεολογικά συναξάρια του «Ρ», και, σίγουρα, δέν έχουν άπολαύσει τήν ιδεολογική «συνεισφορά» του κ. Κέη — μέ τίτλο «Η άποσύνθεση και οι Ριγολέττοι τής ψευτοανανέωσης» — για τήν άποστειρωση του κόμματός του. Λυπούμαστε που ή έλλειψη χώρου και μέσον δέν μās επιτρέπουν νά ανάδημοσιεύσουμε δλόκληρο τό κείμενο που μās αφιέρωσε ο «Ρ», ώστε ο καθένας νά μπορεί νά έχει μιάν άμεση γεύση από τό ύφος, τό ήθος και τίς πολιτικές αντιλήψεις του άρθρογράφου και τής έφημερίδας του. Μπορεί όμως ο αναγνώστης νά πάρει μιάν εικόνα μέ τά παρακάτω που άραδιάζει ο κ. Θ. Κέης, άκριβώς μετά τό έναρκτηριο λάκτισμα τής σύνταξης του Ριζοσπάστη.

«Η λεγόμενη ανανέωση είχε ίσως κάποια σοβαρότητα όταν εμφανίστηκε τό 1968. Είχε άκολουθηθεί αρχικά από έναν αριθμό τίμων αγωνιστών. Καί σήμερα άκόμη τήν άκολουθούν όρισμένοι αξιόλογοι έπιστήμονες μέ σημαντική συμβολή σέ κλάδους όπως ή θεωρητική και ή έφηρμοσμένη παιδαγωγική, ή κοινωνική ιστορία, ή πολιτική θεωρία κ. ά. Δικαιολογημένη, λοιπόν θά ήταν ίσως για κάποιους ή προσδοκία ότι ή λεγόμενη «ανανέωση» θά συνέχιζε τήν πολιτική παράδοση του Α. Σβώλου, του Ίω. Σοφιανόπουλου και τής προδικτατορικής ΕΔΑ που, ανεξάρτητα από όποιοσδήποτε αντιρρήσεις για τό πρόγραμμα και τήν τακτική τους, είχαν χρήσιμο και σέ γενικές γραμμές θετικό ρόλο στην εξέλιξη του λαϊκού μας κινήματος.

Δυστυχώς μιά τέτοια προσδοκία διαψεύδεται από τά συμπτώματα εκφυλισμού και σήψης που εμφανίζει ο χώρος τής λεγόμενης «ανανέωσης». Τό κυριότερο από τά συμπτώματα αυτά είναι ή παρουσία στο χώρο αυτό διαφόρων χρεοκοπημένων έπιστημονικά και άδισταχτων ήθικά ψευτοδιανοουμένων «έξ έσπερίας», χωρίς σοβαρή κατάρτιση και μέ άμφίβολη επίδοση σέ όποιοδήποτε έπιστημονικό κλάδο, μέ τήν εξαίρεση, ίσως, κλάδων μέ άμφισβητούμενο άκόμη αντικείμενο, όπως ή σημειολογία και ή ύφολογία. Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ή έξομείωση τής «έπανάστασης» μέ τή χυδαιολογία, ή αναγωγή τής πολιτικής στην ύφολογία και τής ύφολογίας στο ύδρεολόγιο, ή αντικατάσταση τής σοβαρής έρευνητικής δουλειάς από τήν κίτρινη δημοσιογραφία, ή έλλειψη πολιτικού και έπιστημονικού ήθους. Όρισμένοι αναλαμβάνουν τό ρόλο τής Πυθίας, ή του Μωυσή και δίνουν άκαταλαβίστικα μαθήματα πολιτικής ήθικης, άλλοι αναλαμβάνουν τό ρόλο τής γελωτοποιού ή του καρνάβαλου τής «ανανέωσης». Μέσα στο πλαίσιο του ρόλου αυτού προβαίνουν σέ δηλώσεις άντικομμουνιστικής νομιμοφροσύνης που χαρακτηρίζονται από άπερίγραπτη άσυναρτησία, ήλιθιότητα και χυδαιότητα. Στίς δημόσιες θέσεις τους συνεχίζουν τήν αξιοθρήνητη παράδοση των κονδυλικών έκδοροσφαγέων που άποτελεί τό στήγμα τής έλληνικής πολιτικής ιστορίας του μεσοπολέμου. Οι ψευτοδιανοούμενοι αυτοί, και ιδιαίτερα ή ύποομάδα που ανέλαβε τό ρόλο του γελωτοποιού τής ψευτοανανέωσης, καταδικάζουν τους ίδιους, τήν «έτοιμη σκέψη», όποιαδήποτε πίστη, όρθολογική ή μή, τίς «έτοιμες φόρμουλες» κ.λπ. Τά κλισέ

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

αυτά εκφράζονται με λεξιλόγιο υποπρολετάριον σε κατάσταση κραιπάλης με εκφράσεις που τις χαρακτηρίζουν ή αισχρολογία και κοπρολογία και που τις βρίσκει κανείς στις πιο χυδαίες ναζιστικές φυλλάδες. Ορισμένα από τα κείμενα των «Ριγολέττων» αυτών της ψευτοανανέωσης δείχνουν πως οι συγγραφείς τους κατατρύχονται από σεξουαλικές φαντασιώσεις και ασυγκράτητες παρορμήσεις προς την κοπρολαγνεία. Αυτές προδίδονται από την άναγωγή του πολιτικού προβληματισμού σε χυδαία σεξοπορνογραφικά παραληρήματα περί νύτων και «προωκτών», (για τους άθλητές της ΓΛΔ) «όργασμών», «σπασμών», «συνουσιών» και άλλα παρόμοια. Η μόνη νηφαλιότητα που απομένει στους συγγραφείς των «κειμένων» αυτών είναι αυτή που τους υπαγορεύει να παίρνουν προφυλάξεις για να αποφύγουν τις συνέπειες του ποινικού νόμου.

Η άπιστευτη για όποιον δεν τά έχει διαβάσει χυδαιότητα των «κειμένων» των γελωτοποιών της «άνανέωσης» – οι όποιοι κατά τά άλλα παθιάζονται για τό διάλογο και μαίνονται κατά του «δογματισμού» – απαγορεύει κανονικά οποιαδήποτε συζήτηση μαζί τους. Ώστόσο τό «Ές», οι «τετρακόσιοι» και οι άλλοι συγγενείς δέχονται τέτοιες χυδαίες «συνηγορίες». Η Αύγή και πιο πολύ ή σύνταξη του αντικομμουνιστικού και αντισοβιετικού περιοδικού Πολίτης τις δημοσιεύει, λημονώντας την αξιωσή της να είναι δάσκαλος πολιτικού ύφους και ήθους. Οι πανεπιστημιακοί που συνεργάζονται στον Πολίτη δεν ενοχλούνται από την άφώρητη δυσοσμία και την άποφορά που αποπνέουν τά κείμενα των γελωτοποιών τά όποια δημοσιεύονται δίπλα στα δικά τους. Έφρόσον όλοι αυτοί οι κύριοι δέχονται να εκφράζονται ή να συνυπάρχουν με τις «διακηρύξεις» των γελωτοποιών, ό άπλός Έλληνας πολίτης που νοιάζεται για να γίνεται με κάποια στοιχειώδη εὐπρέπεια ή πολιτική διαμάχη έχει την υποχρέωση να καταγγείλει την ήθική και πολιτική σήψη, άσφαλής δείκτης της όποίας είναι οι διακηρύξεις των Ριγολέττων της «άνανέωσης».

Και έπονται πολλά παρόμοια σε συνέχειες δύο.

Δέν θά σχολιάσουμε αυτό τό κείμενο γιατί έχει τόσο άποτρόπαια σαφήνεια ώστε τό όποιοδήποτε σχόλιο εκ μέρους μας θά άποτελοῦσε βάνανση υποτίμηση της νοημοσύνης του άναγνωστικού κοινού. Ούτε, βέβαια, είμαστε διατεθειμένοι να άνοιξουμε διάλογο με τό «Ρ» γιατί καμιά κουβέντα δεν άπομένει να γίνει μ' εκείνους που, όσους δεν συμμερίζονται τις άπόψεις τους, δεν διστάζουν να τους χαρακτηρίσουν ψευτοανανεωτές, ψευτοδιανοούμενους, σεσηπότες, έξ έσπερίας, φαντασιόπληκτους σεξουαλικά, αντικομμουνιστές, γελωτοποιούς, καρνάβαλους, υποπρολετάριους εν κραιπάλη, εκδοροσφαγείς. Ώστόσο οι άρθρογράφοι του κατά τον «Ρ» αντικομμουνιστικού Πολίτη είναι υποχρεωμένοι να όνομάσουν με τό πραγματικό της όνομα την πολιτική μέθοδο αυτής της έφημερίδας και του κόμματος που εκφράζει: *πολιτική τρομοκρατία*. Δηλαδή: «Έσεis πανεπιστημιακοί, όσοι συνεργάζεστε με τον αντικομμουνιστικό Πολίτη, αξιόλογοι έπιστήμονες κατά τά άλλα, αν συνεχίσετε αυτήν την άθέμιτη έρωτοτροπία, θά σās καταγγείλουμε στό λαό ως αντικομμουνιστές και λακέδες της αντίδρασης. Αν δεν μπορείτε να σταθείτε στό πλευρό του επαναστατικού κινήματος, συμπεριφερθείτε τουλάχιστον ως πειθήνιοι συνοδοιπόροι του Ριζοσπάστη ως έπραξαν κάποτε, όσο τό έπραξαν, ό Σβώλος, ό Σοφιανόπουλος και οι μικροαστοί της προδικτατορικής ΕΔΑ!»

Τά πράγματα είναι έτσι καθαρά. Οι άπαντήσεις περιττεύουν. Ο καθένας είναι ή στάση του. Όσο για μās τό μόνο που χρωστάμε στό Ριζοσπάστη είναι ή μεγαλύτερη δυνατή περιφρόνηση.

Άγγελος Έλεφάντης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ridi Ριζοσπάστη

σ' ένα κόμμα «σημαδεμένο από τήν κατάρα του άδειου λόγου» (Γ. Σεφέρης)

Ρίξε μου, ρίξε μου, όρθόρριζά μου αύχημη,
«Μά τί ζητάς επιτέλους, πνιγμένος μέσ
στίς λέξεις;» (Γ. Ρίτσος).

● Τίς εί, Θ. Κέη, δικηγόρε; Συνήγορος του «Κουβά» και ριζοσπά-
στειος «αναγνώστης» τής τελευταίας στρατολογίας, άφου προηγουμέ-
ως έψέκασες τόν ανατέλλοντα πράσινο ήλιο; Άλλά αυτός σέ άπελά-
κτισε και έσύ έστράφης στά μονόχορδα του ΚΚΕ, κραδαίνοντας τή
δικανική σου και έπαιτώντας διαλεκτική.

Γι' αυτό, όψιμε Θ. Κέη, τώρα πιά, «όλες οι λέξεις δέν σου φτάνουν
γιά νά πεις τό τίποτα» (Γ. Ρίτσος).

Γιατί, τώρα πού καταφθάνεις, άσθμαίνων στόν άγώνα, όταν έσύ πη-
γαίνεις, έμεις πιά γυρίσαμε.

Συντροφικό μου δρέφος, Θ. Κέη μου, τής παρωχημένης κομματικής
μου πολυετίας, άποστήθισε τό Ρίτσο σου, στό δέιλι τουτο του άλήστου
λήθης κουκουέ μας. Έκει μέσα στό κομμουνιστικό τους βράδυ, αυτοί
πού ξομείνανε κι έσύ πού σπεύδεις, κι άνεβαίνεις, άνεβαίνεις, μή χά-
σεις τήν άντιπαροχή, τόν άντιθάλαμο και τήν άντιμισθία, μάθε το,
παιδί μου: «παίρνεις χωρίς νά βλέπεις. Έγώ, τίποτα. Βλέπω όμως»
(Γ. Ρίτσος).

Τί βλέπω μέσ στό Κουκουέ;

Νεοσύλλεχτε Κέη μου, βλέπω: «Στρατιώτες, άρβύλες, βλαστήμιες»
(Γ. Ρίτσος).

Βλέπω τό βράδυ σας, «Ξεβράκωτο βράδυ» (Γ. Ρίτσος). Βλέπω ότι εκεί
ψηλά στό Κουκουέ, «Κατέβασαν τίς σημαίες. Μπήκαν στά σπίτια τους.
Μετρώνε τά λεφτά τους» (Γ. Ρίτσος). Και τούς άδήλους πόρους τους.

Κι έγώ;

Ριγολέττος, γελωτοποιός τής ανανέωσης, «Έλληνας. Όχι γυμνιστής.
Γυμνός» (Γ. Ρίτσος).

Σ' ένόχλησε, τό «έλληνας», συνήγορέ μου. Ναι λοιπόν: Έλληνας, γυ-
μνός, ΕΠΩΝΥΜΟΣ. ΓΥΜΝΟΣ. Όχι Άνώνυμος, διανοούμενος και
Άνώτατος κρατικός λειτουργός. Και Κουβάς.

Γυμνός όπως ή τόλμη, Έλληνας όπως ή μοναξιά. Γιατί τόν Κουβά
σου, πού λουφάζει ακόμη ως γυμνοσάλιαγκας,
«Μέ τόση έπίσημη στολή, πού τόν έντυσαν, κοντεύει νά χάσει τή φωνή
του» (Γ. Ρίτσος).

Τήν τιμή του; «Όχι αν λάβοις παρά του μή έχοντος»...

Η τιμή, τιμή δέν έχει. Έξαργυρώνεται όμως έναντι κομματικής βαθ-
μολογικής εξέλιξης, βουλευτικής συνοδοιπορίας και ειδικών τραθη-
κτινών δικαιωμάτων: άοιδών και λογίων, παρακαταθηκών και δα-
νείων. Ταξιδίων.

Ώνίων. Άργυρίων...

«Προσευχήσου, μητέρα» (Γ. Ρίτσος).

Κώστας Ζουράρις

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Οί κομπάρσοι καί οί έπαίοντες τῆς πολιτικῆς

«Γιά παράδειγμα δέν διαθέτει τά περιθώρια τό ΠΑΣΟΚ νά μὴν προστρέξει στή συνδρομὴ δυνάμεων τῆς κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς γιά τό χειρισμὸ τῶν πολιτιστικῶν θεμάτων (τομέα πού στίς μέρες μας ἔχει προσλάβει τεράστιες διαστάσεις) ἀφοῦ τό κίνημα δέν φαίνεται νά διαθέτει οὔτε σοβαρὴ ὑποδομὴ οὔτε κἀν τὴν κατάλληλη στελέχωση γιά τὴν ἀντιμετώπισή του».

Αὐτά γράφονται στό σοβαρὸ ΒΗΜΑ¹ διὰ γραφίδος Βασίλη Πάικου, καί, ὅπως ἄλλα πολλά, συνιστοῦν ἐμπειριστατωμένη πολιτικὴ ἀνάλυση καί συνάμα κατευθυντήρια γραμμὴ γιά τό μέλλον τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων στὸν ἀγῶνα τους ἐνάντια στή δεξιὰ.

Ἔτσι, τὴ στιγμὴ πού τό ΠΑΣΟΚ βρίσκεται στὰ «πρόθυρα τῆς ἐξουσίας» – ὅπως διατείνεται τό ἴδιο ἀλλὰ καί τό ΒΗΜΑ γιά λογαριασμὸ του – μοιράζονται καί οἱ μελλοντικοὶ ρόλοι: ὑπουργεῖα, γραμματεῖες, βουλευτικὴ ἀπλά ἢ τῆς Ἐπικρατείας, ὑποψηφιότητες, πριμοδοτήσεις. Σ' αὐτό τό, σύμφωνα μέ τὴν ἔκφραση τοῦ συρμοῦ, καλοστημένο «σενάριο», μοιράζονται ὄχι μόνο οἱ ρόλοι τῶν πρωταγωνιστῶν ἀλλὰ καί τῶν κομπάρσων. Σίγουρα ὑπάρχει φροντίδα καί γιά τὴ θέση τῶν θεατῶν πού θά πρέπει νά πληρώσουν μέ τὴν ψήφο τους τό θέαμα τῆς μεγάλης «ἀλλαγῆς».

Οἱ κομπάρσοι

Ὁ λόγος τώρα γιά τοὺς κομπάρσους. Καί βέβαια πρόκειται γιά τοὺς κομμουνιστές – ἀριστεροὺς τῆς ἀνανέωσης πού ὀρίστηκαν ἀρμόδιοι γιά τὰ πολιτιστικά θέματα. Στὴν ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ καί τοῦ κινήματος, ἐννοεῖται: κιθαρωδοί, μελοποιοί, ὕμνωδοί, σαλτιμπάγκοι, θεατρίνοι, σινεάστ, ἔκφωνητές, στιχοπλόκοι, καλαμαράδες, κονδυλοφόροι, ἐμπυχωτές, ἀναστηλωτές, διακοσμητές, προπαγανδιστές, ὑπεύθυνοι τοῦ καλλιτεχνικοῦ προγράμματος στή φιάστα τῆς ἀλλαγῆς, καί σοσιαλμερακλήδες προμηθευτές τερψιλαρυγγίων.

Ἀπὸ πολιτικὴ ἀποψη τό ρεῦμα τῶν κομμουνιστῶν – ἀριστερῶν τῆς ἀνανέωσης, ὀργανωμένων καί ἀνοργάνωτων, δέν λαμβάνεται ὑπόψη. Οὔτε φίλοι οὔτε ἐχθροί, οὔτε σύμμαχοι οὔτε ἀντίπαλοι. Ἐμπειροί, ὅμως, καθὼς εἶναι στὰ «κουλτουριάρικα» προσορίζονται γιά τὴν ἐπ'ἀνδρωση τοῦ σκάφους, γράσο γιά τό «πέρασμα» τῆς γραμμῆς, τζουτζέδες γιά τὴ διευθέτηση τῶν προβλημάτων πού θά «μπαίνουν» στὴ νέα κατάσταση. Γιατί, ἀφοῦ «γιά τό χειρισμὸ τῶν πολιτιστικῶν θεμάτων τό κίνημα δέν διαθέτει οὔτε σοβαρὴ ὑποδομὴ οὔτε κἀν τὴν κατάλληλη στελέχωση» τότε θά πρέπει μέ δανεικά κι ἀγύριστα θαλασσοδάνεια νά κάνει τὴ δουλειὰ του. Ἀλλὰ γιατί τό ΠΑΣΟΚ δέν διαθέτει ὑποδομὴ καί στελέχωση; Γιατί οἱ ἄνθρωποι τῆς κουλτούρας πού λένε, ἐπιστήμονες ἢ δημιουργοί, βρίσκονται μακριὰ ἀπὸ τό κόμμα πού θεωρεῖ σίγουρη τὴν ἀλλαγὴ; Καί τί σημαίνει γι' αὐτὴν τὴ σοσιαλιστικὴ ἀλλαγὴ, τὴν ποιότητα, τὴ βιωσιμότητα καί τὴν ἴδια τὴ δυνατότητά της, ἂν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τέχνης δέν ἐντάσσονται στὴν πειθῆνια κομματικὴ στελέχωση τοῦ ΠΑΣΟΚ; Τὰ ἐρωτήματα αὐτά δέν ἀπασχολοῦν τὸν κ. Πάικο καί οὔτε τό ΒΗΜΑ. Δικαίωμα τους νά μὴν ἀσχολοῦνται μέ ὅλα τὰ θέματα. Δικαίωμά μας ὅμως νά θεωροῦμε ὅτι τό κύριο πρόβλημα βρίσκεται ἀκριβῶς σ' αὐτὰ πού ἐκείνοι λησμονοῦν.

Τό ΠΑΣΟΚ, ὁ Πρίγκιπας καί ὁ σοφός

Τὰ ἐρωτήματα αὐτά, πού σχετίζονται μέ τὴν πολὺ μικρὴ ἀπήχηση τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀνάμεσα στοὺς διανοούμενους, θά περιμένε κανεὶς ὅτι θά βάραιναν ἀποφασιστικά στίς πολιτικὲς ἐκτιμήσεις καί τοὺς πολιτικοὺς χειρισμοὺς τῆς ὑπεύθυνης πολιτικῆς του ἡγεσίας. Βέβαια διακηρύξεις γιά τὴν ἀνάγκη συσπείρωσης κ.λπ. δὲ λείπουν. Ὡστόσο σὲ μιὰ ἔρευνα τῆς Ἐξόρμησης, δημοσιογραφικοῦ ὄργανου τοῦ ΠΑΣΟΚ, γιά τό ρόλο τοῦ διανοουμένου στὴ σύγχρονη κοινωνία² υποβάλλεται ἡ ἐξῆς ἐρώτηση στοὺς ἐρωτώμενους: «Μπορεῖ καί μέχρι ποῖο βαθμὸ νά συμβάλει ὁ διανοούμενος στὴν ὑποδομή τοῦ λαοῦ γιά σωστὲς πολιτικὲς

1. Βασίλη Πάικου, «Τό ΠΑΣΟΚ στὰ πρόθυρα τῆς ἐξουσίας» «Τό Βῆμα», 19.10.1980

2. Ἐξόρμηση, φύλλα Αὐγούστου 1980.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

έπιλογές μέ στόχο ριζικές κοινωνικές αλλαγές;» Η έρώτηση αυτή (όπως και πλήθος άλλες διατυπώσεις στελεχών του) αποδεικνύει τήν πραγματική αντίληψη του ΠΑΣΟΚ για τό θέμα πού μās άπασχολεί. Καθιερώνεται δηλαδή ένας σαφής διαχωρισμός μεταξύ λαού και διανοομένων (λές και οί διανοούμενοι δέν είναι λαός). Ο διανοούμενος θεωρείται στοιχείο έξωτετικό ως προς τό λαό και όχι ένα από τά δομικά στοιχεία τής έννοιας λαός. Κι έτσι, σάν μορφωμένος πού είναι, λογίζεται ως ένοχος για τή μόρφωσή του και συνεπώς ύποχρεωμένος (άν θέλει νά είναι προοδευτικός) νά ξεπληρώσει τήν ένοχή του προσφέροντας βοήθεια στό λαό. Κι όχι μόνο θεωρείται στοιχείο έξωτετικό αλλά και πολιτικά άνύπαρκτο άφου καλείται νά «ύποβοηθήσει τό λαό, για σωστές πολιτικές έπιλογές». Ποίος όμως θά κάνει τίσ σωστές πολιτικές έπιλογές; Σίγουρα οί εκπρόσωποι του λαού πού χρειάζονται τούς διανοομένους νά τούς «ύποβοηθήσουν», προφανώς για νά μή διαπράξουν μνημειώδεις γκάφες, για νά προσφέρουν τίσ γνώσεις τους ως τεχνοκράτες ή μυστικοσύμβουλοι. Ακριβώς όπως ο κ. Πάικος και τό ΒΗΜΑ προορίζουν τούς κομμουνιστές τής ανανέωσης για τά πανηγύρια έτσι και ή Έξόρμηση θά αναθέσει στους διανοομένους ρόλους «ύποβοηθητικούς».

Νά λοιπόν πού μιά όρισμένη αντικειμενική δημοσιογραφία εκφράζει και εκμυλαίκευει μιά πολύ συγκεκριμένη και ύποκειμενικότατη πολιτική αντίληψη πού τόσο ταιριάζει μέ αντίστοιχες για τό θέμα του «φορέα τής αλλαγής». Και ή μιά και ή άλλη θά συμφωνήσουν ότι οί διανοούμενοι, και πολύ περισσότεροι όταν είναι διανοούμενοι και κομμουνιστές - άριστεροί, χρησιμεύουν μόνο ως οπαδοί-ψηφοφόροι και διαχειριστές τών πολιτιστικών θεμάτων. Για τά θέματα τής πολιτικής άς μή γίνεται λόγος. Γι αυτά άρμοδιότητα έχουν τό «Κίνημα» και ό Άρχηγός του.

Μέ τά παραπάνω δέν θέλω νά ίσοπεδώσω τίσ διαφορές πού ύπάρχουν μεταξύ ανθρώπων πού έχουν άνώτερη μόρφωση και κείνων πού καταδικάστηκαν στη στοιχειώδη, άνάμεσα σε κείνους πού δημιουργούν προσωπικό έπιστημονικό ή καλλιτεχνικό έργο και κείνους πού δέν δημιουργούν. Ούτε επιτρέπεται νά κάνει κανείς ότι δέν βλέπει ότι όντως ύπάρχουν διαφορετικοί κοινωνικοί ρόλοι, άκριβώς επειδή ύπάρχει ό κοινωνικός (καπιταλιστικός) καταμερισμός έργασίας πού, κοντά στ' άλλα, έχει δημιουργήσει μιάν ειδική κοινωνική κατηγορία, τούς διανοομένους. Μιλάω μόνο για μιά γενικευτική και άπλουστευτική διχοτομία λαός/διανοούμενοι (κεντρικό ιδεολόγημα του λαϊκισμού και τής άστικής ιδεολογίας) πού ευθέως παραπέμπει στο διαχωρισμό μεταξύ Πολιτικής και Διανόησης. Αύτός όμως ό διαχωρισμός είναι μυθευτικός τών πραγματικών σχέσεων και τών πραγματικών καταστάσεων· στην πολιτική πράξη άπομονώνει τούς ανθρώπους, άνοίγει χάσματα άνάμεσά τους, άπαλλάσσοντας τούς πολιτικούς από τήν ύποχρέωση νά διανοούνται και στερώντας τούς διανοομένους (και όχι μόνο τούς διανοομένους) τό δικαίωμα τους στην πολιτική. Μήπως λοιπόν οί διαχειριστές τής πολιτικής, οί Πολιτικοί, δέν είναι διανοούμενοι, ή μήπως οί όνομαζόμενοι διανοούμενοι βρίσκονται έξω από τήν πολιτική; Ή μήπως τό νά είσαι μέσα στην πολιτική σημαίνει άναγκαστικά νά είσαι ψηφοφόρος ή «βοηθητικός» του κινήματος; Τό αντίθετικό αυτό ζεύγος του Σοφού και του Πολιτικού, πού πολλοί θεωρητικοποίησαν και περισσότεροι έξυπνήσαν, φέρνει στο νου τή γνωστή εικόνα του Πολιτικού Ήγέτη και του ύποτελου ειδικού, του Πρίγκιπα και του όσφυοκαμψία μυστικοσύμβουλου ή γελωτοποιού.

Όσοσο αυτές οί «άθώες» νύξεις για τό μέλλον στο πλαίσιο τής πασοκικής δημοκρατίας πού προετοιμάζεται μās ύποχρεώνουν νά πάρουμε ύπόψη όρισμένα πράγματα. Και πρώτα άπ' όλα ότι κατά τό ΠΑΣΟΚ έναν μόνο ρόλο μπορούν νά αναλάβουν οί διανοούμενοι γιατί ένα μόνο ρόλο τούς αναθέτει: νά συναινέσουν στις δοσμένες πολιτικές έπιλογές τής ήγεσίας, νά προσφέρουν τήν όση γνώση, ευφυΐα ή ταλέντο διαθέτουν για νά τίσ προπαγανδίσουν, νά τεθούν στην ύπηρεσία τους ως ιδιότυποι μισθοφόροι, νά τίσ δοξολογήσουν, νά δοξολογήσουν εκείνους πού κατά τεκμήριο εκφράζουν τή λαϊκή θέληση.

Άλλά άν, πάλι, δέν είναι έτσι τά πράγματα, άν άλλες αντιλήψεις πρυτανεύουν στο ΠΑΣΟΚ, για τίσ σχέσεις κόμματος και τών διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων, τότε θά περίμενε κανείς ότι θά είχε εφαρμόσει μιάν άλλη πρακτική πολιτικών συνεργασιών και συμμαχιών όπου ό ήγεμονισμός θά ήταν έξ όρισμού άγνωστος και ή άνάγκη ίσότιμης συνεργασίας μέ τίσ άλλες πολιτι-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

κές δυνάμεις του σοσιαλισμού θα ήταν απαράβατος όρος. Όλοι όμως ξέρουν ότι αυτό δεν συμβαίνει: συνεργασία με το ΠΑΣΟΚ σημαίνει σύμβαση προσχωρήσεως άνευ όρων.

Άλλά τί σχέση έχουν αυτά με το σοσιαλισμό;

Η χρησιμοθηρία αυτής της αντίληψης για το ρόλο των διανοουμένων, ο έκδηλος ωφελιμισμός της, έχει εδώ και πολλές δεκαετίες καταταλαιπωρήσει και αποπροσανατολίζει το κίνημα του σοσιαλισμού σ' όλο τον κόσμο. Φαίνεται, όμως, ότι στον τόπο μας αυτού του είδους οι βαρβαρότητες δεν είναι θλιβερό μονοπώλιο του ΚΚΕ. Φαίνεται επίσης πως πολλοί ακόμη όχι μόνο δεν εναντιώνονται αλλά και αποδέχονται την ύποταγή σε πρόσκαιρες πολιτικές σκοπιμότητες ακόμη κι από κείνους που δεν τσιγκουνεύτηκαν τις κουβέντες τους για να στηλιτεύσουν τα έκτροπα του σταλινισμού.

Σύμφωνοι. Έτσι θα συμβεί αν έτσι προτιμούν οι ενεχόμενοι στην περίπτωση. Υπάρχει μάλιστα καιρός, όσοι δεν ξέρουν, να μάθουν και μπουζούκι. Άλλά αυτό δεν είναι αλλαγή, δεν είναι σοσιαλιστικός μετασχηματισμός. Άλλάζει απλώς ο λόγος των τυμπανιστών και τή θέση των αφερέγγυων και γεγηρακώτων παίρνουν άλλοι νεότεροι και θρονιωδέστεροι. Όσο για τους κομμουνιστές – άριστερους τυχαίνει να πιστεύουν ότι ή πορεία προς τήν αλλαγή υπάρχει μόνο όταν όλοι οι εργαζόμενοι παίρνουν τήν υπόθεση του σοσιαλισμού στα χέρια τους, όταν όλοι οι άνθρωποι συμμετέχουν ενεργά και διαπλαστικά στην πολιτική, όταν πολιτική δεν είναι άλλοτρίωση. Πράγμα που είναι πολύ πιο δύσκολο από μιά θεαματική έκλογική συγκέντρωση, πολύ πιο περίπλοκο από μιά κοινοβουλευτική πλειοψηφία και πολύ πιο σύνθετο από το διαχωρισμό των ανθρώπων σε έπαίοντες τής πολιτικής και όπαδούς.

Άγγελος Έλεφάντης

Οί τακτικοί καθηγητές και ό Άγιος Θωμάς ό Άκινάτης

Μιά από τίς αποδείξεις για τήν ύπαρξη Θεού που διατύπωσε ό Άγιος Θωμάς ό Άκινάτης στηρίζεται στο «πρώτο κινούν»: Η κίνηση ύπάρχει. Κάθε κινούμενο κινείται χάρη σε κάποιο άλλο κινούν. Αν και αυτό τό κινούν κινείται, τότε ή κίνησή του απαιτεί κάποιο άλλο κινούν. Και ούτω καθεξής. Μόνος τρόπος να αποφευχθεί τό regressus ad infinitum είναι ή ύπαρξη κάποιου πρώτου κινούντος. Αυτό τό πρώτο κινούν είναι ό Θεός.

Τώρα, ενώ ή Όμάδα Έργασίας για τή σύνταξη του Νόμου-Πλαίσιο πρόβλεπε ως γενική και λογικά συνεπή αρχή για τήν εξέλιξη του διδακτικού προσωπικού τήν κρίση κάθε μέλους ή ύποψηφίου μέλους από τους ομοιοβάθμους και άνωτέρους του, ή Έπιτροπή των Πρυτάνεων, ως γνήσιος έκφραστής του σώματος των τακτικών καθηγητών, διέγραψε τή λέξη «ομοιοβάθμους» και άφησε τό υπόλοιπο. Δηλαδή ό καθένας θα κρίνεται μόνο από τους άνωτέρους του.

Και τίθεται τό έρώτημα: Ποιός είναι άνώτερος όλων των άνωτέρων

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τακτικῶν καθηγητῶν γιά νά τούς κρίνει; Εἶναι προφανές ὅτι λογική ἀπάντηση δέν ὑπάρχει, παρά μόνο ἂν τό σῶμα τῶν τακτικῶν καθηγητῶν θεωρηθεῖ ὡς πρῶτο κινουν. Καμιά ἀντίρρηση. Μόνο πού, ἐπειδή μιá ἄλλη ιδιότητα τοῦ Θεοῦ εἶναι τό Πανάγαθον καί τό Πάνσοφον εἶναι δύσκολο νά θεωρήσουμε τό σῶμα τῶν τακτικῶν καθηγητῶν ὡς τόν Θεό τοῦ Πανεπιστημίου. Μάλλον γιά τόν «νουνό» του θά πρόκειται.

Ἄριστείδης Μπαλτάς

12.10.80

Καί ἡ Ἐκκλησία νά φοβῆται τό Κράτος

«Ἡ κυβέρνηση ἀποκλείει τήν καθιέρωση τοῦ πολιτικοῦ γάμου, ἐνῶ ἐπίσης διακηρύσσει ὅτι ἀντιτίθεται σέ κάθε ιδέα διαχωρισμοῦ Κράτους καί Ἐκκλησίας».

Τάδε ἔφα Ράλλης στόν ἀρχιεπίσκοπο καί τούς συνοδικούς μητροπολίτες. Θεώρησε δέ σκόπιμο νά προσθέσει τά ἑξῆς καρυκεύματα:

«Τό θρησκευτικό αἶσθημα, εἶναι βαθιά ριζωμένο στόν ἑλληνικό λαό καί ἐκεῖνοι, πού ἐπιθυμοῦν νά τό θγάλουν εἶναι λίγοι κακόβουλοι».

Ἡ

«Ἐκκλησία καί Κράτος εἶναι ἐπί αἰῶνες μαζί μέ τόν λαό ἕνα πράγμα καί ἀποτελοῦν μίαν ἔννοια καί ἡ παρούσα κυβέρνηση οὔτε ἔχει διανοηθεῖ νά ζητήσει τόν χωρισμό τους, γιατί κάτι τέτοιο θά ἐδλάπτε τήν πολιτεία».

... καί τό σόν φυλάττων, διά τοῦ Σταυροῦ σου Πολίτευμα...

Καημένη Ὁρθοδοξία! Ἀπό τή μέρα πού ὁ Κωνσταντῖνος σ' ἔβγαλε ἔνοπλη ἀπό τήν κουτσή κνήμη τῆς αὐτοκρατορίας γιά νά ὑπάρξεις ὡς δεκανίκι της, ἀνάμεσα σ' ἐσένα, τούς Ἕλληνες καί τό Κράτος, στό τρίγωνο τοῦτο τό ἀνισοσκελές, ποιός κερატώνει ποιόν;

Βαραίνει στήν Ὁρθοδοξία τό προπατορικό της ἀμάρτημα, ἡ ιδιομορφία, πού σφράγισε τήν τύχη τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐκχριστιανισμοῦ: ὁ ἐβραιοτραφῆς μονοθεϊσμός, ἐμπλουτισμένος μέ χύδην πλατωνικές ἐνέσεις, ἦρθε σέ σύγκρουση, στόν μείζονα ἑλληνικό χώρο, μ' ἕναν πολιτισμό, πού τοῦ ἦταν ὑπέροτρος. Ἐτσι, ἡ συνοικεσίου συνάφεια, πού ἐπιδίωξε, ἔγινε μέσα ἀπό δηώσεις, ἐμπρησμούς διβλιοθηκῶν καί ναῶν καί μέ τήν κρατική ρομφαία καί μπόλικο προσεταιρισμό ἑλληνικῶν πολιτισμικῶν κεκτημένων.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Στήν Δύση, ο έκχριστιανισμός έγινε φυσικά μέ σύγκρουση, αλλά εκεί ο κρατικός μονοθεϊσμός υπερείχε ως προς τά *res nullius*, πού εμφάνιζε ή νομαδική ζωή κι ή φτώχεια του πολιτισμού.

Γι' αυτό ή 'Ορθοδοξία, όταν συγκριθεί μέ τούς άλλους χριστιανισμούς, φαίνεται πιό φιλελεύθερη, πιό λαϊκή, υποβάλλει μιά μεταφυσική τής αναστάσεως παρά τής ένοχής.

Σ' αυτό όμως όφείλεται κι ή αρχέγονη ύποταγή της στό Κράτος. Μόνος του, μέ τά έφόδια του μηνύματός του, ο χριστιανισμός ήταν άδύνατο νά πείσει τούς 'Ελληνες: «*ξυναρμόττειν τούς πολίτας πειθοί τε και ανάγκη*», άδυνατούσε νά τό πράξει ο χριστιανισμός, διότι και ή πειθώ του ήταν φτωχή κι ή ανάγκη τών 'Ελλήνων κορεσμένη.

Αυτό λοιπόν, πού απέφευγαν οί από κάτω, επέβαλλαν οί από πάνω, μέ τή νομοθεσία του πυρός και του σιδήρου: «*έξόν δυοίν χρήσθαι προς τάς νομοθεσίας, ποιθοί και θία*».

Έν αρχή, για τόν έκχριστιανισμό τών 'Ελλήνων, ήρθε ή κρατική θία. 'Η πειθώ, γεννήθηκε αργότερα, ως άποπαίδι του διασμού... 'Η πορεία τής 'Ορθοδοξίας έχει ανεξίτηλα χαραχθεί από τό συγκαταβατικό καγχασμό τών 'Αθηναίων πολιτών, στην Πνύκα, όταν ο Παύλος, ένθεος μονοσήμαντος, ψέλλισε, σε κατά προσέγγιση έλληνικά, τήν κατά προσέγγιση υπεραπλουστευμένη του θεοδικία. Πού; Στο χώρο πού γέννησε τήν *αντιδικία*, δηλαδή τήν άρνηση του μοναδικού, μέ τήν καθημερινή ειρωνεία, πού περιβάλλει ή 'Αγορά τούς κελευστές του «'Ακτίστου» φωτός...

Σέ ποιούς; Στους άπογόνους του Προμηθέα άνοικτιρμονες σκόπτες τής θρησκοληψίας, δεδηλωμένους χλευαστές τής «μεταρσίωσης», έπαγγελματίες δύσπιστους προς τό έκάστοτε «φώς εκ φωτός» προερχόμενο και τά συνακολουθούντα τό φώς επαγγελματικά στελέχη του...

«'Εννους έθηκα» τούς 'Ελληνες, είπε ο Προμηθέας. Είς τούς αιώνας τών αιώνων...

Και «φρενών έπηβόλους».

Φρενών, φώτων ακτίστων, θεών, μητροπολιτών έπηβόλους.

'Αμήν.

'Η συγκλήρωσις, τό λαχείο και ή κληρουχία

Και ο γάμος; Μά από πού θά έλέγξεις καλύτερα τούς άνθρωπους, άν όχι από τό γάμο; Πώς θά διεισδύσεις πιό βαθιά μέσ στις ψυχές τους άν δέν έχεις *jus forimae noctis, utendi, alutendi*, στά τής κλίνης τους;

Πάλιά ή διαπίστωση, παλιότερη ή συνταγή: ούαί και άλίμονον, άν άφεθούν μόνοι τους, ο άντρας κι ή γυναίκα νά ζήσουν αυτόνομα τά τής ζωής τους. *Γάμος έστί μέν, συγκλήρωσις του θίου παντός, αλλά είναι κυρίως «θείου τε και άνθρωπίνου δικαίου κοινωνία»*.

Στό γάμο λοιπόν, οί σύνενοι δέν είναι ποτέ δύο. 'Αμφότερες, και ή θείου δικαίου έξουσία και ή άνθρωπίνου δικαίου, 'Εκκλησία και Κράτος αναγκάζουν τό ζευγάρι νά τίς δεχθεί ως παρακοιμώμενους συνεύρους, σε διαρκή συνεπίμεικτη άσέλγεια, πού βασανίζει τή σχέση και χαλιναγωγεί τή χαρά.

'Ο νόμος στρεβλώνει τόν έρωτα, ή εκκλησία τόν κανοναρχεί, και οί δύο τόν μισούν. 'Η εκκλησία, πού δέν είχε ποτέ της έμπιστοσύνη στόν έαυτό της, έπαιτεί από τό Κράτος νά επιβάλλει συζύγους τά καυδιανά δικρανα τής «νόμω κρατούσης 'Εκκλησίας»: δηλαδή, τό Κράτος αναγνωρίζοντας τό θρησκευτικό γάμο, συνελέγει μέν τόν γάμο, υποτάσσει όμως τήν 'Εκκλησία, πού υποδαθμίζεται σε ταπεινή θεραπεινίδα του.

Ταλαίπωρη 'Ορθοδοξία!... Δέν πίστεψες ποτέ στη γονιμότητα τής συνεύρεσής σου μέ τούς 'Ελληνες. Προτίμησες πάντα τή διακόρεσή σου από τό Κράτος, προτίμησες τό συνοικέσιο και έχασες τό γάμο από έρωτα.

Προτίμησες τά τριτοκοσμικά σαράκια τής τουρκοκρατίας, από τήν κάρα τών δυτικών, γιατί σκέφτηκες ταλαίπωρα, ότι όταν τό Κράτος τών 'Ελλήνων βγει από τή μέση, ή 'Ελλάδα θά σου παραδοθεί. 'Ακόμη και τήν ένωση τών εκκλησιών, τήν είδες, τότε, κοντόθωρα: «*και διά του πάπα έθάρρει έλευθερώσαι τήν εκκλησίαν από τής επιτεθείσης αυτή δουλείας παρά του βασιλέως*», λέει ο μέγας εκκλησίαρχος Συρόπουλος, για τή στάση του πατριάρχη 'Ιωσήφ, στη σύνοδο τής Φλωρεντίας.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Όλοι συμφωνούμε, ότι η Όρθοδοξία πρέπει νά απελευθερωθεί από τή δουλεία πού τής έχει από γεννησιμιού της επίβάλλει τό Κράτος. Γιατί στό μεταξύ και μέσα στά πάθη του Γένους, ή Όρθοδοξία έπαψε νά είναι τό ξενόφερτο δεκανίκι, ό έπηλυσ ούράνιος βραχίον τής κοσμικής έξουσίας. Μέσα στην άργούρη διάρκεια, (διάρκεια, όχι συνέχεια), του έλληνισμού ή εκκλησία έγινε ένα από τά σημαδιακά στοιχεία μας, τό χνούδι μας τό ζέστανε ή Κεχαριτωμένη, χωρίς τόν Ακάθιστο δέν υπάρχει ό Ποιητής των θαλερών πραγμάτων.

Και μέσα στους μυκτηρισμούς, πού θά ύποστούμε άφενκτα στό έγγύς παρόν και τό προκατασκευασμένο μέλλον μας, εκεί, πού θά βολοδέρνουμε μέσα στις «ευρωπαϊστικές» συσσωματώσεις, τους τριτοκοσμικούς έσωστρεφείς στρατωνισμούς ή τή σοσιαλιστική ύπαρκτή βαρβαρότητα, ίσως, ίσως ή Όρθοδοξία μπορεί άκόμη νά είναι άυτογνωσία και παραμυθία μας.

Ίσως...

Άλλά γι' αυτό, οι σημερινοί διαχειριστές της, μητροπολίτες, θεολόγοι και λοιποί συνοδικοί, πρέπει επιτέλους νά ένστερνισθούν τά άυτονόητα:

Ή νόμω κρατούσα Έκκλησία, δούλα του Κράτους καταντάει κι όχι κιβωτός του Γένους. Ο έκμαυλισμός της από τήν κοσμική έξουσία, όταν ατή τής πετάει τό κόκαλο του «θρησκευτικού γάμου» έξαχειώνει τήν Όρθοδοξία και έξαγριώνει τό χριστεπώνυμο μέν, αλλά και έλληνοπρεπέστατο πλήρωμα.

Διότι, πρώτον, ό καισαροπαπικός αυτός άναχρονισμός έρχεται σέ κατάφωρη αντίθεση μέ τά στοιχειώδη δικαιώματα του ανθρώπου, είναι διαβλητός, και θά προσβληθεί άμέσως από τόν πρώτο ένδιαφερόμενο, στό ευρωπαϊκό δικαστήριο, μόλις δλοκληρωθεί ή ένταξη στις κοινότητες.

Διότι, επίσης, θεσμοποιεί, διαιωνίζει και έθίζει τό λαό σέ μία συμπεριφορά «νομμοποιημένης» ύποκρισίας, ή όποία ύπονομεύει όχι μόνο τή συγκλήρωση του βίου παντός, αλλά και τήν ταλαίπωρη θείου δικαίου κοινωνίαν, πού είναι τό αντικείμενο τής εκκλησιαστικής μέριμνας.

Διότι ό γάμος ή, καλύτερα, ή συγκλήρωση του βίου, είναι λαχείο, όπως έχει εγκύρως άποφανθεί ό λαός μας. Τό δέ λαχείο τούτο ύπόκειται στις μέρες μας, σέ διαρκή άναδιαπραγμάτευση και διαχείριση, από τους κυρίως ένδιαφερομένους, δηλαδή τόν άντρα και τήν γυναίκα, και ύπεισέρχονται λεπτομέρειες έξόχως άντιπνευματικές, όπως π.χ. τά προικώα διαμερίσματα, τό ΙΚΑ, τά οικογενειακά επιδόματα, ή άναγνώριση τής παλλακειάς για τά δικαιώματα των κατιόντων και τό συντελεστή φορολογίας τά όποία βεβαίως δέν θυμίζουν τήν εύχλια του έν Κανᾶ γάμου.

Γιά όλα αυτά και τελεσιδικώς, κάκιση ύπηρεσία προσφέρουν στην Όρθοδοξία οι ύπηρετούντες ατήν ποιμενάρες της, πού εκλιπαρούν τό ρόλο του ληξιαρχου και του τμηματάρχη Β', μετατρέποντας τήν εκκλησία σέ ύποκατάστημα του ύπουργείου Κοινωνικών Ύπηρεσιών. Και έλάχιστα πιστεύουν αυτοί οι κρατικοσομμωνιστές στην έλληνορθόδοξη εκκλησία μας, πού είναι τό σεπτό σήνωμα τής μνήμης μας και σλεγγίδα για τήν άπορρύπανσή μας.

Και είναι καιρός, για τήν Έκκλησία, νά άπολακτίσει μέ βδελυγμία τήν ταπεινωτική και έξανδραποδίζουσα κληρουχία επί του γάμου και των όνομάτων, πού τής έχωρει τό Κράτος.

Διότι όταν ή Όρθοδοξία γίνεται εύτελής κληρούχος τής κοσμικής έξουσίας, τότε τό όποιοδήποτε Κράτος τελειότερα έλέγχει τή συγκλήρωση του βίου όλων μας: και των ύπηκόων, πού είμαστε και στους όποιους τό Κράτος άρνείται τό δικαίωμα νά γίνουμε πολίτες, διαλέγοντας κυριαρχικά τήν τελετουργία του γάμου μας, και τής Έκκλησίας, ή όποία, τότε, γυμνώνει τόν έαυτό της από τήν ύποχρέωσή της νά ύπηρετεί τό Πνεύμα.

Κώστας Ζουράρης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Γιά ένα πολιτικό διάλογο γύρω από τό Νόμο-πλαίσιο

Τό ένδεχόμενο νά ψηφιστεί από τή σημερινή Βουλή ό περιλάλητος Νόμος-πλαίσιο γιά τά Άνώτατα Έκπαιδευτικά Ίδρύματα βρίσκεται στην ήμερήσια διάταξη. Οί σύγκλητοι και όρισμένες Σχολές έχουν διατυπώσει τίς θέσεις τους, οί έφημερίδες έχουν φιλοξενήσει έρευνες όπου πολλοί, άτομα και φορείς, παρουσίασαν τίς απόψεις τους γιά τό πρόβλημα, απόψεις συχνά άντιμαχόμενες, τά κόμματα τής αντιπολίτευσης, επίσης, τοποθετούνται μέ βάση τίς γενικότερες πολιτικές τους επιλογές.

Πάρ' όλα αυτά, χαρακτηριστικό τής διαμάχης γιά τό Νόμο-πλαίσιο είναι ότι, ενώ έχουν ειπωθεί πολλά, δέν έχουν καθόλου ανοίξει τά θέματα πού άφορούν τή σχέση του Πανεπιστημίου μέ τό συνολικό έλληνικό κοινωνικό σχηματισμό στον όπου αυτό εντάσσεται. Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι στό χώρο τής ανανεωτικής άριστερας, κάθε άλλο παρά έχει αναπτυχθεί μία προβληματική πού νά συνδέει τίς αλλαγές πού θεωρούνται αναγκαίες και προοδευτικές γιά τό Πανεπιστήμιο μέ τή γενικότερη στρατηγική τής σοσιαλιστικής αλλαγής. Υπάρχει έτσι μία άποσύνδεση των δύο επιπέδων ή, στην καλύτερη περίπτωση, παράθεση στόχων χωρίς έσωτερική συνάφεια και ένότητα τής πολιτικής διαδικασίας πού θά τους προωθούσε. Μέ άλλα λόγια δέν έχει ακόμη αναπτυχθεί μία ουσιαστική πολιτική συζήτηση γιά τό Πανεπιστήμιο στό πλαίσιο όλων των δυνάμεων τής ανανεωτικής άριστερας, των οργανωμένων και των άνοργάνωτων, παρόλο πού οί δυνάμεις αυτές άποτελούν άποφασιστικό παράγοντα των πολιτικών εξέλιξεων στό χώρο αυτό.

Ό Πολίτης θέλοντας νά συμβάλει σ' αυτή τήν αναγκαία πολιτική αναζήτηση σκοπεύει στό επόμενο τεύχος του νά οργανώσει μία συζήτηση γιά τό Νόμο-πλαίσιο. Σάν εισαγωγή στή συζήτηση αυτή δημοσιεύουμε τό κείμενο του Άριστέιδη Μπαλτά πού ακολουθεί και πού πιστεύουμε ότι έπισημαίνει τά βασικά προβλήματα γύρω από τά οποία θά μπορούσε νά γίνει ό διάλογος.

Ό Νόμος-πλαίσιο στή σημερινή πολιτική συγκυρία

Πολλά συσσωρευμένα προβλήματα, πού σχετίζονται μέ τή διεθνή θέση τής Ελλάδας (έπανεπίταξη στό στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ), τήν ένταξη της στην ΕΟΚ, τίς επικείμενες βουλευτικές εκλογές (πιό άμφίρροπες από τίς άλλες μεταπολιτευτικές, και γι' αυτό πιό άποφασιστικές και κρίσιμες γιά όλες άνεξαιρέτως τίς πολιτικές δυνάμεις), τήν οικονομική κρίση και τή συνακόλουθη κοινωνική αναστάτωση, έχουν διαμορφώσει μία ιδιαίτερα ευαίσθητη πολιτική συγκυρία.

Στή συγκυρία αυτή, από πολιτική άποψη, ή πρωτοβουλία βρίσκεται στην κυβέρνηση: εκδηλώνει μία σαφέστερη παρά ποτέ έκσυγχρονιστική πρόθεση και προσπαθεί νά προωθήσει τήν αντίστοιχη πολιτική επιδιώκοντας έτσι, εκτός των άλλων, και τήν ουσιαστική πολιτική της διεύρυνση πρós τόν παραδοσιακά κεντρικό χώρο (κι όχι πιά μόνο μέ τήν άτομική προσχώρηση πολιτευτών).

Ένα από τά κομβικά σημεία αυτής τής συγκυρίας, όπου, μέ τόν ένα ή μέ τόν άλλο τρόπο, θά κριθεί πολιτικά ή επιτυχία τής κυβερνητικής πολιτικής και του έκσυγχρονισμού και τής διεύρυνσης, είναι ή διαδικασία διαμόρφωσης, συζήτησης, άποδοχής και ψήφισης στή Βουλή του νέου Νόμου-πλαίσιο γιά τά ΑΕΙ.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

Γιά τήν εκσυγχρονιστική πολιτική τής κυβέρνησης είναι αναγκαίο ό νέος Νόμος-πλαίσιο νά υπερψηφιστεί από τήν παρούσα Βουλή, όχι μόνο από τή συμπολίτευση αλλά και από δυνάμεις τής αντιπολίτευσης, πράγμα πού απαιτεί τήν καταρχήν συναίνεση τών παραγόντων τής πανεπιστημιακής ζωής και κυρίως εκείνων πού εκφράζουν τά κόμματα τής αντιπολίτευσης.

Έτσι ή σημερινή πολιτική συγκυρία και ή καιρία θέση πού κατέχει τό πρόβλημα του Νόμου-πλαίσιο σ' αυτήν αποκαλύπτει τήν πραγματική πολιτική βούληση και τήν πραγματική στρατηγική τών κομμάτων τής αντιπολίτευσης. Στο βαθμό πού ή κυβέρνηση εμφανίζεται έτοιμη νά αποδεχτεί όρισμένα από τά βασικά αίτήματα πού προέβαλαν οι αντιπολιτευτικές δυνάμεις, θυσιάζοντας, έστω και προσωρινά, όρισμένα από τά παραδοσιακά της στηρίγματα στό Πανεπιστήμιο, έξαναγκάζει τά κόμματα τής αντιπολίτευσης νά εγκαταλείψουν τίς γενικόλογες καταγγελίες τών κυβερνητικών θέσεων και προθέσεων, νά εξειδικεύσουν και νά όρίσουν συγκεκριμένα τό περιεχόμενο, τά όρια και τή μέθοδο τής «άλλαγής» πού επαγγέλλονται. Έξαναγκάζονται έτσι νά όρίσουν τήν πραγματική σχέση πού θεωρούν ότι υπάρχει ανάμεσα στό γενικό αντιπολιτευτικό τους λόγο και τά κοινωνικά προβλήματα πού ανακύπτουν στό χώρο του Πανεπιστημίου. Υποχρεώνονται επίσης νά προσδιορίσουν τή σχέση πού υπάρχει ανάμεσα στη δράση τών συνδικαλιστών τους μέσα στό Πανεπιστήμιο και τό γενικότερο πολιτικό τους σχεδιασμό.

Ή συζήτηση πού δέν έγινε

Μέχρι σήμερα ή συζήτηση για τά πανεπιστημιακά πράγματα έχει διεξαχθεί, σχεδόν αποκλειστικά, είτε στα πανεπιστημιακά συνδικαλιστικά πλαίσια είτε στα διάφορα πανεπιστημιακά όργανα. Φοιτητές, ΕΔΠ, καθηγητές, όλοι όσοι μίλησαν για τό Πανεπιστήμιο, εκφράστηκαν με βάση και άξονα τίς ένδοπανεπιστημιακές αντιθέσεις και προβλήματα. Άλλά ή σημερινή κατάσταση και ό πραγματικός κοινωνικός ρόλος του ελληνικού Πανεπιστημίου, ουσιαστικά, δέν έχουν θιγεί. Δέν έχουν επίσης συζητηθεί οι, έστω και γενικές, θέσεις τών αντιπολιτευτικών δυνάμεων για τήν αναμόρφωση του Πανεπιστημίου και ό τρόπος με τόν όποιο έντάσσονται οι θέσεις αυτές στις προτεινόμενες στρατηγικές «άλλαγής». Ή μόνη επώδός «ένάντια στα μονοπώλια και υπέρ του λαού και του τόπου» δέν ήταν παρά ένα υποκατάστατο πολιτικοποίησης, χρήσιμο μόνο για τήν ιδεολογική χειραγώγηση τών όπαδών και τήν όργανωτική τους περιχαράκωση. Μ' αυτήν τήν πολιτική ποιότητα ένδοπανεπιστημιακού και έξωπανεπιστημιακού διαλόγου ή πανεπιστημιακή ζωή, παρά τήν έλπιδοφόρα ζύμωση τής πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου, γρήγορα μαράθηκε και εκφυλίστηκε. Τό Πανεπιστήμιο δέν λειτούργησε ως ζωντανός κοινωνικός και μορφωτικός χώρος πού εκφράζει αυτόνομα τίς αντιθέσεις του, τά προβλήματά του, τή δυναμική του: γρήγορα μετατράπηκε σε πεδίο όπου καταγράφεται προνομιακά ό συσχετισμός δυνάμεων ανάμεσα στα κόμματα τής αντιπολίτευσης και ή όργανωτική έπιρροή του καθένα. Ο ρόλος επίσης τών συνδικαλιστικών ήγεσιών, με έλάχιστες εξαιρέσεις, ήταν νά χειρίζονται τά κομματικά συμφέροντα και νά διοχετεύουν στό έσωτερικό του Πανεπιστημίου τίς γενικότερες επιλογές του κομματικού τους φορέα. Ούτε επίσης από τή μεριά τών καθηγητών υπήρξαν πρωτοβουλίες πού θά έθεταν στό έπίκεντρο τών συζητήσεων τά πραγματικά προβλήματα του Πανεπιστημίου. Τό σώμα τών καθηγητών και τά όργανα πού αυτοί έλέγχανε, λειτούργησαν, με έλάχιστες εξαιρέσεις, για νά συντηρηθεί ή υπάρχουσα κατάσταση και νά διατηρηθούν τά υπάρχοντα προνόμια.

Όστόσο, επειδή προϋπόθεση του πολιτικού είναι ή διασάφηση του κοινωνικού, ή ουσιαστική πολιτική συζήτηση για τήν αναμόρφωση του Πανεπιστημίου δέν έχει ακόμη αρχίσει, μιά και από όλες τίς πλευρές ό κοινωνικός ρόλος του Πανεπιστημίου, οι κατευθύνσεις, τό περιεχόμενο σπουδών και έρευνας ουσιαστικά δέν έχουν θιγεί.

Οι προϋποθέσεις του διαλόγου

Όστόσο σήμερα τόσο οι ένδοπανεπιστημιακοί παράγοντες (φοιτητές, ΕΔΠ, καθηγητές) όσο και οι πολιτικές δυνάμεις είναι υποχρεωμένοι νά άπαντήσουν

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

στην κυβερνητική προσπάθεια να προωθήσει τό Νόμο-πλαίσιο. Έστω και τώρα πρέπει να αρχίσει ή ουσιαστική πολιτική συζήτηση για τά πανεπιστημιακά πράγματα. Όμως ή δυνατότητα για κάτι τέτοιο δέν είναι αυτονόητη. Είναι προφανές ότι ή λογικά και πολιτικά συνεπής αλληλουχία για μιά ουσιαστική συζήτηση θά ήταν: κοινωνικός ρόλος τών Πανεπιστημίων, στόχοι, κατευθύνσεις και περιεχόμενο σπουδών, τρόποι και μέθοδοι διδασκαλίας, οργανωτική διάρθρωση πού νά έξυπηρετεί όλα τά προηγούμενα. Έντούτοις σήμερα καλούμαστε να εκθέσουμε τήν αντίληψή μας και να προβάσουμε τίς θέσεις μας για τή διάρθρωση και λειτουργία του Πανεπιστημίου χωρίς ποτέ να έχουμε συζητήσει τίς ουσιαστικές πολιτικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις τών τοποθετήσεών μας. Κι αυτό ήδη θέτει ένα σημαντικό πρόβλημα προς διερεύνηση: πώς και γιατί φτάσαμε εδώ, μέσα από ποιές διαδικασίες – κοινωνικές, πολιτικές, ιδεολογικές – καλούμαστε σήμερα να συμφωνήσουμε ή να διαφωνήσουμε ειδικά για τό Νόμο-πλαίσιο;

Γι' αυτό, πρίν προχωρήσουμε στή συζήτηση για τό Νόμο-πλαίσιο πρέπει να καλύψουμε τό κενό και να εκθέσουμε έστω και συνοπτικά τίς πολιτικές και ιδεολογικές άφετηρίες μας. Και να δούμε σύντομα:

Άπό τή μιά μεριά:

Ποιά είναι ή πραγματική θέση του Πανεπιστημίου στή σημερινή έλληνική κοινωνία, ποιός ο κοινωνικός του ρόλος, ποιές κοινωνικές ανάγκες ικανοποιεί. Δηλαδή τί έπιστήμονες δημιουργεί, γιατί τούς δημιουργεί, πού διοχετεύονται, ποιά είναι ή πραγματική αξία τών διπλωμάτων πού άπονέμει, ποιά ή σχέση του διπλώματος με τήν πραγματική εργασία πού άσκούν οι πτυχιούχοι κ.λπ. Με δύο λόγια ποιά είναι σήμερα ή συγκεκριμένη θέση και λειτουργία του Πανεπιστημίου στή συνολική διαδικασία ύπαρξης και αναπαραγωγής του νεοελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

Και από τήν άλλη μεριά:

Μέ βάση τά σημερινά έλληνικά δεδομένα – τόσο τά μονιμότερα όσο και εκείνα πού διαμορφώνουν τή σημερινή συγκυρία – πώς έννοούμε τό προς διεκδίκηση Πανεπιστήμιο, ποιά θά είναι ή σχέση του Πανεπιστημίου αυτού με τίς γενικότερες κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές πού ως άριστεροί επαγγελλόμαστε και πώς συνδυάζεται ή διεκδίκησή του με τή συνολική στρατηγική τής σοσιαλιστικής αλλαγής.

Τά κρίσιμα θέματα

Ή έστω και, έντελώς, σχηματική και συνοπτική απάντηση στα παραπάνω ζητήματα επιτρέπει και άποσαφηνίζει τόν έλεγχο του όποιου πολιτικού σκεπτικού πού οδηγεί σίς συγκεκριμένες τοποθετήσεις για τό καθαυτό θέμα τής ήμερήσιας διάταξης: τό ζήτημα του Νόμου-πλαίσιο. Έτσι, και στή συνέχεια, ή συζήτηση για τό Νόμο-πλαίσιο θά μπορούσε να περιστραφεί γύρω από τά έξης σημεία:

1. Ή στάση τών πολιτικών δυνάμεων και τών συνδικαλιστικών όργάνων απέναντι στο Νόμο-πλαίσιο.
2. Πραγματικότητες τής πανεπιστημιακής αλλά και γενικότερα τής πολιτικής ζωής πού εκφράζουν οι τοποθετήσεις και οι διαφωνίες πού παρουσιάστηκαν, τόσο ως προς τό σχέδιο τής «Όμάδας Έργασίας» όσο και ως προς τό σχέδιο τής «Έπιτροπής Πρυτάνεων».
3. Ποιό σχέδιο – ή συγκεκριμένα σημεία – μπορεί να θεωρηθεί ως καταρχήν βάση συναίνεσης και ποιές οι προοπτικές να ύπερψηφιστεί ένα τέτοιο Νομοσχέδιο στήν παρούσα Βουλή.
4. Ποιές είναι οι δυνατότητες να εφαρμοστεί και αξιοποιηθεί δημοκρατικά ένας Νόμος-πλαίσιο πού θά στηρίζεται σε μιά τέτοια βάση συναίνεσης.

Άριστείδης Μπαλτάς

Ἡ ἐξουσία, τὰ πρόσωπα, ὁ χῶρος

(σημειώσεις γιὰ τὴν ἱστορία μιᾶς διαδήλωσης)

τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη

Ἡ ἐξουσία

Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ ἐξουσία. Καὶ δουλειὰ τῆς ἐξουσίας εἶναι νὰ λείει ἀπαγορεύεται. Ἀπαγορεύεται, λοιπόν, ἡ πορεία - διαδήλωση τοῦ λαοῦ τῆς Ἀθήνας ὡς τὴν ἀμερικανικὴ Πρεσβεία γιὰ νὰ τιμήσει τὴν ἐξέγερση τοῦ Πολυτεχνείου, στὴν ὁποία, σέ μεγάλο βαθμό, ἡ σημερινὴ ἐξουσία χρωστᾷ τὰ σκῆπτρα της. Καὶ ἀπαγορεύεται διότι ἐφεξῆς ἡ ἱστορία τοῦ Πολυτεχνείου, ἐκεῖνο τὸ ἀντιδικτατορικὸ καὶ ἀντιιμπεριαλιστικὸ ξέσπασμα, δὲν πρέπει στὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ νὰ συνδέεται μὲ τὴν «ἱστορία» πού οἱ ἰθύνοντες προπαγανδίζουν γιὰ τὸ Πολυτεχνεῖο¹ ὅτε μὲ ἐκείνη πού γράφουν γιὰ τὸ μέλλον τοῦ τόπου: ἡ παλιννόστηση στό στρατιωτικὸ σκέλος τοῦ ΝΑΤΟ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι χωρὶς ἀντιστοιχία πρὸς τὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ τῆς ἐξουσίας ἀπέναντι στοὺς συμμάχους της ὅτε χωρὶς συνέπειες στὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἐξουσιαζομένων.

¹ Ὅθεν.

Οἱ ἀντιφρονούντες — καὶ ἀντιφρονούντες εἶναι ὅχι ὅσοι ἀνέξοδα καὶ ἀφρημένα κραυγάζουν «ἐξῶ γιὰ πάντα ἀπὸ τὸ ΝΑΤΟ», ἀλλὰ ὅσοι θεωροῦν, ἐμπράκτως, ὅτι παρόλο πού ἀναγκαστήκαμε νὰ ἐπιστρέψουμε στό ΝΑΤΟ (ἢ μᾶλλον ἀκριβῶς γι' αὐτό) οἱ λογαριασμοί μας μὲ τὸν ἀμερικανικὸ ἱμπεριαλισμὸ δὲν εἶναι τελεσίδικα κλεισμένοι — οἱ ἀντιφρονούντες, λοι-

πόν, πρέπει νὰ παταχθοῦν. Γι' αὐτὸ ὅσοι ἐμπράκτως ὑπενθύμιζαν στὶς 16 τοῦ Νοέμβρη ὅτι εἰδικὰ τὴ μέρα αὐτὴ πρέπει νὰ δείξουμε πῶς ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει πρόβλημα Ἀμερικανῶν στόν τόπο μας, μάλιστα τὴν ὥρα πού γίνονται διαπραγματεύσεις γιὰ τίς βάσεις, ξυλοκοπήθηκαν ἀδιακρίτως φιλοσοφικῶν προτιμήσεων καὶ πολιτικῶν φρονημάτων. Ὡστε φρονηματισμένοι νὰ ξέρουν στό ἐξῆς ὅτι γιὰ τὴν ἐξουσία λογίζονται ὡς ὑπήκοοι καὶ κιμᾶς γιὰ τὸ μπαλτά της. Κι ὅσοι ἐπραξαν τὸ λάθος νὰ πιστεύουν τὸ ἀντίθετο ὡς καταλάβουν ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀποχρώσεις ὅτε ἰσχύει τὸ ἐλαφρυντικὸ τοῦ προτέρου ἐντίμου βίου. Γιὰ τὴν κυβέρνηση εἶχε σημασία μόνο τὸ γεγονὸς ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος τῆς διαδήλωσης ὑποστήριξε στὴ διάρκεια τῶν προηγούμενων ἡμερῶν — κι ὅπως εἶχε δικαίωμα ὑπεράσπισε τὴν ἀποψή του μὲ τὴν ψῆφο του² — ὅτι παρά τὴν ἐπανεπίταξη στό στρατιωτικὸ ΝΑΤΟ καὶ τίς κυβερνητικὲς δεσμεύσεις κανεὶς λόγος δὲν συνέτρεχε νὰ ἀποσιωπηθεῖ, τέτοια μέρα, ἓνα τόσο χοντρό καὶ ἐπίκαιρο πολιτικὸ πρόβλημα: ἡ ἱμπεριαλιστικὴ ἐξάρτηση τῆς χώρας. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἐλάχιστα ἐνδιέφερε ἂν ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς ἀποψης («Ρήγας Φεραῖος» καὶ ἐκπρόσωποι του στό Κ.Σ. τῆς ΕΦΕΕ) δήλωναν ἐπίμονα πῶς δὲν θὰ ἀποπειραθοῦν νὰ παραβιάσουν τὰ ὅρια τῆς κυβερνητικῆς ἀδειας ἂν δὲν εἶναι σύμφωνα καὶ τὰ ἄλλα κόμματα τῆς ἀντιπολίτευσης. Ἀλλὰ σέ παρόμοιες περιπτώσεις τιμωρεῖται ὅχι μόνο ἡ πράξη ἢ ἡ ἀπόπειρα ὅπως

1. Παράδειγμα: «γιὰ τὴ δικτατορία δὲν φταῖνε οἱ ξένοι, ἐμεῖς φταῖμε», εἶπε ὁ κ. Ράλλης στὴ Βουλὴ. Ἡ γνωστὴ θεωρία τῆς δεξιᾶς γιὰ τοὺς «ἐπιόρκους συνταγματάρχες» πού παίρνει τὴ θέση ἱστορικῆς ἀλήθειας.

2. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι στὴν τελικὴ συνεδρίαση τοῦ Κ.Σ. τῆς ΕΦΕΕ 13 ἐκπρόσωποι (ΠΑΣΟΚ καὶ ΚΚΕ) ψήφισαν κατὰ τῆς πορείας ὡς τὴν Ἀμερικανικὴ πρεσβεία καὶ 6 ὑπέρ (Ρήγας, Πανελλαδική, ΚΚΕ μ-λ).

ορίζουν οι νόμοι αλλά και η σκέψη και η βούληση και η πολιτική θέση. Τά υπόλοιπα, περί καταθέσεως στεφάνων, αποτίσεως τιμής στους νεκρούς του Πολυτεχνείου και κράτους δικαίου, δυστυχώς, γιά δσους δέν έχουν μάθει δι τά φρονήματα τών λαών δέν βγαίνουν από τό καρμπόν τής κυβερνητικής ανακοίνωσης, δι δημοκρατία σημαίνει σεβασμός τής πολυφωνίας και τής πολυμέρειας, αποτελούν τελετουργικό συμπλήρωμα στήν εξάσκηση τής εξουσίας.

Η απόφαση επομένως νά διαλυθεί βίαια αυτό τό μέρος τής διαδήλωσης ήταν πολιτική απόφαση τής κυβέρνησης. Καί δέν ήταν κάποιοι μυστήριοι σκοτεινοί κύκλοι και χουντικά ύπολείματα — όπως θά βόλευε πολλούς, και ιδίως τόν κ. Παπανδρέου — αυτοί πού ξυλοκόπησαν τό λαό τής Αθήνας. Ήταν ή ίδια ή κυβέρνηση πού, βέβαια, χρησιμοποίησε τά πρόσ τουτο εξειδικευμένα ΜΑΤ. Ο κύριος επί τής εθνικής Αμύνης ύπουργός τό είπε καθαρά, όπως καθαρά τό είπε στή Βουλή, άπευθυνόμενος στή «σιωπηρά πλειοψηφία» και ό κ. Ράλλης, διαψεύδοντας συνάμα πανηγυρικά τά θρυλούμενα περί σκληρών τάσεων στό πλαίσιο του κυβερνητικού σχηματισμού πού δήθεν έχουν τώρα τό πάνω χέρι.

Οί μέλλουσες εξουσίες

Τό ίδιο καθαρά μίλησαν και άλλοι. Καί πρώτα ό κ. Ανδρέας Παπανδρέου, πού, συμπεριφερόμενος ως επίδοξος πρωθυπουργός τής χώρας, δέν μπορούσε, τελικά, νά συναινέσει σε άντιαμερικανικές εκδηλώσεις εμπρός στήν Πρεσβεία τών ΗΠΑ. Αλλά καθώς κι αυτός είχε συμφωνήσει γιά τήν απαγόρευση τής πορείας ως τήν Πρεσβεία, λαλίστατος γιά άλλα θέματα στή Βουλή δέν βρήκε λέξη νά πει στό ώμο ερώτημα του κ. Ράλλη: «τί θέλατε, νά τούς αφήσουμε νά πάνε στήν Πρεσβεία;». Γι' αυτό τό 'ριξε στή μακροϊστορία «άποδεικνύοντας» δι ανέκαθεν ή δεξιά ήταν αντιλαϊκή ή διαφορετικά «καλημέρα Γιάννη, κουκιά σπέρνω». Όμως, ήταν όλοφάνερο, δι και γι' αυτόν ύπήρχαν αντιφρονούντες πού έπρεπε νά παταχθούν και ως μελλουσα εξουσία ήταν σύμφωνος μέ τόν ξυλοδαρμό δσων ή πολιτική στάση και άποψη ήταν εμπράκτως άντιαμερικανική ή παραβίαζε τίς ρυθμίσεις κυβέρνησης — άξιωματικής αντιπολίτευσης. Διαφώνησε μόνο στό σημείο εκείνο πού ή κυβέρνηση δέν σεβάστηκε τόν κανονισμό τής Αστυνομίας. Έτσι έμαθε και ή κατ' αυτόν σιωπηρά ή γοερή πλειοψηφία δι, όταν τό ΠΑΣΟΚ θά πραγματοποιήσει τή «δομική Αλλαγή», ή αστυνομία μέ τό ένα χέρι θά κρατά τόν κανονισμό καλής συμπεριφοράς και μέ τό άλλο τό ρόπαλο.

Τό ίδιο τό βράδυ του μακελειού τών αντιφρονούντων ή ανακοίνωση του μέλλοντος πρωθυπουργού δέν είχε λέξη γιά τά ΜΑΤ, τίς αύρες, τούς δαρμένους, τούς εκατοντάδες τραυματίες, τούς νεκρούς. Μήπως γι αυτό οι προνομιούχοι στον ξυλοδαρμό Έλληνες δέν ήταν οι «δικοί του»; Είδε ώστόσο τούς «άριστεριστές», τούς «άναρχικούς» και τούς «προβοκάτορες» πού κρδάιναν τή ρομφαία τής άποσταθεροποίησης. Κι όταν στή συνέχεια τό αίμα τών άδικοσκοτωμένων και τών ξυλοκοπημένων πήγε νά τόν πνίξει θυμήθηκε τόν άκάθαρτο κρατικό μηχανισμό, τόν Μήτσου, τόν Γκοτζαμάνη και τά χουντικά στοιχεία. Καί σε τέλειο μελοδραματικό ύφος έκρηγνυόμενης πριμαντόνας άρχισε τίς άντικυβερνητικές κορόνες. Γι αυτό ξέρει δι οι τηλεθεατές είναι άδυσώπητα άπαιτητικοί. Ποτέ δέν συγχωρούν τή σκέψη, τό συλλογισμό,

τή νηφαλιότητα. Θέλουν «φάσεις». Καί πράγματι τίς είχαν.

Αναλύοντας, λοιπόν, τό προεκλογικό του πρόγραμμα ό άρχηγός του ΠΑΣΟΚ κάλεσε τό σώμα και τό λαό σε μία μάχη γιά τήν κάθαρση του κρατικού μηχανισμού, σε μία χωρίς άντικείμενο μάχη, όπου, άφου δέν μπορεί νά υπάρξει νικητής, θά περισσέψει ή λογοκοπία. Δέν πρόκειται γιά λάθος εκτίμηση. Ο κ. Παπανδρέου ξέρει δι οι ξυλοκοπημένοι, π.χ. μέλη και όπαδοί του ΚΚΕ Έσωτερικού και γενικά άναγνωστικοί άριστεροί πού διαδήλωναν στήν ίδια παράταξη, ούτε προβοκάτορες είναι ούτε άριστεριστές. Αντίθετα μάλιστα ό ίδιος τούς κατηγορεί γιά έπαναστατικό εκφυλισμό και έλλειψη δυναμισμού. Αλλά γνωρίζοντας δι αυτός ό κόσμος είναι καθρέφτης τής ένοχης συνείδησης του άλλοπρόσαλλου σοσιαλισμού του, δι, τελικά, αυτοί οι άνθρωποι είναι άριστεροί, δύσκολοι άριστεροί, προσπάθησε νά τούς καταστήσει ήθικά άφερέγγυους ώστε νά τούς εκμηδενίσει ή νά τούς παρακάμψει πολιτικά. Τούς κατέταξε κι αυτός, όπως και ή κυβέρνηση, στους «άριστεριστές». Μά μήπως πρόκειται γιά δημαγωγία;

Αλάνθαστο άποδείχτηκε άλλη μία φορά και τό ΚΚΕ, αλάνθαστο φυσικά γιά τά μέλη του και τούς όπαδούς του. Αυτή ή άντιμπεριαλιστική πρωτοπορία άπαξίωσε νά ενδιαφερθεί γιά τούς πολιτικούς λόγους τής κυβερνητικής επίθεσης, γι αυτό άν έκανε κάτι τέτοιο θά ήταν ύποχρεωμένο νά πει μέ τ' όνομά τους ποιούς και γι αυτό χτύπησε ή κυβέρνηση. Αλλά ή ματεριαλιστική του μεταφυσική προτίμηση νά έγκαταλείψει τά επίγεια, νά συναινέσει στήν απαγόρευση τής διαδήλωσης ώστε νά ξεπηδήσει διαλεκτικά, ως ποιοτικό άλμα επί κοντώ, τό 17%. «Αλλαγή δέν γίνεται χωρίς τό ΚΚΕ». Δηλαδή αλλαγή, όσο εξαρτάται από τό ΚΚΕ, δέν γίνεται. Καί οι άνθρωποι, άφου θαύμασαν τήν ευταξία του μπετονένιου μπλόκ του ΚΚΕ στο χώρο τής διαδήλωσης, στή συνέχεια επί τής όθόνης πήραν μία γεύση τής μέλλουσας ευτυχίας μαθαίνοντας δι «όποιος είναι άριστερά τής Άριστεράς (δηλαδή του ΚΚΕ) είναι δεξιός» (Χ. Φλωράκης, στή Βουλή).

Τά πρόσωπα

Τά πρόσωπα, οι πολίτες αυτής τής πολιτείας παρ' όλες τίς όργανωτικές φροντίδες τών «έκφραστών του λαού», τίς διασπαστικές συνθηματολογίες και τούς έκβιασμούς τής εξουσίας, πάνω σ' ένα καιριο σημείο ήταν ένωμένα. Όλοι οι διαδηλωτές, και εκείνοι τής φάλαγγας του ΠΑΣΟΚ, και του ΚΚΕ, και τών άλλων κομμάτων, και οι κεντροδεξιοί, και οι δεξιοί (γιατί, ίσως, ύπήρχαν και δεξιοί στήν πορεία), όλοι, κυριολεκτικά όλοι, ήθελαν νά πάνε ως τήν Πρεσβεία. Γι αυτό στον τόπο αυτό ήθελαν νά εκδηλώσουν τά άντιαμερικανικά τους φρονήματα. Απ' αυτή τήν άποψη ήταν όλοι προβοκάτορες και έξτρεμιστές: κι εκείνοι πού πειθάρχησαν στήν κυβερνητική απόφαση έσωτερικεύοντας πειθήνια τίς ήγετικές σκοπιμότητες, κι εκείνοι πού εκδήλωσαν τήν αντίθεσή τους, και εκείνοι οι 2.000 «άντικοινωνικοί» πού θέλησαν νά τά βάλουν μέ τό ντοβλέτι.

Η λεπτομέρεια αυτή ξεχάστηκε. Ξεχάστηκε δι ό λαός τής Αθήνας ήταν ένωμένος στις πεποιθήσεις και τίς διαθέσεις του. Όλοι είδαν δι ό νικημένος κι άποστομωμένος λαός παρήλασε διασπασμένος. Γι αυτό δουλειά τής εξουσίας είναι νά διασπεί τό λαό. Έτσι τά πρόσωπα χωρίστηκαν στους καλούς και πειθαρχι-

κούς που διέψευδαν τις διαθέσεις τους μορφάζοντας τὰ συνθήματα τῶν προεκλογικῶν ἡγετικῶν ἐπιλογῶν. Ἄλλοι πιστεύοντας ὅτι τὸ «κύριο πρόβλημα» ἦταν νὰ πιάσει τὸ κόμμα τους τὸ 17% κι ἄλλοι διότι πρέπει πρῶτα νὰ κερδίσει τὸ ΠΑΣΟΚ τὶς ἐκλογές κι ὕστερα νὰ ἀρχίσουν οἱ διαδηλώσεις.

Ἐξέχοντες ἦσαν οἱ «κακοί». Καί ἦταν κακοὶ παρόλο που κατέχονταν ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀντιλήψεις καὶ διαθέσεις μὲ τοὺς καλοὺς. Ὡστόσο ἐτοῦτο τὸ μῆμα τοῦ λαοῦ, πού ἐμελλε νὰ τιμωρηθεῖ, παρήλασε κι αὐτὸ διασπασμένο.

Ἡ πρωτοπορία, ἐκεῖνοι πού ὄλοι τοὺς βάφτισαν «ἐξτρεμιστές», ὅσοι ἀποπειράθηκαν νὰ πᾶνε ὡς τὴν Πρεσβεία. Ἀπειθαρχοὶ στὶς κυβερνητικὲς ἀποφάσεις ἀλλὰ ὑπεῖκοντες στὸ λόγο τῆς Ἱστορίας πού τοὺς καλοῦσε νὰ σώσουν τὸν κόσμο καὶ τὰ πρόβατα. Νὰ φέρουν σὲ πέρας αὐτοὶ ὅσα οἱ ἄλλοι ἤθελαν μὲν ἀλλὰ δὲν ἀποτολοῦσαν. Νὰ προσφερθοῦν ὡς ὄλοκαύτωμα, νὰ προσφέρουν τὸ Μεγάλο Παράδειγμα, νὰ δημιουργήσουν γεγονότα, νὰ πυροδοτήσουν τὴ νέα λαϊκὴ ἐκρηξη, νὰ γίνουν οἱ καταλύτες τῆς ἀδράνειας, νὰ στρέψουν τοὺς ἑκατοντάδες χιλιάδες στὸν ἀμετάκλητο δρόμο τῆς ἐπαναστατικῆς διαδικασίας. Τὸ χωρὶς ἐπανάσταση ἐπαναστατικὸ ρεύμα, στὴ νευρωτικὴ του προσπάθεια νὰ διαφοροποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς «ρεφορμιστές», ἔδρασε ἐν κενῷ. Μπόρεσε ὅμως νὰ δώσει, ἀλλή μιὰ φορά, λόγο ὑπαρξῆς σὲ ἀνύπαρκτες πολιτικὰ ὀργανώσεις, πού συντηροῦνται καὶ ἀναπαράγονται διασταυρώνοντας ὅλα τὰ γράμματα τῆς ἀλφαβήτου, προκειμένου ἢ καθεμίᾳ νὰ ἀποδώσει τὸ εἶδοποιό κι ἀνεπανάληπτο στοιχεῖο τῆς ἰδεολογικῆς της καθαρότητας. Στὴ διαδήλωση αὐτῇ, τὸ «ρεύμα τῆς ρήξης» θέλησε νὰ καταγραφεῖ πολιτικά. Καὶ κατέγραψε τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ πολιτικὴ ἀσχετοσύνη, προσφέροντας τὸ πρόσχημα στὴν κυβερνητικὴ ἐπίθεση. Γιατί, γιὰ νὰ χτυπήσει ἢ κυβερνήσει τοὺς ἀντιφρονούντες ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει τὸ πρόσχημα τοῦ ἐξτρεμισμού, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν οἱ «κακοὶ» γιὰ νὰ καταφανεῖ πόσο σωτήρια ἦταν ἡ δικὴ της ἐπέμβαση. Καὶ ἦταν ἀπερᾶντῃ ἡ πολιτικὴ τους ἀσχετοσύνη διότι μὲ δεδομένες τὶς ἀνελαστικὲς κομματικὲς τοποθετήσεις ἦταν ἀδύνατο ὁ λόγος τῆς Ἀθήνας νὰ τοὺς ἀκολουθήσει, καὶ ἦταν ἀπαράδεκτο νὰ τοῦ ἐπιβληθεῖ ἡ λογικὴ τοῦ τετελεσμένου γεγονότος. Ἐτσι λειτούργησαν κι αὐτοὶ διασπαστικά. Στὶς ἄλλες διασπάσεις πρόσθεσαν καὶ τὴ δικὴ τους πού ἤθελε μὲ τὸ ζόρι νὰ ξεχωρίσει τὴν πρωτοπορία.

Ἐδῶ τὰ πρόσωπα ἐμόρφασαν τὴν παντομίμα τῆς ἐπανάστασης καὶ τοῦ ἀντιαυταρχισμοῦ καπελώνοντας ἐτσιθελικά ὄλο τὸν ὑπόλοιπο κόσμο. Μιμήθηκαν κλισιαρισμένα σχήματα χωρὶς περιεχόμενο.

Ἡ πρωτοπορία τῆς πρωτοπορίας, ἐκεῖνοι πού βαφτίστηκαν «αὐτόνομοι». Ὁ καθένας καὶ ἡ περίπτωσή του, οἱ σπασμοὶ τῆς ὀδύνης πού δραπετεύει ἀπὸ τὸ διαμέρισμα τῆς πολυκατοικίας ἀναζητώντας — κι ὄχι μόνον αὐτοὶ — τόπον χλοερὸν στὶς πρασιές τῶν Α.Ε.Ι. Εἶναι πολλοὶ ἀπὸ ἐκείνους πού στὶς περυσινὲς καταλήψεις τῶν Πανεπιστημίων ἀνακάλυψαν ὅτι «ἐκτός ἀπὸ τὸν ἰμπεριαλισμὸ ὑπάρχει καὶ ἡ μοναξιά». Ἡ μοναξιά μέσα στὸ πολύβουο πλῆθος, ἡ μοναξιά στὴ νέκρα τῶν ἐργασιοθεραπευτικῶν ὀργανώσεων, ἡ μοναξιά μέσα στὴν εὐτέλεια καὶ τὴν ὑποκρισία τῶν Ἀνώτατων Ἐκπαιδευτικῶν Ἰδρυμάτων, ἡ μοναξιά πού ἀναζήτησε στὴ βαβούρα τῶν συνελύσεων, τῶν διαδηλώσεων καὶ

τῆς ρόκ μιὰν ἱκμάδα αὐθεντικῆς ζωῆς. Αὐτοὶ πού πέρυσιν τάραξαν τὰ ὄζοντα ὕδατα τῶν Α.Ε.Ι. καὶ τῶν ρυθμίσεων τοῦ 815 καὶ φέτος τοὺς τάραξε ἡ ἀμηχανία τοῦ, παρ' ὅλα αὐτὰ, ἀδιεξόδου. Διάχυτοι οἱ «αὐτόνομοι» μέσα στὴν τεράστια ἀνθρώπινη μάζα τῆς διαδήλωσης ὅπου ὁ καθένας, χάνοντας τὴν ἀτομικότητά του καὶ μὴ βρίσκοντας τὴ συλλογικότητά του, εἶναι τὸ σύνθημα τῆς φάλαγγας πού τὸν κουβαλᾷ μαζί της, ἀρνούμενοι νὰ ταυτιστοῦν μὲ τοὺς «ἀριστεριστές» ἢ τοὺς «ρεφορμιστές», αἰωροῦμενοι ἀνάμεσά τους, ἀντιδρώντας στὴν ἀσάφεια μιᾶς πολιτικῆς ὀνοματολογίας ὅπου ὁ καθένας εἶναι ὅ,τι τὸν δηλώσουν (φρικιό, ἀναρχικός, ἀριστεριστής, προβοκάτορας), ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ὁροθετηθοῦν, νὰ διαφοροποιηθοῦν. Ἡ Πρεσβεία ἦταν μιὰ κάποια λύση.

Ἦταν ἐκεῖ καὶ οἱ «ἀναρχικοὶ». Οἱ «πραγματικοὶ ἀναρχικοὶ», ἐρζάτς διεθνοποιημένων μύθων καὶ ἐνδογενῶν ἀποστερήσεων. Τί εἶναι; Ποιοὶ εἶναι; Ἐνας ἀβέβαιος καὶ πρωτόγονος ἀντικρατισμὸς, ὁ διακαὴς πόθος τῆς σύγκρουσης μὲ τὸ προσωποποιημένο σὲ ἀστυνομικοὺς κράτος. Τὸ ἀγνωστο καὶ τὸ ἐρεβῶδες. Ἡ τύφλα τῆς βίας ἀπέναντι στὸ «νόμιμο μονοπώλιο τῆς βίας». Καὶ σ' αὐτὰ τὰ γεγονότα τὸ ἴδιο σενάριο: ὁ μοναχικός μονομάχος ἐναντίον τοῦ κράτους, μιὰ πέτρα ἢ ἓνα ξύλο ἐνάντια σὲ μιὰ συγκροτημένη δύναμη, μονομάχησε ἐξ ἴδιας προαιρέσεως μὲ τὰ μέσα πού βρῆκε πρόχειρα γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὸν κόσμο. Ὅχι, δὲν μοιάζουν μὲ μίσθαρνα τῆς ἀποσταθεροποίησης καὶ ἐνεργοῦμενα σκοτεινῶν κύκλων. Εἶναι κι αὐτοὶ, ὅπως ὄλοι οἱ ἀνθρώποι, προϊόντα μιᾶς συνθετικῆς κοινωνίας σάν τὴ δική μας, μὲ ἐξαιρετικὰ προχωρημένη τὴν ἰδεολογικὴ, τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ διαφοροποίηση τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὁμάδων πού τὴ συγκροτοῦν.

Οἱ «ἀναρχικοὶ», λοιπόν, ἦταν κι αὐτοὶ ἐκεῖ. Λίγοι, ἐλάχιστοι, ἀρειμάνιοι, βίαιοι. Ἀντιμέτωποι σὲ μιὰ κοινωνία πού ἐνῶ τοὺς βγάζει μέσα ἀπὸ τὰ σπλάχνα της στέκεται στὴ συνέχεια περίτρομη, ἀμήχανη καὶ συνάμα ἰδιοτελής ἀπέναντί τους. Τὴν ἄλλη μέρα θά χρησιμοποιοῦν ὡς ἄλλοθι τοῦ κρατικοῦ λόγου, λάιτ μοτιῖβ τῶν κυβερνητικῶν δικαιοδικῶν ἀνακοινώσεων, ἄλλοθι τῶν ἀποσιωπημένων πολιτικῶν σκοπιμοτήτων τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσης, κύριο μοτιῖβο τῶν τρομοκρατικῶν εἰκονογραφήσεων τῶν ἐφημερίδων. Κάθε μικροαστὸς, λοιπόν, στὸ σπῆτι του μπορεῖ νὰ τρέμει. Ἡ κοινωνία, τὰ παιδιά μας, κινδυνεύουν ἀπὸ τοὺς ἀναρχικούς. Ἄς ἀφήσουμε τὰ ἄλλα προβλήματα καὶ, ἐνωμένοι, ἄς ἀντιμετωπίσουμε τὸν ροπαλοφόρο «ἀναρχικό».

Ἦταν λοιπόν ἐκεῖ ὄλες οἱ κατηγορίες τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διασπασμένοι, ἐτικεταρισμένοι, καὶ βαθιὰ τὰ χάσματα ἀνάμεσά τους. Ἐπῆρχαν ὅμως καὶ μερικὲς δεκάδες χιλιάδες ἀκόμη. Οἱ ἀριστεροὶ - κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης: ὁ κόσμος τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, καὶ οἱ ἀνέντακτοι, οἱ ἀνεξάρτητοι ἀριστεροὶ. Ὅλοι μαζί, ὀργανωμένοι καὶ ἀνοργάνωτοι, καὶ τὴν ὥρα τῆς παρέλασης καὶ τὴν ὥρα τοῦ ξύλου, δέχτηκαν τὴν ἐπίθεση τῶν ΜΑΤ, γιατί κι αὐτοὶ ἦταν ἀντιφρονούντες. Ἐδειξαν πὼς αὐτὴ ἡ παράταξη ὑπάρχει, πὼς μπορεῖ νὰ ὑπάρχει πολιτικά ὅταν στέκεται κατακόρυφα καὶ καίρια μέσα στὰ πολιτικὰ πράγματα, δηλ. ἐνάντια στοὺς δικαιοδικούς μύθους τῆς κυβέρνησης καὶ τὶς συγκαλύψεις τῶν μεγάλων κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσης. Ὁ κόσμος τῆς «ἀνανέωσης» ἔδειχνε ὅτι ἐκτός ἀπὸ τὴ μοναξιά ὑπάρχει καὶ ὁ ἰμπεριαλισμὸς, ἐκτός ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς ὑπάρχουν καὶ τὰ προβλήματα, ἐκτός ἀπὸ τὴ δεξιά, ὁ

πάρχει και ο λαός, ότι αν ο λαός είναι ενωμένος μπορεί να πάει και ως την Πρεσβεία — γιατί κύριε Παπανδρέου τό αποκλείσατε, καλυπτόμενος πίσω από την «άποφαση των παιδιών» της ΕΦΕΕ; — ότι αν τα κόμματα είναι δντως δημοκρατικά, δηλαδή σέβονται τις διαθέσεις του λαού, είναι δυνατό και η κυβέρνηση να καμφθεί, γιατί καμιά κυβέρνηση δέν μπορεί να πάει κόντρα σέ δλο τό λαό, άρα τίποτε δέν είναι οριστικό και τελεσίδικο. Και έδειχνε έμπρακτα αυτή ή μέχρις έμφυλίου σπαραγμού πολυφωνική παράταξη ότι έχει άπαράβατη άρχή τή δημοκρατία, δηλαδή τό σεβασμό άκόμη και τής λαθεμένης και τής χειραγωγημένης άποψης τής πλειοψηφίας. Στή Βουλή κι έξω άπ' αυτήν βρέθηκε σ' αντίθεση πρós δλες τίς άλλες παρατάξεις, αλλά δχι άπομονωμένη. Η έξουσία τήν ξυλοκόπησε και οι μέλλουσες έξουσίες άποσιώπησαν έπονεϊδιστα τό ξυλοκόπημά της. Άλλά επειδή ήταν ό καθρέφτης τής ένοχης συνειδήσης τους, κυβέρνηση, άξιωματική αντιπολίτευση και τύπος *αναγκάστηκαν* να τροποποιήσουν τή στάση τους μετά τίς πρωτοβουλίες του ΚΚΕ Έσωτερικού (καταγγελία κυβέρνησης, συγκέντρωση πάραυτα στό Άκρόπόλ, σφοδρή κριτική στό ΚΚΕ και τό ΠΑΣΟΚ, συνέντευξη τύπου, άποκάλυψη του τρόπου ένέργειας τής άστυνομίας, μήνυση κατά των ΜΑΤ), πού, για μία φορά, λειτούργησε πολιτικά και ή πράξη του είχε πολιτικά άποτελέσματα.

Οι κομμουνιστές - άριστεροί τής ανανέωσης ήταν μόνοι αλλά δχι άπομονωμένοι. Μπόρεσαν αυτή τή φορά μέ τή στάση τους να έκφράσουν πολύ εδρύτερες άπό τό ισχνό μέγεθος τους δυνάμεις. Πρόβαλαν τήν πολιτική άρετή του μέλλοντος: *«μή συμμετοχή και μή αντίταξη βίας εις τήν βίαν»*. Ποιός άλλος μπορεί να τό επικαλεστεί;

•Ο χώρος

•Ο χώρος τής διαδήλωσης, τής διαδήλωσης πού ύποτίθεται ότι οργανώνεται κάθε χρόνο για τό γιορτασμό του Πολυτεχνείου, για τό γιορτασμό του γεγονότος εκείνου πού βρίσκεται στην άφετηρία του δημοκρατικού πολιτεύματος και του σημερινού πολιτικού συστήματος.

Κατ' άρχήν ό κόσμος πού παρελαύνει ειρηνικά, δστερα μία τεράστια άνακατωσούρα, σπασμένα κεφάλια, δύο νεκροί, κλοπές, αύρες, ΜΑΤ, έντρομοι και δαρμένοι διαδηλωτές, κατάσταση πολιορκίας. •Ο χώρος άνω κάτω. Άλλά ό χώρος τής διαδήλωσης ήταν ή εικόνα του πολιτικού χρόνου, ή προεξόφληση τής προεκλογικής μάχης πού ήδη δλοι έχουν άρχισει. Κάθε φάλαγγα, κάθε σύνθημα, κάθε κίνηση, κάθε δήλωση ή αντίδήλωση είχε μόνιμη αντίστιξη τίς σκοπιμότητες, τίς φανερές και τίς κρυφές πολιτικές ανάγκες του προεκλογικού άγώνα. Ήταν λοιπόν ό χώρος ή γενική δοκιμή των έκλογών και οι θίασοι άποδείχτηκαν πανέτοιμοι.

•Η Νέα Δημοκρατία κινδυνεύει και όφείλει να άναπληρώσει τίς άπώλειές της. Άλλά άπό πού; Προφανώς άπό τό δεξιά της (3 έως 4%). Για να τό πετύχει κραδαίνει τά δπλα τής έθνικοφοροσύνης και τής δημόσιας ασφάλειας πού άντιστοιχούν στα πολιτικά άνακλαστικά τής υπερσυντηρητικής άκροδεξιάς παράταξης. Γενικός έπιτελάρχης αυτού του μετώπου ό κ. Άβέρωφ, πού δντως μπορεί να διευρύνει τήν κυβερνητική παράταξη πρós αυτή τήν κατεύθυνση. •Η Νέα Δημοκρατία όφείλει επίσης «να διευρυνθεί» και πρós τήν κεντρογενή παράταξη, να άπορροφήσει μέρος ή τό δ-

λο εκείνου του 12% τής έν διαλύσει ΕΔΗΚ. Για να πείσει τον παλαιοδημοκρατικό και φιλελεύθερο μέν αλλά μετριοπαθή κόσμο μιλά τή γλώσσα τής εϋταξίας, του κράτους δικαίου πού προστατεύει άπό τήν άναρχία, πού οργανώνει τίς διεθνείς συμμαχίες και έγγυάται τά άστικά συμφέροντα αλλά και τά λαϊκά, μιλά τή γλώσσα των προοδευτικών άστών. Στο μέτωπο αυτό γενικός έπιτελάρχης ό κ. Ράλλης (*«Είμαστε τό κόμμα των άστών»*), συνεδρίαση Βουλής, 22.11). •Ο άγώνας, λοιπόν, κοινός, οι δύο πλευρές τής Ν.Δ. συμπληρωματικές, και τά περι άυτονομούμενων τάσεων τής Νέας Δημοκρατίας, των σκληρών και των μαλακών, μυθοπλασίες. Για τή Ν.Δ., κύριο μέλημα στον «εορτασμό του Πολυτεχνείου» ή εϋταξία.

Τό ΠΑΣΟΚ, ως γνωστόν, έβαλε πλώρα για τήν έξουσία — κύριο σύνθημά του στή «γιορτή του Πολυτεχνείου». Άλλά πρέπει κι αυτό να διευρυνθεί πρós οιαδήποτε κατεύθυνση. •Ομως, κυρίως, πρós τήν κεντρώα άπ' όπου προσδοκά και τά μεγαλύτερα ποσοτικά και ποιότικά όφέλη. Οι άναρχικοί θά του χρησιμεύουν ως φόβητρο άπ' τ' άριστερά, τό παρακράτος ως σκιάχτρο άπό τά δεξιά. Στή μέση ό Άντρέας πού άπό Γιός - Σωτήρας γίνεται τώρθε ό Πατέρας - Άφέντης και κινητήριος μοχλός τής «δομικής Άλλαγής» πού για τά πάντα μεριμνά και τά πάντα ξεπερνά, πού έγγυάται τήν τάξη αλλά και τήν οικονομία των έντάσεων. Στή διαδήλωση τό ΠΑΣΟΚ έπρεπε να δείξει τή δυνάμη του, να διαλαλήσει τό στόχο του. «Αυτό ήταν τό κύριο». Μετά τά γεγονότα έπρεπε άφενός να δείξει ότι είναι κι αυτό κόμμα τής τάξης και του νοικοκυριού για να μην ξεκοπεί άπό τά κεντρώα - μικροαστικά έρεϊσμάτα του. Σ' αυτό του χρησίμευσαν οι «έξτρεμιστές» και οι «προβοκάτορες». Μετά, έπρεπε, στή Βουλή να είναι αντικυβερνητικός για να συντηρήσει τά ριζοσπαστικά του στοιχεία. Σ' αυτό του χρησίμευσαν τά «χουντικά ύπολείμματα». Φαίνεται όμως ότι άνάμεσα στα δύο «ή δομική άλλαγή» έπαθε κάποιος στραπάτσο.

Τό ΚΚΕ θέλει 17%. Λιγότερο δέν γίνεται. Για να χτυπήσει τον εϋρωκομμουνισμό. Για να εκλείψουν άπό του προσώπου τής γής οι άναθεωρητές. Για να κόψει τό δρόμο στό ΠΑΣΟΚ. (Άπλή μέθοδος των τριών: αν τό ΚΚΕ πάρει 17%, πόσα παίρνει τό ΠΑΣΟΚ; •Η λύση του προβλήματος: Άφου τό ΚΚΕ θά πάρει 17% στό ΠΑΣΟΚ θά μείνουν λιγότερα άπό 30%). Άλλά επειδή τό σύνθημα είναι και «ρεαλιστικό» και «σωστό» τότε δντως άλλαγή δέν γίνεται. Θά είχε μήπως άντίρρηση ή ΕΣΣΔ ή θά προτιμούσε πρωθυπουργό τον Α. Παπανδρέου;

Στή διαδήλωση «για τό γιορτασμό του Πολυτεχνείου» τό 17% ήταν τό μόνο μέλημα του ΚΚΕ, τό μόνο σύνθημά του. Τό ίδιο και στή Βουλή. Τό ίδιο σημείο, ό ίδιος προσανατολισμός. Στα τυφλά.

Σταματώ τήν απαρίθμηση των προεκλογικών στοχοθεσιών, όπως εκφράστηκαν μέσα στή διαδήλωση, κι δστερα στή Βουλή. •Ολοι άλλωστε ήταν ιδιαίτερα σαφείς και εδγλωττοι. Άλλά τίποτε τό άθέμιτο δέν ύπάρχει σ' αυτή τήν ιστορία άφου ή περίοδος, έτσι κι άλλως, είναι προεκλογική. Καλύτερα μάλιστα για να ξεέρει ό κόσμος, μία ώρα άρχίτερα, αν τό ΠΑΣΟΚ θά είναι ως κυβέρνηση υπέρ τής ΕΟΚ, κι άλλα πολλά ώστε να έχει τό χρόνο να τά σκεφτεί.

Ὡστόσο, τὰ προεκλογικά ποιάν ἄμεση σχέση ἔχουν μέ τόν «έορτασμό τοῦ Πολυτεχνείου»; Πῶς εἶναι δυνατό τό «πνεῦμα» τοῦ Πολυτεχνείου νά γίνεται ἐκλογικό ποσοστό; Κι ὅμως εἶναι δυνατό ἀφοῦ οἱ ταγοί τοῦ ἔθνους δέν θέλησαν νά μάθουν τίποτε ἀπό ἐκείνη τή συγκλονιστική ἱστορία. Φάνηκαν ἀνίκανοι νά ἀντλήσουν καί νά πλάσουν κάποιες ἠθικές καί πολιτικές ἀξίες πού θά πῆγαιναν πέρα ἀπό τοὺς ἐκλογικούς ὑπολογισμούς, κάποιες ἀξίες πού θά ἐννοημάτων τήν πρόσφατη ἱστορία καί θά σηματοδοτοῦσαν τό δρόμο γιά τίς μέλλουσες γενεές. Δέν θέλησαν νά φτιάξουν μίαν ἄλλη 25 Μαρτίου, μιά σύγχρονη ἐθνική-λαϊκή, μέ τή βαριά σημασία τῆς λέξης, γιορτή. Ὁ στόχος αὐτός ξεπερνοῦσε τήν πολιτική ἐμβέλεια τῶν πολιτικῶν ἡγεσιῶν καί τήν πολιτική τους παιδεία.

Κι ὅμως ἔχουμε ἀνάγκη ἀπό μιά δημοκρατική γιορτή, ἔκφραση καί τρόπο ὑπαρξης τοῦ Δήμου, γιά νά βγαίνει ὁ λαός στό δρόμο, «αἱ γενεαί αἰ πάσαι», γιά νά μπορεῖ χωρίς φρουρές καί περιφρούρηση νά βλέπει ὅτι ὑπάρχει σάν λαός, ὄχι σάν φάλαγγα σημαιοστολισμένη, περιφρουρημένο κοπάδι καί πλῆθος κομματιασμένο ἀλλά σάν ἐκφραστὲς καί ἱεροφάντες τῆς δημοκρατίας. Κι αὐτή ἡ μέρα ἀκριβῶς προσφερόταν γιατί θυμίζει πῶς ὁ λαός μέ γυμνά χέρια, χωρίς περιφουρήσεις καί αὖρες, κατέκτησε τήν ἐλευθερία του στὰ πεζοδρόμια γιά λίγες ἀλλά μακρόχρονες στιγμές. Ὅμως οἱ σημερινοί του ἀρχηγοί δέν κατέβηκαν στό δρόμο σάν ἀπλοὶ πολῖτες κι αὐτοὶ νά ἀνταμώσουν τό χνῶτο τους μέ τό χνῶτο τῶν ἀφανῶν συμπολιτῶν τους. Δέν κατέβηκε στή διαδήλωση ὁ πολίτης Ράλλης οὔτε ὁ πολίτης Παπανδρέου. Προτίμησαν ὁ ἓνας τό θῶκο τοῦ πρωθυπουργοῦ κι ὁ ἄλλος τοῦ μέλλοντος πρωθυπουργοῦ. Πότε ὅμως θά γίνουν κι αὐτοὶ πολῖτες;

Καί ἔτσι ἡ ἐπέτειος τοῦ Πολυτεχνείου, ἀπό στιγμή ἱερούργιας ἔγινε παζάρι χρησιμοθηρίας καί ψηφοθηρίας.

«Ὅσοι ἀπό σᾶς πιά βαρεθήκατε στὸν κόσμον αὐτὸν τὸν ἀδικὸν καί τὸν βλακώδη νά ἀγεσθε καί νά φέρεσθε ἀπὸ τοὺς ψεῦτες, ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς καί λαοπλάνους, ὅσοι πιά βαρεθήκατε οἱ δεσμοφύλακες σας σάν τόπια ταλαίπωρα νά σᾶς ἐξαποστέλλουν εἰς τὸν Καϊάφα καί πρὶν ἀπ' αὐτὸν στὸν Ἄννα, προσμένοντας νά ἔλθῃ ἡ Ὥρα ἢ χρυσαυγῆς, ἢ πολυῦμνητος καί εὐλογημένη, ὅσοι πιστοί, ὅσοι ζεστοί, ὅσοι τὴν σημερινὴν ἐλεινήν πραγματικότητα νά ἀλλάξετε ποθεῖτε, προσμένοντας νά ἔλθῃ ἡ Ὥρα, ὅσοι πιστοί, ὅσοι ζεστοί, ἔλατε καί ἄς ἀνακράζωμεν μαζί (νῦν καί ἀεὶ, νῦν καί ἀεὶ) σάν προσευχὴ καί σάν παιᾶνα, ἄς ἀνακράζωμεν, μαζί μέ μιά ψυχὴ, μέ μιά φωνὴ — ΟΚΤΑΝΑ³

Σήμερα δέν ἔχουμε τίποτε «νά ἀνακράζωμε» ἐκεῖ πού συνωστίζονται οἱ διατεταγμένες φάλαγγες. Πρέπει πρῶτα νά τὰ βροῦμε. Εἶναι δύσκολο νά εἶναι κανεὶς ἀριστερός σήμερα.

3. Ἀνδρέας Ἐμπειρικός, Ὀκτάνα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ – ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ

Κυκλοφορεῖ

- **Μετάφραση-προσθήκες:**
Ἄνδρέας Ρικάκης
Καλλιτεχνικός Διευθυντής
Πειραματικοῦ Μπαλλέτου Ἀθηνῶν
- **Πρόλογος:** Γιάννη Μέτση
- **Μέ 285 εἰκόνες**
ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ 16 ἔγχρωμες
- **Ἐνημερωμένη μέχρι**
τὴν ἀνοίξη τοῦ 1980

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ – 3ης Σεπτεμβρίου 22 – Τ. 5234790

Φωτογρ. Στέλιος Σκοπελίτης

"Ανθρωποι-όρμόνες, Ζῶα-μηχανές

του Λεωνίδα Λουλούδη

"Ανθρωποι και «όρμόνες»

Τό σκάνδαλο δέν αποτελεί είδος καινοφανές στή δημόσια ζωή τῆς χώρας. Γενιές όλόκληρες γαλουχήθηκαν στό ξέφωτο τῶν ἀποκαλύψεών του. Τό ταύτισαν ἄρρηκτα μέ τήν ἐκτέλεση τῆς Ἐξουσίας. Τό κυριότερο: ἐνόησαν τήν Ἐξουσία ὡς κατάχρηση καί τήν τελευταία ὡς προϋπόθεση τῆς κοινωνικῆς ἀνάδοδος. Ἔτσι τό σκάνδαλο δέν συνδέεται μόνο μέ τίς παραβιάσεις τῶν διακηρυγμένων ἀρχῶν τῆς Ἐξουσίας, πού, ἄλλωστε, ὁ πολίτης ἐμπειρικά συλλέγει καθημερινά στήν ἐπαφή του μέ κάθε είδους Δημόσια Ὑπηρεσία, μέ τά Κόμματα, τόν Τύπο, ἀλλά καί μέ τήν αἰφνίδια Ἐκθεση τῆς ὀργανικῆς ἄρθρωσης δημοσίων ἀρετῶν καί ιδιωτικῶν δίτσιων. Τό ιδιαίτερο ἐνδιαφέ-

ρον στό σκάνδαλο τῶν «όρμονῶν» εἶναι ὅτι ἡ ἄρθρωση αὐτή δέν φαίνεται νά ἀποκλείεται ἀπό τό πυκνό πλέγμα θεσμῶν καί μηχανισμῶν πού ἰσχύουν στό λεγόμενο ἀναπτυγμένο κόσμο. Θά ἴεγα ἀντιστρόφως, ἂν δέν κινδύνευα νά θεωρηθῶ αὐτόχρονα ἐχθρός κάθε ἐκσυγχρονισμοῦ καί τῆς Προόδου γενικότερα. Γι' αὐτό περιορίζομαι στό ὅτι τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ φιλοδοξεῖ μιά πρώτη προσέγγιση σέ ὀρισμένες πρακτικές πού σέ διεθνές πιά ἐπίπεδο ὑποτάσσουν στήν ἀντίληψη περὶ «ἀνάδοδος τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου» τά ὄρια προστασίας τῆς δημόσιας ὑγείας. Ἔτσι γνωρίσαμε ἤδη τή θεσμοθέτηση τῶν ποσοστῶν καθαροῦ ἀέρα, νεροῦ, φωτός πού δικαιούται κάθε εὐτυχῆς καταναλωτῆς. Τό σκάνδαλο τῶν «όρμονῶν» ἐκθέτει τήν ἐπέκταση αὐτῆς τῆς ἀντίληψης ἄμεσα καί στήν ἴδια τήν ἀνθρώπινη ζωή.

Ύπό τήν εὐφορία τοῦ '50 στό σκάνδαλο τοῦ Σεπτέμβρη

Ἡ φυσιολογική λειτουργία τῶν φυλογόνων ὁρμονῶν ἄρχισε νά κινεῖ τό ἐνδιαφέρον τῶν παραγωγῶν κρέατος ἤδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ '50. Οἱ αἰτίες ἦσαν δύο: ἡ ἀποκάλυψη τῆς συμβολῆς τους στήν ἐπιτάχυνση αὐξήσεως καί παχύνσεως τῶν κρεοπαραγωγῶν ζώων, καί ἡ παραγωγή τους σέ σχετικά καθαρά σκευάσματα. Μετά ἀπό μιά σύντομη περίοδο καί, γιά λόγους οἰκονομικούς κυρίως, τίς ἀνδρογόνους ὁρμόνες ἀντικατέστησαν ὀριστικά τά συνθετικά οἰστρογόνα πού ἐφαρμόστηκαν εὐρέως στήν πτηνοτροφία τῶν ΗΠΑ καί ἐπεκτάθηκαν στή βοοτροφία καί προβατοτροφία. Τό 1955 5 ἑκατ. βοοειδή δέχονται τόν ὁρμονικό χειρισμό κυρίως μέ τήν Διεθυλστυλβουοιστρολόλη, γνωστή καί ὡς DES. Φυσιολογικό ἀποτέλεσμα: (σχεδόν) διπλάσιο ἐπιχειρηματικό κέρδος. Ὁ ἐνθουσιασμός ὅμως αὐτός γιά τίς ἐπιδόσεις τῆς DES δέν κρατᾶει πολύ. Ἡ σύνδεση τῆς μέ τήν ἐξέλιξη καρκίνου τῆς μήτρας στίς κόρες γυναικῶν πού τήν εἶχαν λάβει σέ ὑψηλές δόσεις στή δεκαετία 1940-50 γιά νά ἀποφύγουν ἀμνηστική ἀποβολή, ἐπιβάλλει τήν ἀπαγόρευση τῆς. Ἡ μεθόδευση αὐτῆς τῆς ἀπαγόρευσης πού ὀριστικοποιεῖται μετά ἀπό εἴκοσι χρόνια θά μάς ἀπασχολήσει πιά κάτω, ἐδῶ ἄς ἐπισημάνουμε ὅτι τόσο στίς ΗΠΑ ὅσο καί στήν Εὐρώπη ἡ DES ἀπαγορεύεται.

Ἄρα ὅμως ἐνιαῖα. Καί μάλιστα στήν Εὐρώπη, πού ἀποτελεῖ μαζική ἀγορά κρέατος, καταναλώνοντας 8 ἑκατ. μοσχάρια τό χρόνο. Ἔτσι τό Βέλγιο, ἡ Δανία, ἡ Γαλλία, ἡ Ἰταλία καί ἡ Ὀλλανδία ἀπαγορεύουν ἐντελῶς τή χρήση φυσικῶν ἢ τεχνητῶν ὁρμονῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ὅπως καί στίς ΗΠΑ ἔτσι καί στήν Εὐρώπη τό χρυσοφόρο σκευάσμα διατίθεται στή μαύρη ἀγορά. Ἀκριβῶς τό γεγονός αὐτό ἐπικαλοῦνται Βέλγιο, Γαλλία καί Δυτ. Γερμανία πιέζοντας γιά τή νομιμοποίηση τῶν φυσικῶν ὁρμονῶν ἢ ὅποια - ὑποτίθεται - θά ἀποτρέψει τή χρήση τῆς συνθετικῆς. Ἔτσι στή νομοθεσία τῆς Δυτ. Γερμανίας οἱ ὁρμόνες καταγράφονται σέ μιά θετική - ὡς πρός τή ἄδεια χρήσης τους - καί μιά ἀρνητική λίστα. Κριτήριο γιά τίς τελευταῖες ἡ οἰστρογόνος δράση ($> 1/5$ DES). Ἐπιτρέπεται δηλαδή καί ἡ φυσική οἰστροδιόλη ἀλλά καί ἡ συνθετική ζερανόλη πού ὅπως ἀποκαλύφθηκε κυκλοφορεῖ καί ἐδῶ. Ἐνῶ ἀπαγορεύεται ἡ DES καί ἡ σχετική ἐξοιστρολόλη. Στή Μ. Βρετανία ἡ νομοθεσία εἶναι πιά «ρεαλιστική». Ἡ ἴδια ἡ Κτηνιατρική Ὑπηρεσία χορηγεῖ τά ὀργανικά σκευάσματα. Ἄλλα πωλοῦνται ἐλεύθερα (ζερανόλη, ἐξοιστρολόλη), ἀλλά χορηγοῦνται ἀπό κτηνιάτρος. Χαρακτηριστικά, ἡ χρήση τους ἀπαγορεύεται 60 ἡμέρες ἢ 4 ἐβδομάδες πρό τῆς σφαγῆς γιά μοσχάρια καί πουλερικά ἀντίστοιχα. Ἡ ἴδια ἡ DES δέν χρησιμοποιεῖται παρά μόνο στή χοιροτροφία, καί ὄχι συστηματικά.

Αὐτή τήν κατάσταση ἤρθε νά ἀναταράξει τό φετινό Σεπτέμβρη ἡ ἀπόφαση τοῦ ἰταλικοῦ ὑπουργείου Ὑγείας πού ἔθεσε ὑπό προσωρινή ἀπαγόρευση 22 κρεοσκευάσματα παιδικῶν τροφῶν πού θεωρήθηκαν ὑπεύθυνα δημιουργίας παιδομασιῶν. Τά ἐργαστήρια τοῦ ὑπουργείου ἀνέλαβαν νά προσδιορίσουν μ' ἀκρι-

βεια τήν παρουσία ἐνεργοῦ οἰστρογόνου, πιθανότατα τῆς DES πού εἶχαν δείξει οἱ πρῶτες βιοδοκιμές. Ἐνῶ εἰδικοί ἤδη ὑπέθεταν ὅτι τά ἐπίπεδα πρέπει νά εἶναι «πολύ ὑψηλά», ἄλλως δέν θά μπορούσαν ν' ἀνιχνευθοῦν μέ τίς ἀρχικές μεθόδους.¹

Θεσμικές παραλλαγές στό ἴδιο θέμα καί ὁ ρόλος τῶν καταναλωτῶν

Μέ δεδομένα τή διαφορετική θεσμική ἀντιμετώπιση ἀπό τίς χώρες μέλη τῆς Κοινότητος τῶν ὁρμονικῶν σκευασμάτων καί τίς σοβαρές ἐπιπτώσεις τῶν τελευταῶν στή δημόσια ὑγεία, χρήσιμο εἶναι ν' ἀναζητηθοῦν οἱ λόγοι αὐτῶν τῶν διαφοροποιήσεων. Ὅχι μόνο γι' αὐτό, ὅπως δικαιολογημένα θά ὑπέθετε κανεῖς, οἱ διαφοροποιήσεις αὐτές ἐνθάρρυναν τίς πιέσεις τῶν παραγωγῶν γιά τή νομιμοποίηση τῆς χρήσης ἢ τήν λαθραία διακίνηση τῆς ὁρμόνης ὅπου ἀπαγορευόταν ἐντελῶς, ἀλλά καί γι' αὐτό ἐπιτρέπουν νά συζητηθεῖ ὁ καθορισμός τῶν ὁρίων προστασίας τῆς δημόσιας ὑγείας σέ διακρατικό ἐπίπεδο. Βεβαίως, ἡ κυρίαρχη ἀποψη συνδέει αὐτές τίς διαφορές μέ τήν ὑπαρξη πάντα μιᾶς σοβαρῆς ἐπιστημονικῆς διαφωνίας. Σέ πῶς βαθμό ἡ ἀποψη αὐτή ἀποδίδει τήν πραγματικότητα γίνεται φανερό ἀπό τίς περιπέτειες θεσμοθέτησης τῆς χρήσης συνθετικῶν ὁρμονῶν στίς ΗΠΑ. Ὅπως πάντα ἄλλωστε τό ἄλλοθι τῆς καθαρότητας πού περιβάλλει τήν ἐπιστήμη μεγεθυμένο ἀπό τίς θεωρητικές διαφωνίες ἀπογυμνώνεται μέσα ἀπό συγκεκριμένες κρίσεις.

Τό 1962 τό Κογκρέσο ἐξαιρεῖ ἀπό τήν τροπολογία Delaney στήν Ὁμοσπονδιακή Νομοθεσία γιά τά Τρόφιμα, Ποτά καί Καλλυντικά (πού ἀπό τό 1958 εἶχε ἀπαγορεύσει τήν κυκλοφορία οὐσίας μπορούσε νά προκαλέσει ὡς συστατικό τροφίμου καρκίνο σέ ἄνθρωπο ἢ ζῶο) ἐκεῖνα τά συστατικά πού ὡς ζωοτροφές χρησιμοποιοῦμενα δέν ἐβλαπταν τήν ὑγεία τοῦ ζῶου ἢ δέν ἐμφανίζονταν ὡς ὑπολείμματα στοῦς ἰστούς τοῦ ζῶου πού προορίζονταν γιά τροφή.² Σήμερα γνωρίζουμε ὅτι τό Κογκρέσο πῆρε αὐτή τήν ἀπόφαση εἰδικά γιά τήν DES. Ἡ ἄδεια γιά τή χρήση τῆς ἀπαγορευόταν μέ βάση τήν τροπολογία Delaney καί ἐξαιτίας τῆς καρκινογόνου δράσης τῆς. Ἡ ἀπόφαση τοῦ 1962 δέν ἀμφισβητοῦσε αὐτή τήν ἀπόφαση, μετέθετε ὅμως τό πρόβλημα στήν ὑπαρξη τῶν ὑπολειμμάτων, γι' αὐτό καί ἀπαγόρευσε τή χορήγηση ἄδειας 7 ἡμέρες πρὶν τή σφαγή. Αὐτή ἡ «ἐξασφάλιση» δέν ἦταν μόνο ἐπιστημονικά ἀτεκμηρίωτη ὅπως ἀποδεικνύεται σήμερα πού ὁ ἀντίστοιχος χρόνος στήν Ἀγγλία εἶναι 60 ἡμέρες ἀλλά καί πρακτικά ἀφῆνε ἐντελῶς στή δικαιοδοσία τῶν παραγωγῶν τήν προστασία τῶν καταναλωτῶν. Ἔτσι, πολύ φυσιολογικά, τό 1971 ἄρχισαν νά ἀνιχνεύονται, σέ ὀρισμένα δείγματα, ὑπολείμματα τῆς DES σέ χαμηλά ἐπίπεδα ἐνῶ οἱ ἴδιες οἱ μέθοδοι προσδιορισμοῦ τῆς τέθηκαν σέ ἀμφισβήτηση. Ἐπὶ πέντε χρόνια ἀκολούθησε μιά «ἐπιστημονική» συζήτηση πού κατέληξε τό 1976 στήν κατ' ἀρχὴν ἀπαγόρευση τῆς ὁρμόνης, μέχρι νά ἐξαχθοῦν ὀρι-

1. *Nature*, vol. 287, 1980, σ. 475.

2. *New York's Food and Life sciences*, Vol. 13, No 2, 1980, σ. 21.

στικά συμπεράσματα. Η όριστική απαγόρευση όμως ήρθε τό 1979, και αφού ή όρμόνη έχρησιμοποιείτο επί τρεις σχεδόν δεκαετίες άν και ύποπτη ως καρκινογόνος παράγοντας για τίς δύο τουλάχιστον άπ' αυτές. Η DES δέν είναι τό μόνο παράδειγμα κρατικής άνοχής και συννεοχής στίς πιεστικές άπαιτήσεις τών παραγωγών και στίς βραδυφλεγείς διευκρινίσεις τής έπιστήμης. Παρόμοιες είναι οι περιπτώσεις τής ζαχαρίνης και τών νιτρωδών πού χρησιμοποιούνται ως συντηρητικά στα είδικά έπεξεργασμένα κρέατα (άλλαντικά, καπνιστά κ.λπ.) Η ζαχαρίνη χρησιμοποιείται ήδη επί 70 (!) χρόνια από τούς διαβητικούς και όσους κάνουν δίαιτα ως ύποκατάστατο τής ζάχαρης, μέ συνεχείς άμφισβητήσεις τών έπιπτώσεών τής στήν ύγεια. Τελικά τό 1977 απαγορεύεται από τήν Ύπηρεσία Τροφίμων και Ποτών (FDA) για νά ζητήσει και πάλι τό Κογκρέσο άναστολή έκτελέσεως τής άπόφασης επί 18 μήνες πού τόν Ιούλιο τού 1979 άνανέωθηκε μέχρι τόν Ιούλιο τού 1981. Κι όμως οι βιοδοκιμές έχουν δείξει ότι ή ζαχαρίνη είναι (συγκριτικά μόνο) ήπιο καρκινογόνο και είναι γνωστό ότι οι Άμερικανοί τήν καταναλώνουν σέ τεράστιες ποσότητες καθώς άποτελεί συστατικό πολλών άναψυκτικών (soft drinks) ή μέσο μιάς γρήγορης άπώλειας βάρους. Έπειδή και έδώ ή μη απαγόρευση στηρίζεται στα άνεπαρκώς διευκρινισμένα έπιδημιολογικά στοιχεία, είναι άναγκαίο νά συζητήσουμε τά προβλήματα έξαγωγής αυτών τών στοιχείων. Άλλως ό κνισμός τών κρατούντων μπορεί νά θεωρηθεί και ύποταγή τους στίς έπιστημονικές άμφιλογίες τής σύγχρονης τοξικολογίας.

Τό γεγονός είναι ότι για λόγους συναρτημένους μέ τή λειτουργία τής καπιταλιστικής άγοράς ό ρυθμός εισαγωγής νέων προϊόντων σ' αυτή δέν είναι μόνο ό συνεχής αλλά και αύξανόμενος.

Άνάπτυξη ή φθορά, αυτός είναι ό νόμος τού κεφαλαίου. Η βιομηχανία έχει δύο μέσα ν' άντιμετωπίσει τήν πτώση τών κερδών τής από τήν συνεχή αύξηση εντάσεως τού κεφαλαίου τής. Αύξηση τής ποσότητας τών προϊόντων ή τής τιμής τους, κατασκευάζοντάς τα πιο έπεξεργασμένα ή σύνθετα. Η φύση τής κατανάλωσης στίς δυτικές κοινωνίες επιτρέπει και τίς δύο διεξόδους έτσι ώστε ή αύξηση τού κεφαλαίου νά μή συνεπάγεται τήν αύξηση τών άναγκαίων χρησίων προϊόντων. Αύξημένα ποσά ένεργείας, έργασίας, πρώτων ύλών, κεφαλαίου «καταναλώνονται» χωρίς νά ώφελούνται οι άνθρωποι ούσιαστικά.

Ίδιαίτερα στήν περίπτωση τής βιομηχανίας τροφίμων, όπου ή κατανάλωσή τους δέν μπορεί νά αύξάνεται άπεριόριστα από τήν ίδια τή φύση τού προϊόντος, υπάρχουν διάφοροι τρόποι νά ξεπεραστεί αυτή ή λεγόμενη άνελαστικότητα τής ζήτησής τους. Είτε παράγοντας μή θρεπτικές τροφές (π.χ. καφές) ή ένσωματώνοντας τήν υπεραξία (θά δούμε γιατί) στο ζωικό κεφάλαιο και κυρίως διά τής προστιθεμένης άξίας στήν πρώτη ύλη ή όποια μετατρέπεται σέ ένα όλο και πιο έπεξεργασμένο, «έπιθυμητό» προϊόν. Έτσι τό άρχικό μπισκότο καλύπτεται μέ σοκολάτα, μετά μέ μαρμελάδα, τέλος άποκτά συσκευασία. Συναρτημένη μ' αυτή τή λειτουργία είναι ή παρουσία δεκάδων προσθετικών ούσιών στα τρόφιμα. Προϋπόθεση είναι ή έρευνα και έφαρμογή τής νέας τεχνολογίας νά έ-

ξασκείται πρωταρχικά στο έπίπεδο τής παραγωγής και δευτερευόντως για άλλες χρήσεις έν αίς και στόν έλεγχο τής ποιότητάς τής πού δέν άφορά μόνο τήν έμπορική τής έπάρκεια αλλά και τίς έπιπτώσεις τής κατανάλωσής τής στή δημόσια ύγεια. Χαρακτηριστικά, μιά έκτεταμένη έπανεξέταση πού άρχισε τό 1969 στίς ΗΠΑ τού καταλόγου έπιτρεπομένων ούσιών (GRAS) δέν είχε ολοκληρωθεί τό 1980 καθώς τό έγχείρημα άφορά τήν ασφάλεια περισσότερο από 100 ούσιών σέ 400 διαφορετικούς χημικούς τύπους. Οι άνθρωποι και οι μέθοδοι πού έλέγχουν, τρέχουν διαρκώς πίσω από τίς άέναες έπινοήσεις τών έργητικών έργαστηρίων τής παραγωγής νέων προϊόντων. Σ' αυτό τό πλαίσιο μπορούν νά συζητηθούν και οι δυνατότητες τής έπιστήμης νά άποφανθεί για τήν ασφάλεια ένός τροφίμου. Όπου όντως υπάρχουν σοβαρά προβλήματα, για παράδειγμα από τήν άναγκαστική διεργασία βιοδοκιμών σέ πειραματόζωα κι όχι άπευθείας στόν άνθρωπο. Προβλήματα πού εκφράζονται έπιστημονικά μέ τήν διαφορετική έως και άντιθετική έκτίμηση τών ίδιων πειραματικών δεδομένων. Πού όμως θά πρέπει νά άποσαφηνισθούν άμεσα υπό τήν πίεση τής κυκλοφορίας τού προϊόντος. Ούσιες πού ή ασφάλεια χρήσης τους θά προϋπέθετε βιοδοκιμές σέ γενιές καταναλωτών χαρακτηρίζονται άσφαλείς από δεδομένα πού έξάγονται κατ' άντιστοιχία από διαφορετικά είδη, δόσεις, διαιτολόγια, σέ έλάχιστο χρόνο. Χονδροειδής εικόνα αυτής τής πραγματικότητας είναι ή έντολή τού έλληνικού ύπουργείου Γεωργίας (7.10.80) νά γίνουν βιοδοκιμές μέ ποντίκια για νά έλεγχθούν τά όλλανδικά κρέατα πού βρισκόταν ήδη σέ ποσότητα 10.000 τόνων στο τελωνείο.

Τό πρόβλημα συσκοτίζεται ακόμα περισσότερο από τήν έμφαση πού δίδεται στο γεγονός ότι όρισμένα συντηρητικά, για παράδειγμα, πού θεωρούνται έπικίνδυνα ως καρκινογόνα άποτελούν ταυτόχρονα ώφέλιμα - από άλλες άπόψεις - συστατικά τών τροφίμων. Έτσι τά νιτρώδη από τή μιά θεωρούνται ένούμενα μ' άλλες ούσιες καρκινογόνα, από τήν άλλη επιτρέπουν τή συντήρηση και συγκράτηση τού χρώματος τών είδικά έπεξεργασμένων κρεάτων. Δέν είναι τυχαίο ότι ή πρώτη παρατήρηση τού καθηγητή Γαλανού στήν περιβόητη έκπομπή τής EPT (10/10) για τίς όρμόνες άφορούσε τή γνωστή νεομαλθουσιανή έσχολογία για τήν άναγκαιότητα νά αύξηθεί ή παραγωγή τροφίμων και τούς άναπόφευκτους κινδύνους πού αυτή συνεπάγεται για τή δημόσια ύγεια. Η σχιζοφρενής αυτή άποψη αλλά και όσα ειπώθηκαν παραπάνω είναι φανερό ώστόσο ότι μπορούν νά στηριχθούν μέ τή «λογική» τους τήν έπιχειρηματολογία κρατικών ύπηρεσιών, βιομηχάνων, έπιστημόνων, καθώς και νά περιγράψουν ένα ευρύ έπίπεδο διαπραγματεύσεων άνάμεσα σ' αυτές τίς ομάδες, ως πρós τά όρια πού κάθε φορά θεωρούν έπισφαλή για τήν ύγεια τών καταναλωτών.

Έχοντας αυτά ύπόψη μπορούμε νά κατανοήσουμε γιατί όχι μόνο στο ίδιο κράτος αλλά και διακρατικά μετατίθενται συνεχώς αυτά τά όρια ασφάλειας στα τρόφιμα. Τό 1925 στήν Άγγλία απαγορεύονταν άπλως ή χρήση 5 κατ νομαζόμενων χρωμάτων, από τό 1966 επιτρέπονται μόνο 24 χρώματα. Για νά ξαναγυρίσουμε στήν DES, βλέπουμε ότι ή τελική απαγό-

ρευση - έστω και άργά - δέν όφείλεται ούτε στις ύπηρεσίες ύγείας ούτε στους παραγωγούς αλλά στους καταναλωτές. Έτσι στην Ίταλία οι εύρειες άρμοδιότητες των Ίταλών Δημάρχων επέτρεψαν, μετά τό θόρυβο πού προκάλεσε τό σκάνδαλο του Σεπτέμβρη, τήν καθολική άπαγόρευση πώλησης μοσχαριών πού ανάγκασε τό Άνώτατο Ίνστιτούτο Ύγιεινής στη Ρώμη νά προσδιορίσει πιά μέ ακρίβεια τά έπίπεδα όρμονών στα έπίμαχα σκευάσματα. Στη Γαλλία πάλι τά συνδικάτα των Paysans Travailleurs ανέλαβαν άρχικά τή συλλογή των σχετικών πληροφοριών. Στη συνέχεια ήταν οι καταναλωτές (Union Fédérale des Consommateurs) πού ζήτησαν τό μπουκοτάζ μέ τό περιοδικό τους *Que Choisir* τόν περασμένο Σεπτέμβρη. Άποτέλεσμα του μπουκοτάζ ήταν ή κατακόρυφη πτώση των πωλήσεων μοσχαριών στις δύο χώρες και των εισαγωγών από τή Βρετανία πού άνέρχονταν σέ 500.000 λίρες τήν εβδομάδα. Κάτω από τή πίεση του μπουκοτάζ εισαγωγών ή Βρετανία αναγκάστηκε νά δηλώσει ότι σταματάει έντελώς τή χρήση όρμονών. Άκόμη, στη Δ. Γερμανία, έρευνα μεγάλου περιοδικού αποκάλυψε ότι δύο μεγάλα έργοστάσια παιδικών τροφών διοχέτευσαν στην άγορά κρέας μέ όρμόνες και όχι οι άρμόδιες ύπηρεσίες. Άπό τήν άλλη, ή Κοινότητα, ή όποία μέχρι τό Σεπτέμβρη δέν έπενέδαινε στις θεσμικές ιδιαιτερότητες των μελών της σχετικά μέ τή χρήση της DES, αναγκάστηκε νά έξαγγείλει τήν έπεξεργασία ενός κοινού σχήματος έλέγχου του κρέατος. Άς σημειωθεί ότι αυτός ό στόχος δέν θά προχωρήσει άκώλυτα. Η πίεση των Ευρωπαϊών καταναλωτών μέ τό Γραφείο Ένώσεων Καταναλωτών (BEUC) και ιδιαίτερα της Ιταλικής κοινής γνώμης δέν συναντήσουν τή αντίδραση των Βρετανών πού έπιμένουν στη διάκριση μεταξύ συνθετικών παραγόντων και φυσικών στεροειδών μέ έπιτρεπτό όριο για τή χρήση των τελευταίων τά έπίπεδα πού συναντώνται φυσιολογικά στα ζώα. Η έμμονή σ' αυτές τές άπόψεις, ενώ είναι γνωστή ή άδυναμία των άρχών έλέγχου νά διαχωρίσουν φυσικές από συνθετικές όρμόνες αλλά και ή συνέχιση κυκλοφορίας του μοσχαρίσιου κρέατος τόσο στην Μ. Βρετανία όσο και στην Δ. Γερμανία, άποδεικνύει, άρνητικά αυτή τή φορά, τό ρόλο των καταναλωτών στον καθορισμό, έστω βραχυπρόθεσμα, ή εκ των ύστερων, της κρατικής πολιτικής στον τομέα της ύγιεινής των τροφίμων. (Άς σημειωθεί ότι οι άρχές της ΕΟΚ άπαγόρευσαν στις 30.10.80 και από 1.1.81 έντελώς τή χρήση όρμονών στα παχυνόμενα ζώα). Άπό τήν άλλη μεριά δέν θά πρέπει νά υπερεκτιμηθεί ή έπέμβαση των καταναλωτών στη συγκεκριμένη περίπτωση. Άπό τήν ίδια τή λειτουργία της καπιταλιστικής άγοράς, πού ήδη έστω και σχηματικά περιγράψαμε, ό καταναλωτής αποκλείεται έξ όρισμού από τό σχεδιασμό, τές διαδικασίες, και γενικότερα τον έλεγχο της παραγωγής και των προϊόντων της. Έτσι ό καταναλωτής, άκόμα και ό πίο πληροφορημένος, δέν μπορεί παρά έμπειρικά και άμυντικά νά άντιδρά στις πρωτοβουλίες των παραγωγών και διόλου δέν κατέχει τήν κεντρική θέση πού του έπιφυλάσσουν οι νεοφιλελεύθεροι άπολογητές του συστήματος πού ύποστηρίζουν σοβαρά ότι ή άλλαγή των καταναλωτικών συνθηκών «όφείλεται περισσότερο στην αύξηση του εισοδήματός μας, πού

μάς δημιουργεί έπιθυμίες για νέες άπολαύσεις»... (Κ. Κόλμερ, έφ. *Τά Νέα*, 31.10.80) τές όποιες δήθεν έρχονται νά ίκανοποιήσουν λαχανιασμένοι οι βιομήχανοι. Μιά σύντομη άναφορά στην κεντρική θέση πού κατέχει τό κρέας στο σύγχρονο διαιτολόγιο και τούς όρους παραγωγής του άποδεικνύει πόσο παραπλανητική είναι ή εικόνα του άχόρταγου και πανίσχυρου καταναλωτή και πώς ή χρήση της DES αλλά και των αντιβιοτικών, των ήρεμιστικών, των διταμινών ούδόλως έπινοήθηκαν υπό τήν πίεση των άνεπαρκώς διατρεφόμενων λαών άπανταχού της γής.

Όιστρογόνα: άποθέωση του κέρδους ή συμβολή στο κοινωνικό δράμα;

Η έντυπωσιακή αύξηση της παραγωγής κρέατος πού σημειώθηκε μεταπολεμικά στη Δύση δέν έχει μόνο γαστρονομικά αίτια αλλά, όπως θά δούμε, συνδέεται και μέ τή φύση του καταναλωτικού μοντέλου πού επικράτησε σ' αυτήν. Ηδη συζητήσαμε τά προβλήματα πού συνεπάγεται για τή βιομηχανία τροφίμων ή έντός όρίων κατανάλωση των προϊόντων της. Όρια πού καθορίζονται βιολογικά και όχι οικονομικά. Στόν τομέα της γεωργικής παραγωγής ιδιαίτερα, πού δέν ύπάρχουν οι δυνατότητες βιομηχανίας τροφίμων πού περιγράψαμε, ό περιορισμός αυτός είναι πίο άύστηρός. Και έγινε άπειλητικός για τήν έπιβίωση των παραγωγών όταν τήν άνελαστικότητα ζήτησε των προϊόντων τους ήρθε νά δέξυνη ή δραματική αύξηση των άποδόσεων πού προκάλεσαν έκμηχάνιση, γενετική βελτίωση, φυτοπροστασία και χημική λίπανση των καλλιεργειών. Πολύ σύντομα ή γεωργία έντασης κεφαλαίου ενώ έπέτυχε άπόλυτα στη βασική της έπιδίωξη νά άναπτύξει τή βιομηχανία γεωργικού έξοπλισμού και τροφίμων - έφτασε νά άπασχολεί σήμερα δύο εργάτες για κάθε άγροεργάτη - δημιούργησε παράλληλα μία άλυσίδα οικολογικών και ενεργειακών προβλημάτων στα όποια έχω άναφερθεί έκτενέστερα άλλού.³ Άπό μία άλλη σκοπιά - των παραγωγών άμεσα - κυριότερο πρόβλημα είναι ή διάθεση των προϊόντων αυτής της γεωργίας. Οι έπιτυχημένοι άγρότες - έπιχειρηματίες έπένδυσαν τά κέρδη τους στην έκμετάλλευσή τους, παρήγαγαν περισσότερο αλλά δέν ήσαν σέ θέση νά πουλήσουν πέντε σακιά καλάμπόκι σ' άνθρώπους πού μπορούσαν νά καταναλώσουν μόνο ένα. Οι δυτικές κυβερνήσεις δέν άδιαφόρησαν για τούς ύπερπαραγωγικούς άγρότες τους. Άφήνοντας άκαλλιέργητες έδαφικές έκτάσεις, θάβοντας ή καίοντας πλεονάσματα, χορηγώντας τιμές στηρίξεως και έπιδοτήσεις προσπάθησαν νά καλύψουν ένμέρει τό πρόβλημα της άνελαστικής διάθεσης του γεωργικού προϊόντος. Παρ' όλα αυτά ό γεωργός δέν μπορούσε νά ένσωματωθεί στο κυρίαρχο άναπτυξιακό μοντέλο. Η έξαιρετικά πολύπλοκη και άτυχής κοινοτική άγροτική πολιτική άφείλεται άκριβώς και στις δυσχέρειες νά βρεθεί ή δέουσα άναλογία Βιομηχανίας και Γεωργίας στο πλαίσιο της καπιταλιστικής οικονομίας.

Ηδη άναφερθήκαμε στα μέσα μέ τά όποια ή βιομηχανία άντιμετωπίζει τήν πτώση των κερδών της από

3. Β. σχετ. άρθρο: «Έν όνόματι του οικολογικού άντιλόγου», περ. *Σύγχρονα θέματα*, περ. Β', χρόνος 2ος, τεύχος 7, 1980, σελ. 45-68.

τή συνεχή αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου της. Στη γεωργία ή αύξηση της ποσότητας οδήγησε σε αδιέξοδα διαθέσεως ενώ ή αύξηση της τιμής προϋπέθετε την «κατασκευή» πιά έπεξεργασμένων προϊόντων. Η παραγωγή κρέατος, χωρίς να λύνει έντελώς τό πρόβλημα, προσέφερε μιά διέξοδο σ' αυτή την κατεύθυνση. Από τά 5 σακκιά καλαμπόκι ό παραγωγός μπορούσε πιά να δίνει 4 1/2 στους χοίρους και τελικά να πουλάει λιγότερο καλαμπόκι αλλά και κρέας μαζί. Κι σέ υπερπροσφορά κρέατος να πετάει «άχρηστα» μέρη του σφάγιου ή να τά διατιμά ως τροφές κατοικιδίων ζώων. Βεβαίως αυτή ή ρύθμιση προϋπέθετε μέ τή σειρά της τή προεξάρχουσα θέση του κρέατος στό διαιτολόγιό μας. Η άλλως, ότι γενιές δυτικών έπρεπε να προσαρμοστούν σ' αυτή τή προτίμηση του κρέατος όπως άλλες είχαν προσαρμοστεί στην έλλειψη του. Διότι ούτε άνθρωπολογικά, διαιτολογικά ή κυρίως μέ τά δεδομένα μιάς ορθολογικής γεωργίας αίτιολογείται αυτή ή προτίμηση. Ο άνθρωπος υπήρξε πάντα παμφάγος και καμιά ιστορική ένδειξη δέν άποδίδει τή σημερινή αύξημένη κατανάλωση κρέατος στην κατακρίευσή του από ύπολείμματα παλαιότερων προτύπων ζωής. Διαιτολογικά, κατά τήν Συμβουλευτική Έπιτροπή του ΟΗΕ για τίς πρωτεΐνες, ή πρωτεΐνη του κρέατος άξιοποιείται καλύτερα συνδυαζόμενη μέ τή φυτική πρωτεΐνη από τήν άποψη τής συμπληρωματικότητας των βασικών θρεπτικών τους συστατικών. Τά γεωργικά δεδομένα είναι ακόμα πιά εύγλωττα. Όπως αναφέρεται και στό υπερσυντηρητικό περιοδικό Time (άφιέρωμα στην παγκόσμια κρίση τροφίμων, Νοέμβρης 1974): «οί άνθρωποι στίς υπό ανάπτυξη χώρες καταναλώνουν σέ σιτηρά περίπου 500 γρ. τήν ήμέρα κατά κεφαλή, πού ίσοδυναμεί μέ τίς ανάγκες άπλώς επιβίωσής τους. Αντίστοιχα ό μέσος Άμερικανός καταναλώνει πέντε φορές αυτό τό ποσό υπό μορφή κρέατος από μοσχάρια, χοίρους, κοτόπουλα πού τρέφονται κυρίως από σιτηρά. Η σπατάλη αυτή είναι έμφανής από τό γεγονός ότι ένα μοσχάρι καταναλώνει 10 κιλά σιτηρών για 1/2 κιλό καταναλισκομένον κρέατος». Καί κατά τόν ζωοτέχνη Jean Meyer: «Τό ίδιο ποσό τροφής πού καταναλώνουν 210 εκ. Άμερικανών θα έπαρκούσε να θρέψει 1,5 δισεκ. κατοίκους του Τρίτου Κόσμου σύμφωνα μέ τό μέσο διαιτολόγιό τους».

Όλα αυτά άποδεικνύουν ότι ή υπερκατανάλωση κρέατος δέν όφείλεται κυρίως στην προτίμηση των καταναλωτών. Τό κρέας έχει «πουληθεί» για τούς λόγους πού αναφέραμε όπως κάθε άλλο καταναλωτικό είδος, ως δείκτης ύψηλου επιπέδου ζωής και σύμβολο κοινωνικής ευημερίας. Ο δυτικός άνθρωπος μέσα από τίς σύνθετες διαδικασίες του πλέγματος πληροφορησης προσαρμόστηκε στίς γαστρονομικές επιλογές του κοινωνικού του συστήματος. Αν κανείς άμφισβητεί αυτή τήν καθολική προσαρμογή δέν έχει παρά να σκεφθεί μιά άνάλογή της: τήν άλματώδη αύξηση κατανάλωσης τής ζάχαρης άνάμεσα στα 1850 και 1900 ως άποτέλεσμα τεχνολογικών εξελίξεων στην παραγωγή, έξαγωγή και διαφήμιση-διανομή της σέ βάρος άλλων άμυλωδών προϊόντων (πατάτα, ψωμί κ.λπ.)

Σ' αυτό τό πλαίσιο δέν είναι παράδοξο ότι οι Άνατολικές χώρες μιμούνται τό ίδιο πρότυπο. Στη μεγάλη άποτυχία τής σοδειάς του 1972 οι Σοβιετικοί άντί να σφάξουν ζώα (όπως τό 1963) για να έξοικονομήσουν σιτηρά προτίμησαν να εισάγουν 28 εκ. τόνους καλαμπόκι, σάρι, σόγια. Καί μετά τό έμπάργκο

Σ.Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 60, ΑΘΗΝΑ - 144
ΤΗΛ. 36.05.501 & 36.08.550

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ:
ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ 141, ΠΕΙΡΑΙΑΣ - 7,
ΤΗΛ. 41.16.530

ΣΤΟ
ΝΕΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ
στό κέντρο του ΠΕΙΡΑΙΑ
ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ 141

θά βρείτε ό,τι χρειάζεστε για τή μάθηση,
τήν εκπαίδευση, τόν προβληματισμό σας

● ΕΞΥΠΗΡΕΤΕΙΣΤΕ ●
μ' ένα σας τηλεφώνημα
στό 41.16.530

ΣΩΚΡΑΤΗ ΡΑΓΓΑ

Δυό βιβλία ντοκουμέντα:

1.
«ΤΙ ΛΕΕΙ Ο ΜΑΡΞ
ΓΙΑ ΤΗΝ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ»
2.
«ΤΙ ΛΕΕΙ Ο ΙΔΙΟΣ Ο
ΛΕΝΙΝ
ΓΙΑ ΤΟ ΣΤΑΛΙΝ»

● Η πραγματική αλήθεια
για κάθε
σκεφτόμενο άνθρωπο. ●

■ Στά βιβλιοπωλεία
■ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:
«ΣΩΚΡΑΤΗΣ»
Ζωοδόχου Πηγής 4
τηλ. 3639365

λόγω του Ἀφγανιστάν ή άνησυχία τών Σοβιετικῶν άποδίδεται όχι στό σάρι, πού ή χώρα είναι πλεονασματική άλλα στό καλαμπόκι πού ως ζωοτροφή θά εξασφάλιζε τήν ανάπτυξη τής παραγωγής κρέατος, πού έχει γίνει συνώνυμη γιά τό σοβιετικό πολίτη μέ τήν έπιτυχία του συστήματος.

Ξεκινώντας από αυτή τήν «παράλογη» άπαιτηση γιά όλο και περισσότερο κρέας, ως εξετάσουμε τώρα τούς όρους παραγωγής του. Ὅπως στή βιομηχανία ή έπιμήκυνση τής μεταποιητικής διαδικασίας, πού άυξάνει τίς δυνατότητες κέρδους, άπαιτεί μεγάλες συγκεντρωτικές μονάδες, όπου ή τάση ελαχιστοποίησης τών εργατικῶν εισροῶν αναπληροῦται μέ τήν εφαρμογή ύψηλής τεχνολογίας, έτσι και στό γεωργικό τομέα έπιχειρήθηκε σταδιακά ή προσέγγιση σ' αυτό τό πρότυπο παραγωγής. Στή φυτική παραγωγή μέ τήν επέκταση τής έκμηχανισμένης μονοκαλλιέργειας, στή ζωική παραγωγή μέ τίς τεράστιες αυτόματοποιημένες κτηνοτροφικές μονάδες. Μιά εικόνα αὐτῶν τών σύγχρονων εργοστασίων κρέατος μάς δίνει ή Μ. Λέιν σέ πρόσφατο άρθρο της στόν *Sunday Telegraph*. Ἄναφέρεται σ' ένα βρετανικό πτηνοτροφείο:

«Υπήρχαν τρία κτίρια στό πτηνοτροφείο πού τό καθένα περιείχε 2.800 πουλιά. Κατά μήκος τών έσωτερικῶν διαδρόμων ὑπήρχαν τρεῖς όροφοι μέ συμπυκνωμένα κελιά. Ὁ πρώτος όροφος φωτιζόταν, ό δεύτερος ήταν μισοσκότεινος, και ό τρίτος πρακτικά βυθισμένος στό άπόλυτο σκοτάδι. Οἱ διαστάσεις τών κελιῶν 46 X 41 X 16 εκ. περιείχαν έξι πουλιά τό καθένα τόσο συνωστισμένα πού ήταν άδύνατο νά μετακινηθοῦν. Συνέχεια ακούγονταν κτυπήματα από κεφάλια πού προσπαθοῦσαν νά διαπεράσουν τό σιματόπλεγμα. Ὅλοι οἱ λαμοῖοί τών πουλιῶν ήσαν γυμνοί από φτερά, καθώς έπρεπε νά περνοῦν τό κεφάλι τους μέσα από τό σύρμα γιά νά φθάνουν τήν τροφή ή τό νερό... κατά τήν διάρκεια τών δώδεκα μηνῶν πού περνοῦν στό κελιά τους τά πουλιά φαίνονται νά είναι ύγιή παρά τό θόρυβο και τήν όσμή πού κατακλύζουν τό χώρο. Ἄρα κατ' όρισμένους πρέπει νά είναι και εὐτυχισμένα...»

Παρακάμπτοντας τή συναισθηματικότητα πού άποπνέει αυτή ή περιγραφή, όχι γιατί στερεΐται κοινωνικής σημασίας άλλα γιατί έδώ δέν μάς άπασχολεί πρωτίτως ή σκληρότητα πρὸς τά ζῶα άλλα ή άδιαφορία γιά τόν άνθρωπο, αναρωτιόμαστε, και μεις μι τήν σειρά μας, πὸς είναι ύγιή αυτά τά πουλιά. Τό ίδιο ερώτημα ισχύει και γιά τό μοσχάρι έντατικής παχύνσεως πού ζει και διατρέφεται σέ σκοτεινούς θαλάμους όπου του αντίστοιχεί χώρος περίπου αντίστοιχος ή και μικρότερος τών διαστάσεών του. Ἡ άπάντηση είναι σύντομη: μέ τή λήψη ειδικῶν χημικῶν οὐσιῶν. Οἱ κίνδυνοι άσθενειῶν, διαταραγμένης συμπεφορᾶς και άγχους πού παρατηροῦνται όταν ζωντανά πλάσματα συνωστίζονται σέ κλειστούς χώρους γιά τίς άνάγκες μίας μαζικής παραγωγής χωρίς ήλιο, έπαφή μέ τό έδαφος, διατρεφόμενα μέ έτοιμα φυράματα πού περιέχουν παρασιτογόνα, όρμόνες, ήρεμιστικά, είναι μεγάλοι, και δέν άντιμετωπίζονται παρά μέ τήν προσθήκη σοβαρῶν δόσεων αντιβιοτικῶν.

Τό άμέσως έπόμενο ερώτημα άφορᾶ θεαίως τόν ίδιο τόν άνθρωπο. Είδαμε τίς έπιπτώσεις από τή χρήση συνθετικῶν όρμονῶν. Μέ τά αντιβιοτικά οἱ κίνδυνοι είναι έξίσου μεγάλοι όχι μόνο γιατί προκαλοῦν έθισμό μέ τό «πέρασμά» τους στόν ανθρώπινο όργανισμό, πού άδρανοποιεί μέλλοντική τους χρήση ως μέσων θεραπευτικής άγωγής, άλλα και γιατί δέν

είναι γνωστές οἱ έπιπτώσεις τους όταν προσφέρονται σέ τόσο μεγάλες ποσότητες. Ἀκόμη δευτερευόντως προκαλοῦν και πρόβλημα ρύπανσης καθώς τά άπόβλητα αὐτῶν τών κτηνοτροφείων δέν μποροῦν νά άποδομηθοῦν λόγω άκριβῶς τών ύψηλῶν ποσοτήτων αντιβιοτικῶν πού περιέχουν. Καί ό κατάλογος θά μποροῦσε νά συμπληρωθεῖ μέ τά ήρεμιστικά πού προκαλοῦν δερματίτιδες στους έργάτες κ.λπ.

Δέν είναι λοιπόν ή χρήση τής DES οὔτε παράδοξη οὔτε άκραιο δείγμα «άποθέωσης του κέρδους» όπως τήν θέλουν όρισμένοι άρθογράφοι ελληνικῶν έφημεριδῶν (βλέπε Β. Φίλια: «Ἄοιστρογόνα»: Ἡ άποθέωση του κέρδους», έφ. Ἐλευθεροτυπία, 15.10.80). Ἄς μὴν ξεχνᾶμε τό έπιχείρημα τών Ἀγγλων βοοτρόφων κατά τής άπαγόρευσης εκ μέρος τής ΕΟΚ τών όρμονῶν, ότι στήν περίπτωση αυτή, θά αύξηθεῖ ή πίεση χρήσης αντιβιοτικῶν πού έχουν παρόμοιο άποτέλεσμα. Ἀντίθετα, άποτελεῖ έπέμβαση ρουτίνας όπως και οἱ λοιπές πού αναφέραμε στήν παραγωγική διαδικασία όπου ζῶα-μηχανές έγκλειστο σέ ειδικές βιο-μηχανίες κατασκευάζουν μέ τό φθηνότερο και άποτελεσματικότερο τρόπο ένα προϊόν: τό κρέας πού άπευθύνεται στό όράματα και τίς άπαιτήσεις γιά «μια καλύτερη ζωή» του ανθρώπου = καταναλωτή. Τί σημασία έχει άν ό τελευταίος μπορεῖ, και δέν μπορεῖ νά έλέγχει τήν άπόλαυσή του, δέν φτάνει πού τή χαίρεται;

Και όλίγα (πρό του τέλους) γιά τήν ψωροκοσταινίτσα...

Οἱ ελληνικές αντιδράσεις στό σκάνδαλο τών «όρμονῶν» ήταν... οἱ άναμενόμενες. Κυβέρνηση, άρμόδιες ύπηρεσίες, συμπολιτευόμενος τύπος προσποιήθηκαν είτε άγνοια είτε δέος μπροστά στό μυστήριο τής φύσεως και τής παραγωγής. Ἀντιπολίτευση, κόμματα, τύπος απέδωσαν αυτή τή φορά στίς όρμόνες δλες τίς δυστυχίες του βίου μας. Ἐνδεικτική τών δύο στάσεων ή άποψη τής καθηγήτριας κ. Τριχοπούλου πού αναρωτιόταν δημόσια - από τήν περιβόητη «ένημερωτική» έκπομπή τής ΕΡΤ - «άν τόσο μεγάλες έπιχειρήσεις μποροῦν νά κάνουν τόσο κακά πράγματα», και του κοινοβουλευτικού εκπροσώπου του ΠΑΣΟΚ πού δίνοντας τήν πολιτική διάσταση (κατά τήν έφ. Βήμα, 18.10.80) του θέματος στή Βουλή είπε στους κυβερνῶντες: «Τώρα άποδεικνύεται ότι έχετε φθείρει και τή δημόσια υγεία. Ἐχετε άρρωστήσει όλες τίς σημερινές γενιές».

Ἡ πραγματικότητα ύπολείπεται σέ λυρικότητα του κ. Ἀλευρά. Ἐχει όμως ενδιαφέρον:

Γνωρίζουμε λοιπόν σήμερα, ότι ή κυβέρνηση ήξερε ήδη από δωδεκαμήνου τά διεθνή προβλήματα μέ τίς όρμόνες. Ἐπί ένα μήνα μετά τό σκάνδαλο τής Ἰταλίας επικαλεῖτο διατάγματα πού είχαν εκδοθεῖ από τό 1961-1977 πού άπαγόρευαν τή διάθεση, κατανάλωση και εισαγωγή κρεάτων μέ όρμόνες, ενῶ στήν Ἐφημερίδα τής Κυβερνήσεως είχε δημοσιευθεῖ τόν περασμένο Μάιο άπόφαση πού καθόριζε πλήρη πίνακα 1.100 αύξητικῶν (όρμονούχων στήν πλειοψηφία τους) μέ σκοπό τήν αύξηση τών ζωικῶν άποδόσεων. Ἄν και θά ίσχυε από 1.1.81, ή ίδια άπόφαση άποκαλύπτει ότι μέσα στό 1980 (άρα και νωρίτερα) κυκλοφοροῦσαν ζωοτροφές μέ προσθετικά. Ἡ κυβέρνηση εὐθύνεται ακόμα γιατί μέχρι τίς 8/10 δέν είχε άπαγορεύσει τήν εισαγωγή ύποπτων κρεάτων

ένω ή κυκλοφορία τους συνεχιζόταν άνεμπόδιση καθώς κανένα από τά άρμόδια ύπουργεία δέν άναλάμβανε τήν κατάσχεσή τους.

Στίς 10/10 και έν μέσω γενικού πανικού έγινε ή «ένημερωτική» συζήτηση από τήν ΕΡΤ. Ίδού ή άποψη ένός άπλου τηλεθεατή αφιερωμένη στό κυβερνητικό δαιμόνιο και τούς στυλοβάτες του: (ή συζήτηση) «είχε όλα τά στοιχεία διά νά χαρακτηρισθεϊ δαθυλωνία: ήχηράν θυμηδίαν, άσυνεννοησία και άφελεία... Ήτο χαρακτηριστική ή τάσις, άκόμη και ή προσπάθεια εύτραπέλου τροπής τής συζητήσεως... οί συνομιληταί συζητούντες προχείρως, χωρίς προπαρασκευήν και συγκεκριμένα στοιχεία... όμίλουν άπλώς πρός ιδικήν των τέρψιν και όχι πρός ένήμερωσιν του άγωνιώντος κοινου» (έπιστολή Χ. Παπαδάτου, έφ. Έλευθεροτυπία, 29.10.80). Τέλος ή κυβέρνηση και οί άρμόδιες ύπηρεσίες της άπέφυγαν νά άποκαλύψουν τά άποτελέσματα των δειγματοληπτικών έξετασεων, επέμεναν μέχρι τέλους στήν έγκυρότητα και τήν άξιοπιστία του έπίσημου κτηνιατρικού πιστοποιητικού εισαγωγής, ένω επέτρεψαν τήν κυκλοφορία παιδικών τροφών από τήν Άμερική και τόν Καναδά πού όπως είδαμε άπαγορεύτηκαν μόλις τό 1979.

Γνωρίζουμε άκόμα από τίς άποκαλύψεις μιās σειράς έπιστημονικών εταιρειών και συνδικαλιστικών σωματείων ότι:

- μέ εισαγωγές τής τάξεως των 700 εκ. δολ. (1979), άνεπαρκή έξοπλισμό και όργάνωση δέν γίνεται έλεγχος των ζωοκομικών προϊόντων πού εισάγονται και καταναλίσκονται
- τό Γενικό Χημείο του Κράτους έλέγχει μόνο τό οικονομικό μέρος τής παράβασης, όχι όσα άφορούν τήν ύγεία του καταναλωτή. 322 χημικοί έπρεπε τό 1979 νά έξετάσουν 700.000 δείγματα
- ή ύπηρεσία του ύπουργείου Γεωργίας πού έλέγχει τά εισαγόμενα φυτοφάρμακα δέν άσκει παρά τυπικό έλεγχο
- δέν ύπάρχουν προδιαγραφές για κανένα διομηχανοποιημένο τρόφιμο, ποτό, φάρμακο, καλλυντικό
- τό Κέντρο Έλέγχου Φαρμάκων άπασχολεί 48 έπιστήμονες και 144 διοικητικούς
- οί κτηνοτροφικές έπιχειρήσεις λειτουργούν χωρίς δημόσιο κτηνιατρικό έλεγχο, ένω από τούς 700 κτηνιάτρους μόνο 25 ύπηρετούν στήν Άθήνα πού συγκεντρώνει τό μισό πληθυσμό τής χώρας
- τό έλεύθερο έμπόριο χορηγεί παρασιτοκτόνα, άντιβιοτικά, βιταμίνες, φάρμακα, ήρεμιστικά χωρίς άδεια κτηνιάτρου.

Όλα αυτά είναι πολύ χρήσιμα, μιά μόνο έρώτηση: γιατί νά φυλάσσονται μυστικά ή νά διεκδικείται ή επανόρθωσή τους μόλις τόν Οκτώβριο του 1980;

Γνωρίζουμε ότι τό Ίνστιτούτο Καταναλωτών κίνησε μιά διαδικασία μοϋνκοτάζ, ήδη όμως ή κατανάλωση είχε πέσει από τήν πρώτη μέρα του σκανδάλου 60-90%. Ή τιμή του μοσχαριού έφτασε τίς 69 δρχ./κιλό, οί καταναλωτές αναάλυψαν τό κασίκι

(480 δρχ./κιλό), τά ψάρια, τά όσπρια, τά λαχανικά και - όσοι είχαν- τούς... συγγενείς στό χωριό.

Γνωρίζουμε ότι ό τύπος αφιέρωσε επί ένα μήνα όκτάσηλους τίτλους, ως συνήθως τρόμου σημαντικές στό θέμα: «Υδρογονοδόμβα στους άδένες μας» (έφ. τά Νέα, 16.10.80). Ήπί 20 ήμέρες περίπου, μετά τήν παρέλευση των όποίων οί σχετικές είδήσεις καταχωρούνται πλέον «στά ψιλά». Άπό μιά άποψη αυτό περιόρισε τήν ιδιαίτερα δημιουργική έπιστημονική φαντασία των συντακτών, αλλά φαίνεται οί εκδότες είχαν τούς λόγους τους όπως άποδεικνύει τό παραπάνω σχόλιο τής Έλευθεροτυπίας (15.10.80): «Κρέατα, όρμόνες, ύπονόμευση τής λαϊκής ύγείας είναι παρωνυχίδες προστά στίς κεφαλαιώδεις διαφορές πού σπαράσσουν τήν έξουσία όπως άσκειται αυτόν τόν καιρό στήν Ελλάδα».

Γνωρίζουμε τέλος ότι ή μόνη έναλλακτική πρόταση πού διατυπώθηκε από τήν αντιπολίτευση συμπεκνώνεται στό όσα είπε ό βουλευτής του ΠΑΣΟΚ κ. Στάκος στή σχετική συζήτηση τής Βουλής. Ότι δηλαδή πρέπει νά συσταθεϊ ένας «ένιαίος φορέας πού θα αναλάβει όλη τήν εύθύνη όργανώσεως, τυποποίησης, συντάξεως και έλέγχου για όλα τά είδη καταναλώσεως». Ή πρόταση δέν διακρίνεται για τήν πρωτοτυπία και τή ριζοσπαστικότητά της στό πλαίσιο των προβλημάτων πού αυτό τό κείμενο σχολίασε. Αυτό φαίνεται άναγνωρίζει και ή Κυβέρνηση πού διά του ύφυπουργού Έμπορίου ανακοίνωσε ότι τήν πρόταση έχει ήδη εγκρίνει ό Πρωθυπουργός...

Έμπύθιο: άνθρωποι και έμπειρίες

Μ' όλες αυτές τίς γνώσεις και έμπειρίες γίναμε καθόλου σοφότεροι; Σέ μιά εποχή πού ό κατ' έξοχήν εκπρόσωπος του αυτόνομου άντικαταναλωτισμού Ράλφ Νάντερ πολιτικοποιεί τό κίνημά του μιλώντας για δομικές αλλαγές, ένάντια στίς έξουσίες τής μεγάλης έπιχείρησης, πολλαπλασιασμό των μικρών συνεργατικών μονάδων παραγωγής, έλεγχο τής διανομής από τούς καταναλωτές, προσπαθώντας νά πείσει τούς Άμερικανούς φίλους ότι «σοσιαλισμός» δέν σημαίνει λιγότερη έλευθερία και περισσότερη γραφειοκρατία, αλλά άκριβώς τό αντίθετο, έμεις τί κάνουμε;

Ή άπάντηση δέν είναι εύκολη. Γιατί ή Ελλάδα στερείται και «ένιαίου φορέα», και «αυτόνομο καταναλωτικού όργανισμού», και στοιχειωδώς έπαρκούς Κώδικα Τροφίμων, και προδιαγραφών έλέγχου και ύπηρεσιών έφαρμογής τής έλλιπούς νομοθεσίας, και...

Στό Σεβέζο τό 1976 οί κάτοικοί του έμαθαν νά δυσπιστούν άπέναντι στήν παντοδυναμία, τήν αποτελεσματικότητα αλλά και τό ένδιαφέρον του καπιταλισμού και τής έπιστήμης στήν άντιμετώπιση τής χημικής μόλυνσης πού προκάλεσε στό τόπο τους ή πολυεθνική La Roche. Αυτή ή δυσπιστία απέδειξε ότι ή κριτική κάτω από τήν πίεση όρισμένων γεγονότων δέν έξασκείται προνομακά στό έπίπεδο τής διάνοησης αλλά και τής λαϊκής κουλτούρας. Άποτελεί άρα και στήν περίπτωση των «όρμονών» άρχή μιās παρόμοιας στάσης ή πλήρης περιφρόνηση των Έλλήνων καταναλωτών στίς έπίσημες διαβεβαιώσεις τής ίθαγενοϋς έξουσίας; Θά ήταν μιά σημαντική άρχή.

ΤΙΙΟΤΑ

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΣΤΟ ΡΕΘΥΜΝΟ

Στό πρώτο τεύχος του Πολίτη (Μάιος 1976) είχε δημοσιευτεί η πρόταση μιᾶς ομάδας καθηγητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης γιά ἕνα νέο πρόγραμμα σπουδῶν. Οἱ ἀναγνώστες τοῦ Πολίτη, πού θυμοῦνται τό πρόγραμμα τῆς Θεσσαλονίκης – καί ἴσως ἀναρωτιοῦνται γιατί δέν μπήκε ὡς τώρα σέ ἐφαρμογή – θά ἐνδιαφέρονται νά μάθουν ὅτι ἕνα παρόμοιο – ὡς πρὸς τίς ἀρχές καί τοὺς βασικούς μηχανισμούς λειτουργίας του – πρόγραμμα ἄρχισε νά ἐφαρμόζεται ἀπὸ φέτος στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης.

Ἀναδημοσιεύουμε παρακάτω ἀπὸ τὸν Ὁδηγὸ Σπουδῶν τῆς Σχολῆς τό κεφάλαιο γιά τὴν «Ὁργάνωση τῶν Σπουδῶν» καί μερικά ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ «κανονισμοῦ Σπουδῶν», γιά νά δοθεῖ μιὰ σαφῆς εἰκόνα τοῦ συστήματος σπουδῶν τῆς Κρήτης.

Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα περιεχόμενα τοῦ Ὁδηγοῦ σημειώνουμε ὅτι τό διδακτικό προσωπικό τῆς Σχολῆς γιά τὴ φετινὴ ἀκαδημαϊκὴ χρονιά ἀποτελεῖται ἀπὸ 45 μέλη (2 ὁμότιμοι καθηγητές, 5 καθηγητές ἄλλων ἐλληνικῶν ΑΕΙ, 2 ἐπισκέπτες καθηγητές ἀπὸ ξένα πανεπιστήμια, 30 εἰδικούς ἐπιστήμονες καί 6 ἐντεταλμένους ἐπιμελητές ἄλλων φιλοσοφικῶν σχολῶν). Ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἐντυπωσιακός, ὅπως εἶναι καί ἡ ἀναλογία διδασκόντων πρὸς τοὺς 440 περίπου διδασκομένους (καλύτερη ἀπὸ 1 πρὸς 10). Πῶς ὅμως δικαιολογεῖται νά μπαίνει ἡ Σχολή στὴν τέταρτη χρονιά τῆς λειτουργίας της καί νά στηρίζεται ἀκόμη σέ ἐπισκέπτες καί δανεικούς καθηγητές; Τό πράγμα εἶναι σχεδόν ἀνεξήγητο, ἀκόμη καί γιά τὰ ἐλληνικὰ δεδομένα.

Πολύ πὸ εὐδαίμων εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης πού περιέχει ἤδη 65.000 τόμους βιβλίων καί 15.000 τόμους περιοδικῶν. Σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ προήλθαν ἀπὸ δωρεές (ὀκτώ) ἢ ἀγορές (τρεῖς) ἰδιωτικῶν βιβλιοθηκῶν (δωρεές: οἱ βιβλιοθήκες Ἰω. Κοντῆ, Ἐρ. Μοάτσου, Γ. Σπυριδάκη, Γ. Λάιου, Κ. Κτιστόπουλου, Ἰω. Παπασταύρου, Στ. Παπασταύρου, Ἀναστ. Ὁρλάνδου· ἀγορές: οἱ βιβλιοθήκες Μέλπωσ καί Octave Merlier, Γ. Ἀρβανιτίδη καί R. de Simony).

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Τό πρόγραμμα σπουδῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Π. Κ. μοιάζει μέ τὰ προγράμματα τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν σχολῶν τῆς χώρας μόνο ὡς πρὸς τοὺς συνδυασμούς γνωστικῶν ἀντικειμένων πού προϋποθέτουν τὰ πτυχία πού ἀπονέμει, μιὰ καί οἱ σπουδές στὸ Π. Κ. πρέπει νά ἀντιστοιχοῦν μέ τίς σπουδές στὰ ἄλλα ἰδρύματα ὡς πρὸς τοὺς στόχους καί σκοπούς πού ἐπιδιώκουν: Νά ἐτοιμάσουν (α) ἐπαγγελματικά ἐπαρκῆ στελέχη γιά τὴ μέση ἐκπαίδευση καί (β) ἐπιστήμονες ἰκανούς γιά ἔρευνα σέ μιὰ πλειάδα ἐπιστημῶν πού ἀνήκουν στὸ πλαίσιο μιᾶς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Διαφοροποιεῖται ὅμως ριζικὰ ὡς πρὸς τὸν τρόπο πού ἐπιδιώκει τοὺς σκοπούς αὐτούς, γιατί ἡ ὀργάνωση τῶν σπουδῶν στὴ Φ. Σ. τοῦ Π. Κ. εἶναι διαμετρικὰ ἀντίθετη μέ τὸν τύπο τοῦ προγράμματος, πού ἰσχύει σέ μεγάλο βαθμὸ στὰ παλαιότερα πανεπιστήμια τῆς χώρας.

Σύμφωνα μ' αὐτόν, τό πανεπιστημιακὸ ἔτος ἀντι-

στοιχεῖ πρὸς τὴ σχολικὴ τάξη καί ἀκολουθεῖ ἕνα καθορισμένο πρόγραμμα μαθημάτων, πού ἐπιτρέπει λίγες καί περιορισμένες ἐπιλογές. Ἀντίθετα, στὴν Κρήτη δέν ὑπάρχουν ἔτη-τάξεις. Ὑπάρχουν διδασκόμενα μαθήματα, πού δέν ἀπευθύνονται σέ συγκεκριμένα ἔτη, ἀλλὰ μποροῦν, σχεδόν ὅλα, νά ἐπιλεγῶνται ἀπὸ ὅλους τοὺς φοιτητές, ἐφόσον τό ἐπιτρέπει τό ὄρολόγιο πρόγραμμα. Στό σύστημα αὐτό, πού στηρίζεται στὴν ἀρχὴ τῶν πολλαπλῶν ἐπιλογῶν, ὅπως θά ἐξηγηθεῖ παρακάτω, εἶναι οἱ διδασκόμενοι πού κατευθύνονται καί συγκλίνουν πρὸς τὰ μαθήματα πού προσφέρουν οἱ διδάσκοντες καί ὄχι οἱ διδάσκοντες πρὸς τίς τάξεις-ἔτη τῶν διδασκομένων. Καί ἀφοῦ δέν ὑπάρχει ἡ ἔννοια τοῦ ἔτους-τάξης, δέν εἶναι δυνατὴ οὔτε ἀπώλεια ἔτους σπουδῶν, ἀλλὰ μόνο ἀπώλεια μαθήματος, ἐφόσον ὁ φοιτητὴς ἀποτύχει νά περάσει τό μάθημα σέ δύο ἐξετάσεις (γιά τίς ἐξετάσεις βλ. τό ἄρθρο 6 τοῦ Κανονισμοῦ Σπουδῶν παρακάτω). Τό

μάθημα, επομένως, είναι η πραγματική μονάδα μέτρησης των σπουδών. (Βλ. άρθρο 6, παρ. 1, 2, 3, του Κανονισμού).

Γνωστικά αντικείμενα και μαθήματα

Η λέξη «μάθημα» χρησιμοποιείται εδώ ως τεχνικός όρος με πολύ συγκεκριμένο περιεχόμενο και σε αντιδιαστολή προς το «γνωστικό αντικείμενο». Γνωστικά αντικείμενα είναι, π.χ., η αρχαία ελληνική φιλολογία, η προϊστορική αρχαιολογία, η ψυχολογία, η γλωσσολογία, κ.ο.κ. Μάθημα, από την άλλη μεριά, είναι η διδασκαλία μέρους ενός γνωστικού αντικείμενου κατά τη διάρκεια ενός ακαδημαϊκού εξαμήνου και επί τρεις ώρες την εβδομάδα. Για την διαβάθμιση των μαθημάτων σε τρία επίπεδα βλ. το άρθρο 12 του Κανονισμού Σπουδών παρακάτω.

Η οργάνωση διδασκαλίας – σπουδών

Καθένας από τους πέντε τομείς της Φιλοσοφικής Σχολής οργανώνει (ανάλογα και με το διδακτικό του δυναμικό) την προσφορά των μαθημάτων του έτσι πού να καλύπτει τις κυριότερες πλευρές των γνωστικών αντικειμένων πού ανήκουν σ' αυτόν σε 4-6 ακαδημαϊκά εξάμηνα. Μαθήματα γενικά/εισαγωγικά, ή βασικά για τη σπουδή ενός γνωστικού αντικείμενου, ή ιδιαίτερα δημοφιλή, μπορεί να επαναλαμβάνονται κάθε χρόνο ή και σε συνεχόμενα εξάμηνα άκομη, εφόσον ο Τομέας κρίνει αναγκαία ή χρήσιμη την επανάληψή τους.

Ο φοιτητής επιλέγει τα μαθήματα πού θα παρακολουθήσει από το σύνολο των προσφερομένων σε κάθε εξάμηνο μαθημάτων με βάση, πρώτα πρώτα, τις απαιτήσεις του πτυχίου πού επιδιώκει ν' αποκτήσει (όρίζονται στο άρθρο 14 του Κανονισμού Σπουδών), τις προσωπικές του ανάγκες, τον επιθυμητό ρυθμό των σπουδών του, τα ειδικότερα ενδιαφέροντά του, και τους συνδυασμούς μαθημάτων πού του επιτρέπει το ωρολόγιο πρόγραμμα (συγκεκριμένες οδηγίες για τις επιλογές παρακάτω).

Όλα τα πτυχία της Σχολής (βλ. άρθ. 13 του Κανονισμού Σπουδών) προϋποθέτουν τον ίδιο αριθμό εξαμηνιαίων μαθημάτων, δηλαδή πενήντα δύο (στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνονται και τέσσερα εξάμηνα ξένης γλώσσας). Διαιρώντας τα 52 μαθήματα με τα 8 εξάμηνα, βρίσκουμε ότι ο μέσος όρος μαθημάτων ανά εξάμηνο είναι 6, 5, επειδή όμως την ξένη γλώσσα πρέπει να την παρακολουθήσει ο φοιτητής στα δύο πρώτα χρόνια των σπουδών του, ο μέσος όρος των μαθημάτων είναι 7 για τα πρώτα τέσσερα εξάμηνα και 6 για τα τέσσερα τελευταία. Αν μεταφράσουμε τα μαθήματα σε ώρες εβδομαδιαίας διδασκαλίας, έχουμε τους εξής αριθμούς: 52 μαθήματα X 3 ώρες την εβδομάδα = 156 ώρες (γενικό σύνολο, 7 μαθήματα X 3 ώρες = 21 ώρες την εβδομάδα για τα τέσσερα πρώτα εξάμηνα και 6 X 3 = 18 ώρες την εβδομάδα για τα τέσσερα τελευταία εξάμηνα). Ο Κανονισμός επιτρέπει αυξομειώσεις του μέσου όρου (άρθρο 9): ελάχιστος αριθμός μαθημάτων τό εξάμηνο 4, μέγιστος 9. Μειώνοντας τό μέσο όρο και ελαττώνοντας έτσι τό ρυθμό των σπουδών του ο φοιτητής μπορεί, αν θέλει, να παρατείνει τό χρόνο φοίτησης (αν π.χ. εργάζεται), ή να άσχοληθεί περισσότερο και σε βάθος με τα μαθήματα και τα γνωστικά αντικείμενα της ιδιαίτερής του προτίμησης (ιδίως κατά τα

τελευταία εξάμηνα), ενώ ή αύξηση του μέσου όρου του επιτρέπει να αναπληρώσει μαθήματα, στα όποια μπορεί να είχε άποτύχει σε προηγούμενα εξάμηνα.

Από τό σύνολο των μαθημάτων τό ένα τρίτο περίπου (ή και λίγο περισσότερα) είναι μαθήματα ειδίκευσης, π.χ. αρχαιολογικά μαθήματα για τούς αρχαιολόγους, ιστορικά για τούς ιστορικούς κ.ο.κ., όχτώ μαθήματα επιλέγονται ελεύθερα από όποιαδήποτε γνωστικά αντικείμενα, τέσσερα είναι της ξένης γλώσσας και τά υπόλοιπα είναι μαθήματα γενικής επιστημονικής παιδείας και επαγγελματικής προετοιμασίας για τη μέση εκπαίδευση (δεδομένου ότι όλα τά πτυχία, ανεξαρτήτως ειδίκευσης, είναι επαγγελματικοί τίτλοι πού δίνουν τό δικαίωμα διορισμού στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης). Τά όρια όμως εδώ επικαλύπτονται: π.χ. τά αρχαία ελληνικά είναι γνωστικό αντικείμενο της κατηγορίας αυτής, αλλά είναι και αντικείμενο άμεσα σχετικό με την επιστημονική ειδίκευση των αρχαιολόγων, λόγου χάρη, ή όσων θά άσχοληθούν με την αρχαία φιλοσοφία ή ιστορία. Τά νέα ελληνικά ή ή φιλοσοφία δέν είναι καθόλου άσχετα με την επιστημονική ειδίκευση των κλασικών φιλολόγων ή των ιστορικών κ.ο.κ. (Βλ. άρθρ. 13 Κανονισμού).

Η αρχή της πορείας των σπουδών και ή όρθή πληροφόρηση

Έκτός άν έχει άποκρυσταλλωμένες ιδέες ήδη από την αρχή των σπουδών του, ο φοιτητής πρέπει να προσανατολιστεί κατά τά πρώτα δύο εξάμηνα των σπουδών του στα γνωστικά αντικείμενα πού μπορεί να σπουδάσει και τις επιστήμες στις όποιες μπορεί να ειδικευτεί κατά τη φοίτησή του στη Φ. Σ. Είναι σκόπιμο, επομένως, να επιλέγει μαθήματα από τά γνωστικά αντικείμενα πού είναι κοινά σε όλα τά πτυχία, καθώς και γενικά ή εισαγωγικά μαθήματα διαφόρων κλάδων, τά όποια μπορεί να προσμετρήσει αργότερα είτε ως μαθήματα ειδίκευσης του πτυχίου πού θά επιλέξει, είτε ως μαθήματα ελεύθερης επιλογής (ή από τά όποια μπορεί και να άποσυρθεί έντελώς, βλ. άρθρο 3 του Κανονισμού). Καθώς τά ενδιαφέροντά του θά έντοπίζονται προς όλο και πιο συγκεκριμένες περιοχές, ή επιλογή θά γίνεται ευκολότερα και άσφαλότερα και ή επιστημονική ειδίκευση θά στενεύει και θά σαθαίνει.

Είναι άπαραίτητο όλες οι άποφάσεις πού σχετίζονται με την πορεία των σπουδών να βασίζονται σε πλήρη και όρθή πληροφόρηση. Για τό σκοπό αυτό υπάρχει ο Όδηγός Σπουδών, ο όποιος όμως είναι άδύνατο να προβλέπει όλες τις ειδικές περιπτώσεις και άπορίες. Ειδικότερα στην αρχή των σπουδών του και επίσης όταν πρόκειται να διαλέξει τομέα και πτυχίο (άλλά και για να καταρτήσει τό πρόγραμμα του κάθε εξαμήνου σπουδών), ο φοιτητής μπορεί και είναι σκόπιμο να ζητά πληροφορίες και οδηγίες πρώτα πρώτα από τόν ακαδημαϊκό του σύμβουλο (βλ. άρθρο 2 του Κανονισμού), αλλά και από όποιονδήποτε διδάσκοντα (όλοι δέχονται τούς φοιτητές σε τακτές μέρες και ώρες) και από τη Γραμματεία της Σχολής. Διευκρινίζεται ότι ή Γραμματεία είναι αρμόδια μόνο για πληροφορίες διαδικαστικής ή νομικής φύσεως, ενώ για θέματα ούσιας των σπουδών αρμόδιος (και ύποχρεωμένος) να πληροφορεί τό φοιτητή είναι ο ακαδημαϊκός σύμβουλος (ο φοιτητής, ώστόσο, δέν είναι ύποχρεωμένος να τόν συμβουλευτεί). (Βλ. άρθρα 2 και 3 του Κανονισμού).

Επιστημονική ειδίκευση και σεμινάρια

Τά σεμινάρια (βλ. άρθρο 12) είναι ο κυριότερος τρόπος, με τον οποίο επιδιώκεται η επιστημονική εμβάθυνση και ειδίκευση. Τά σεμινάρια άπευθύνονται σέ προχωρημένους φοιτητές, πού έχουν ήδη επιλέξει τό πτυχίο πού θέλουν νά πάρουν, και άπαιτούν τήν ενεργό συμμετοχή τους. Οί φοιτητές παύουν πιά νά παρακολουθούν παθητικά (έστω και κριτικά) τίς παραδόσεις-διαλέξεις τών καθηγητών τους και νά στηρίζονται (συνήθως) σ' ένα έγχειρίδιο ή «σύγγραμμα» γιά τίς εξετάσεις. Τά μέλη ενός σεμιναρίου έρευνούν οί ίδιοι πηγές και βιβλιογραφία (ανάλογα μέ τό θέμα τους), γιά νά συνθέσουν μέ τή βοήθεια του υπεύθυνου καθηγητή μικρές εργασίες, τίς όποιες ανακοινώνουν στίς σεμιναριακές συναντήσεις. (Γι' αυτό είναι σημαντικό νά μάθουν στά δύο πρώτα χρόνια τών σπουδών μιά ξένη γλώσσα, γιά νά μπορούν νά μεταχειρίζονται τήν επιστημονική βιβλιογραφία πού συνήθως άπαιτεί πολύ μικρότερο βαθμό γλωσσολογίας άπ' όσο, π.χ., ή λογοτεχνία ή ό προφορικός λόγος). Τά σεμινάρια εξοικειώνουν τό φοιτητή μέ συγκεκριμένες επιστημονικές περιοχές και μέ τά βασικά έγγαλεια και τεχνικές τής έρευνας, τόν άσκούν στό επιστημονικό γράψιμο, πού πρέπει νά χαρακτηρίζεται άπό άμερόληπτη όργάνωση τών δεδομένων και τής έρμηνείας τους και άπό ακρίβεια, σαφήνεια και οίκονομία στήν έκφραση. Τόν άσκούν έπίσης στήν προφορική παρουσίαση ενός θέματος και στήν επιστημονική συζήτηση.

Η επιστημονική εμβάθυνση πού επιτρέπουν τά σεμινάρια ύποκαθιστά τήν κατά πλάτος εξοικείωση μέ μεγαλύτερο μέρος του γνωστικού άντικειμένου, πού επιδιώκεται μέ τίς πτυχιακές εξετάσεις τών άλλων ΑΕΙ πάνω σέ προκαθορισμένη, πέρα άπό τή διδασκόμενη, ύλη.

Τά σεμινάρια πού άπαιτεί κάθε πτυχίο και όλες οί έναλλακτικές έπιλογές όρίζονται στό άρθρο 14 του Κανονισμού. Κάθε φοιτητής είναι ύποχρεωμένος νά λάβει μέρος σέ όχτώ σεμινάρια και νά γράψει ισάριθμες εργασίες. Ο διευθυντής του σεμιναρίου έχει τή διακριτική έξουσία νά βαθμολογήσει τό φοιτητή μέ βάση μόνο τήν εργασία του, ή μέ βάση τήν εργασία και εξετάσεις προφορικές ή γραπτές. (βλ. άρθρ. 14 Κανονισμού).

Παρακολούθηση μαθημάτων και ώρολόγιο πρόγραμμα

Η παρακολούθηση τών μαθημάτων δέν έλέγχεται και ή έλλιπής παρακολούθηση δέν λαμβάνεται ύπόψη κατά του φοιτητή. Είναι όμως ύποχρεωτική σύμφωνα μέ τό νόμο (Ν. 5343/32, άρθρ. 159, 167 κ.έ.), γι' αυτό και ό φοιτητής δέ δικαιούται νά επιλέξει δύο μαθήματα πού ή διδασκαλία τους συμπύπτει στό ώρολόγιο πρόγραμμα, εκτός άν προσκομίσει στή Γραμματεία θεβαίωση του ενός άπό τούς διδάσκοντες ότι αναλαμβάνει τήν ευθύνη τής διδασκαλίας του φοιτητή πού δέν θά τόν παρακολουθεί, μέ άλλον, κατά τήν κρίση του πρόσφορο, τρόπο.

Η έννοια τών πολλαπλών έπιλογών και οί γενικές άρχές τής όργάνωσης τών σπουδών

Από τά παραπάνω και άπό τό άρθρο 14 του Κανονισμού προκύπτει ότι οί φοιτητές τής Σχολής επιλέ-

γουν: (1) Όκτώ μαθήματα άπό οποιαδήποτε γνωστικά άντικείμενα (έλεύθερη έπιλογή). (2) Ένα μεγάλο αριθμό μαθημάτων άνάμεσα σέ έναλλακτικά γνωστικά άντικείμενα. (3) Ύλη και διδάσκοντες μέσα στό πλαίσιο του ίδιου γνωστικού άντικειμένου. Έπιλέγουν άκόμα (4) τή σειρά παρακολούθησης τών μαθημάτων/γνωστικών άντικειμένων και (5) τόν αριθμό τών μαθημάτων κάθε εξαμήνου (άπό 4 έως 9) και τόν συνακόλουθο ρυθμό τών σπουδών τους (άλλά ή ολοκλήρωση τών σπουδών δέν μπορεί νά γίνει σέ λιγότερα άπό όκτώ εξαμήνα, βλ. άρθρο 1 του Κανονισμού). Οί έπιλογές αυτές ύπόκεινται στους περιορισμούς του ώρολογίου προγράμματος. Ο τελευταίος αυτός περιορισμός δέν ύπάρχει σ' ένα πρόγραμμα πού δέν επιτρέπει έπιλογές, άλλα μεγαλώνει σέ ευθεία άναλογία μέ τήν έλευθερία στίς έπιλογές.

Η όργάνωση τών σπουδών μέ βάση τίς πολλαπλές έπιλογές άπορρέει άπό τήν άρχή τής θεώρησης του φοιτητή ως ένήλικου και υπεύθυνου μέλους τής ακαδημαϊκής κοινότητας, πού δικαιούται ένα πολύ μεγαλύτερο μέτρο άποφασιστικής πρωτοβουλίας στή συγκρότηση του προγράμματος και (μέσα σέ όρισμένα όρια πού επιβάλλει τό γεγονός ότι τό πτυχίο είναι επαγγελματικός τίτλος) του περιεχομένου τών σπουδών του.

Μέ τό νά ένθαρρύνει τήν πρωτοβουλία του φοιτητή, νά κεντρίζει τό ένδιαφέρον του γιά τήν έπιστήμη και γενικά νά τόν ενεργοποιεί άπέναντι στις ίδιες του τίς σπουδές, τό πρόγραμμα του Π. Κ. άποσκοπεί στή δελτίωση τής ποιότητας τών σπουδών. Γι' αυτό μειώνει τίς ώρες παρακολούθησης κατά 25-30% και μετατοπίζει τό κέντρο βάρους τών σπουδών άπό τήν παθητική παρακολούθηση τών παραδόσεων, τήν άποστήθιση τών γνώσεων και τίς συνεχείς έξεταστικές δοκιμασίες σέ μιάν ενεργότερη συμμετοχή στα μαθήματα, άτομική δουλειά στή βιβλιοθήκη και μιά βαθύτερη γνωριμία μέ τήν έπιστήμη, τίς μεθόδους και τούς στόχους τής. Τό πρόγραμμα αυτό ούσιαστικοποιεί τίς σπουδές χωρίς νά τίς έντατικοποιεί.

Ο Κατάλογος τών προσφερόμενων μαθημάτων και ή δυνατότητα έξατομίκευσης του προγράμματος

Αντί γιά ένα «πρότυπο» ή «κανονικό» πρόγραμμα σπουδών, πού ψυχολογικά έπενεργεί ως ύποχρεωτικό, καθώς όργανώνει τήν προσφορά τής ύλης κατά συνεχόμενα εξαμήνα (και επανεισάγει τήν έννοια τής τάξης-εξαμήνου), τόν Κανονισμό Σπουδών ακολουθεί ένας κατάλογος Μαθημάτων κατά τομείς και γνωστικά άντικείμενα. Από τά μαθήματα αυτά τό 50-75% θά διδαχτούν στα δύο εξαμήνα του 1980-81 (τά υπόλοιπα ή διδάχτηκαν κατά τό 1979-80 ή θά διδαχτούν, μαζί μέ επαναλήψεις όρισμένων μαθημάτων και ένδεχομένως νέες προσθήκες στον Κατάλογο, τό 1981-82). Ποιά ακριβώς μαθήματα θά διδαχτούν και σέ ποιά εξαμήνα τό καθένα ανακοινώνεται, μαζί μέ τό ώρολόγιο πρόγραμμα, σέ χωριστό έντυπο.

Θά πρέπει νά έχει γίνει σαφές ως τώρα ότι ή όργάνωση τών σπουδών τής Φ. Σ. επιτρέπει τήν έξατομίκευση του προγράμματος γιά κάθε φοιτητή. Γιά όσους, ώστόσο, θά ήθελαν νά τούς ύποδειχτεί ένα λογικό σχήμα, τό όποιο νά ακολουθήσουν κατά τά πρώτα στάδια τής πορείας τών σπουδών τους, προτείνονται παρακάτω όρισμένοι συνδυασμοί γνωστικών άντικειμένων (όχι μαθημάτων, δηλαδή συγκεκριμένης ύλης, άφού κάτι τέτοιο δέν θά μπορούσε νά γί-

νει για όκτώ εξάμηνα σπουδών χωρίς τη δημιουργία ενός άκαμπτου και στην ουσία υποχρεωτικού προγράμματος σχολικού τύπου). Διευκρινίζεται ότι τα προγράμματα αυτά δεν αντικατοπτρίζουν την οργάνωση της προσφοράς των μαθημάτων εκ μέρους της Σχολής, αλλά αποτελούν παραδείγματα προγραμματισμού που θα μπορούσε να καταρτίσει ένας φοιτητής για τα πρώτα 3-4 εξάμηνα των σπουδών του. Για τα υπόλοιπα εξάμηνα, οι απαιτήσεις του πτυχίου που θα έχει διαλέξει, το ωρολόγιο πρόγραμμα και τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά του θα είναι αρκετοί και ασφαλείς οδηγοί για τη συγκρότηση του προγράμματός του.

Είναι πιθανό ότι οι περισσότεροι φοιτητές θα χρειαστούν 2-3 εξάμηνα για να προσανατολιστούν στις επιστήμες που μπορούν (και προτιμούν) να

σπουδάσουν στη Φ. Σ. Είναι καλό λοιπόν να αρχίσουν τις επιλογές τους από τις κοινές απαιτήσεις όλων των πτυχίων, που είναι οι εξής: ΑΕΦ 12-15, ΑΦ 9, ΝΕΦ 9-12, Φ 6-9, Παι 9, ΞΓ 12, ΕΕ 24, (για τις συντομογραφίες των γνωστικών αντικείμενων βλ. στο τέλος του Οδηγού. Οι αριθμοί αντιπροσωπεύουν ώρες εβδομαδιαίας διδασκαλίας και πρέπει να διαιρεθούν με τρία, για να μετατραπούν σε μαθήματα). Δεν είναι όμως σκόπιμο να περιοριστεί κανείς μόνο σ' αυτά τα γνωστικά αντικείμενα, αλλά να ξερθει σε μία πρώτη επαφή και με άλλες σφαιρές γνώσης και επιστήμες, με τις οποίες ή εξοικειώσή του είναι μικρή, π.χ. την αρχαιολογία, τη γλωσσολογία, την κοινωνιολογία, την ιστορία του θεάτρου, κ.ο.κ. Ακολουθούν τρία παραδείγματα προγραμματισμού των πρώτων τριών ή τεσσάρων εξαμήνων.

α' εξάμ.	Αρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Φιλος.	Ίστορ*	Αρχαιολ.	Λαογρ. ή Κοινωνιολ.	Ξέν. Γλώσ.
β' εξάμ.	Αρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Φιλος.	Ίστορ.	Αρχαιολ.	Κοινων ή Λαογρ.	Ξέν. Γλώσ.
γ' εξάμ.	Αρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Λατιν.	Φιλολ.	Παιδ.	Ίστορ.	Αρχαιολ.	Γλωσσολ. ή Ψυχολ.	Ξέν. Γλώσ.
δ' εξάμ.	Αρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Λατιν.	Φιλολ.	Παιδ.	Ίστορ.	Αρχαιολ.	Ψυχολ. ή Γλωσσολ.	Ξέν. Γλώσ.

B

α' εξάμ.	Αρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Γλωσσ.	Ίστορ.	Φιλος.	Κοινωνιολ.	Ξέν. Γλώσ.
β' εξάμ.	Αρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Λαογρ.	Ίστορ.	Ψυχολ.	Ελευθ. Επιλογή	Ξέν. Γλώσ.
γ' εξάμ.	Αρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Λατ. Φιλ.	Αρχαιολ.	Παιδαγ.	Ίστορία	Ξέν. Γλώσ.
δ' εξάμ.	Αρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Βυζαν.	Φιλολ.	Λατ. Φιλ.	Αρχαιολ.	Παιδαγ.	Ελευθ. Επιλ.	Ξέν. Γλώσ.

Γ**

α' εξάμ.	Αρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Αρχ.	Έλλ.	Φιλ.	Λατ. Φιλ.	Πρ.	Αρχ.	Κλασ.	Αρχ.	Αρχ.	Ίστορ.	Ξέν. Γλώσ.
β' εξάμ.	Αρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Φιλος.	Παιδαγ.	Ψυχολ.	Κοινωνιολ.					Ξέν. Γλώσ.
γ' εξάμ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλ.	Νεοελ.	Ίστ.	Ίστ.	Έλλ.	Λαογρ.	Γλωσσολ.				Ξέν. Γλώσ.

Κράτ.

* Ίστορικό και αρχαιολογικό μάθημα οποιασδήποτε περιόδου.

** Στο σχήμα Γ ή έμφαση δίδεται στις αρχαιογνωστικές επιστήμες στο πρώτο εξάμηνο, στις κοινωνικές επιστήμες στο δεύτερο και στις νεοελληνικές σπουδές στο τρίτο.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (Αποσπάσματα)

Άρθρο 1

3. Το εξάμηνο που περιλαμβάνει τις διακοπές των Χριστουγέννων λέγεται χειμερινό και αρχίζει την πρώτη εργάσιμη μέρα του Οκτωβρίου. Το εξάμηνο που περιλαμβάνει τις διακοπές του Πάσχα λέγεται εαρινό και λήγει στις 30 Ιουνίου το αργότερο. Αν η έναρξη των μαθημάτων του πρώτου εξαμήνου καθυστερήσει, η διάρκειά του περιορίζεται αντίστοιχα, δεν μπορεί όμως να είναι μικρότερη από δεκατρείς (13) εβδομάδες.

Άρθρο 2

Μέσα στο πρώτο εξάμηνο ή Σχολή ή οι Τομείς όριζουν από τα μέλη του διδακτικού προσωπικού έναν ακαδημαϊκό σύμβουλο για κάθε φοιτητή. Έργο του συμβούλου είναι να πληροφορεί το φοιτητή σχετικά με κάθε ζήτημα που αφορά τις σπουδές του και ειδικότερα σχετικά με τον καταρτισμό του προγράμματός του. Αν ο σύμβουλος άπουσιάζει ή κυλύεται, όρίζεται αντικαταστάτης του.

Ο φοιτητής, κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων μηνών από τον όρισμό του συμβούλου του, μπορεί με αίτηση του να ζητήσει αλλαγή του συμβούλου του.

Άρθρο 3

1. Ο φοιτητής με αίτησή του, που υποβάλλεται το αργότερο ως το τέλος της τρίτης εβδομάδας μετά την έναρξη του εξαμήνου, εγγράφεται στα μαθήματα που θα ακολουθήσει.

2. Ο φοιτητής, με έγγραφη δήλωσή του, έχει δικαίωμα να άποσυρθεί από μάθημα στο οποίο έχει εγγραφεί, εφόσον τηρείται ή διάταξη του άρθρου 9, που προβλέπει ελάχιστον αριθμό μαθημάτων για κάθε εξάμηνο. Η δήλωση πρέπει να έχει κατατεθεί το αργότερο ως το τέλος της ενδεκάτης εβδομάδας του αντίστοιχου εξαμήνου. Στην περίπτωση αυτή, η έγγραφη του φοιτητή στο μάθημα από το οποίο άποσύρεται θεωρείται ότι δεν έχει γίνει.

Άρθρο 6

1. Τελικές εξετάσεις σε κάθε μάθημα διεξάγονται δύο φορές σε τρεις εξεταστικές περιόδους, που έχουν διάρκεια δύο εβδομάδων.

Η πρώτη εξεταστική περίοδος είναι στο πρώτο δεκαπενθήμερο του Φεβρουαρίου, η δεύτερη εξεταστική περίοδος στο δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιουνίου και η τρίτη εξεταστική περίοδος μέσα στο μήνα Σεπτέμβριο.

2. Φοιτητής που αποτυγχάνει σε ένα μάθημα έχει το δικαίωμα να επανεξεταστεί στο μάθημα αυτό μόνο κατά την περίοδο των τελικών εξετάσεων του επόμενου Σεπτεμβρίου. Αποτυχία και στη δεύτερη τελική εξέταση σημαίνει οριστική αποτυχία στο μάθημα. Σε περίπτωση οριστικής αποτυχίας ο φοιτητής μπορεί να εγγραφεί κατά το επόμενο (ή άλλο) εξάμηνο σε μάθημα που ανήκει στο ίδιο γνωστικό αντικείμενο ή, αν το μάθημα είναι επιλεγόμενο, σε μάθημα του ίδιου ή άλλου γνωστικού αντικείμενου.

3. Δεν επιτρέπεται η εγγραφή σε μάθημα, του οποίου η ύλη συμπίπτει εν όλω ή εν μέρει με την ύλη μαθήματος που έχει ήδη περάσει ο φοιτητής, εκτός αν πρόκειται για μάθημα υψηλότερης βαθμίδας, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 12.

Άρθρο 12

1. Όλα τα μαθήματα που διδάσκονται στη Φιλοσοφική Σχολή εντάσσονται σε μία από τις εξής τρεις βαθμίδες: (α) Στις αυτότελες ασκήσεις, (β) Παραδόσεις και (γ) Σεμινάρια. Και στις τρεις βαθμίδες τα μαθήματα είναι κατά κανόνα τριώρα.

2. (α) Αυτότελες ασκήσεις ονομάζονται τα ανεξάρτητα μαθήματα που αποσκοπούν στην παροχή ή εμπέδωση βασικών ή γενικών γνώσεων και γίνονται, κατά το δυνατόν, σε μικρές ομάδες φοιτητών. (β) Παραδόσεις ονομάζονται τα μαθήματα, στα οποία παρουσιάζεται εποπτικά μία εύρεια περιοχή ενός γνωστικού αντικείμενου και ο σχετικός μ' αυτήν επιστημονικός προβληματισμός, μέρος των οποίων μπορεί να είναι ειδικές ασκήσεις. (γ) Σεμινάρια

ονομάζονται τα μαθήματα, στα οποία οι διδασκόμενοι, με τις οδηγίες του διδάσκοντος, ερευνούν ένα ειδικό θέμα με τη βοήθεια της σχετικής επιστημονικής βιβλιογραφίας.

3. Στόν Κατάλογο των προσφερόμενων μαθημάτων της Σχολής οι ασκήσεις αριθμούνται από το 1 ως το 99, οι παραδόσεις από το 100 ως το 199 και τα σεμινάρια από 200 ως 299.

4. Τα μαθήματα των ξένων γλωσσών εντάσσονται στην κατηγορία των ασκήσεων.

Άρθρο 13

1. Η Φιλοσοφική Σχολή απονέμει πέντε πτυχία, που αντιστοιχούν στους πέντε Τομείς της Σχολής: (α) Κλασικής φιλολογίας, (β) Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών σπουδών, (γ) Ιστορίας, (δ) Αρχαιολογίας και (ε) Φιλοσοφίας, Ψυχολογίας και Παιδαγωγικής.

3. Δικαίωμα εγγραφής σε σεμινάριο έχει ο φοιτητής που έχει ήδη παρακολουθήσει και εξεταστεί επιτυχώς τουλάχιστον σε δύο παραδόσεις ή τρεις ασκήσεις ή μία παράδοση και δύο ασκήσεις του ίδιου ή παρεμφερούς γνωστικού αντικείμενου. Αν δεν εκπληρώνονται οι παραπάνω προϋποθέσεις, απαιτείται συγκατάθεση του διδάσκοντος.

Περιορισμοί για την εγγραφή σε παραδόσεις δεν υπάρχουν, εκτός από ειδικές περιπτώσεις προαπαιτούμενων μαθημάτων, για τις οποίες αποφασίζει ο Τομέας ύστερα από πρόταση του διδάσκοντος.

Άρθρο 14 (περίληψη)

Σύμφωνα με το άρθρο 14, παρ. 2, τα σεμινάρια για το Πτυχίο Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών, π.χ., ορίζονται: Τρία για την Ελληνική Φιλολογία, ένα για τη Βυζαντινή ή την Αρχαία Φιλολογία, ένα για τη Γλωσσολογία ή τη Λαογραφία ή την Ιστορία του Θεάτρου, ένα για οποιαδήποτε περίοδο μεσαιωνικής ή νεότερης ιστορίας· δύο ακόμη μπορούν να επιλεγούν από οποιαδήποτε γνωστικά αντικείμενα.

ΜΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΓΙΑ ΜΕΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Τό πρόγραμμα της Κρήτης αντιπροσωπεύει αναμφίβολα μία μορφή οργάνωσης των σπουδών ριζικά διαφορετική από τα ισχύοντα στα άλλα ελληνικά πανεπιστήμια. Γι' αυτό θα περιμενουμε με ενδιαφέρον τα αποτελέσματα της εφαρμογής του. Ο Πολίτης θα δημοσίευε ευχαρίστως κείμενα τόσο μελών του διδακτικού προσωπικού όσο και φοιτητών, σχετικά με τις εμπειρίες τους από την εφαρμογή του προγράμματος (καθώς φυσικά και απόψεις τρίτων).

Δημιουργεί, π.χ., προβλήματα στους φοιτητές ή δυνατότητα των «πολλαπλών επιλογών»; Περιορίζεται ή ελευθερία επιλογής από «προαπαιτούμενα» μαθήματα και σε ποιο βαθμό ή ποσοστό; Λειτουργούν ικανοποιητικά τα σεμινάρια, που για πρώτη φορά, απ' όσο ξέρουμε, θεσμοθετούνται επίσημα σε ελληνικό πανεπιστήμιο, και είναι η Βιβλιοθήκη προσιτή και χρήσιμη στους φοιτητές που ετοιμάζουν σεμιναριακές εργασίες; Είναι, όπως θα περίμενε κανείς, σημαντικά μικρότερο το ποσοστό αποτυχίας στις εξετάσεις των εξαμηνιαίων μαθημάτων από ό,τι στις τμηματικές των άλλων ΑΕΙ;

Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που γεννά η ανάγνωση του Οδηγού Σπουδών. Και οι απαντήσεις σ' αυτά πρέπει να μελετηθούν από τις αρχαιότερες φιλοσοφικές σχολές της χώρας (και όχι μόνο από αυτές), καθώς το πανελλήνιο αίτημα του εκσυγχρονισμού και αντιταραχισμού στις σπουδές γίνεται ολοένα και πιο πιεστικό. Τη στιγμή που οι προσπάθειες για το περίφημο Νόμο-πλαίσιο και για οποιαδήποτε μείζονα αλλαγή στα παλιά ΑΕΙ καρκινοδοτούν τόσα χρόνια τώρα, είναι σημαντικό ότι στην Κρήτη έγινε ένα βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση, παρά το γεγονός ότι η Φιλοσοφική Σχολή δεν έχει ακόμα δικούς της καθηγητές, ούτε το Πανεπιστήμιο παλιωμένη διοικητική δομή και οργάνωση - ή μήπως ακριβώς γι' αυτό;

Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ

ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

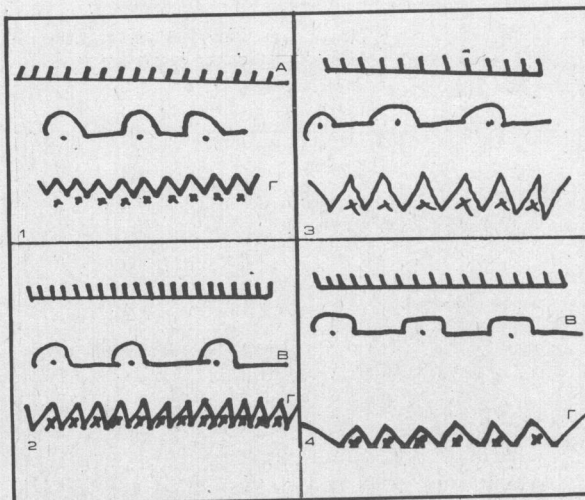
(προβλήματα τής προϊστορικής δημογραφίας)

του Γκύργου Χουρμουζιάδη

1. Προλεγόμενα. Τό ότι ή άρχαιολογία είναι ή επίσημη πού φέρνει στό φώς και μελετά τά κατάλοιπα τής δραστηριότητας τών ανθρώπων πού έζησαν στό παρελθόν και σέ οργανωμένες κοινότητες πού δέν υπάρχουν σήμερα, ήταν μιά παλιά και σωστή γιά τά επιστημολογικά δεδομένα τής εποχής - μιάς άλλης εποχής - άποψη.¹ Τό ίδιο σωστή και σύμφωνη μέ τά δεδομένα τής εποχής πού τήν εξέφραζε ήταν και ή άποψη ότι σκοπός τής άρχαιολογίας είναι ή μελέτη τών αντικειμένων τής τεχνολογίας (artifacts) του παρελθόντος και τών σχέσεων μέσω τών οποίων προωθούνται οι πολιτιστικές αλλαγές και παγιώνονται τά νέα σχήματα τής δυναμικής ή τής στατικής συμπεριφοράς τών πολιτιστικών φορέων. Μιλούμε γιά τή συμπεριφορά πού θά μπορούσε κανείς νά τήν αναζητήσει, νά τήν περιγράψει και νά τήν ερμηνεύσει ως μέγεθος μετασχηματισμού όχι μόνο στό επίπεδο τής μορφολογίας, αλλά και σέ επίπεδο λειτουργίας και χρήσης.

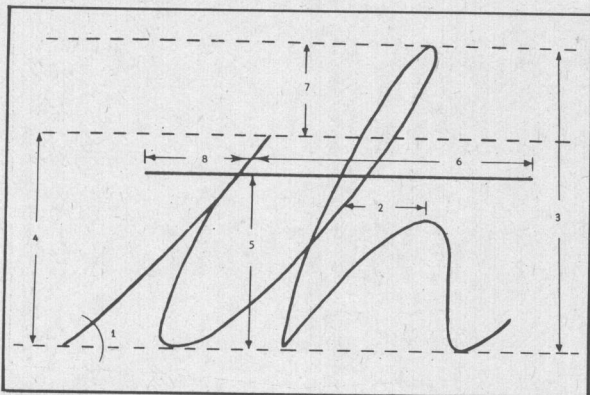
Έκείνο όμως πού δέν είναι σωστό και πού οδηγεί μοιραία στή διάβρωση και τόν τελικό γραφειοκρατικό άφανισμό τό αντικείμενο τής άρχαιολογικής έρευνας είναι τό νά επιμένει κανείς στίς άπόψεις αυτές. Μέσα στό όμοιοστατικό κλίμα του παραδοσιακού έφησυχασμού, προϊόν άμεσο αυτής τής επιμονής, ή ιδεαλιστική αντίληψη τής Ιστορίας άποτελεί τή μεγάλη και άστειρευτη πηγή τής επιχειρηματολογίας πάνω στήν όποία θεμελιώνονται οι προσπάθειες γιά τήν έρμηνεία τών μετασχηματισμών μέ

μεθόδους καθαρά θετικιστικές, όπου ή δουλεία τής φόρμας, μέ χαρακτήρα μεταφυσικού δεδομένου, επιβάλλει προσεγγίσεις συχνά μονοδιάστατες. Στο πλαίσιο μιάς τέτοιας άρχαιολογικής λογικής είναι δυνατόν νά αναγνωρίσει κανείς πολύ εύκολα μιά τάση - ή διάφορες τάσεις - πού αντιμετώπιζει τούς πολιτιστικούς μετασχηματι-

Εικ. 1. Τά τέσσερα (άπό τά 250) αυτά δελτία περιέχουν 3 γραμμικά θέματα, όπως τά αντίγραφα 4 διαφορετικά άτομα μέ βάση κοινό πρότυπο.

1. Γιά τήν πιό πρόσφατη αναφορά στήν ιστορική θεώρηση τών θέσεων τής θεωρητικής άρχαιολογίας σχετικά μέ τούς σκοπούς και τίς μεθολογικές άφτηριές του άρχαιολογικού έργου βλ. *The Cambridge Encyclopedia of Archaeology* (Cambridge, 1980).

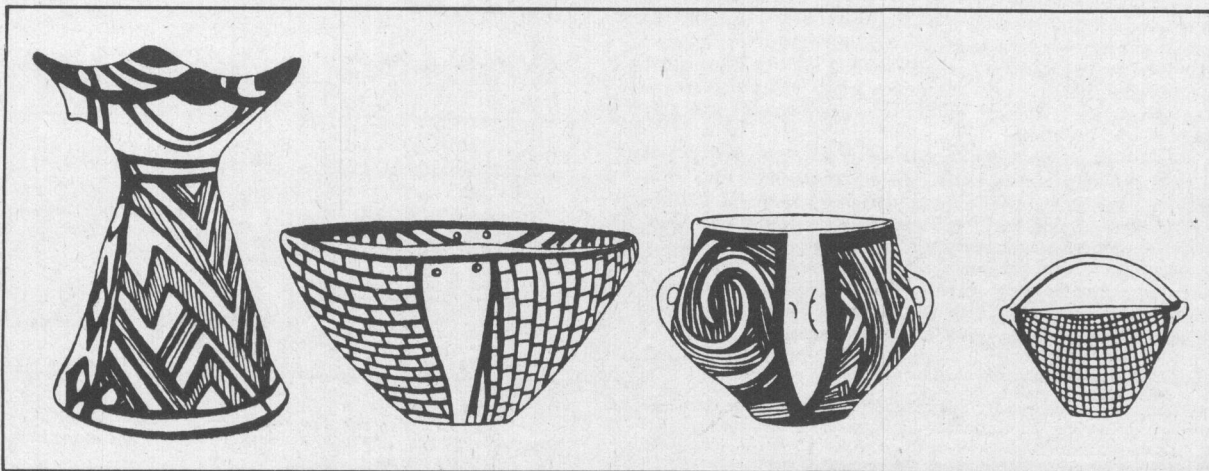

Εικ. 2. Τό σύμπλεγμα *th* πού χρησιμοποίησε ό *F. Plog* (βλ. σμ. 23) γιά τό πείραμά του τό σχετικό μέ τή διαφοροποίηση των άτομικοποιημένων στοιχείων τής γραφής.

σμούς - και μέσα σ' αυτούς τις διαχρονικές διαφοροποιήσεις του στύλ οποιασδήποτε καλλιτεχνικής δημιουργίας - ως φαινόμενα βιολογικής εξέλιξης, όπου η Α δεδομένη λειτουργία θα οδηγήσει αναγκαστικά στη λειτουργία Α1, μέσω αναπόφευκτων μεταβολισμών. Κι ακόμα η ίδια τάση αντιμετωπίζει τους πολιτιστικούς μετασχηματισμούς ως υποσυστήματα που βρίσκονται κάτω από την επίδραση του μηχανισμού της θετικής επανατροφοδότησης ή τέλος ως δομές μέσα στις οποίες αναπτύσσονται συγκρούσεις, αποτέλεσμα ιστορικών αντιφάσεων.²

Όλα αυτά τα πικρά και τα μελαγχολικά λόγια θέλουν να περιγράψουν την αδυναμία της αρχαιολογίας που μή έχοντας μία δική της θεωρία και μία δική της μεθοδολογία, δανείζεται όσα της λείπουν κάθε φορά από συγγενείς επιστήμες (γεωλογία, βιολογία, ψυχολογία κ.λπ.). Ποτέ δεν καταφέρνει όμως να επενδύσει σωστά τους δανεισμούς της αυτούς. Έτσι ποτέ δεν τα κατάφερε να λυτρωθεί από την αγωνία μιας επερχόμενης χρεοκοπίας. Λείπουν οι τρόποι που θα οδηγήσουν στις άναλογες προσαρμογές. Προσαρμογές που απαιτούνται και από την επιστημολογική δεοντολογία, αλλά και τις οποιοσδήποτε

Εικ. 3. Τέσσερα βασικά σχήματα αγγείων τής διακοσμημένης διμηνιακής κεραμικής (ή σχέση μεγέθους των αγγείων δεν αποδόθηκε μέ κλίμακα).

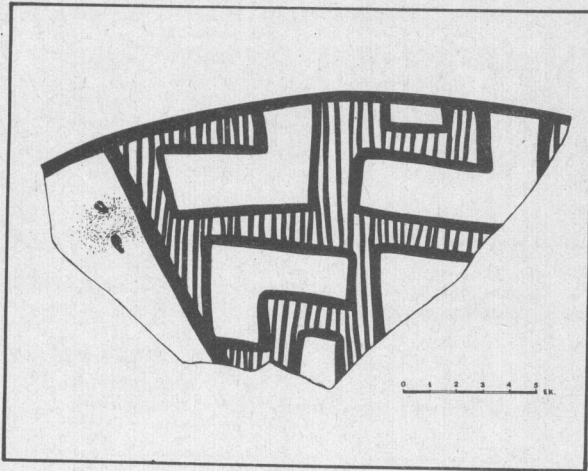
ποτε φιλοσοφικές θέσεις τής αρχαιολογίας. Μέ τον τρόπο αυτό πιστεύω πως έντείνεται στο χώρο τής αρχαιολογικής έρευνας μία θεωρητική ανασφάλεια πού είναι δύσκολο νά έξουδετερωθεί μέ τήν προσφυγή στα ά-ιστορικά έρμηνευτικά σχήματα των δομών ή τή μηχανιστική αντίληψη τής θεωρίας των συστημάτων ή τέλος στις μαθηματικές άφαιρέσεις τής θεωρίας τής καταστροφής.³

Ίδιαίτερα σέ αρχαιολογικές έργασίες, όπου η αναλυτική προσέγγιση άποτελεί τό βασικό και μοναδικό μεθοδολογικό έργαλειό, άναγνωρίζει κανείς τις άνιάστες ανεπάρκειες του παραδοσιακού νεοθετικισμού. Στις περιπτώσεις αυτές μπορεί κανείς νά παρακολουθήσει τήν περιγραφή μιάς έναγώνιας προσπάθειας γιά τον έντοπισμό των ρυθμών τής μορφολογικής εξέλιξης, χωρίς τούς αναγκαίους συσχετισμούς μέ τά δεδομένα ιστορικά πλαίσια άναφοράς, όπως αυτά στοιχειοθετούνται από τά παραμετρικά μεγέθη τής οικονομίας και των έποικοδομηματικών συμπεριφορών. Διαισθάνεται κανείς ακόμα τον ύποκειμενισμό των τυπολογικών επιλογών, όπως αυτοί προωθούνται και τελικά όργανώνονται από τό ταλέντο και τήν αύθεντία των μελετητών. Και τέλος άναγνωρίζει κανείς σέ όλες αυτές τις περιπτώσεις τή κυρίαρχη μεταφυσική λογική!

Έτσι οικοδομείται, χωρίς νά θεμελιώνεται, η μεταφυσική τής αρχαιολογικής σκέψης πού προσπαθεί, όπως έπτα και πίο πάνω, νά επενδύσει τις αδυναμίες τής σέ θεωρητικά σχήματα πού έχουν ήδη σταδιοδρομήσει και παγιωθει σέ άλλους τομείς θεωρητικών άναζητήσεων, όπως είναι ό στρουκτουραλισμός, ή θεωρία των συστημάτων, παλιότερα πάλι ή θεωρία τής εξέλιξης του Δαρβίνου και οι προτάσεις τής έθνολογικής θεωρίας του

2. Σχετ. βλ. C. H. Waddington, *Tools for thought* (St Albans, 1977), D. L. Clarke, *Analytical archaeology* (London, 1968), C. Renfrew, *The emergence of civilisation* (London, 1972), J. Friedman, *System, structure and contradiction in the evolution of «Asiatic» social formations* (N. York, 1972), *Marxism, structuralism and vulgar materialism* (1974, *Man* 9: 444-49), M. Harris, «History and significance of the «emic - etic» distinction», *Annals Review of anthropology* 5, 1976 Levy - Straus, *Structural anthropology*, M. Codellier, «Modes of production Kinship and demographic structures», (στο *Marxist analyses and social anthropology*, εκ. M. Bloch, N. York, 1975), M. Sahlins, «Economic anthropology and anthropological economic» (*Social Sciences information* 8, 3, 1969), A. H. Berger, «Structural and eclectic revisions of marxist strategy: A cultural materialist critique» (όπου σχετική βιβλιογραφία, *Current Anthropology*, 17, 2, 1976).

3. C. Renfrew, «Trajectory discontinuity and morphogenesis: the implications of the catastrophe theory in arhaeology» (*American Antiquity*, 43, 2, 1978).

Εικ. 4. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του γραμμικού διμη-
νιακού στύλ.

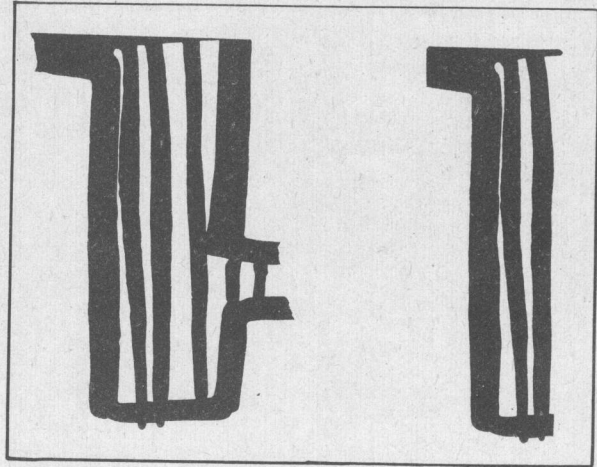
Morgan.⁴ Τό περίεργο βέβαια είναι πώς πολύ λίγο, θά
έλεγα καθόλου από όσο μπορώ να ξέρω αυτή τη στιγμή,
χρησιμοποιήθηκαν σε τέτοιες προσπάθειες, σε καθαρά
άρχαιολογικές εργασίες, οι μαρξικές θεωρίες για τους
προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς. Από τό 1964 πού
μεταφράστηκαν στα ελληνικά από τον Cohen και σχο-
λιάστηκαν από τον Hobsbawm τά ξεσοχα και βαθιά αυτά
κείμενα⁵ - μ' όλες τις ελλείψεις και τά ιστορικά λάθη πού
έχουν - στάθηκαν σπουδαία πηγή πληροφοριοδότησης
θεωρητικής μόνο για τήν ανθρωπολογική έρευνα και
άκόμα άφορμή για σκληρή κριτική.⁶ Καί θεωρώ περί-
εργη, ιδιαίτερα στό χώρο τής προϊστορικής αρχαιολο-
γίας, τήν άποσιώπηση αυτών των κειμένων, γιατί τήν
ίδια στιγμή είναι εύκολο νά άναγνωρίσει κανείς σε ση-
μαντικές θεωρητικές προσπάθειες έρμηνείας αρχαιολο-
γικών προβλημάτων άνεξήγητους μεταγλωττισμούς.
Άνεξήγητες άπόπειρες για φραστική παραλλαγή θεώ-
ρητικών σχημάτων σκέψης και μεθοδολογικής πρακτι-
κής πού σε κάθε τους διατύπωση παραπέμπουν νοημα-
τικά στην ουσία της μαρξικής θεωρίας. Άς θυμηθούμε
εδώ τή θεωρία των συστημάτων, στή χρησιμοποίησή
της για τήν έρμηνεία των πολιτιστικών αλλαγών στην
περιοχή τής αρχαιολογικής έρευνας. Όλες οι μεταβλητές
του σύνθετου πολιτιστικού συστήματος εντάσσονται
μέσα σε ύποσυστήματα.⁷ Αυτά άλληλοεξαρτιούνται
μέσω του κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντος. Η
άλληλοεξάρτηση αυτή δεν είναι στατική. Δεν εξασφαλίζει
δηλαδή πάντα μία ίσορροπιστική «όμοιοστασία» (Ho-
meostasis), πού θά μπορούσε νά τυποποιήσει τά συστή-
ματα και νά άκίνητοποιήσει σε μία άντιστορική-άντιεξε-
λικτική παραγωγή και άναπαραγωγή των δομών και
των λειτουργιών τους. Η άλληλοεξάρτηση αυτή είναι
δυναμική. Προκαλεί αλλαγές και επιβάλλει τήν προώ-
θηση και τήν άναπαραγωγή αυτών των αλλαγών από
τό ένα ύποσυστήμα στό άλλο. Άν λοιπόν άντικαταστή-
σουμε τή βασική μονάδα τής θεωρίας, δηλαδή τό ύπο-
σύστημα, μέ τό δυναμικό μέγεθος τής παραγωγικής δύ-

4. Η έργασία του L. H. Morgan (*Ancient society*, Cleveland, Ohio, 1877) άποτελεί βασικό μοντέλο για τή μελέτη των κοινωνικοπολιτι-
στικών συνόλων τής αρχαιότητας με βάση παρατηρήσεις σε σύγχρο-
νους πρωτόγονους κοινωνικούς σχηματισμούς.

5. K. Marx, *Precapitalist economic formations* (μετάφραση J. Cohen, εισαγωγή E. Hobsbawm, London 1964).

6. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα στην εισαγωγή του Hobsbawm, (βλ. σμ. 5).

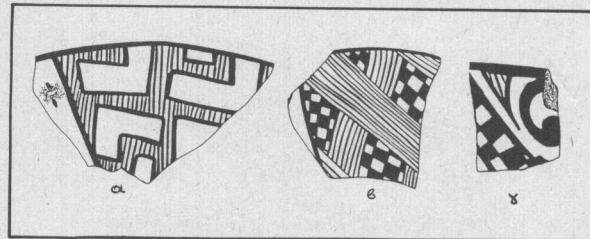
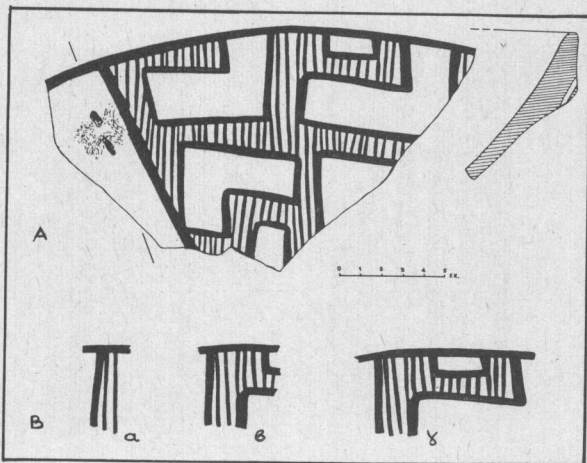
7. Βλ. ιδιαίτερα τή μελέτη του C. Renfrew, (σμ. 2).

Εικ. 5. Τά δύο επιμέρους γραμμικά στοιχεία τής εικόνας
(βλ. και εικ. 6 Βα, β) θεωρούνται άυτότελή στοιχεία του
διακοσμητικού θέματος με τήν έννοια ότι λειτουργούν άύ-
τοτελώς για τή στοιχειοθεσία του γραμμικού χαρακτήρα
του στύλ. Η γραμμή η άμωσ (π.χ.) του στοιχείου α δεν
είναι άυτότελής, όπως παριστάνεται. Δεν είναι μετρή-
σιμη, άρα δε συμμετέχει στή στοιχειοθεσία τής λειτουρ-
γίας του στύλ.

ναμης και τή συνδετική (και προωθητική) ύλη του φυσι-
κού και κοινωνικού περιβάλλοντος με τίς ιστορικά νόμι-
μες παραγωγικές σχέσεις, άντιλαμβανόμαστε εύκολα
τους μεταγλωττισμούς και τίς ουδετεροποιήσεις. Τά
ύποσυστήματα, πιστεύω, δεν μπορούμε νά τά κατανοή-
σουμε διαφορετικά: δεν πρέπει νά τά κατανοήσουμε
διαφορετικά. Ένωθ πάντα τό χώρο τής προσπάθειας
για τήν έρμηνεία των πολιτιστικών αλλαγών. Τά βιολο-
γικά ύποσυστήματα, τά μηχανικά άκόμα ή τά μαθημα-
τικά λειτουργούν με βάση τυποποιημένες ρυθμίσεις. Πο-
λιτιστικά ύποσυστήματα πού λειτουργούν και άναπαρά-
γονται έξελικτικά με βάση ρυθμίσεις βιολογικού, άναγκα-
στικού χαρακτήρα φαντάζουν λίγο πολύ ως μεταφυσικά
μεγέθη. Τά πράγματα αλλάζουν, όταν στό πεδίο της
έρευνας τοποθετηθεί ή βασική παραγωγική δύναμη: ό
άνθρωπος. Όπλισμένος με τή σκευή πού του εξασφαλι-
ζει ό άγώνας για τήν άναπαραγωγή δίνει τό νόημα στή
διαλεκτική σύγκρουση των στοιχείων πού ύλοποιούν
κάθε κοινωνική, έπομένως και ιστορική, διαδικασία. Έ-
κλεκτικές άφαιρέσεις όπως «δομή», «σύστημα», «άγορά»,
«δώρο» κ.λπ.⁸ στό χώρο τής έρευνας των πολιτιστικών
φαινομένων, τής έρμηνείας τής γένεσης και των αλλα-
γών τους διασαφίζονται μόνον όταν προβληθούν στό
πλαίσιο μίας συγκεκριμένης κοινωνικής δράσης των
άτόμων. Τό άτομο δρά κοινωνικά-ιστορικά πολύ πρην
άπό τήν κοινωνική σύγκρουση, όπως αυτή άναπτύσσει-
ται στα πλαίσια των παραγωγικών σχέσεων. Η προ-
σπάθειά του για επιβίωση άντιφάσκει με τήν άνάγκη νά
διατηρηθεί άνέπαφος ό ζωτικός χώρος τής «έργασίας». Μία
άντίφαση πού αναλύεται ως ιστορική δραστηριό-
τητα του «πρωτογενούς» κοινωνικού άτόμου. Ός επί-
μονη προσπάθεια για τήν έπιλογή των φυσικών στοι-

8. Για τή «δομή» και τό «σύστημα» βλ. σχετικές γενικές μελέτες
στή σμ. 2 και στή βιβλιογραφία τής μελέτης σμ. 14. Για τίς έννοιες
«άγορά» και «δώρο» βλ. σχετ. θεωρίες στα βιβλία των H. Schneider,
Economic Man, (N. York, 1974), R. Firth, *Economic anthropology*
(Bristol, 1978), M. Mauss, *The Gift* (N. York, 1967), S. T. Epstein,
Capitalism Primitive and Modern, some of total economic growth
(Cambridge, 1968), K.-E. Polanyi, *Trade and market in the early empi-
res* (N. York, 1957).

Είκ. 7. α: μονοθεματική διακόσμηση, β: διπλοθεματική και γ: πολυθεματική.

Είκ. 6. α: μικροστοιχείο, β: συστοιχείο, γ: διαστοιχείο. Τα στοιχεία αυτά μπορεί κανείς να τα αναγνωρίσει στο δοστακο Α και να τα συσχετίσει επίσης με τα στοιχεία της είκ. 5.

χείων πού θά τού επιτρέψουν όχι μόνο τή βιολογική του αναπαραγωγή, αλλά και τήν κοινωνική του δυναμική ανάπτυξη. Στις επιτεύξεις αυτές καταλήγει με τή θρησκευτική του δραστηριότητα (αναφέρομαι στο στάδιο τής παλαιολιθικής οικονομίας), τήν οργάνωση τής θρησκευτικής κοινότητας, τήν επινόηση και κατασκευή και χρήση τών θρησκευτικών όπλων, έργαλείων και σκευών. Μέ τή δραστηριότητα αυτή τό «πρωτογενές» άτομο αναπαράγει τίς αντικειμενικές συνθήκες τής ύπαρξής του, ταυτόχρονα όμως μετατρέπει τήν προσωπική του προσπάθεια σέ συλλογικό προϊόν. Θά μπορούσαμε επομένως νά μιλήσουμε γιά μιά μορφή «άλλοτρίωσης», άποτέλεσμα όχι τής ειδικής ανάπτυξης τού οικονομικού στοιχείου τής προϊστορικής κοινότητας, αλλά τής αδυναμίας τού ανθρώπου νά αντιμετώπισει τή φύση σωστά και προγραμματισμένα. Κατά τή γνώμη μου ή αναζήτηση, περιγραφή και έρμηνεία τών ρυθμών και ιδιαίτερα τών αίων κάθε άλλαγής στήν περιοχή τών πολιτιστικών φαινομένων (:τών επινόησεων, τών κατασκευών και τών χρήσεων) πού προωθούνται άποκλειστικά με τήν άνάλυση τών «άντικειμένων» ή, σέ μιά πιό θεωρητική προσέγγιση, με τήν άνάλυση τών δομών και τών συστημάτων ως μοναδικών βασικών μονάδων μέτρησης τής πολιτιστικής συμπεριφοράς τών άτόμων έξοστρακίζονται στήν περιοχή τών αφαιρετικών διατυπώσεων. Έτσι ή συμμετοχή τού άτόμου άποσιωπάται ή ύπονοείται ως στοιχείο παθητικό άναγκαστικού έλέγχου και όχι ως φορέας ρυθμίσεων. Τό άτομο στήν αρχαιολογική έρευνα δέν είναι άποκλειστικά και μόνο φορέας αισθητικής αλλά κυρίαρχη δύναμη παραγωγής και αναπαραγωγής. Μέσω τής λειτουργίας αυτής προωθείται όποιαδήποτε άλλαγή ιστορικού χαρακτήρα.

2. Προκύπτει λοιπόν άπό τήν περιγραφή αυτή τού προβλήματος ότι σημαντικές πληροφορίες γιά τή συμμετοχή τού άτόμου στήν προώθηση τών πολιτιστικών άλλαγών θά μάς έδινε μιά άμεση ίχνηλάτηση τών κοινωνικών στοιχείων-προϊόντων τής συμπεριφοράς τού προϊστορικού άτόμου. Ένωσά τή συμπεριφορά πού προσδιορίζεται και διαμορφώνεται άπό παράγοντες πού κυρίως στοιχειοθετούνται κατά τήν άνάπτυξη τών οικονομικών δραστηριοτήτων τής κοινότητας σέ σχέση πάντοτε με τήν ιδιαίτερη συμμετοχή τού άτόμου στήν προώθηση τών δραστηριοτήτων αυτών. Κι άκόμα τή συμπεριφορά πού εμπλέκεται με τήν άνάπτυξη τής ειδικευμένης παραγωγής, μέσω τής όποιας (όπως θά δούμε και πιό κάτω) προωθούνται έργασιακοί καταμερισμοί και θεσμοποιήσεις κοινωνικών διαρθρώσεων. Αυτές θέβαια οι «διαρθρώσεις θά πρέπει νά είχαν, κατά τήν περίοδο τής νεολιθικής οικονομίας, τό χαρακτήρα τών παραγωγικών σχέσεων σέ πρωτογενή μορφή, όπως αυτές άναπτύσσονται μαζί με τίς παραγωγικές δυνάμεις ως «πράγματα» τής ίδιας «πραγματικότητας» κατά τήν έκφραση και άποψη

τού E. Balibar.⁹ Είναι δηλαδή φανερό πώς όποιαδήποτε έρευνητική και θέβαια έρμηνευτική προσέγγιση τής συμπεριφοράς αυτής τού προϊστορικού άτόμου θά πρέπει νά προχωρήσει μέσω τής άνάλυσης τής τεχνολογικής και κοινωνικής άποτελεσματικότητας τών πολιτιστικών καταλοίπων πού στοιχειοθετούν τίς πληροφορίες μας γιά τήν οικονομική βάση κάθε προϊστορικής κοινότητας. Κατά τή γνώμη μου τήν «τεχνολογική άποτελεσματικότητα» (technical effectiveness¹⁰) θά μπορούσαμε νά τήν εκτιμήσουμε άναλύοντας τά «τεχνοπράγματα»¹¹ στα έπίπεδα τής κατασκευής τους και τής ιδιαίτερης χρήσης τους. Όσο γιά τήν «κοινωνική άποτελεσματικότητα» (social effectiveness, βλ. σημ. 10) θά μπορούσαμε νά τήν εκτιμήσουμε εντάσσοντας τά «τεχνοπράγματα» τής προϊστορικής κοινότητας σέ ένα δίχτυ μετακινήσεων-δραστηριοτήτων πού άναπτύσσονται κάτω άπό τήν πίεση α. τών έμπορευματικών ή άνταλλακτικών δραστηριοτήτων β. τών έπιγαμικών σχέσεων και γ. τών μεταναστευτικών μετατοπίσεων.

Χρειάζεται δηλαδή νά αντιμετώπισουμε τό ύλικό μας άπό τή θέση τής δυναμικής θεώρησης, αναζητώντας τά στοιχεία εκείνα πού δρώντας στο έπίπεδο τής οικονομικής βάσης προκαλούν τήν άλλαγή στήν περιοχή τών κατασκευών και τών χρήσεων. Αντίθετα, μιά στατιστική αντιμετώπιση θά μάς όδηγούσε στήν εκτίμηση τών φορμαλιστικών παραμέτρων πού ασφαλώς δέ θά φώτιζε τό πρόβλημα. Όπως ακριβώς και στόν τομέα τών κοινωνικών άνταλλαγών, στο έπίπεδο δηλαδή τής οικονομικής έρευνας τά προβλήματα παραμένουν χωρίς άπάντηση, όταν αντιμετωπίζονται άπό τή φορμαλιστική, τή μακροοικονομική τους πλευρά.

2.1 Η πυρηνική θέση αυτής τής μελέτης είναι ότι οι μετακινήσεις, οι δραστηριότητες και οι σχέσεις πού άνέφερα πιό πάνω στοιχειοθετούν τό δημογραφικό πρόβλημα τής προϊστορικής περιόδου. Άποτελούν τίς βασικές αίτίες μιάς άρνητικής ή θετικής επανατροφοδότησης και γι' αυτό ακριβώς τό λόγο είναι ύπεύθυνες γιά τή διαμόρφωση μορφογενετικών ή όμοιοστατικών πιέσεων στούς πληθυσμιακούς μετασχηματισμούς.

3. Κύριο θέμα: Ός συμβολή στήν κατεύθυνση τής θεωρίας πού άνέπτυξα στα «προλεγόμενα» θεωρώ τήν άπόπειρα γιά τή μελέτη τής γραπτής κεραμικής πού ήρθε στο φώς κατά τίς άνασκαφές στο νεολιθικό Διμήνι.

9. E. Balibar, «On the basic concepts of historical materialism» (στο Reading Capital, έκδ. L. Altusser - E. Balibar, N. York, 1970).

10. «Technical effectiveness» και «social effectiveness» βλ. σχετικά Emm. Terray, Marxism and «primitive» societies (N. York, 1972).

11. «Τεχνοπράγματα»: με τή λέξη αυτή προσπαθώ νά αποδώσω τόν όρο «artifacts».

Χρονολογικά ή κεραμική αυτή τοποθετείται στην τελευταία φάση της νεολιθικής οικονομίας, γνωστής με το συμβατικό χαρακτηρισμό «πολιτισμός του Διμηνίου».¹² Είναι η περίοδος που σε όλο τον ελλαδικό χώρο παρουσιάζεται μία έκρηκτική δημογραφική διαφοροποίηση. Ο πολλαπλασιασμός των νεολιθικών θέσεων που ανήκουν στην περίοδο αυτή δείχνει ότι στους αρχαιότερους οικισμούς, σ' αυτούς δηλαδή που είχαν αναπτυχθεί και ακμάσει κατά την αρχαιότερη και μέση νεολιθική περίοδο (8000-7000 πρὶν ἀπὸ σήμερα), ή δημογραφική αυτή διαφοροποίηση δημιουργεί προβλήματα οικονομικά και ότι τα προβλήματα αυτά θα πρέπει να λύνονται με μαζικές πληθυσμιακές μετακινήσεις, τους πρώτους δηλαδή άποικισμούς.¹³ Στις μετακινήσεις αυτές βέβαια δεν θα πρέπει να αποδώσουμε τό χαρακτήρα των γνωστών μυθοποιημένων φυλετικών μεταναστεύσεων-εισβολών. Είναι απλές μετακινήσεις με μοναδικό σκοπό τη θετική επανατροφοδότηση της αναπαραγωγής μέσω της ανανέωσης των παραγωγικών δυνάμεων. Μετακινήσεις που συνεχίζονται μέχρι σήμερα με έντονες και ιστορικά ενδιαφέρουσες αλλοιώσεις στα επίπεδα της πολιτιστικής συμπεριφοράς των απόμων.

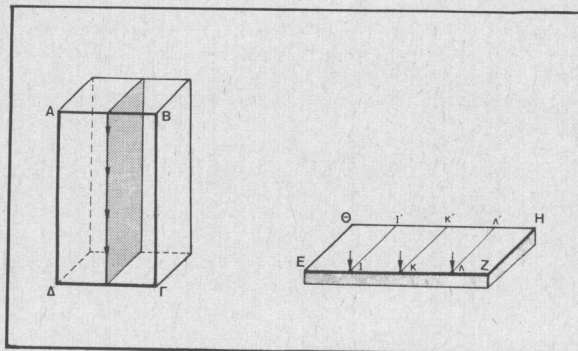
Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα θα πρέπει να λογίζεται μια τέτοια μετακίνηση από το Σέσκλο προς το Διμήνι.¹⁴ Η εκμετάλλευση της θάλασσας και του δασωμένου Πηλίου, που άσφαλώς από το Διμήνι θα ήταν πιο εύκολη, άποτελεί συγκεκριμένη προσπάθεια των ανθρώπων της εποχής εκείνης να επανατροφοδοτήσουν τη λειτουργία των παραγωγικών τους δυνάμεων, που ή μη ανανέωση των μέσων παραγωγής σε συνδυασμό με την πληθυσμιακή αύξηση τις δόηγεσε σε μία αντιοικονομική στασιμότητα.

4.1 Στη μελέτη αυτή της κεραμικής αναφέρεται τό άρθρο. Περιέχει:

α) τήν περιγραφή ενός μοντέλου που τό στοιχειοθετούν ή δεδομένη θεωρητική τεκμηρίωση, όπως αυτή άπορρέει από τό σχετικό βιβλιογραφικό περιβάλλον του θέματος, και οι σχετικές προτάσεις, και

β) τήν προτεινόμενη μεθοδολογία που τήν στοιχειοθετούν δυό ειδικά πλαίσια αναφοράς, τό «Θήτα-Δ» και τό «Κάπα-Δ». Τό πρώτο όρίζεται από τρεις μεταβλητές (τήν αρχαιολογική πληροφορία, τό χαρακτηρισμό του αρχαιολογικού χώρου και τις θεωρητικές διαστάσεις του αρχαιολογικού άτόμου), τό δεύτερο όρίζεται από τά στάδια τής αναλυτικής προσέγγισης του ύλικού.

5. Τό Μοντέλο: ή θεωρητική τεκμηρίωση. Μιά σειρά επιστημονικών αναζητήσεων με διαφορετικά έρευνητικά αντικείμενα οδηγήθηκε στη μελέτη τής ανθρώπινης κίνησης, όπως αυτή εκδηλώνεται είτε για τήν έκτέλεση μίας πρακτικής χειρονομίας είτε για τήν κατασκευή μίας οργανωμένης γραφικής παράστασης. Τέτοιες έρευνητικές προσπάθειες αναπτύχθηκαν βασικά στα πλαίσια τής

Εικ. 8. α: θεωρητική άπόδοση των κάθετων επιπέδων του άγγείου, β: θεωρητική άπόδοση των οριζόντιων επιπέδων.

Ίστορίας τής τέχνης, τής γραφολογίας,¹⁵ τής κινησιολογίας,¹⁶ τής ψυχολογίας,¹⁷ τής έθνολογίας¹⁸ και τής αρχαιολογίας.¹⁹ Τό πρόβλημα στις αναζητήσεις αυτές ήταν σε γενικές γραμμές ή γραφική ταυτότητα τής ανθρώπινης κίνησης. Για να χρησιμοποιήσω καλύτερα τά ίδια τά λόγια του J. Hill, τό πρόβλημα αυτό είναι «*Individuality in motor performance and artistic expression...*».²⁰ Στόν τομέα τής ιστορίας τής τέχνης π.χ. αναπτύχθηκε επιστημονικό ενδιαφέρον για τή θεμελίωση ενός εμπειρικού τρόπου αναγνώρισης τής γνησιότητας έργων τέχνης μεγάλων καλλιτεχνών.

Η έρευνα αυτή βασίζεται στόν έντοπισμό δευτερευόντων στοιχείων του θέματος που έχουν διατυπωθεί με άπόλυτα προσωπικό ύφος είτε ως τελική πραγματοποίηση μιάς ένότητας γραμμικών στοιχείων είτε ως ιδιόμορφη έκτέλεση συγκεκριμένης παραστατικής λεπτομέρειας.

Η παρουσία των στοιχείων αυτών επαναλαμβάνεται σε μία σειρά έργων έτσι που να είναι δυνατή ή κωδικοποίησή τους και μ' αυτό τόν τρόπο ή εύκολη αναγνώρισή τους.²¹

Σέ δλους αυτούς τούς τομείς που ή έρευνα έχει τό ίδιο

15. M. Bunker, *Handwriting analysis* (Chicago, 1963), E. Malepine «Graphology and its applications», *International criminal police Review*, 51: 266 - 273 (1951).

16. B. J. Grafty, *Movement behavior and motor learning* (Philadelphia 1973), J. A. Grenzbeck, *Individual differences in movement* (Los Angeles 1958), J. A. Jones, «Operant psychology and the study of culture», *Current Anthropology*, 12, 2, 1972, J. K. Peddock, *A neglected viewpoint on humanity and science in archaeology* (Mexico, 1961), W. H. Scheldon, *The varieties of human physique* (N. York, 1940), T. Verhaave, (έκδ.), *The experimental analysis of behavior* (N. York, 1966), A. Wallace, *Culture and personality* (N. York, 1969).

17. H. Modlin, «Use of graphology in psychiatric evaluation» (*Journal of the American medical Association*, 210:240, 1969), Y. Sonnemann, *Handwriting analysis as a psycho-diagnostic tool* (N. York, 1950).

18. R. L. Bunzel, *The Pueblo potter* (N. York, 1972).

19. J. Deetz, *Invitation in Archaeology*, J. Gunn, *Idiosyncratic behavior in chipping style: Some hypotheses and preliminary analyses: Lithic technology: making and using stone tools* (έκδ. E. Swanson, the Hague, 1975), J. Hill, (a) *Broken K Pueblo: prehistoric social organisation in the American southwest* (University of Arizona, 1970), (b) *Individual variability in ceramics and prehistoric social organisation: Individual in prehistory* (έκδ. J. Hill - J. Gunn, N. York, 1977), έδώ και άλλη σχετική με τό θέμα βιβλιογραφία, J. Beazley, *Attic red-figured vase-painters* (N. York, 1963), G. Richter, *Attic red-figured vases, a survey* (Yale University Press, 1958).

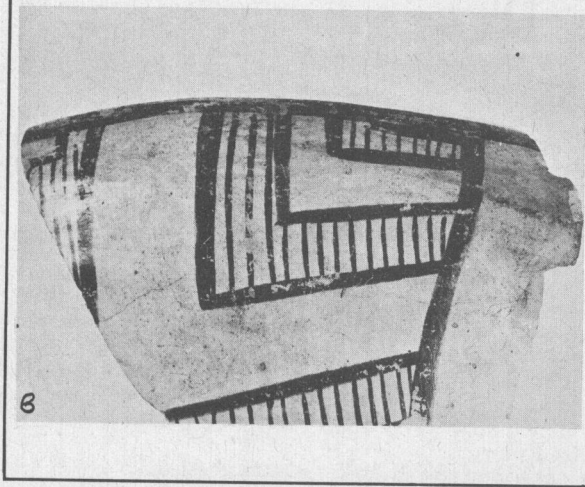
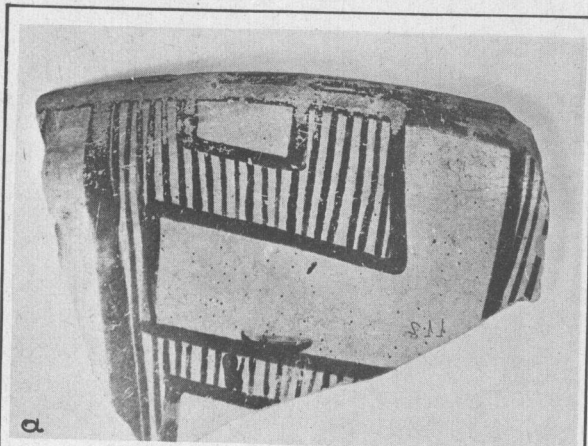
20. Βλ. σημ. 19, J. Hill (6).

21. Για προσπάθειες τέτοιες στο χώρο τής ιστορίας τής τέχνης βλ. B. Berenson, *Rudiments of connoisseurship* (N. York, 1962).

12. Ο «πολιτισμός του Διμηνίου» εντάσσεται χρονολογικά προς τό τέλος τής 4ης χιλιετίας. Έγινε γνωστός από τις άνασκαφές του Χ. Τσούντα (πρὶν ἀπὸ 80 χρόνια) ως νεολιθική περίοδος Β και πήρε τό όνομά του από τόν προϊστορικό οικισμό, κοντά στο Βόλο, Διμήνι. Άναλυτικότερα έγινε γνωστός από τις μελέτες των Milojcic - Hauptmann και τις νέες άνασκαφές 1975, 1976 και 1978 του Χουρμουζιάδη. Για τά πορίσματα των νέων άνασκαφών και τις μελέτες των άλλων μελετητών του πολιτισμού αυτού βλ. στη μελέτη σημ. 14.

13. C. V. Cook, «Population control among hunter - gatherers», *World Archaeology*, 4: 205 - 221 (1972), M. Harer, «Population pressure and the social evolution of agriculturists», *Southeastern Anthropology*, 26, 67 - 86 (1970), L. E. P. Smith, «Changes in population pressure in archaeological explanation», *World Archaeology*, 4, 5 - 18 (1972), M. N. Cohen, *The food crisis in prehistory* (London, 1977), K. Gottfried, «Der Wanderungsbegriff in Prähistorie und Kulturgeschichte unter paläodemogra phische und bevölkerungsbiologischen Gesichtspunkten», *Alt Thüringen*, 6, 1962/3, W. Petersen, «A demographer's view of prehistoric demography», *Current Anthropology*, 16, 2, 1975 (όπου μία έξαντλητική του θέματος βιβλιογραφία).

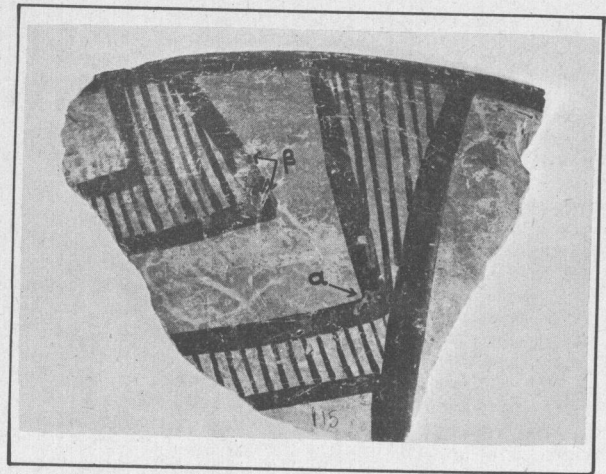
14. Γ. Χουρμουζιάδης, *Τό νεολιθικό Διμήνι* (Βόλος, 1979).

Εικ. 9. δοτράκο S (αριστερό) και δοτράκο D (δεξιό). Τό Σ δείχνει τη γραμμή του χείλους και τό Κ την κερκίδα.

άντικείμενο (τήν ανθρώπινη κίνηση ως γραφική διατύπωση) οι παρατηρήσεις οδηγούν στο ίδιο συμπέρασμα: ότι ένα μέρος των κινητικών εκδηλώσεων του ανθρώπου αναπτύσσεται με βάση μία ιδιαίτερη διάθεση που δεν είναι το αποτέλεσμα άσκησης ή μίμησης ή σωματικής ιδιομορφίας, αλλά τό προϊόν μίας υποσυνείδητης τάσης, μέσω της οποίας ή κίνηση του χεριού, μέχρι ένα σημείο της διαδρομής της για τήν τελική διατύπωση ενός γραφικού στοιχείου ή τήν εκτέλεση μίας πρακτικής χειρονομίας, δεν ελέγχεται «γνωστικά». Έτσι τό αποτέλεσμα τής κίνησης αυτής είναι τό ίδιο σε κάθε περίπτωση, γιατί αποτελεί δεδομένο του άτομικού υποσυνείδητου και εκδηλώνεται σχεδόν αυτόματα ύστερα από όμοιο έρεθισμό κάθε φορά. Τό φαινόμενο αυτό χαρακτηρίζεται ως μία συγκεκριμένη εξατομίκευση τής κίνησης που προσδιορίζεται από υποσυνείδητες σταθερές γι' αυτό και αποκλείεται ή μετάδοσή της μέσω τής διδασκαλίας ή τής αντιγραφής.

5.1. Οι ενότητες αυτών των εξατομικευμένων στοιχείων, που ασφαλώς, έτσι που εκδηλώνονται υποσυνείδητα μόν, όπωσδήποτε όμως «όργανωμένα» με βάση καθορι-

Εικ. 10. α: μεταβλητή λ, β: Θέμα Β.

σμένες επιβολές, συνθέτουν ένα μέρος του τελικού θεματικού στυλ,²² δεν είναι πάντα εύκολα διακριτές. Δεν μπορούμε δηλαδή πάντα, χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια, να αναγνωρίσουμε ποιο μέρος ενός γραμμικού θέματος προέρχεται από τήν περιοχή τής υποσυνείδησιακής λειτουργίας του δημιουργού.

Αν παρατηρήσουμε τά τέσσερα σχέδια τής εικ. 1, θά μπορούσαμε να πούμε σε πρώτη κρίση πώς και τά τέσσερα είναι σχεδιασμένα από τό ίδιο άτομο. Όταν όμως αναλύσουμε τά γραμμικά στοιχεία που αποτελούν τά τρία θέματα τής εικόνας, θά διαπιστώσουμε πολύ εύκολα πώς τέσσερα διαφορετικά άτομα προσπάθησαν να μιμηθούν τό ίδιο γραμμικό σχέδιο. Κατά τήν προσπάθεια αυτή τής μίμησης-αντιγραφής οι κατασκευαστές των θεμάτων κατόρθωσαν να αποδώσουν πιστά τά μορφολογικά επιμέρους στοιχεία και τό δομικό τους συσχετισμό μέσα στο πλαίσιο του δεδομένου δελτίου, στις διατυπώσεις όμως των γραμμών κατά τήν αυτοτελή τους, τή στατική ανάπτυξη, δεν απέφυγαν να χρησιμοποιήσουν προσωπικούς τρόπους. Ο σχεδιαστής 1 π.χ. (εικ. 1,1) αναπτύσσει τό στοιχείο Α σε όλο τό μήκος του δελτίου, ενώ τό στοιχείο Γ, αντίθετα με τούς άλλους σχεδιαστές, τό περιορίζει και στίς δύο πλευρές του δελτίου. Ο σχεδιαστής 2 προεκτείνει τίς κάτω όριζόντιες γραμμές του καμπυλόγραμμου στοιχείου Β στο χώρο του επόμενου ήμικύκλιου (εικ. 1:Ββ). Επίσης ό ίδιος σχεδιαστής 2 διατυπώνει με άσφυκτική πυκνότητα τό στοιχείο Γ. Ο σχεδιαστής 3 παρουσιάζει άβεβαιότητα έντονη (γραμμές τρεμουλιαστές) κατά τή δεξιά κάθοδο των γραμμών και στίς καμπύλες και στίς εϋθύγραμμες διατυπώσεις. Τέλος ό σχεδιαστής 4 παρουσιάζει δύο χαρακτηριστικές ιδιομορφίες στήν κατασκευή των στοιχείων: άδυνατεί να διατυπώσει καμπυλόγραμμο τό στοιχείο Β και επιχειρεί μία σταθερή «πάκτωση» του στοιχείου Γ στα όριζόντια και κάθετα όρια του δελτίου.

Φαίνεται λοιπόν και από τή γρήγορη αυτή ανάλυση ότι έχουμε τή δυνατότητα να άπομονώσουμε τίς ιδιομορφίες ενός σχεδίου που όφείλονται στήν εξατομίκευση τής κίνησης σε δευτερεύοντα επίπεδα τής παράστασης. Χρειάζεται λοιπόν σε μία τέτοια έρευνα να έντοπίσουμε τά στοιχεία αυτά, τούς φορείς τής «κινητικής ιδιομορφίας» του επιμέρους αντιγραφέα. Τά στοιχεία αυτά τά ονομάζω «άτομογενή» (Ατ.Σ). Τελικός σκοπός τής μελέ-

22. Τό «θέμα» αυτό μπορεί να είναι μία ζωγραφική παράσταση, ένα διακοσμητικό μοτίβο, ό γραφικός χαρακτήρας ενός προσώπου κ.λπ.

της είναι να εντάξει αυτά ακριβώς τα στοιχεία σε μικρές και δυοδιάκριτες για τον μή ειδικό «ένότητες». Οι ένότητες αυτές στοιχειοθετούν το άθροισμα των άτομογενών στοιχείων που ο F. Plog²³ τις ονόμασε «μικροστόλ».

5.2. Σημαντικές προσπάθειες για τον έντοπισμό άτομογενών στοιχείων, όπως αυτά παρουσιάζονται οργανωμένα σε ένότητες «μικροστόλ», έχουν αναπτυχθεί και στην περιοχή της αρχαιολογίας. Πολύ γνωστές είναι οι μελέτες οι σχετικές με την αγγειογραφία της κλασικής εποχής του J. Beazley, για να αναφέρω την πιο χαρακτηριστική περίπτωση, που θα έλεγα πως παρουσιάζει σχεδόν μυθικές διαστάσεις στον τομέα αυτό.²⁴ Στην περιοχή της αμερικανικής προϊστορίας ο Χιλ και οι συνεργάτες του έχουν αναπτύξει αξιόλογες ερευνητικές προσπάθειες.²⁵ Θα ήθελα όμως να αναφέρω και την αμερικανίδα G. Richter όχι τόσο για τις πολυάριθμες μελέτες της στον τομέα αυτό της αρχαιολογικής έρευνας, αλλά ιδιαίτερα για να παραπέμψω σε ένα μικρό απόσπασμα από το βιβλίο της για τα έρυθρόμορφα αγγεία της κλασικής εποχής: «Οι προσωπικότητες, σημειώνω ή Ρίχτερ, ξεχωρίζουν, όπως και στη ζωγραφική της 'Αναγέννησης και μπορούμε με τον ίδιο τρόπο να τις διακρίνουμε. Κάθε καλλιτέχνης αποκαλύπτει τον εαυτό του με τη γενική εντύπωση της ζωγραφιάς του και με τον ιδιαίτερο τρόπο που αποδίδει τις ιδιαίτερες φόρμες». Τονίζει δηλαδή η 'Αμερικανίδα αρχαιολόγος την «εντύπωση» που προκαλεί μία παράσταση. Μιλάει επομένως για το στόλ. Για την παράσταση-δομή, όπου τα άτομογενή στοιχεία αφομοιώνονται στο σύνολο. Είναι η περίπτωση όπου ο δημιουργός, είτε ανήκει στην 'Αναγέννηση είτε στο «χρυσό» αιώνα του Περικλή, λειτουργεί ως εντύπωση που η κοινωνιολογική της διάσταση αυτοεντάσσεται στα πλαίσια της «προσωπικότητας» στην περιοχή του ατόμου, όπως αυτό προσδιορίζεται από αισθητικές παραμέτρους, αυθαίρετες τις πιο πολλές φορές, και όχι από τις δεδομένες ιστορικές συνθήκες που καλύπτουν αναγκαστικά τις όποιεςδήποτε ιδιομορφίες του.

'Αλλά και ο Μπίτζλεϋ δεν αξιοποιεί κοινωνιολογικά τις πολύτιμες πληροφορίες που κερδίζει από τις μελέτες του. 'Αντιλαμβάνεται τις άτομογενείς διατυπώσεις, όπως και η Ρίχτερ, της διακοσμτικής ή των εικονικών παραστάσεων ως προϊόντα αυτόματης προσωπικής λειτουργίας που δημιουργήθηκαν και «συσκευάστηκαν εν κενώ». Φαίνεται να μη τους άπασχολεί εάν αυτά επηρεάζονται από τα φυσικά ή ανθρωπογενή περιβαλλοντολογικά στοιχεία. 'Ετσι, θα πρέπει να πίστευαν και ο Μπίτζλεϋ και η Ρίχτερ, δεν είναι δυνατή η παρακολούθηση της γένεσης και της επανάληψής τους, αλλά ούτε και του ιδιαίτερου τρόπου της εμφάνισής τους. 'Αποκλείει επομένως μία τέτοια προσέγγιση την ερμηνεία των τεχνολογικών τυποποιήσεων στα επίπεδα της καλλιτεχνικής έκφρασης αλλά και σ' εκείνα της κατασκευής. Και ακόμα αποκλείει ή προσέγγιση αυτή την πρόβλεψη της παρουσίας των άτομογενών στοιχείων σε περιοχές, όπου έχουν αναπτυχθεί οι αντίστοιχες περιβαλλοντολογικές συνθήκες, όπου θα μπορούσαν να παραγάγουν τα

ίδια άτομα ή να προωθηθούν τα προϊόντα της παραγωγής τους.

'Υποθέτω πως θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τη λογική αυτής της προσέγγισης ως αίτια σημαντικών παλινδρομήσεων που μπορεί κανείς να αναγνωρίσει στις ακόλουθες παρατηρήσεις του Μπίτζλεϋ²⁶: «... στο παρελθόν τοποθέτησα μαζί έναν αριθμό από μελανόμορφα αγγεία και ονόμασα το ζωγράφο *Lyssipides painter*. 'Αργότερα είπα ότι αυτός θα μπορούσε να είναι ο ίδιος με το ζωγράφο του 'Ανδοκίδη, μά δεν τό αποφάσισα αυτό. 'Αργότερα πάλι άλλαξα γνώμη και είπα ότι οι δυο αυτοί ζωγράφοι ήταν ο ίδιος, αλλά αργότερα έφτασα στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν και ξανάφερα στην επιφάνεια το όνομα *Lyssipides painter*».

Ο αμερικανός αρχαιολόγος F. Plog δίνοντας άλλη διάσταση στην προσέγγισή του επιχειρεί να ερμηνεύσει την ποικιλία της ατομικής συμπεριφοράς στα επίπεδα της ιδιαιτερότητας της και μάλιστα όπως αυτή αναπτύσσεται με αναλλοίωτες τυποποιήσεις (patterning), διατυπώνει τις ακόλουθες απόψεις: α. Τα άτομα βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις. «Κατάσταση» στην περίπτωση θα πρέπει να χαρακτηριστεί μία μεγάλη κλίμακα κοινωνικών και φυσικών μεταβλητών β. Τα άτομα παρατηρούν τις «καταστάσεις» μέσα στις οποίες βρίσκονται με διαφορετικό τρόπο. 'Η «παρατήρηση» στην περίπτωση μας αυτή εξαρτάται και από το διαφορετικό όπλισμό του ατόμου για παρατήρηση και από τις διαφορετικές «προσλαμβάνουσες παραστάσεις» που κέρδισαν τα άτομα κατά τις αλληλοεπιδράσεις του παρελθόντος γ. Τα άτομα έμαθαν να χρησιμοποιούν διαφορετικούς τρόπους για τη λήψη μίας απόφασης, όσον αφορά την αξιοποίηση και την επιλογή της αντίδρασης προς την παρατήρηση δ. Τα άτομα αντιδρούν με διαφορετικό τρόπο σε κάθε τους παρατήρηση και ε. Τα άτομα έχουν διαφορετική ικανότητα ως προς τις αντιδράσεις τους, όσον αφορά το φυσιολογικό τους εξοπλισμό και το κοινωνικοφυσικό υλικό που έχουν στη διάθεσή τους (σημ. 23).

5.3. Στην ενδεχόμενη άποψη που θα πρόβαλε τη θέση ότι η εξατομικευμένη συμπεριφορά θα ήταν δυνατό με το πέρασμα του χρόνου να ύπασσει διαφοροποιήσεις έτσι που να είναι δύσκολος ή και αδύνατος ο έντοπισμός και η περιγραφή της, θα ήθελα να απαντήσω με τα συμπεράσματα που προέκυψαν από έρευνα που πραγματοποιήσε ο Χιλ.²⁷ Χρησιμοποίησε δηλαδή ένα γραφολογικό, ως πούμε, πείραμα. 'Απομόνωσε το σύμπλεγμα th (εικ. 2) από τις χειρόγραφες έπιστολές που έγραψαν τέσσερις άγγλοι πεζογράφοι σε διάστημα χρονικό από 20 μέχρι 60 χρόνια. Με βάση τις ποσοτικές αναλύσεις που φαίνονται στην εικόνα 2, και που όλες αναφέρονται στις έπιμέρους διατυπώσεις «μικροστοιχείων»²⁸ της δλης παράστασης του συμπλέγματος th, ο Χιλ προχώρησε στην κατασκευή μίας σειράς στατιστικών προσεγγίσεων που τον οδήγησαν να διατυπώσει την ακόλουθη θέση: «*Συμπεραίνω γι' αυτό ότι ακόμα και αν η μηχανική συμπεριφορά των ατόμων αλλάξει με το χρόνο, το ποσό της αλλαγής δεν είναι πιθανό να μās εμποδίσει να ταυτίσουμε την ατομική δουλειά*».

5.4. Θα ήταν λοιπόν δυνατό να αναζητήσουμε στα αρχαιολογικά τεχνοπράγματα (artifacts) τα εξατομικευμένα αυτά στοιχεία που τα ονομάζω *άτομογενή* και που άσφαλώς με τη δυναμική τους γραφική όργάνωση στοιχειοθετούν, τι ακριβώς ο Πλόγκ ονόμασε «μικροστόλ» (βλ. σημ. 23) και ο C. L. Redman «analytical individual»²⁹

23. Βλ. σημ. 19 «The individual in prehistory» στή σελ. 13 «Archaeology and the individual».

24. Βλ. σημ. 19, Beazley και Richter και ακόμα στο περιοδικό *Πολίτης*: 36, 42 - 51 (1980).

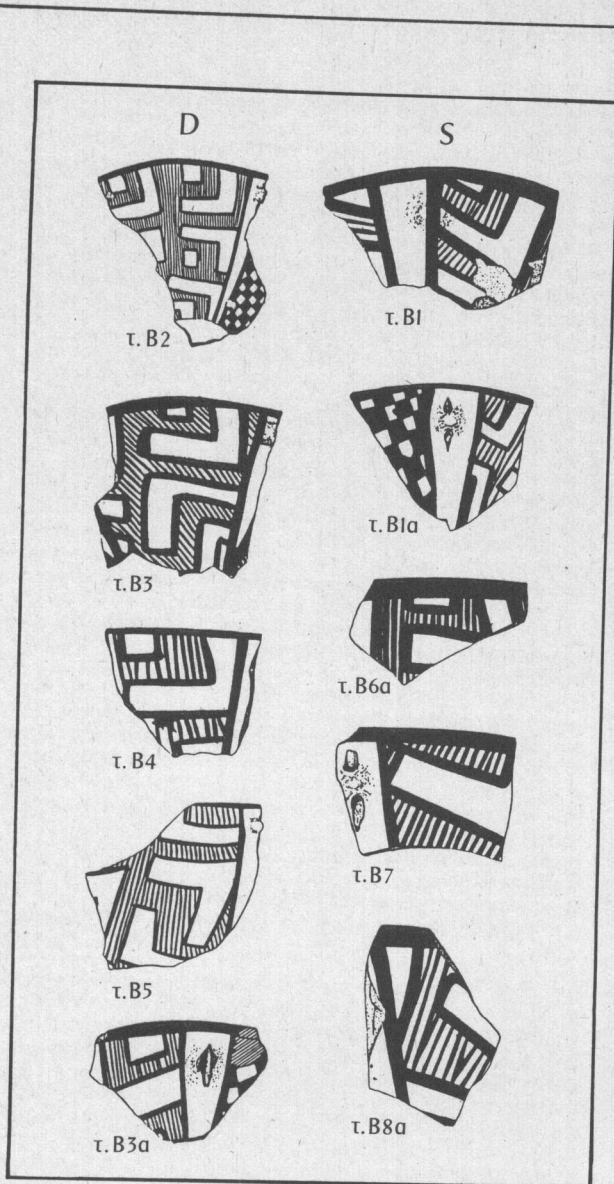
25. Βλ. σημ. 19. 'Επίσης θα ήθελα να αναφέρω τις εργασίες της Β. Otto που ασχολείται κυρίως με τη συμμετρία των κοσμημάτων της νεολιθικής κεραμικής. Περιορίζει δηλαδή την έρευνά της σε επίπεδο αποκλειστικά φορμαλιστικό. 'Ιδιαίτερα στο επίπεδο που αναπτύσσεται η λειτουργία των επιμέρους στοιχείων της φόρμας μέσω δομικών παραθέσεων. Στην ίδια ερευνητική λογική οφείλονται και οι εργασίες του Furumark, *The Mykenian pottery: analysis and classification* (1941), N. Himmelman - Wildstutz, *Der Mäander auf geometrischen Gefässen* (1962), A. Zois, *Kamares Stil, Werden und Wessen* (1968) και παλιότερες μελέτες P. Jacobstal, *Ornamente griechischer Vasen* (1927), F. Matz, *Die frühgeschichtlichen Siegel: eine Untersuchung über Wesen und Werden des minoischen Stils* (1928).

26. J. Beazley, *Attic red-figured vase-painter* (N. York, 1963).

27. Βλ. σημ. 19, Hill (6).

28. Για τον όρο «μικροστοιχείο» βλ. στην παράγραφο 6.4.2.2.2.: «Μορφολογία».

29. G. Redman, «The «analytical individual» and prehistoric style variability» στο βιβλίο *The individual in prehistory* (σημ. 19).

Εικ. 11. Τά τυπάννυμα που έντοπίστηκαν μέχρι τό στάδιο αυτό τής μελέτης (τ: τυπάννυμο).

θέλοντας νά αναφερθεί όχι άκριβώς όπως ο Πλόγκ στήν ελάχιστη μονάδα μιās ανθρώπινης κοινότητας που άποκαλύπτεται ύστερα από τήν προσεκτική άνάλυση τών «μικροστύλ». Πιστεύω πως ό έντοπισμός και ή όμαδοποίηση αυτών τών άτομογενών στοιχείων άσφαλώς οδηγεί στή δόμηση τύπων. Οι τύποι αυτοί είναι τά προϊόντα που προκύπτουν άμεσα από τήν επεξεργασία τών μορφολογικών προτύπων που επιβάλλονται στό άτομο από ένα συγκεκριμένο και κοινωνικά προσδιορισμένο γενικό στύλ. Θά πρέπει λοιπόν οι τύποι αυτοί νά άντιστοιχούν σέ συγκεκριμένα άτομα. Έτσι θά μπορούσαμε νά εντάξουμε μιιά σειρά τεχνοπραγμάτων, π.χ. μιιά σειρά άγγείων, εργαλείων κ.λπ. στό πλαίσιο τής παραγωγικής δραστηριότητας ενός άτόμου ή ενός «αναλυτικού άτόμου», άς πούμε (βλ. σημ. 28). Ένωσώ τή δραστηριότητα εκείνη που έπακριβώς καθορίζουν οι βασικές οικονομικές άνάγκες τής κοινότητας στό επίπεδο τής τροφοπρομήθειας και στό επίπεδο τής τροφοπαραγωγής, αλλά και στό επίπεδο τών κατασκευών.³⁰ Οι δεδομένες

αυτές εντάξεις μās οδηγούν στή διατύπωση τών ακόλουθων προτάσεων που άποτελούν τόν τελικό σκοπό αλλά και τίς άπαραίτητες προϋποθέσεις αυτής τής μελέτης.

5.4.1. πρόταση 1η: 'Ο συσχετισμός μιās σειράς τεχνοπραγμάτων με μιιά συγκεκριμένη κατηγορία άτομογενών στοιχείων είναι δυνατό νά άποδεικνύει τήν άπασχόληση συγκεκριμένου αριθμού άτόμων με τήν κατασκευή τους. Αυτό θά σήμαινε πως ύπάρχει μιιά όμάδα άτόμων που άπασχολούνται μέσα στήν κοινότητα και πάντα στό πλαίσιο τών εξαρτημένων από αυτήν οικονομικών δραστηριοτήτων, με τήν παραγωγή «πραγμάτων», τών όποιων τόσο ή χρήση όσο και ή κατασκευαστική τους διαδικασία είναι καθορισμένες κοινωνικά.³¹

5.4.2. πρόταση 2η: 'Η άπασχόληση μιās όμάδας άτόμων με τήν παραγωγή «πραγμάτων» με χρήση και κατασκευαστική διαδικασία καθορισμένες κοινωνικά άποδεικνύει τήν παρουσία ειδικευμένης παραγωγής. Γιατί άκριβώς αυτός θά μπορούσε νά είναι ένας γενικός όρισμός τής ειδικευσης: ή άπασχόληση μιās όμάδας άτόμων για τήν παραγωγή άντικειμένων που ή χρήση τους και ή κατασκευαστική τους διαδικασία είναι κοινωνικά προκαθορισμένες. Τά στοιχεία που μās βοηθούν νά συμπεράνουμε μιιά τέτοιας λογής λειτουργία μέσα στό πλαίσιο μιās προϊστορικής κοινότητας μās οδηγούν επίσης και στό συμπέρασμα πως στήν ίδια αυτή κοινότητα άναπτύσσεται σέ πρωτογενή μορφή ό καταμερισμός τής δουλειάς! Αίτια δηλαδή και άφορμή τής κοινωνικής διαστρωμάτωσης!

5.4.3. πρόταση 3η: 'Η διαπίστωση τής παρουσίας αυτών τών άτομογενών διαφοροποιήσεων και τής όργανωμένης επανάληψής τους σέ συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια, αλλά και ή εκτίμησή τους με τή βοήθεια αριθμητικών μεγεθών στατιστικής σημασίας από κτίσμα σέ κτίσμα, από οικισμό σέ οικισμό και από περιοχή σέ περιοχή, πιστεύω πως είναι δυνατό νά μās οδηγήσει στήν ίχνηλάτηση τών κινήσεων τών προϊόντων και τών άτόμων. Οι κινήσεις αυτές μπορεί νά όφειλονται σέ έμπορευματικές δραστηριότητες, σέ άπλές επαγγελματικές σχέσεις ή τέλος σέ μεταναστευτικές μεταποπίσεις μεγάλων ή και μικρών πληθυσμιακών όμάδων με σκοπό τήν άναζήτηση νέων πλουτοπαραγωγικών πηγών και τήν ίδρυση νέων οικισμών.

6. 'Η μεθοδολογία: 'Η μεθοδολογία που προτείνεται για τήν προώθηση τής μελέτης του ύλικού χρησιμοποιεί δύο ειδικά πλαίσια άναφοράς: τό «Θήτα-Δ» και τό «Κάπα-Δ».³²

6.1. Πλαίσιο άναφοράς «Θήτα-Δ»: όρίζεται α. 'Από τήν άρχαιολογική πληροφόρηση που έχουμε στή διάθεσή μας σχετικά με τήν κεραμική τής νεότερης νεολιθικής εποχής. β. Τό χαρακτηρισμό του άρχαιολογικού χώρου από όπου προέρχεται τό ύλικό τής μελέτης αυτής: τό Διμήνι. Τό νεολιθικό Διμήνι είναι ένας όργανωμένος γεωργοκτηνοτροφικός οικισμός, ή οικονομία του όποιου βασίζεται στήν εκμετάλλευση τών οικολογικών κύκλων μέσω τής καλλιεργητικής-κτηνοτροφικής τροφοπαραγωγικής δραστηριότητας. 'Η άνάπτυξη αυτή τών οικονομικών δραστηριοτήτων άπαιτούσε τή συμμετοχή τών κατοίκων του οικισμού στό παραγωγικά προγράμματα τής κοινότητας με πλήρη άπασχόληση του άτόμου. Έτσι θά πρέπει νά προκαλούσε άνατροπή του παραγωγικού δυναμικού τής κοινότητας ή άπασχόληση ενός ή μιās όμάδας άτόμων με τήν κατασκευή ειδικευμένων άντικει-

30. Για τούς όρους αυτούς βλ. Γ. Χουρμουζιάδης, σημ. 14.

31. Γ. Χουρμουζιάδης, *Die Spezialisierung im Neolithikum*, άνακοίνωση στό συνέδριο τής Alexander v. Humboldt Stiftung «Palast und Hütte». Τυπώνεται.

32. «Θήτα Δ»: Θεωρητικά δεδομένα, «Κάπα Δ»: κεραμικά δεδομένα.

μένων και επομένως απομάκρυνσης τών ατόμων αυτών από τὰ προγράμματα τής κοινότητας. γ. Τίς θεωρητικές διαστάσεις πού θά μπορούσαμε ή πού θά έπρεπε νά δώσουμε στο άρχαιολογικό άτομο, άφορμή και κέντρο τής μελέτης αυτής. Τό άρχαιολογικό άτομο ως έρευνητικό μέγεθος πρέπει νά ένταχθεί μέσα στα κοινωνιολογικά και βιολογικά δεδομένα. Ίδιαίτερα στην προϊστορική έρευνα τό άτομο δέ θά πρέπει νά σημαίνει μόνο τό φυσικό άτομο, τή μεμονωμένη δηλαδή βιολογική δομή, τό προϊόν άμετάκλητων βιολογικών λειτουργιών χημικομηχανικής νομοτέλειας, αλλά τό κοινωνικό άτομο, τό προϊόν και ταυτόχρονα τήν αίτια του κοινωνικού και ιστορικού γίγνεσθαι. Ίσως μιλώντας για τό προϊστορικό άτομο έννοούμε τό «άτομικό» σέ αντιδιαστολή μέ τό «συλλογικό». Και μιλώντας για τό προϊστορικό «συλλογικό» έννοούμε ένα άθροισμα δραστηριοτήτων πού όρίζουν οικονομικά μιά κοινότητα και όχι ιδεολογικά μιά κοινωνία. Γι' αυτό τό λόγο, πιστεύω, πώς στην προϊστορία τό «άτομικό» λειτουργεί πάντα ως «άτομικό», δέν αντιπαράθεται ως «άτομικό» σέ ένα ευρύτερο «συλλογικό» και ως «συλλογικό» σέ ένα μικρότερο «άτομικό». Υπάρχει αυτότελώς μέσω τών οικονομικών του δραστηριοτήτων. Έτσι τό προϊστορικό άτομο εισέρχεται στο πεδίο τής έρευνας ως κοινωνιολογική άφαίρεση μέ συγκεκριμένη και ιστορικά άνεπανάληπτη λειτουργία και όχι άποκλειστικά ως μοναδική και βιολογικά καθορισμένη όντότητα.

6.2. Πλαίσιο αναφοράς «Κάπα-Δ»: όρίζεται από δύο ομάδες παραδοχών πού προέρχονται: α. από τίς παρατηρήσεις πού έγιναν κατά τήν έπεξεργασία τών αποτελεσμάτων του πειράματος Α-3 και β. από τίς μετρικές παρατηρήσεις πού έγιναν στο σύνολο τών όστράκων τής διακοσμημένης διμηνιακής κεραμικής.

6.3. Τό πείραμα 3-Α αναπτύχθηκε μέ τόν ακόλουθο τρόπο: α. 25 άτομα διαφορετικά στην ηλικία, τό φύλο και τή μόρφωση παρακλήθηκαν νά άντιγράψουν σέ 10 ισόμετρα δελτία ό καθένας τά τρία θέματα τής εικ. 1, μέ όσο γίνεται μεγαλύτερη πιστότητα στην άντιγραφή, χρησιμοποιώντας τό ίδιο γραφικό όργανο και σέ χρονικό διάστημα τό ίδιο σέ κάθε περίπτωση. β. Τά δείγματα πού συγκεντρώθηκαν άρχικά ήταν 25X10:250. Έπειδή όμως τό κάθε δελτίο ήταν χωρισμένο σέ 4 μέρη, τελικά τό σύνολο τών δειγμάτων άνέβηκε στα 1000. γ. Η άνάλυση τών δειγμάτων τής άντιγραφής έλαβε υπόψη τής τρεις μεταβλητές: τήν τεχνική, τή μορφολογία και τή δομική. Στίς τρεις βασικές δηλαδή μεταβλητές πού αποτελούν τό σύνολο τής εικόνας πού στοιχειοθετείται από τά έπιμέρους θέματα Α-3. Στόν πίνακα 1 φαίνονται οι μετρικές προτάσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

τεχνική		
γραμμές		στιγμές
πάχος		τελική διατύπωση
κατεύθυνση χρωστήρα		
τρόπος ένωσης		
μορφολογία		
γραμμές	ήμικύκλια	τρίγωνα
δομική		
διαστάσεις μεταξύ Α, Β και Γ στοιχείων	Θέση στιγμών μέσα στα ήμικύκλια	Θέση στιγμών μέσα στα τρίγ.

δ. Μέ βάση τίς μετρικές αναλύσεις του πίνακα 1 έγινε ό έντοπισμός τών άτομογενών στοιχείων πού παρατηρήθηκαν σέ κάθε δελτίο και κάθε τέταρτο του δελτίου. Ο έντοπισμός αυτός βοήθησε νά αποδοθούν σωστά στούς κατασκευαστές τους 985 δελτία.

6.4. Οι μετρικές παρατηρήσεις πού έγιναν στο σύνολο τών όστράκων τής διακοσμημένης κεραμικής του νεολιθικού Διμηνίου προώθησαν τήν άνάλυση του ύλικού μέ τά ακόλουθα στάδια:

6.4.1. στάδιο πρώτο: σχηματολογική κατάταξη: Μέ βάση τίς εκτιμήσεις τής σχηματολογικής κατάταξης διακρίνω τέσσερα βασικά σχήματα τής διακοσμημένης διμηνιακής κεραμικής: τή φιάλη, τή φρουτιέρα, τό κύτελο και τό διακοσμητικό (εικ. 3).

6.4.2. στάδιο δεύτερο: Χαρακτηρισμός και περιγραφή του στύλ.

6.4.2.1. Χαρακτηρισμός: Τό στύλ τής διακοσμημένης διμηνιακής κεραμικής χαρακτηρίζεται μέ βάση τό σύνολο τών θεμάτων του ως γραμμικό-άνεικονικό. Βασίζεται δηλαδή στη χρησιμοποίηση τής γραμμής, τήν όποία εκμεταλλεύεται γραφικά μέ εύθειες και καμπύλες διατυπώσεις (εικ. 4).

6.4.2.2. Περιγραφή: Τό γραμμικό-άνεικονικό στύλ τής διακοσμημένης διμηνιακής κεραμικής αναπτύσσεται σέ τρία επίπεδα: Τεχνική, μορφολογία και δομική.

6.4.2.2.1. Τεχνική: Θα όριζα ως τεχνική τή δυνατότητα του ατόμου νά εκτελέσει ένα συγκεκριμένο έργο, στή δική μας περίπτωση ένα διακοσμητικό θέμα, μέ τή βοήθεια ειδικών εργαλείων, χρωστικής ύλης και μιάς σειράς συνδυασμένων κινήσεων.³³ Έτσι τό προϊόν τής τεχνικής, δηλαδή ένα διακοσμητικό θέμα π.χ., μπορούμε νά τό αναλύσουμε ως προς τόν ιδιαίτερο χαρακτήρα τής χρησιμοποίησης τών ύλικών (έργαλεία + χρωστικές ύλες), όπως αυτός εκδηλώνεται στην τελική διατύπωση τών έπιμέρους διακοσμητικών στοιχείων (βλ. έν μέρος στόν πίν. 1). Η άνάλυση αυτή είναι δυνατό νά μας προμηθεύσει πληροφορίες, σχετικές πάντα μέ τή μεταβλητή τής τεχνικής. Οι πληροφορίες αυτές αναφέρονται στην ποσοτική και ποιοτική, στατική δηλαδή και δυναμική άνάπτυξη τών έπιμέρους στοιχείων τής τεχνικής. Και σ' αυτό άκριβώς τό επίπεδο είναι δυνατό νά συλλέξουμε τίς ένδείξεις για τά άτομογενή στοιχεία. Για τήν ιδιαίτερη δηλαδή, τήν προσωπική συμμετοχή του συγκεκριμένου ατόμου στην κατασκευή ενός δεδομένου διακοσμητικού θέματος. Η ποσοτική και ποιοτική διατύπωση τής γραμμής εξαρτάται από τήν προσωπικότητα του κατασκευαστή, από τίς ύποσυνείδητες σταθερές, όπως είπαμε και πιο πάνω, δέν διδάσκειται. Η έσχατη επομένως κατάληξη τής τεχνικής είναι άτομογενής. Τό στύλ ως μιά συνειδητή δόμηση ενός ή πολλών συγκεκριμένων διακοσμητικών θεμάτων είναι δυνατό νά διδαχτεί, νά επιβληθεί ακόμα. Είναι δυνατό νά κυκλοφορήσει, νά διαδοθεί και νά «κοινοποιηθεί». Γι' αυτό, τό στύλ είναι εκείνο πού χαρακτηρίζει ευρύτερες ομάδες ατόμων, εποχές όλόκληρες. Όχι ή τεχνική, ή όποία ως διατύπωση τών έπιμέρους θεμελιακών στοιχείων του διακοσμητικού θέματος εξαρτάται από τό άτομο-κατασκευαστή.

6.4.2.2.2. Μορφολογία: Μέ τόν όρο «μορφολογία» χαρακτηρίζω τό σύνολο τών αυτότελών στοιχείων ενός διακοσμητικού θέματος (Σδ. Θ. εικ. 5). Η άνάλυση τών έπιμέρους στοιχείων τής μορφολογίας αποτελεί τή βασική βοήθεια για τόν έντοπισμό τών θεμελιακών διατυπώσεων του στύλ: τών άτομογενών στοιχείων. Για νά

33. Αντιμετωπίζεται δηλαδή στή θέση αυτή ό όρος «τεχνική» ως μιά άλλη άναφορά στο επίπεδο τών πρακτικών δυνατοτήτων του ανθρώπου. Δέν επιχειρείται ή άνάλυση του όρου ούτε ή προβολή του σέ όποιοδήποτε συγκεκριμένο κοινωνικο-ιστορικό χώρο.

προχωρήσω στην ανάλυση της μορφολογίας, διακρίνω τρεις μεταβλητές: το *μικροστοιχείο*, το *συστοιχείο*, και το *διαστοιχείο* (εικ. 6, σημ. 3 4). Το *μικροστοιχείο* είναι ή άπλη γραμμή, όπως αυτή μπορεί να απομονωθεί από το χώρο της τελικής ένταξής της, όπου λειτουργεί ως Σδ. Θ. (βλ. σελ. 16). Το *συστοιχείο* είναι μία έννοια μικροστοιχείων που οργανώνεται, για να αποτελέσει τελικά μία πλήρη και αναγνώσιμη διακοσμητική συλλαβή. Τέλος *διαστοιχείο* χαρακτηρίζω το αποτέλεσμα της οργάνωσης των συστοιχείων με σκοπό την παραγωγή μίας μορφής αυτότελου και μετρήσιμης... Οι τρεις αυτές μεταβλητές της μορφολογίας συναποτελούν το διακοσμητικό θέμα. Η δόμηση μίας ομάδας διακοσμητικών θεμάτων οδηγεί στη θεμελίωση του στύλ. Με βάση τον αριθμό των θεμάτων που χρησιμοποιούνται στη δόμηση του διακοσμητικού στύλ της διμηνιακής κεραμικής διέκρινα τρεις ομάδες διακοσμητικών τύπων: το *μονοθεματικό*, το *διπλοθεματικό* και το *πολυθεματικό* (εικ. 7). Το επίπεδο στο οποίο αναπτύσσεται ή σύζευξη των διακοσμητικών θεμάτων όριζε ταυτόχρονα και τα όρια της δομικής οργάνωσης της κεραμικής διακόσμησης.

6.4.2.2.3. Δομική: Για να παρακολουθήσω το μηχανισμό της δομικής οργάνωσης των διακοσμητικών θεμάτων, χώρισα το άγγείο σε δύο κάθετα επίπεδα και σε τέσσερα οριζόντια. Τα κάθετα επίπεδα της διακόσμησης ορίζονται από τη διαδρομή της τομής ή οποία θεωρητικά διαχωρίζει την εσωτερική διακοσμημένη επιφάνεια του αγγείου από την εξωτερική (εικ. 8). Τα τέσσερα οριζόντια επίπεδα ορίζονται από τη διαίρεση της εξωτερικής επιφάνειας σε τέσσερα κερκιδόσχημα τμήματα (τίς κερκίδες) και τα χαρακτηρίζω ως οριζόντια, γιατί τα σημεία της τομής τους Ι, Κ και Λ προεκτείνονται στα σημεία Ι', Κ' και Λ' ορίζουν τα οριζόντια επίπεδα ΘΕΙΙ', Ι'ΙΚΚ', Κ'ΚΛΛ' και ΛΛ'ΖΗ. Ο τρόπος με τον οποίο αναπτύσσονται τα διακοσμητικά θέματα επάνω στα κάθετα και τα οριζόντια επίπεδα του αγγείου αποτελεί και τη δομική τους οργάνωση.

6.4.3. Προετοιμασία των μετρήσεων: Στην προσπάθειά μου να εντοπίσω τα άτομογενή στοιχεία στη διακοσμημένη κεραμική του Διμηνίου χρησιμοποίησα σε πρώτο στάδιο τις πληροφορίες της τεχνικής και της μορφολογίας. Δύο είναι οι βασικοί λόγοι που αποφεύγω την ανάλυση της δομικής οργάνωσης: α. Η προϊστορική κεραμική έρχεται στα χέρια μας σε πολύ μικρά κομμάτια, έτσι οι επιφάνειες που μας προσφέρουν τα μικρά αυτά δοτράκα για την εφαρμογή των αναλυτικών μας μετρήσεων είναι πολύ μικρές, ακατάλληλες για να παρακο-

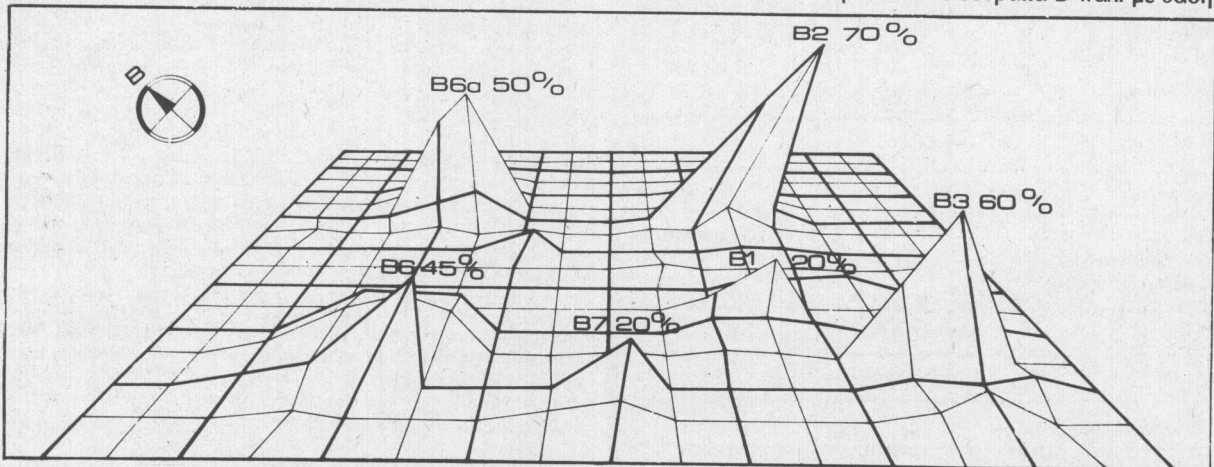
λουθήσουμε πάνω σ' αυτές τη δομική οργάνωση των διακοσμητικών θεμάτων. β. Όπως έγραψα και πιο πάνω ή δομική οργάνωση των διακοσμητικών θεμάτων είναι δυνατό να αποτελέσει το προϊόν αντιγραφής. Λειτουργεί επομένως μέσω της γενικής εντύπωσης και όχι των επιμέρους δυναμικών ή στατικών διατυπώσεων που έχουν σημασία για την μελέτη.

Αν όμως αναλύσουμε το διακοσμητικό θέμα στα επιμέρους Σδ. Θ., (βλ. σελ. 16), που το αποτελούν και προσεγγίσουμε μετρικά τόσο τη στατική τους διατύπωση, όσο και τη δυναμική, τόσο δηλαδή την αυτότελή τους λειτουργία, όμοια με τη λειτουργία του φωνήματος μέσα στη λέξη, όσο και την οργάνωσή τους μέσα στο συστοιχείο, μία λειτουργία και αυτή όμοια με τη λειτουργία της συλλαβής μέσα στη λέξη, τότε, πιστεύω, πολύ σύντομα θα είμαστε σε θέση να εντοπίσουμε λεπτομέρειες που ή γενετική τους αίτια μας οδηγεί στο κατασκευαστικό άτομο, στο αρχαιολογικό «ατομικό», όπως το θεωρήσαμε πιο πάνω.

6.4.4. Περιοχές των μετρήσεων: Την μετρική ανάλυση των Σδ. Θ. (βλ. σελ. 16) την ανέπτυξα μέσω τριών προγραμμάτων: το «πρόγραμμα Μ» (μετρήσεις), το «πρόγραμμα Κ» (κατάταξη των μετρήσεων) και το «πρόγραμμα ΔΠ» (διατύπωση των προτάσεων).

6.4.4.1. Έπειδή τα δοτράκα στον πιο μεγάλο τους αριθμό δεν περιλαμβάνουν όλα τα Οδ. Ε. (οριζόντια επίπεδα διακόσμησης, βλ. σελ. 17) και στις περιπτώσεις που σώζεται ένα Οδ. Ε. αυτό δε διατηρείται σε όλη του την ανάπτυξη, αναγκάστηκα να χωρίσω τα κεραμικά δοτράκα σε άριστερά (δοτράκα S) και σε δεξιά (δοτράκα D). Άριστερό είναι το δοτράκο εκείνο που διασώζει το άριστερό μέρος του διακοσμητικού θέματος σε σχέση με το μικροστοιχείο Σ (γραμμή χείλους) και το μικροστοιχείο Κ (γραμμή που ορίζει την κερκίδα), όπως παρατηρούμε το άγγείο (εικ. 9). Στο χώρο αυτό είναι δυνατό να συλλέξω πληροφορίες και ως προς τη μεταβλητή της «τεχνικής» και ως προς τη μεταβλητή της «μορφολογίας». Σε κάθε ένα από τα δοτράκα απομονώθηκαν 17 μεταβλητές (βλ. πίν. 2). Η μετρική προσέγγιση των μεταβλητών αυτών και ή στατιστική τους επεξεργασία και όσον αφορά την αυτότελή τους διατύπωση και όσον αφορά την «έν σχεση» μας οδηγεί στον εντοπισμό διατυπώσεων με άτομογενή χαρακτήρα.

Με βάση τη λογική επανάληψη της μεταβλητής λ και τό συσχετισμό του θέματος θ (εικ. 10) εντοπίστηκαν μέχρι τη στιγμή τα άτομογενή στοιχεία με τα τυπώνυμα: Β1, Β6α, Β8α, σε δοτράκα S. Σε δοτράκα D πάλι με βάση

Εικ. 12. Με γραμμική συμβατική παράσταση αποδίδεται ο οικισμός (έδω τό Διμήνι). Οι κορυφές που στεγάζονται από τα σύμβολα Β6α 50%, Β2 70% κ.λπ. δείχνουν τη συσάρευση των τοπώνυμων σε κάθε θέση χωριστά του οικισμού. Το Β2 70% π.χ. μπορούμε να το αναζητήσουμε στην κάτοψη της εικ. 13, όπου ο οικισμός αποδίδεται, όπως αποκαλύφθηκε (οι γραμμές δείχνουν σε κάτοψη τα όρια των αρχιτεκτονικών λειψάνων της νεολιθικής περιόδου).

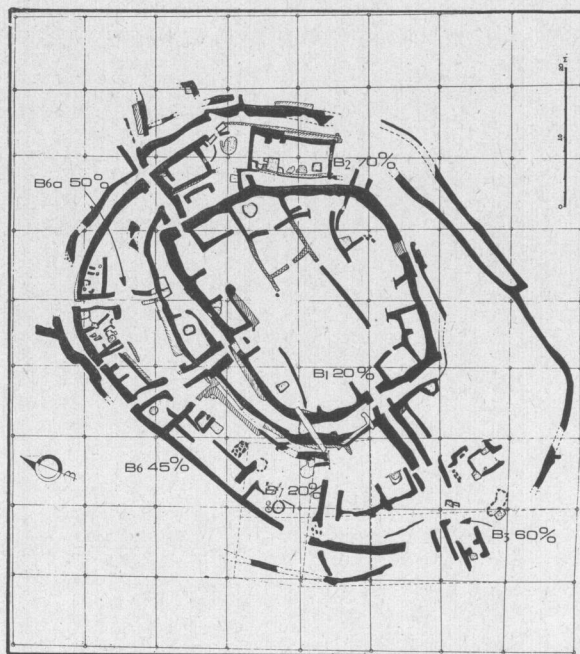
ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Μικρο-στοιχεία *	Μεταβλητές	Ψηφίο
Σε	αυτότελης έκτιμηση: μέτρηση πάχους	α
Σμ	αυτότελης έκτιμηση: μέτρηση πάχους	β
Γγ	αυτότελης έκτιμηση: μέτρηση πάχους	γ
Γγ	αριθμός στο χώρο του συστοιχείου	δ
Γκ	αυτότελης έκτιμηση: μέτρηση πάχους	ε
Γπ	αυτότελης έκτιμηση: μέτρηση πάχους	
Γγ	γωνία πάκτωσης στο μικροστοιχείο Σε	ζ
Γγ	γωνία πάκτωσης στο μικροστοιχείο Γπ	η
Γγ	γωνία πάκτωσης στο μικροστοιχείο Γκ	ι
Γπ	γωνία πάκτωσης στο μικροστοιχείο Σε	κ
Γπ	γωνία πάκτωσης στο μικροστοιχείο Γκ	λ

* Γιά τίς επεξηγήσεις τών μικροστοιχείων βλ. σημ. 35

τή μεταβλητή λ' έντοπίστηκαν τά τυπώνυμα Β2, Β3, Β4, 5 (είκ. 11).

6.4.4.2. Μέ τό πρόγραμμα ΚΜ προωθούνται οί κατατάξεις τών μετρήσεων μέ σκοπό τήν κατανομή του ύλικου πάνω στον άνασκαμμένο χώρο (είκ. 12) και τήν όμαδοποίηση τών τυπώνυμων. Μέ βάση δηλαδή τό συσχετισμό τής άνασκαφικής ένδειξης, πού συνοδεύει πάντα τό «ύπό μελέτην» όστρακο, και του τυπώνυμου γίνεται ή κατανομή τών όστράκων πάνω στη σχέση Θο. Δ.-κτίσμα.³⁶ Μέ τήν κατανομή αυτή έξαντλείται ή πρώτη έρευνητική προσέγγιση πού προωθεί τήν κατασκευή του προγράμματος ΚΜ. Τά άποτελέσματα αυτής τής κατανομής άποτελούν τό άντικείμενο τής δεύτερης έρευνητικής προσέγγισης πού προωθείται μέσω συστατικών αναλύσεων. Οί αναλύσεις αυτές έξουν σκοπό τόν έλεγχο τής πιθανότητας τών προτάσεων πού θά διατυπωθούν. Άποβλέπουν έπομένως στη δόμηση μοντέλων έλέγχου: (πινάκων κανονικής συχρότητας, κατανομής Χ²).³⁷ Οί έρευνητικές αυτές προσεγγίσεις μέ τή βοήθεια τών στατιστικών αναλύσεων είναι άπαραίτητες, γιατί μόνο μέ τόν τρόπο αυτό μπορούμε νά έλέγξουμε τήν κανονικότητα τών κατανομών τών τυπώνυμων και τήν τελική άποδοχή ή άπόρριψη τών έμπειρικών προτάσεων πού αναφέρονται στη σημασία τής σχέσης «διακοσμητικό θέμα-οίκισμός ή κτίσμα» (διακοσμητικό θέμα: άτομογενές στοιχείο). Μιά τέτοια έμπειρική ύπόθεση π.χ. είναι ή ακόλουθη: 'Η παρουσία μιάς μεγάλης ποσότητας άτομογενών στοιχείων μέ τό τυπώνυμο Β2 στη Θο. Δ/α δείχνει ότι στη θέση αυτή του οικισμού βρισκόταν «άτομο» πού κατασκεύαζε τά άγγεία μέ τό στοιχείο αυτό. 'Επειδή όμως ή έμπειρική αυτή ύπόθεση και όλες όσες θά διατυπωθούν σχετικά μέ τό θέμα μας είναι γενικεύσεις πού δε θεμελιώνονται σε όλον τόν πληθυσμό του ύλικού, αλλά σε ένα «δείγμα» (τό ίδιο συμβαίνει έξάλλου μέ κάθε αρχαιολογικό ύλικό), εκφράζουν έπομένως συμπεράσματα στατιστικά μέ βάση τά χαρακτηριστικά αυτού του δείγματος μόνο, είμαστε ύποχρεωμένοι νά διερευνήσουμε τήν ισχύ του στατιστικού συμπεράσματος και στο παραμετρικό του επίπεδο. Νά διερευνήσουμε τά όρια

Είκ. 13. Στην κάτοψη του οικισμού φαίνεται ή συσσώρευση του τυπώνυμου Β2 στη Θο. Δ/Α, όπου θά πρέπει νά τοποθετήσουμε και τή δραστηριότητα του συγκεκριμένου «άτόμου».

των δυνατοτήτων μας για τήν έπιτυχή μετάβαση από τό «δείγμα» στον «πληθυσμό» (είκ. 12 και 13).

6.4.4.3. 'Η διερεύνηση αυτή προωθείται μέ τή διατύπωση τών προτάσεων-ύποθέσεων πού προβλέπει τό «πρόγραμμα ΔΠ». Άπό τίς δύο αυτές προτάσεις-ύποθέσεις τήν πρώτη τήν όνομάζω: «Υ - Α» (ύπόθεση άρνηση), τή δεύτερη: «Υ - Θ» (ύπόθεση θέση). «Υ - Α»: Τά συμπεράσματα δέν είναι σωστά, όφείλονται στην τύχη. 'Η μετάβαση από τό «δείγμα» στον πληθυσμό ανατρέπεται.

«Υ - Θ»: Τά συμπεράσματα είναι σωστά, γιατί τά δείγματα άποτελούν τόν πραγματικό μέσο όρο του πληθυσμού. 'Η μετάβαση από τά χαρακτηριστικά τών δειγμάτων στον πληθυσμό δέν ανατρέπεται.

7. 'Επίλογος: Στο σημείο αυτό βρίσκεται ή έρευνα πού γίνεται μέ βάση τό ύλικό πού βρέθηκε στο νεολιθικό Διμήνι. Σε ένα δεύτερο άρθρο θά δημοσιευτούν οί τελικές προτάσεις μαζί μέ τήν άνάπτυξη τών μοντέλων έλέγχου πού εφαρμόστηκαν.

34. Χρήση παρόμοιων σε νόημα και λεκτική διατύπωση όρων κάνει ή Β. Otto στο βιβλίο της *Geometrische Ornamente auf anatolischer Keramik* (σελ. 4). Βλ. σημ. 25.

35. Σε: ταινία του χείλους έξωτερική, Σμ: ταινία του χείλους έξωτερική, Γγ: γραμμές γεμίματος, Γπ: γραμμές πλαισίου, Γκ: γραμμές πού όρίζουν τίς κερκίδες (βλ. στην παράγραφο 6.4.2.2.3).

36. Θο. Δ.: Θέση οικολογικής δραστηριότητας. Για τόν όρο αυτό βλ. στη μελέτη τής σημ. 14.

37. Για τήν κατανομή Χ² και γενικά για όλους τούς στατιστικούς όρους αυτής τής μελέτης βλ. βασικά F. D. Herzon - M. Hooper, *Introduction to statistics for the social sciences*, N. York, 1976.

‘Ο λογοτεχνικός Πολίτης

Ἐπιμέλεια τεύχους: Μαριάννα Δήτσα, Διονύσης Καψάλης

Περιεχόμενα

Μανώλης Ξεθάκης
Ποιήματα

Νάσος Βαγενάς
Τέσσερα ποιήματα

Ἄντρεας Φραγκιάς
Στό σταθμό
(κεφάλαιο από μυθιστόρημα)

Λία Μεγάλου - Σεφεριάδη
Πουτάνα Δεξιά

Γιώργης Ἀριστηνός
τέσσερα κείμενα
(άπό ανέκδοτα πεζογραφήματα)

●
Μπέρτολτ Μπρέχτ
Ἱστορίες

●
Μιχάλης Χρυσανθόπουλος
Μεταξύ φαντασίας καί μνήμης
«Τό μόνο τῆς ζωῆς του ταξίδιον»
του Γ.Μ. Βιζυηνοῦ

●
Γκεόργκ Λούκατς
Συζήτηση γιά τόν ἐμπρεσιονισμό
δύο κείμενα

A. «Ἀκμή καί παρακμή
του ἐμπρεσιονισμού»
B. «Ἀφήγηση ἢ περιγραφή;»

●
Ρέα Γαλανάκη
«Πεθαίνω σά χώρα»
του Δ. Δημητριάδη

●
Μαριάννα Δήτσα
«Προβλήματα λογοτεχνίας
καί αἰσθητικῆς»
του Μ. Μπαχτίν

●
Παντελή Μπουκάλα
Ἐνδοτική «ἀφέλεια»,
ἐκδοτική ὠφέλεια

Κριτική θέλουμε, κριτική

Ἐφοῦ κυκλοφόρησαν τέσσερις «Λογοτεχνικοί Πολίτες», μέχρι τῆ σημερινῆ μας ἐπανεμφάνιση μεσολάβησαν μήνες σχεδόν πέντε καί δύο τεύχη τοῦ περιοδικοῦ μας χωρίς τό λογοτεχνικό παράρτημα. Πολλοί – δικαίως – σκέφτηκαν πῶς ἦταν μιά ιδέα πού γρήγορα βούλιαξε. Δέν θά ἦταν οὔτε τραγικό οὔτε ἀσυνήθιστο. Γύρω μας ἔχουμε συνηθίσει στό «ἐφήμερον σπέρμα» κάθε εἶδους δραστηριοτήτων. Ἐκδοτικά, περιοδικά, ἀκόμα ἐφημερίδες, ἀνοίγουν καί κλείνουν σά συνοικιακές μπουτίκ, ἄνθρωποι μιλοῦν καί ἔπειτα σιωποῦν, κι ὅλα αὐτά χωρίς ν' ἀναρωτιοῦνται οἱ πολλοί τό γιατί καί πῶς. Τό γιατί ἔχει τήν κοινότητα ἀπάντησή του: ὅλα στόν τόπο μας εἶναι ἐφήμερα καί ἐρασιτεχνικά. Ἄρκετοί σήμερα θεωροῦν τόν ἐρασιτεχνισμό βασική ἀρετή πού ἐγγυᾶται τήν μή ἐμπλοκή σέ «κνκλώματα» καί «κατεστημένα», τή μή συνέργεια μέ τόν «ἀστικό τύπο». Ἄλλο ὅμως ἡ χειροτεχνία τῆς κουλτούρας πού ἐν συνεχεία πλασάρεται στήν κανονική ἀγορά τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων, κι ἄλλο μιά πολιτιστική δραστηριότητα πού ὑπαγορεύεται ἀπό ἀντιλήψεις τοῦ underground ρεύματος. Καθώς ἐμεῖς, καλῶς ἢ κακῶς, δέν ἔχουμε ἐπιλέξει τήν underground διάδοση τῶν ἀπόψεων μας, εἶναι θεμιτό ἡ ἀνησυχία μας γιά τόν «Λογοτεχνικό Πολίτη» νά συσχετίζεται καί μέ τόν προβληματισμό γιά τό κατά πόσο ἡ προσπάθειά μας ξεπερνᾶ τά ὅρια τοῦ ἐρασιτεχνισμοῦ. Κατά πόσον ἡ περιοδική μας παρουσία ἐκκινεῖ ἀπό ἀντιλήψεις γιά τήν πολιτιστική ζωή πού διαφοροποιοῦνται σέ σχέση μέ κάποιες ἄλλες ἀντίστοιχες προσπάθειες. Ἡ διαφοροποίηση γιά τήν πλειοψηφία τῶν ἀναγνωστῶν ὑπάρχει κυρίως ὡς πρός τήν ποιότητα τῆς ὕλης, πού μοιραία, ἀκριβῶς λόγω τῆς μεγάλης ζήτησης, κυμαίνεται ἀπό τεύχος σέ τεύχος. Ἄν αὐτό τό ἄχρωμο σχῆμα δέν ἰσχύει γιά πολιτικά περιοδικά, ἀκόμη καί γιά περιοδικά πολιτικῆς παιδείας, γιά τά λογοτεχνικά περιοδικά μοιάζει νά εἶναι ἡ μόνη θεμιτή ἐπιλογή.

Φανταστείτε τή δυσφορία (ἢ τήν κολακεία) τῶν μετρημένων στά δάκτυλα ἐπώνυμων καί «ἀξιόλογων» λογίων, ὅταν τοὺς πολιορκοῦν ζητώντας τους συνεργασία, μέ τήν ἴδια συχνότητα καί κατά ἀλφαθητική σειρά, περιοδικά ὅπως τό Ἄντι, Δέντρο, Διαβάζω, Ἐποπτεία, Νέα Ἐστία, Παραλλάξ, Πολιορκία, Πολίτης, Πρίσμα, Σχεδία, Τομές καί τόσα ἄλλα. Καί φυσικά οἱ περισσότεροι δίνουν σ' αὐτόν πού πρῶτος πρόλαβε καί τόν κύριον εἶδε. Ἡ δυσφορία αὐτῶν πού ζητοῦν κείμενα (ὁμολογῶ) εἶναι πιό δυσβάσταχτη. Δίνει σχεδόν τήν αἴσθηση ἀγώνα δρόμου γιά τυπωμένο χαρτί. Κι ὅμως. Τά περιοδικά δέν εἶναι καθόλου ὅλα ἴδια καί ὅμοια, ὅσο κι ἂν οἱ ἀντιστάσεις μας ἔχουν κατεβεῖ στό βαθμό μηδέν τῆς ἀδράνειας. Οἱ λόγοι τῆς ἀνοχῆς μας εἶναι κοινωνικότεροι ἀπό τή δῆθεν ὁμοιομορφία τῶν τυπωμένων χαρτιῶν. Στίς προθέσεις ὅλων μας ὑπάρχουν πάντα κάποιες ὀροθετήσεις, ἔστω κι ἂν λέγονται ἀπλῶς γοῦστο. Κι ὅταν ὑλοποιῶμε τίς προθέσεις μας, συχνά βλέπουμε νά ἀνατρέπονται καί νά καταργοῦνται ἀκόμα καί οἱ στοιχειωδέστερες ὑποκειμενικές λογοτεχνικές μας προτιμήσεις.

Πῶς ὅμως νομιμοποιεῖται ἡ ἀπόσταση, κάποτε καί διάσταση, αὐτῶν πού συντάσσουν ἕνα περιοδικό ἀπό τήν ἴδια τήν ὕλη πού ἀποδέχεται νά δημοσιεύσει; Τό σημεῖωμα τοῦτο μοιάζει ἄλλωστε σάν νά γράφεται ἀπό ἕναν ἀναγνώστη τοῦ περιοδικοῦ καί ὄχι ἀπό ὑπεύθυνον πού ὀργανώνει καί ἐπιλέγει τήν ὕλη, ἄρα ταυτίζεται μέχρι ἕνα ὀρισμένο σημεῖο μέ τίς ἐπιλογές του. Καί πῶς ἐπεμβαίνουν ὀρισμένοι ἄνθρωποι γιά νά διατυπώσουν κάποιες ὀριακές γραμμές – θάσεις γιά τήν ἀπόρριψη καί ἐπιλογή, γιά τίς συσπειρώσεις καί τοὺς ἀποκλεισμούς; Ὅχι φυσικά κατευθύνοντας τά λογοτεχνικά κείμενα, ὅταν μάλιστα, ὅπως στήν περίπτωσή μας, δέν πρόκειται γιά περιοδικό προώθησης νέων λογοτεχνικῶν τάσεων, ἀλλά γιά περιοδικό πού κυρίως φιλοξενεῖ γνωστούς ἤδη λογοτέχνες.

Γιά νά σφίξουν πάλι οἱ ἄρμοι, γιά νά ἀναδειχθοῦν οἱ ὑπάρχουσες ἀλλά λανθάνουσες διαφοροποιήσεις, γιά νά φανοῦν οἱ «φίλοι καί οἱ ἐχθροί», χρειάζεται ν' ἀναστηθεῖ ἡ λογοτεχνική κριτική: ἡ πυκνή ἄσκηση κριτικῆς τῆς τρέχουσας λογοτεχνικῆς καί φιλολογικῆς παραγωγῆς. Βιβλία, κατά τή γνώμη τοῦ καθενός σημαντικά ἢ ἀσήμαντα, προβάλλονται, διαβάζονται καί παρουσιάζονται, γιά τά ὁποῖα ὅλοι, περιοδικά, κριτικοί, λογοτέχνες καί ἐφημερίδες ἀποφεύγουν νά μιλήσουν κριτικά. Κριτική καί κριτικοί σήμερα ἔχουν ἀποδυναμωθεῖ καί αἰσθητικά καί ἰδεολογικά, χωρίς ὅμως αὐτό ν' ἀνησυχεῖ κανέναν. Διαφοροποιήσεις, φυσικές ἐπιλογές, συσπειρώσεις καί ἀποκλεισμοί θά γονιμοποιηθοῦν μοιραῖα ἀπό τή στιγμή πού θά ξαναγονιμοποιηθεῖ ἡ ἄσκηση κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας. Τό κενό εἶναι τόσο μεγάλο πού θά μποροῦσε κανεὶς νά ἀναφωνήσει, μέ δραματική ρητορεία ἀνάλογη μέ ἐκείνην τοῦ Ψυχάρη στά 1880: «Πεζά θέλουμε, πεζά», σήμερα, στά 1980, τή φράση: Κριτική θέλουμε, κριτική.

Μανόλης Ξεξάκης

Ποιήματα*

Άσκηση δωδεκάτη

(Λεγόμενη και μαύρα μεσάνυχτα).

Έφτασα νύχτα κι αποκοιμήθηκα
καί συνάντησα τήν άλυσίδα
πού χαϊδεύει τά πέλματα
του βαθύτερου ύπνου,

τά πρόσωπα τής ηλικίας
πού διηγούνταν πώς έχασαν
μέσα στους κλώνους
του αιμοδόρου βάλτου –

ψάχνω τά λουλούδια τά νεκρά
πού συνοδεύσανε
τήν απόφαση τής λογικῆς
νά μήν αποκεφαλίσει τήν Ύδρα
προτού χαθεί στό πέλαγο
κι εξατμιστεί κι ὁ ύπνος.

(Νά κάμετε γραφική παράσταση του σκαμπιλισμένου
ἀγωνιστή. Νά βρεῖτε ἄν περνᾷ ἀπ' τό «ψάχνω» ἡ καμ-
πύλη).

Ἐφαρμογές

1. Μέσα στήν τάξη σου μέσα στή λύπη σου,
ἡ κόλαση ἐνεδρεύει ἀπέξω.

* (Ἐπ' τή συλλογή Ἐσκήσεις Μαθηματικῶν πού θά κυκλοφο-
ρήσει σύντομα ἀπό τίς ἐκδόσεις Μπαρμπουνάκη).

2. Ἐσύ κοπέλα μου προχωρεῖς ἀμέριμνη στή βροχή
ἢ δμίχλη τοῦ λιμανιοῦ δάφει τὰ παπούτσια μου
καί ὄλοι πεινάμε.
3. Πολλοί ἀγωνιστές προχώρησαν
σέ μιά σκοτεινή παύση αἰσθημάτων
φορώντας τὰ ὑποδήματα τῆς μελαγχολίας.

Πρόβλημα

Τρεῖς φίλοι ἐπέστρεφον ἐκ κυνηγετικῆς ἐκδρομῆς φέροντες ἀριθμόν τινα ὀρτυκίων ἕκαστος. Καθ' ὁδόν ἐρίσαντες περὶ τῆς σκοπευτικῆς ἰκανότητός των προέτεινον τό ἐξῆς διαγώνισμα· θά δάβη ἕκαστος ἀπαξ διὰ τοῦ ὄπλου του κατά τῆς κορυφῆς παρακειμένου δένδρου. Καί ἂν μὲν ἐπιτύχη θά λάβῃ παρ' ἑκάστου τῶν ἄλλων τό ἥμισυ τῶν ὀρτυκίων αὐτοῦ, ἐάν δέ ἀποτύχη θά διπλασιάσῃ τὰ ὀρτύκια, τὰ ὁποῖα, ἕκαστος τῶν ἄλλων θά ἔχῃ τότε. Ἐκτελεσθέντων τῶν συμπεφωνημένων ἀπέτυχον καί οἱ τρεῖς τοῦ στόχου καί ἐπανῆλθον ἔχοντες ἀνά 8 ὀρτύκια. Πόσα ὀρτύκια εἶχεν ἕκαστος;

Σημειώσεις καθηγητοῦ

Ἐπέστρεψα τό μεσημέρι ἀπ' τό σχολεῖο κατάκοπος. Ἔκοψα γκόρτσια ἀπ' τοῦ Βαγγέλη τή δεντρόρα καί τᾶφαγα. Εἶπα δεντρόρα καί θυμήθηκα ἐκεῖνο τό μαθητή τήν τελευταία ὥρα πού τοὺς ἔβαλον πρόβλημα συστήματος μέ τρεῖς ἐξισώσεις. Τό περίεργον; Σηκώθηκ' ἀπάνω ἕνα μόμολο καί λέει: «Δέν τό λύνω· ἀφοῦ τώρα ἔχουνε τὰ ἴδια ὀρτύκια καί πάνε νά τὰ ψῆσουν εὐχαριστημένοι – τί θέλετε; Νά βροῦμε πόσα εἶχανε καί νά ξαναμαλλιώσουνε, κύρ καθηγητή μου;

Παρατήρηση

Τό διβλίο ἀπ' ὅπου ἀντέγραψα ἐπιμένει πῶς ἡ (ἐνδιαφέρουσα) λύση τοῦ προβλήματος εἶναι: «Ὁ εἷς εἶχεν ἀρχικῶς δέκα καί τρία, ὁ ἕτερος ἐπτά καί ὁ τρίτος τέσσαρα σκοτωμένα ὀρτύκια.

Πρόβλημα

Θά λύσουμεν τώρα ένα πρόβλημα· εμπρός, Νικολάκη, τό 218.

Νικολάκης: «Φιλάνθρωπος είχε νά διανείμη τριακοσίας δραχμάς εἰς τινες πτωχοῦς. Ἐπειδή δέ δέν προσήλθεν εἰς πτωχός, ἕκαστος τῶν ἄλλων ἔλαβεν δέκα δραχμάς περισσότερον. Πόσοι ἦσαν οἱ προσελθόντες πτωχοί;»

Παρατηρητής

1. Ὁ φιλάνθρωπος ὀρίζεται σάν αὐτός πού ἔχει καί ἐπιθυμεῖ νά διανείμη;
- Καί, γιατί ἐπιθυμεῖ νά διανείμη κάτι πού μαζεύεται δύσκολα;
2. Ὁ πτωχός πού δέν προσήλθε εἶναι ἄρρωστος;
Δύστροπος καί ἀγνώμων;
3. Ἀφοῦ ἔλειπε ἕνας καί οἱ ἄλλοι πήρανε περισσότερο στό μόνον, καλό εἶναι νά λείπει πάντα κάποιος;
4. Τά πνευματικά ἀγαθά διανέμονται πάλι ἀπό φιλανθρώπους;
5. Αὐτοί πού πήρανε, πήρανε μαζί καί κάποια ἐμπειρία.

– Ἄς κάνουμεν τώρα Ὀδική καί τήν ἄλλη ὥρα νά φύγουμε:

«Φαντάρε μου, φαντάρε μου, πάρε με στή στρατώνα
νά σοῦ γυαλίζω τά κουμπιά καί τή χρυσή κορώνα» – ὄλοι
μαζί μέ μιά φωνή, παιδιά.

Πρόβλημα

Ἴππεύς διανύων 12,5 χιλιόμετρα καθ' ὥραν καταδιώκει πεζόν ὅστις ἀνεχώρησεν πολλούς αἰῶνας πρό αὐτοῦ καί πορπατεῖ ἀκόμη. Μετά πόσας ὥρας ὁ ἵππεύς θά φθάσῃ τόν πεζόν καί εἰς ποίαν ἀπόστασιν ἀπό τοῦ σημείου τῆς ἀναχωρήσεώς του θά τόν φονεύσῃ;

Λύση

Ὁ πεζός, ὄλον αὐτό τό μακρὺ καιρό, ἔχει λιπάνει ἕνα σωρό βουνά καί φύτεψε ρουμάνια δέντρα, ἀλλά ὁ ἵππεύς οὔτε καθυ-

στερεῖ οὔτε θαυμάζει· ἔτσι, ὁ ἰππέας, θά φτάσει τόν πεζό σέ Χί ὥρες καί θά διανύσει $12,5 \cdot X$ χιλιόμετρα.

Ὁ θεματοθέτης σκόπιμα δέν μᾶς ἔδωσε τήν ταχύτητα τοῦ πεζοῦ γιατί αὐτός ξεκουράζεται, γιατί αὐτός θαυμάζει τά φυτά, τά φουσκωμένα μέσ στήν ἀνοιξη ὀπωροφόρα δέντρα.

Λοιπόν, ἄς πάρουμε τόν πεζό πού βαδίζει κανονικά καί σπάνια σαλτέρνει, νά διανύει 5 χιλιόμετρα τήν ὥρα.

ἔχουμε $12,5 \cdot X = 5 \cdot (X + \text{πολλούς αἰῶνες})$. Λύνουμε τήν ἐξίσωση.

Σημείωση

Πολλοί ὑποστηρίζουν, πώς στό χρόνο πού θά διαρρεῦσει, θά ἔχει σκληρύνει ὁ σβέρκος τοῦ πεζοῦ καί τό μαχαίρι τοῦ ἰππέα θά σκουριάσει. Δέν εἶναι ὅμως ἔτσι.

Αὐτοί πού νομίζουν πώς ἴσως δέν δολοφονήσει τόν πεζό, δέν ξέρουν τί λέγουν· γιατί, ὁ ἰππέας, ἐστεμμένος καί τραγιασκοφόρος, συνήθως δέν γνωρίζει τό χρόνο πού βαδίζει ὁ πεζός. Κανείς ἰππέας δέ λυπᾶται τό λουλουδάκι τοῦ ἀγροῦ.

Νάσος Βαγενάς

Τέσσερα ποιήματα

ΜΙΚΡΗ ΜΠΑΛΛΑΝΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΡΩΞΑΝΗ

Δέν ἀποτελεῖ μέρος τῆς αἰώνιας ἀλήθειας νά φορᾶς ψηλά τακούνια μενεξεδί μέ χρυσοῦς κρίκους στίς μύτες. Οὔτε νά προσπαθεῖς ν' ἀποσπάσεις τά πιά ὠραῖα μέλη σου ἀπό τά δόντια τοῦ χρόνου. Πράσινα φύλλα πέφτουν μέ κρότο καί σκεπάζουν τό χῶμα. Στό ἔδαφος φαίνονται περισσότερο ἀπ' ὅ,τι θά μπορούσε νά φανταστεῖ κανεῖς. Σκέφτομαι, ἂν ὑπάρχει ὁ θάνατος εἶναι κυρίως ἡ ἐπιθυμία του ν' ἀνατρέπει τή φυσική τάξη τῶν πραγμάτων. Δῶσ' μου τό χέρι σου. Ὁ χρόνος δέν ψεύδεται καί ἀπό τά τόσα πού ἀποφαίνεται ἴσως κάτι ν' ἀπομείνει

στό δέρμα σου σάν ἓνα ἐλάχιστο ποσοστό ἀθανασίας.

Ο ΟΡΦΕΑΣ ΣΤΟΝ ΕΠΙΑΝΩ ΚΟΣΜΟ

Μετέφεραν μπροστά στά παράθυρα κλαδιά. Φύ-
τεψαν τ' απαραίτητα δέντρα. "Όμως τά σπι-
τια έχουν ύπονόμους επίσης. Λεπτοί όριζόντιοι
σωλήνες σάν φλέβες μεταβιάζουν στον κάτω κό-
σμο τό περίσσειμα τής μέρας. "Από τέτοια ύ-
λικά είναι καμωμένη ή ζωή. "Από τέτοιους σω-
λήνες φτιαγμένη. "Όμως ακολουθήσε τή νοητή
τους προέκταση και – ποιός ξέρει – ίσως κάπο-
τε συναντήσεις τήν Εύρυδίκη.

Fr 91

"Αέρας. Βροχή. Κατά καιρούς χιόνι. Είναι τό χιό-
νι πού μās κάνει νά σκεφτόμαστε τήν άνοιξη.
"Η πράσινη εποχή. "Όμως πόσο διαρκεί; ("Ηρά-
κλειτος κλπ.). "Αλλά τό νά επιμένεις ότι ή γή
γυρίζει κάτω από τά πόδια σου μάλλον συ-
σκοτίζει τά πράγματα. "Όπως και τό ν' άγγί-
ξεις μέ τό δάχτυλο τίς μελανές ούλές τ' ού-
ρανου. Σκάψε βαθιά στό κρανίο σου φίλε μου.
"Η ωραιότερη έκδοχή δέν είναι άναγκαστικά
και ή λιγότερο σωστή.

ΕΩΘΙΝΟ

Περιπλανήσου όσο μπορείς στό σκοτάδι ψηλαφητά
κι έπειτα – ξαφνικά – βγές στό ξέφωτο πού σε πε-
ριμένει. Είναι τό φώς του φεγγαριου καμωμένο ά-
πό τό αίμα. Ψυχρός άέρας γεμίζει τίς άδειες
άορτές. Κάτι σάν μέταλλο σκουριασμένο. Στή
μέση τής πλατείας ένας γηραιός όδοκαθαρι-
στής περισυλλέγει σ' ένα σωρό τά κατάλοιπα
τής προτεραιάς.

Ποδοβολητά. Τροχαλίες. "Αλλαγή σκηνικου.
Στά νύχια σου καθρεφτίζεται μιá καινούρια
μέρα. "Αλλά οι νόμοι αυτής τής χώρας παρα-
μένουν άμετάβλητοι. Στά παράθυρα άνεβοκα-
τεδαίνουν τρωκτικά. Και ό θάνατος έξωθει
πρός τίς συνήθεις έπινοήσεις.

Στό σταθμό

(κεφάλαιο από μυθιστόρημα)

1

Τό άλλο πρωί, ὁ Γιάννης θρῖσκοταν ἀπό νωρίς στό σταθμό. Ἄπ' ὅταν ξεκίνησε ἔνωθε νά τόν ρουφαίει ὄλο καί βαθύτερα ἡ δύναμη τοῦ ταξιδιοῦ, σά νά θρῖσκοταν σ' ἕνα πανίσχυρο μαγνητικό πεδίο. «Εἶναι τό πλησίασμα. Ἀνήκω πιά σ' αὐτό», εἶπε καί προχώρησε παραδομένος στόν αὐξανόμενο ρυθμό πού τοῦ ἔδινε ἡ ὄλο καί πιό κοντινὴ ἀναχώρηση.

Στὴν ἀποβάθρα περίμενε τό ἴδιο σημαιοστόλιστο τραϊνάκι. Δέν ἦταν ὅμως ὥρα ν' ἀσχολεῖται μέ ἀστεία πράγματα. Διέσχισε διαστικὸς τόν κόσμο ἀφοσιωμένος στό σκοπό του. Ρώτησε διάφορους ὑπαλλήλους πὼς θά τακτοποιηθεῖ ἡ ἔξαιρητική περίπτωσή του καί στάθηκε μέ δέος μπροστά στοὺς πίνακες μέ τὰ δρομολόγια. Τό σημαντικότερο εἶναι νά προσδιορίσει τὴ διαδρομὴ του, ὄλα τ' ἄλλα ἀνήκουν στίς ὑπηρεσιακές διαδικασίες.

Ἄλλοι τοῦτοι μιλοῦν ἀλλιῶτικα. Ἀπαντοῦν μέ τυποποιημένες στρογγυλές φράσεις σά νά διαβάζουν τίς πληροφορίες καί τίς μεταξύ τους συνεννοήσεις ἀπὸ κάποιο βιβλίο. Ἀλλά καί πάλι δέ σοῦ ἀπαντᾶνε καθάρᾳ σέ μιά ἐρώτηση ἂν δέν περιέχεται σ' αὐτὰ πού ἔχουν ἀποστηθίσει. Οἱ μιλιές ἀντηχοῦν σάν σέ σπῆλαιο, ὁ θόρυβος γενικεύεται κι ἀλλάζει τόνους. Θά ὀφείλεται σίγουρα στό μέγεθος τῆς αἴθουσας καί στὴν ἀδιάκοπη κίνηση.

Ἐπιτέλους, ἔφτασε σέ πραγματικὴ αἴθουσα σταθμοῦ. Δέν ἔλεγε πὼς θρῖσκεσαι χρόνια σέ μιά ἀποβάθρα περιμένοντας κάποιο τραῖνο; Νά την, γεμάτη κόσμο μέ τὴν πολυτάραχη προετοιμασία του. Ἡ μόνη σου ἀναμονὴ εἶναι πιά τό σφύριγμα τῆς ἀναχώρησης. Ζήτημα λίγης ὥρας. Τὰ τραῖνα, ἔστω καί μέ καθυστέρηση, φεύγουν πάντοτε ἀπὸ τοὺς σταθμούς. Ἀλλιῶς παύουν νά εἶναι μεταφορικά μέσα, γίνονται ὁμοιώματα. Οἱ ἀλληγορίες καί τὰ σύμβολα πού μᾶς περιζώνουν καί μᾶς πνίγουν γίνονται κάποτε ἀληθινά. Πολύ ἀπλά καί καθημερινὰ πράγματα. Οἱ ἀποβάθρες ἀδειάζουν καί γεμίζουν, τόσος κόσμος μέ βαλίτσες, δέματα, κοφίνια σπρώχνεται καί θορυβεῖ χωρὶς καμιά ταραχὴ πὼς πλησιάζει σέ κάποιο σύμβολο ἢ πὼς ζεῖ μέσα στό ὄνειρο.

Ἐνα κύμα ταξιδιωτῶν τόν παρέσυρε πρὸς τό ὑπόστεγο καί μέ τὴν δύναμή του θά τόν εἶχε χάσει σ' ἕνα τραῖνο ἀγνωστου προορισμοῦ ἂν δέν κατάφερε νά γλιτώσει ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ καρτσάκια, τοὺς σάκκους, τὰ μωρὰ καί τὰ πακέτα. Ἐμεινε ἔξω ἀπὸ τό κύμα

2

κρατώντας σφιχτὰ τό εἰσιτήριο του. Πὼς θά φύγει χωρὶς νά τό ἐπικυρώσει; «Ὅχι δέ φοβάμαι νά ξεκινήσω», εἶπε μόνος του κι ὕστερα θρῖξε ὅτι τό κύριο γι' αὐτόν εἶναι ἡ σιγουριά καί ὄχι ἡ διασύνη.

Τό σημαιοστόλιστο τραϊνάκι φαίνεται περισσότερο ἀστείο καθὼς περιμένει μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀδιάκοπη κίνηση. Θά ἐκτελεῖ σίγουρα κάποιο μικρὸ τοπικὸ δρομολόγιο. Σ' ἕνα τέτοιο εὐχάριστο καί διασκεδαστικὸ τραῖνο ἔχεις ἀνέβει μέ τὴ φαντασία σου πολλές φορές νά ταξιδέψεις μά τὴν τελευταία στιγμὴ δειλιάζεις, σ' ἔπιανε δέος μὲν ἄκουγες τό σφύριγμα, ἔβρισκες πάντα πὼς δέν εἶχες τό κατάλληλο εἰσιτήριο, σοῦ ἔλειπε κάθε προετοιμασία. Τριγύριζες στό σταθμό, χάζευες μέ τόν κόσμο, ἀνέβαινες γιὰ λίγο στά βαγόνια καί κατέβαινες πρὶν σέ καταλάβουν ὅτι δέν εἶσαι κανονικὸς ταξιδιωτῆς.

Οἱ μανοῦθρες τῶν συρμῶν συνεχίζονται μέ τὰ σφύριγματά τους. Ἡ χρησίμη πληροφορία πού ἀποκόμισε μέ τίς ἀλλεπάλληλες ἐρωτήσεις του ἦταν ὅτι πρέπει νά ἐπικυρώσει τό εἰσιτήριό του σέ κείνη τὴν τελευταία θυρίδα. Πρὶν ἀπὸ αὐτὴ τὴ λεπτομέρεια, ὁ Γιάννης μελέτησε τὰ δρομολόγια. Ἀριθμοί, τόξα, συνθηματικές ἐνδείξεις, κομμένες λέξεις, ἀγνωστα ὀνόματα, σήματα, κενὰ κι ἄλλα ἀκατανόητα.

Ἐνας ὑπάλληλος μέ πληθῆριο ἦρθε κοντά του. Φρόντιζε νά τακτοποιήσει ἄλλους ταξιδιωτῆς. Ὅταν τελείωσε μ' αὐτούς, ὁ ὑπάλληλος τόν πλησίασε σάν παλιὸς γνώριμος καί τόν ρώτησε:

«Πάλι ἐδῶ; Δέ βγάλατε ἀκόμα εἰσιτήριο;»

«Εἰσιτήριο ἔχω. Ψάχνω γιὰ τό κατάλληλο δρομολόγιο.»

«Ἐτσι ὅμως θά χάσεις τό τραῖνο.»

«Γνωστὲς ἀνοησίες»... σκέφτηκε χωρὶς νά μιλήσει.

Ὁ ὑπάλληλος ἀπομακρύνθηκε πρὶν προλάβει νά τόν ρωτήσει πού τόν ξέρει καί γιατί τοῦ μίλησε μέ τόση οἰκειότητα μέσα σέ χιλιάδες ἄλλους πού ζητοῦν πληροφορίες. Ὁ Γιάννης γύρισε πάλι στοὺς πίνακες. Εἶναι περιττὸ νά ἐκθέτεις στόν καθένα τό προσωπικὸ σου θέμα ἢ νά ἐπηρεάζεσαι ἀπὸ τίς ὑπηρεσιακές δλακειες. Πὼς νά ἐξηγήσεις σ' αὐτόν ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά χάσεις τό τραῖνο, ἀφοῦ τοῦτο τό ταξίδι εἶναι ἀνάγκη ζωῆς, ὅτι τό μόνο πού ἀπομένει πιά εἶναι νά τοῦ δρίσουν τὴ θέση καί νά ἐπιδιωσθεῖ στό πραγματικὸ τραῖνο πού θά ἔρθει ἀργότερα. Σημείωσε

3

δρομολόγια και αριθμούς για να ζητήσει συγκεκριμένες διευκρινίσεις από τον υπάλληλο της θυρίδας.

Ἐβγαλε τό ανεκτίμητο εισιτήριό του και προχώρησε.

Ὁ υπάλληλος τό κοιτάξε πολλή ὥρα, τό γύρισε ἀπ' ὄλες τίς μεριές, ἐρεύνησε και τούς αριθμούς και τίς σφραγίδες και τοῦ εἶπε ξερά:

«Τό εισιτήριο αὐτό εἶναι ἄκυρο».

«Ἀφήστε τ' ἄστεία. Κοιτάξτε καλύτερα σᾶς παρακαλῶ».

«Σᾶς εἶπα κύριε, ἄκυρο».

Και τοῦ πέταξε τό εισιτήριο σάν παλιόχαρτο μέ μία χειρονομία τελεσιδία ἀπορριπτική.

«Μή μέ καθυστερεῖτε, μέ περιμένουν... Ἄν ἀργήσω θά σημαίνει καταστροφή. Δέν εἶναι δυνατόν. Κοιτάξτε καλύτερα...»

«Ξέρω τί λέω: ἄκυρο. Για νά δεβαιωθείτε περάστε ἀργότερα μέσα, στό γραφεῖο».

Ὁ υπάλληλος ἔγινε μονομιᾶς ἀδιάφορος σάν παγωμένο ἀγαλμα, στημένο στό ἀνοιγμα τῆς θυρίδας. Οὔτε ἄκουγε, οὔτε ἄλλαζε ἔκφραση.

«Λυπούμαι, κύριε. Δέν παίρνω στά σοβαρά τήν ἐπιπολαιότητα και τήν ἀνεπάρκειά σας. Περιττό νά μιλάμε...»

Ἀπομακρύνθηκε μέ περιφρόνηση ἀπό τόν ἠλίθιο τῆς θυρίδας, πού δέν ἔμαθε ἀκόμα νά διακρίνει τά εισιτήρια. Ὁ υπάλληλος αὐτός, ἔτσι πού δέν ξέρει τί τοῦ γίνεται, εἶναι ἐπικίνδυνος σ' αὐτή τή θέση. Μέ τή βλακεία του εἶναι ἰκανός νά ματαιώσει ταξίδια, ν' ἀνατρέψει σχέδια ζωῆς, συμφέροντα, ἐπιδιώξεις,

5

αὐτά; Πρόσεξες ἐκείνη τήν γυναίκα μέ πόσο ἀγάπη τό μεταφέρει;

Πολλοί ἄρχισαν νά γελάνε μέ τίς μορφές και βρισκουν παρομοιώσεις, ὁ κῶλος μιᾶς ἀγελάδας, τό ρουθούνι τοῦ δεινόσαυρου, κλαμένη κατσαρίδα, ἔμβρυο παπαγάλου. «Τό τραῖνο θά γεμίσει μ' αὐτά, θά μᾶς ἀφήσουν ἔξω», γκρινιάζουν και οἱ πιό λογικοί ἀπαντοῦν ὅτι θά τά φορτώσουν σέ ξεχωριστά διαγόνια. Σκέψου νά χεῖς δίπλα σου στό ταξίδι αὐτό τό ἀόματο ξόανο μέ τ' ἀνοιχτό στόμα; Ἄστεία ταινία θά γυρίσουν μέ τέτοια τέρατα. Μπορεῖ και καμιά τρομαχτική.

Ὁ Γιάννης ξεχάστηκε πολλή ὥρα μέ τόν κόσμο και τήν παράξενη σύναξη τῶν ἀγαλμάτων στό ὑπόστεγο... Πάγωσε ἀπό ἀγωνία ὅταν ἔνιωθε ὅτι ἀπομακρύνεται, ὅτι χάνει τόν στόχο του μέ ξένους και ἄσχετους περισπασμούς. Κάθε φασαρία ἤ ἔκτροπή ἀπό τόν κανονικό ρυθμό, αὐξάνει τίς δυσκολίες. Κι ἂν ἡ γνώμη τοῦ ἀνόητου αὐτοῦ ἀνθρώπου για τό εισιτήριό του ἔχει κάποια βάση; Κοίταξε μέ κάποιο φόβο τούς προβολεῖς. Πολύ δυσάρεστα σύνεργα. Ὁ θόρυβος στήν αἴθουσα ἔχει αὐξηθεῖ, οἱ ἐνδείξεις στούς φωτεινοῦς πίνακες ἀλλάζουν συνέχεια, οἱ νέοι ταξιδιώτες φτάνουν κατά κύματα.

Πλησίασε πανικόβλητος τήν θυρίδα. Ὁ ἴδιος ἀνέκφραστος υπάλληλος, παγερός κι ἀπλησίαστος στήν δόλια ἀπραξία του.

«Τό σκεφτήκατε καλά, κύριε, αὐτό πού μοῦ εἶπατε πρίν; Νομίζετε ὅτι μπορεῖτε μέ τόση ἀνεύθυνη εὐκολία νά ἀπορρίψετε ἕνα εισιτήριο, νά ἐμποδίζετε ἕνα ταξίδι; Ἄν σᾶς περίμενε κάποιος κι ἀπό αὐτό τό τα-

4

ἄνειρα... Θά ἔπρεπε νά ἐπιλέγουν ἰκανότερα πρόσωπα στίς κρίσιμες θέσεις.

Κάθισε ἤσυχος σ' ἕνα πάγκο μέ τά μάτια στόν πίνακα τῶν ἀναχωρήσεων και μέ τήν ἀκοή τενωμένη νά πιάνει κάθε σφύριγμα. Παρατήρησε ὅτι πολλοί πού τριγυρίζουν ἐδῶ μοιάζουν σάν ἐπισκέπτες ἀπό ἄλλους χώρους, ἐνῶ οἱ ξιπασμένοι τῶν ταξιδιῶν περνοῦν ὑπεροπτικά για νά δείξουν ὅτι ἡ ἐμπειρία τῶν μετακινήσεων κυλάει φυσικά στό αἷμα τους, ὅτι εἶναι συνηθισμένοι νά τρῶνε τίς ἀποστάσεις μέ τό κουτάλι και τούς ἐνδιαφέρει νά ἐκτελοῦν μέ τό κατάλληλο ὕψος τήν ταξιδιωτική ἐθιμοτυπία.

Ὁ θόρυβος τῆς αἴθουσας κόπασε μονομιᾶς ὅταν πολλοί ἄνθρωποι προσπαθοῦσαν νά μπάσουν στό σταθμό κάτω μεγάλα κομμάτια πού δέν χωροῦσαν ἀπό τίς ψηλές πόρτες του. Μοιάζουν μέ κομμάτια ἀπό ἀγάλματα, μέ τμήματα σκηνικῶν κι ἄλλα ἔχουν ἀκατανόητα σχήματα σάν μυθικά ζῶα. Τά ἀγάλματα θά εἶναι κούφια τόσο εὐκολα πού τά μετακινοῦν. Ἡ δυσκολία εἶναι τό μέγεθός τους. Εἶδαν πῶς δέν γινόταν και τά πήραν νά τά μπάσουν ἀπό ἄλλου. Ἄλλοι φέρανε μηχανές, προβολεῖς, βαγονέτα, κασόνια, και διάφορα σύνεργα. «Πᾶνε νά γυρίσουνε ταινία» συμπέραναν μερικοί. Σέ λίγο τό ὑπόστεγο γέμισε ἀπό τά θεόρατα αὐτά κομμάτια. Τά βάλαν ἀπό ἄλλα ἀνοιγματα τοῦ σταθμοῦ. Τερατώδεις ἐπιβάτες πού περιμένουν ἀκίνητοι στή σειρά τους τό τραῖνο. Ἄνάμεσα διακρίνονται και κανονικά μᾶ ἐλαφριά ἀγάλματα σάν ξόανα πού τά κρατοῦν προσεχτικά μερικοί σάν νά εἶναι αὐτή ἡ δουλειά τους. Δέν δείχνουν ὄμως οὔτε τεχνικοί οὔτε ἀχθοφόροι. Θά ταξιδέψουν μ'

6

ξίδι κρεμόταν ἡ ζωή σας; Ἄν τό σχεδιάζατε χρόνια; Ἄν πρόκειται νά συναντήσετε ἕνα πολύ ἀγαπημένο σας πρόσωπο. Ἄν μέ μία ἀπλή καθυστέρηση τό χάσετε για πάντα;»

«Δέν ταξιδεύω ποτέ. Δέν ξέρω ἀπό αὐτά, δέ μ' ἐνδιαφέρουν», εἶπε ὁ ἄνθρωπος τῆς θυρίδας. «Τακτοποιήστε τό θέμα σας μέ τούς προϊσταμένους. Για μένα, ἀλλά και γι' αὐτούς, εἶναι ἄκυρο. Ἄν αὐτοί σᾶς ἐπιτρέψουν...»

«Αὐτοί εἶναι ἄλλη ὑπηρεσία...»

«Δέν ὑπάρχουν πολλές. Ἡ ὑπηρεσία εἶναι μία και μόνη... Γίνετε κουραστικός μέ τήν ἐπιμονή σας», εἶπε και τό πρόσωπό του ξαναβρήκε τήν ἀκίνησιά του. Ἐκλείσε κάθε ἐπαφή.

Γύρισε στόν πάγκο του. Σά νά εἶχε μικρύνει, νά ἔχασε μονομιᾶς τό βάρος του, ἔνιωθε πῶς τόν ἔφερε ὡς ἐδῶ κάποιος ἄνεμος, ὅπως σπρώχνει τά ξερά φύλλα και τή σκόνη. Εἶναι δυνατόν ἡ Δανάη νά τοῦ ἔστειλε ἄκυρο εισιτήριο; Ὁχι, αὐτό ἀποκλείεται. Τό δικό της εισιτήριο δέν μπορεῖ ποτέ νά εἶναι ἄκυρο. Ἄν ὅμως ὅλα αὐτά σημαίνουν ματαιώση; Ὁ Γιάννης ἔσφιξε μέ τήν παλάμη τούς κροτάφους του γιατί κατάλαβε πῶς δέ θά χωρέσει στό νοῦ του τέτοιο ἐνδεχόμενο. Ἦρθε δηλαδή ἡ καταστροφή, τό ἀκατανόητο χάος; Τοῦ ἔστειλε ἕνα ἀμφισβητούμενο εισιτήριο πού ἡ ἀκυρότητά του εἶναι ἀμέσως ὁρατή ἀπό τόν πρῶτο τυχαῖο υπάλληλο;

Καθῶς ἦταν ζαρωμένος στόν πάγκο του, εἶδε ἔξω τούς δύο νέους. Ἐκεῖνος τήν περίμενε και μόλις τήν εἶδε ἄνοιξε τήν ἀγκαλιά του. Τό κορίτσι πέταξε ἀπάνω του σάν πουλί. Ἐμειναν ἀγκαλιασμένοι σά νά

βρίσκονταν ολομόναχοι στο πολύβουο πλακόστρωτο του σταθμού. Ήμειναν με τὰ πρόσωπά τους ένωμένα. Τί νά λέγαν άραγε; Σά νά θγαίναν από τόν χτεσινό επιάλτη. Τόν διέλυσαν μόνοι τους με τό σίγουρο χαμόγελό τους. Καί τώρα επιβεβαιώνουν εύτυχημένοι τό άγκάλιασμά τους. Θά ταξιδέψουν, καθώς φαίνεται, μαζί, θά έφτασε ή ώρα πού όνειρεύονταν τόσο καιρό. Αύτοί δέν σκιαζονται από δυσκολίες. Ὁ ένας δίνει τό εισιτήριο στον άλλον και δέν τούς χωρίζει καμιά άπόσταση. «Πάμε;» συνεννοήθηκαν με τήν ίδια ματιά και προχώρησαν στην είσοδο.

Μπήκαν στην αίθουσα μαζί με άλλους διαστικούς ταξιδιώτες. Οί δύο αγαπημένοι προχώρησαν χωρίς τόν πανικό πού μεταδίδουν τὰ δευτερόλεπτα σ' αυτούς τούς χώρους. Ὅλοι θέλουν νά προλάβουν, δέν μπορείς νά έχει έμπιστοσύνη στους χρόνους του σταθμού, δέν ξέρεις πώς ανατρέπεται ένα πρόγραμμα, τί σημασία αποκτά ή παραμικρή καθυστέρηση. Ὁ Γιάννης σηκώθηκε και πλησίασε τό ζευγάρι τών αγαπημένων σά νά 'θελε νά τούς προστατέψει από ένα μυστικό κίνδυνο πού πλανιέται γύρω τους. Νόμιζε πώς θά του άναγνώριζαν τό δικαίωμα νά νοιάζεται γι' αυτούς ύστερα από τό χτεσινό άτύχημα. «Φυλαχτείτε... φυλαχτείτε...». Οί δύο αγαπημένοι πέρασαν δίπλα του, άφοσιωμένοι στην δική τους άναχώρηση. Τούς παρακολουθούσε με τή ματιά του σάν κάτι δικό του πού τό αγαπάει και τό πονάει. Οί δύο νέοι δέν έχουν ιδέα από τούς κινδύνους πού τούς πολιορκούν. Γιατί νά τούς τρομάξει και νά χαλάσει τίς φωτεινές ώρες τους;

Ὅλα λειτουργούν τέλεια, με άκριβεια και με πλήρη

9

όριου, ένα χέρι τόν διάλεξε μέσα από τόν κόσμο πού του έκοψε τό προχώρημα.

«Πού πᾶς εσύ;»

Ἐδειξε ότι ή έρώτηση ήταν περιττή άφού τόσος κόσμος προχωρεί χωρίς έμπόδιο προς τό τραίνο. Ἡ άπάντηση ήταν αυτονόητη, ισχύει γι' αυτόν ό,τι και για όλους τούς άλλους.

Είδε μπροστά του μιά όψη άγνωστη με πληήκιο πού τόν πρόσταξε:

«Γύρνα πίσω. Τούς μυρίζομαι τούς λαθρεπιβάτες! Χά, χά... Δέν περνούν εδώ, φιλαράκο, οί έξυπνάδες σου...»

Ὁ Γιάννης έκανε νά βγάλει τό εισιτήριό του, αλλά ό άνθρωπος πού λέει άπαγορεύεται ούτε καταδέχτηκε νά τό κοιτάξει.

«Θα καθαρίσεις με τήν ύπηρεσία! Για δές ένας με άκυρο εισιτήριο πού θέλησε νά μᾶς κοροϊδέψει!... Ἄχυρα τρώμε έμεις δωχάμω;»

Ὁ Γιάννης αποδιώχτηκε, σά νά τόν κλωτσούσε με τὰ προσβλητικά του λόγια ό υπάλληλος με τό πληήκιο, πού καυχιέται για τόν προσωπικό του θρίαμβο νά ανακαλύψει έναν τιποτένιο άπατεώνα.

«Ρέ κάτι έξυπνοι πού θέλουν νά κοροϊδέψουν τήν ύπηρεσία!»

Τό τραίνο έφυγε. Οί ταξιδιώτες χαιρετούσαν από τὰ παράθρα. Ἡ αποβάθρα άδειασε. Ήμειναν μόνο τὰ περιεργά άγάλματα, θά ταξιδέψουν καθώς φαίνεται με τό έπόμενο. Ὁ αυστηρός χάθηκε.

Ὁ Γιάννης πλανήθηκε σε στενούς δρόμους γεμάτους κόσμο πού ψάχνει, κουβαλάει βαλίτσες και τρέχει με τήν έξαψη τής άναχώρησης. Ὅποτε τό ξέρουν

8

αίσθηση τής ευθύνης για τό δύσκολο και χρήσιμο έργο τους. Τό τραίνο εφοδιάζεται με καύσιμα. Οί ειδικοί παρακολουθούν τό φόρτωμα. Πρέπει νά έχει έπαρκείς ποσότητες, ή διαδρομή είναι μεγάλη. Γεμίζουν κάρβουνο τό μικρό βοηθητικό βαγόνι μετά τή μηχανή. Τό κάρβουνο έξάγεται από τὰ έγκατα τής γής. Ὑπάρχουν βέβαια και άλλες ύλες πού καίγονται εκλύοντας θερμότητα, αλλά αυτές οί μικρές γυαλιστερές πέτρες θά είναι τό καλύτερο.

Μιά ομάδα μοτοσυκλέτες φάνηκε στο δρόμο. Στάθηκαν για λίγο έξω από τό σταθμό. Οί αναβάτες φορούν κάσκες πού κρύβουν τό πρόσωπό τους... Ἐνας από αυτούς έκανε σήμα και φύγανε με πολύ θόρυβο. Σέ λίγο ξαναπέρασαν σάν αστραπή.

Τό μεγάφωνο του σταθμού άναγγειλε ότι ή άμαξοστοιχία σε λίγα λεπτά αναχωρεί, οί επιβάτες νά καταλάβουν τίς θέσεις τους και ν' απομακρυνθούν όσοι δέν θά ταξιδέψουν.

Οί καθυστερημένοι κι όσοι περιμέναν ακόμα στην αίθουσα κινήθηκαν προς τήν αποβάθρα σά νά σπρώχτηκαν από κάποιο κύμα. Μαζί τους προχώρησε κι ό Γιάννης, ίσως συνεπαρμένος από τήν άκατανίκητη έλξη, ίσως από φόβο μόλις είδε τίς μοτοσυκλέτες, ίσως με τή σκέψη ότι αν σταθεί στο ύπóστεγο θά έχει κάνει ένα σημαντικό δήμα. Ἐκεί θά είναι εύκολότερο νά διαπιστώσουν τή γνησιότητα του εισιτηρίου του. Στην άνάγκη θά κοιτάξει νά μπερδευτεί με τὰ άγάλματα και νά τρυπώσει μαζί τους στο τραίνο.

Κι εκεί, στο πέρασμα τής μεγάλης ορθάνοιχτης τζαμένιας πόρτας, άκριβώς στην νοητή γραμμή του

10

όλοι ότι έχει άκυρο εισιτήριο; Ἐχουν είδοποιηθεί όλες οί ύπηρεσίες και τόν παρακολουθούν; Τό ταξίδι τώρα γίνεται άμφίβολο, ξεμακραίνει σε κάποιο άνεξερεύνητο βάθος κι όλα ανατρέπονται.

Καθώς έβγαине από κάποιο διάδρομο, έπεσε στο ζευγάρι τών αγαπημένων, και χωρίς νά τό καταλάβει τούς είπε άμέσως σά νά τούς παρακαλούσε:

«Φυλαχτείτε... προσέχετε... Τό νού σας, όλα είναι επικίνδυνα.»

Στάθηκαν κι ό νέος του άπάντησε πολύ ευγενικά:

«Εύχαριστούμε πολύ, κύριε, για τήν ύπόδειξή σας. Τήν άκούμε συνέχεια. Μᾶς λένε όλοι φυλαχτείτε, αλλά κανένας δέ μᾶς δείχνει τόν κίνδυνο. Ἐπό τί κινδυνεύουμε;...»

«Δέν θέλω νά χαλάσω τή διάθεσή σας... Ἄλλά έτυχε νά βρεθώ μπροστά στο χτεσινό περιστατικό με τ' αυτοκίνητα... Ἀργότερα, όταν φύγατε, γίναν χειρότερα... Μή σᾶς επηρεάσω... Προσέχετε ωστόσο...»

Τούς άφησε. «Σᾶς εύχαριστούμε πολύ κύριε», άκούστηκε ή φωνή τής κοπέλας. Ξαναγύρισε στην μεγάλη αίθουσα του σταθμού. «Τό εισιτήριό μου είναι γνήσιο και δέν θά παραιτηθώ τόσο εύκολα», είπε και κάθισε ήρεμα νά περιμένει.

Ἐπό τό ρεύμα του κόσμου πού εισρέει ξεχώρισε ό Κώστας Δημητρίου ψηλόλιγνος κι άλαφροπερπάτητος. Ἐδειχνε ότι είχε φτάσει κι αυτός στην δική του αποβάθρα έτοιμος για τό ταξίδι. Ἐναγνώρισε τόν Γιάννη και τόν χαιρέτησε-σά ν' αναζητούσε ένα δικό του πρόσωπο.

«Ἐλπίζω νά ξεκινήσουμε σήμερα», είπε.

Ἀντρέας Φραγκιάς

11

«Ὅποσδήποτε», ἀπάντησε ὁ Γιάννης. «Δέν ἀπομένει πιά τίποτ' ἄλλο».

«Ἐβγαλες εἰσιτήριο;» ρώτησε ὁ Δημητρίου.

«Ἐχω... Ἕνας ἠλίθιος ὅμως ἀμφισβήτησε τὴν ἐγκυρότητά του. Ἄστειά πράγματα... Προσδιόρισα εὐτυχῶς τὴ διαδρομὴ... Κι αὐτό ἦταν τὸ δυσκολότερο...»

Ὁ Δημητρίου σά νά μὴν ἀκουσε αὐτές τὶς ἐπεξηγήσεις. Ἐδωσε στὸ Γιάννη τὴν ἐφημερίδα πού κρατοῦσε μὲ μιά χειρονομία πού σήμαινε «τὸ διάβασες;»

«Μήπως καταργήθηκαν τὰ δρομολόγια;»

Ὁ Δημητρίου ἐπέμεινε νά κοιτάξει τὴν εἰδηση πού τοῦ ἔδειχνε. «Πῶμα ἀγνώστου στὴν παραλιακὴ λεωφόρο». Καί ὑπότιτλος: «Πιθανότερη ἐκδοχὴ τὸ τροχαῖο ἀτύχημα». Στὴ φωτογραφία ἓνας ἄνθρωπος πεσμένος μπροῦντα. Ὁ μελαχροινὸς νέος μὲ τὸ κλειστό πουλόβερ! Ὁ χτυπημένος βρισκεται σέ μιά παραλία μὲ λίγα βράχια καὶ μακριὰ διακρίνονται μερικὲς βαρκοῦλες μὲ πανί στὸ γαλήνιο πέλαγος. Στὴ διπλανή φωτογραφία τὸ ἴδιο πῶμα κι ἀπὸ πάνω του ὄρθια πέντ-ἕξι ἄτομα. Ἡ λεζάντα: «Οἱ ἀρμόδιες ἀρχὲς ἔσπευσαν ἀμέσως στὸν τόπο πού βρέθηκε τὸ πῶμα τοῦ ἀγνώστου γιὰ νά ἐξετάσουν τὶς συνθήκες τοῦ δυστυχήματος».

Ἡ σύντομη εἰδηση, ὅπως τὴ διάβασε μὲ γρήγορη ματιά, ἔλεγε ὅτι τὸ θῦμα χτυπήθηκε ἀπὸ ἄγνωστο αὐτοκίνητο πού ἔτρεχε προφανῶς μὲ μεγάλη ταχύτητα καὶ πέταξε τὸν ἀγνωστο νέο ἀρκετὰ μέτρα ἔξω ἀπὸ τὸ δρόμο.

«Τὸ κινηματογραφικὸ ἔργο πού γυρίζανε χτές...» εἶπε ὁ Κώστας Δημητρίου.

13

ἔχουν τὸν τρόπο νά καταργήσουν τὸν φωτογράφο. Δείχνουν ὅτι τοὺς ἐνδιαφέρει τὸ ἀποτέλεσμα, ὁ φόνος καὶ μαζί μ' αὐτόν ἡ πρόκληση μὲ τὸ ψέμα».

«Κι ἐσύ θά δεχτεῖς αὐτὴ τὴ συννεοχὴ; Παρακολούθησες ὅλη τὴ διαδικασία, μού τὴν ἔδειξες κι ἐμένα. Ἡ σιωπὴ μας δέν εἶναι μιά ἔμμεση συννεοχὴ;»

Ὁ Δημητρίου σκέπασε τὸ πρόσωπο μὲ τὰ χέρια του κι ἔμεινε ἔτσι ἀρκετὲς στιγμὲς. Ὑστερα τράδηξε τὰ χέρια του ἤρεμα καὶ εἶπε.

«Τί ποροῦσα νά κάνω; Ἦταν δυνατό νά τὸν σώσω;»

Ἕνα τραινάκι μὲ χίλια στολίδια στάθηκε πάλι στὴν ἀποβάθρα. Δέν ξέρεις ἂν εἶναι τὸ ἴδιο ἢ ἄλλο, τί σημασία ἔχει;

«Δέ νομίζω νά μᾶς δάλουν σέ τοῦτο τὸ γελοῖο ὄχημα. Ἦσως ἔρθει ἀργότερα τὸ κανονικὸ... Δέν γίνεται μ' αὐτό ἓνα τόσο σοβαρὸ ταξίδι...»

«Θά πάρω ὅποιο τύχει», εἶπε ὁ Δημητρίου. «Δέν μοιάζουν οἱ ἀποβάθρες μας. Ἦ δική μου εἶναι ἀλλιῶτικη. Δέν ἔχω καμιὰ πρόσκληση, καμιὰ ὑπόσχεση. Ἕμένα μὲ διώξανε τὰ παιδιά μου, ἡ γυναίκα μου, οἱ φίλοι μου, ὅλοι μού φωνάζουν φύγε».

«Καί φεύγεις;»

«Τί ἄλλο νά κάνω; Πῶς νά μείνω; Ἦ ἀποβάθρα ἢ δική μου...»

Ὁ Δημητρίου σωριάστηκε στὸν πάγκο μὲ τὸ κεφάλι κάτω. Ὁ Γιάννης ἔμεινε χαμένος. Τριγύρω του ὅλα ἔχουν γίνει σύμβολα. Καὶ τὸ ταξίδι, τὸ εἰσιτήριο, ἢ ἀποβάθρα, ἢ φωτογραφία, τὸ ἔγκλημα, ὁ ὑπάλληλος πού σοῦ ἀπαγορεύει, οἱ μοτοσυκλέτες, ἢ θυρίδα, τὸ τραῖνο, ἀκόμα καὶ τὸ σφύριγμά του. Νά, καὶ τοῦ-

12

«Μιά ἀπάτη!» ἔκανε μὲ ἀγανάκτηση ὁ Γιάννης.

«Καθόλου. Τὸ ἔγκλημα ἔγινε, ὅλα τ' ἄλλα δέν ἔχουν καμιὰ σημασία».

«Μά ἢ εἰκόνα ἦταν ζωγραφισμένη, μιά σκηνογραφία, ἢ φωτογραφία ψεύτικη...»

«Δέ μὲ βασανίζει τέτοια ἀγωνία, τί εἶναι ψεύτικο καὶ τί ἀληθινὸ. Ὅλα ἦταν πραγματικά, τὸ περιστατικὸ συνέβη, ἀφοῦ ὑπῆρχε, ὅπως εἶδαμε, ὁ σκοτωμένος...»

«Καί τώρα;»

Ἡ φασαρία στὴν αἴθουσα τοῦ σταθμοῦ ἔγινε ἀσυνάρτητη καὶ χαώδης. Ὁ κόσμος, οἱ φωνές, τὰ σκουντήματα, οἱ ἀποσκευές καὶ τὰ σφύριγματα πλήθυναν.

«Τί γίνεται τώρα;» ξαναρώτησε μὲ ἀγωνία ὁ Γιάννης.

«Γιὰ ποιό;»

«Γιὰ ὅλα. Πές μου, φοβάσαι σήμερα ὅπως καὶ χτές; Γιὰ μένα, γιὰ σένα, γι' αὐτὰ τὰ δύο ἀγαπημένα παιδιά...»

«Μά δέν εἶμαι μάντης», ἀπάντησε ὁ Δημητρίου. «Χτές ἦταν ὀλοφάνερο».

«Οἱ μοτοσυκλέτες πέρασαν πάλι ἀπὸ δῶ...»

«Τίς εἶδα. Κάποιες μοτοσυκλέτες θά περνοῦν πάντα».

«Κι ἐμεῖς πού εἶδαμε τὸ ἔγκλημα, τί θά κάνουμε;

« Δηλαδή;»

«Ἀποκτήσαμε κι ἐμεῖς κάποια σχέση μ' αὐτὸ τὸ ἔγκλημα πού καλύπτεται μ' ἓνα ψέμα; Ἦ εἰκόνα τὸ φωνάζει, ὁ φωτογράφος...»

«Ὁ φωτογράφος δέν φαίνεται ἀλλὰ ὑπάρχει πάντα σέ κάθε φωτογραφία. Αὐτοὶ πού ἐνήργησαν χτές

14

τοὶ οἱ δύο ἀγκαλιασμένοι νέοι κινδυνεύουν, ἐκτός ἀπὸ τὰ ἄλλα, νά γίνουν σύμβολα. Ὁ ὠκεανὸς σέ πνίγει. «Σύμβολο πάει νά γίνει καὶ ἡ Δανάη μὲ τὴν πρόσκλησή της καὶ ἡ ἀκυρότητα τοῦ εἰσιτηρίου μου. Τί ἀπομένει λοιπὸν ἀληθινὸ;», ἀναρωτήθηκε ὁ Γιάννης καὶ ὕστερα πρόσθεσε: «Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀληθινά, ὁ σκοτωμένος, ἢ ἀπαγόρευση τοῦ ταξιδιοῦ, τὸ τραῖνο, ἢ πρόσκληση».

«Θέλω νά ταξιδέψω γιὰ συγκεκριμένο λόγο, νά συναντήσω ἓνα πραγματικὸ καὶ ἀγαπητὸ μου πρόσωπο...» εἶπε ὁ Γιάννης.

Κι ὁ Κώστας Δημητρίου αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νά καταθέσει κι αὐτὸς τὴν δική του περίπτωση: «Ἐγὼ ἔζησα πάντα μέσα στὰ ὁμοιώματα, τώρα μὲ διώχουν. Ὅλα γιὰ μένα ἦταν ὁμοιώματα, καὶ οἱ φίλοι μου καὶ τὸ σπίτι καὶ ἡ δουλειά μου... Μοῦ ἔδειξαν ὅτι εἶμαι περιττός, πῶς δέν χρειάζομαι...»

Τὸ γραφεῖο πού ἐλέγχει τὰ εἰσιτήρια θά εἶναι σ' αὐτὸ τὸ διάδρομο. Μερικοὶ δείχνουν κάτι καὶ προχωροῦν. Ἔτσι ἔκανε κι ὁ Γιάννης. Μπήκε σέ μιά αἴθουσα καὶ περίμενε μαζί μὲ ἄλλους τὴ σειρά του. Μερικοὶ ἔρχονται καὶ ζητοῦν μὲ ἀγωνία, σά νά τελειώνει ἢ ἀναπνοή τους, ἓνα εἰσιτήριο κι ἄλλοι ἱκετεύουν καὶ ἐκλιπαροῦν καθὼς ἐξηγοῦν ὅτι ἂν δέν φύγουν μ' αὐτὸ τὸ δρομολόγιο χάνεται ὀλόκληρη ἢ ζωὴ τους. Μὲ πόση ἐνταση ἀλλὰ καὶ μὲ πόση εὐκολία διηγοῦνται τὶς περιπτώσεις τους γιὰ νά πείσουν τὸν ὑπάλληλο. Πρόσεξε καὶ μερικοὺς πού κλαίνε κρυφά, ἴσως καὶ μὲ κάποιο παράπονο. Εἶναι, λοιπὸν, τόσο δύσκολο ν' ἀποκτήσεις ἓνα κοινὸ εἰσιτήριο;

Ἀπὸ τὴν τζαμαρία ἔβλεπε τὴν κίνηση στὴν ἀποβά-

15

θρα, τόν κόσμο πού τρέχει, τούς άνέμελους και τούς άλλους πού δέ βλέπουν τίποτα γύρω τους, μόνο τό βαγόνι και τό ρολόι. Άλλοι περνούν τίσ υπόγειες διαβάσεις, αγοράζουν εφημερίδες, καραμέλες και ζαχαρωτά, άνταλλάσσουν τά τελευταία διαστικά λόγια ή τίσ τυπικές φράσεις πού φέρνει ή άνία τής σύντομης άναμονής. Τά καροτσάκια μέ τίσ άποσκευές και τά έμπορεύματα πλησιάζουν τά βαγόνια, οί σταθμάρες τρέχουν νά ρυθμίσουν κρίσιμες λεπτομέρειες, τό ρολόι δείχνει τόν χρόνο του.

Οί μόνοι πού δέν επιτρέπεται νά τό πάρουν στ' άστειά, αλλά και δέν θά τό ήθελαν, είναι τό προσωπικό μέ τ' άσημένα και τά χρυσά διάσημα. Τά πλήκιά τους έχουν διαφορετικά χρώματα για νά διακρίνεται από μακριά ό ρόλος του καθενός στή διαδικασία τών μεταφορών. Οί υπάλληλοι αυτοί εκτελούν μέ σοβαρότητα τήν άποστολή τους, οί κινήσεις τους είναι μετρημένες και άψογες, σά νά είναι όλοι τους κουρντισμένοι. Δείχνουν όσι συναισθάνονται τίσ βαρύτατες ευθύνες για τό σοβαρό έργο πού τούς έχει άνατεθεί. Ίσως όμως νά γίνεται και αυτό σκόπιμα, γιατί μέ όσο μεγαλύτερη άνρίθεια και κάπως φτιαχτή υπερβολή εκτελούνται αυτά τά τυπικά καθήκοντα, τόσο περισσότερο πετυχαίνει τό παιχνίδι μέ τό τραϊνάκι. Όσοι έχουν άνέθεσι και όσοι περιμένουν βρίσκονται στήν άπόλυτη έξουσία αυτών εδώ πού μέ τίσ επιδεικτικές και τίσ κρυφές, τίσ γεμάτες νόημα κινήσεις τους νομίζουν ότι κάτι κάνουν. Άκόμα κι όταν δέν υπάρχει συρμός στό σταθμό αυτοί κανονίζουν τότε θά φτάσουν και θά φύγουν όλοι οί επόμενοι.

17

μου και μου τό τρύπησε ό έλεγκτής. Έτσι τρύπησε και τό χέρι μου μέ κείνο τό μηχάνημα...»

Και άνοιξε τό χέρι του για νά δούν τίσ τρύπες.

«Νά, από τότε έχω αυτό τό σημάδι... Δέν είναι τραύμα, κάτι άς πούμε σάν ταυτότητα... Γι' αυτό, ό,τι πιάνω διαρρέει και χάνεται.»

«Αυτά δέν μάς ενδιαφέρουν. Μπορεί νά τρυπήσατε τό χέρι σας μέ κανένα καρφι...»

«Έγώ δέ θέλω νά σās πείσω, έσεις μέ ρωτήσατε. Δέν μ' ενδιαφέρει τί νομίζετε... Τώρα θέλω ένα πραγματικό ταξίδι. Νά σās πληρώσω μία άπλή μετάβαση και νά μου κρατήσετε θέση. Όλα τά άλλα είναι περιττά.»

Ένας άλλος ενδιαφέρθηκε άπαιτητικά για ειδικότερα θέματα:

«Δέ μάς ονομάσατε σε ποιές χώρες, από αυτές πού δέν υπάρχουν στό χάρτη, έχετε πάει.»

«Μάλιστα, έχω πάει σε πολλές. Δέ μ' ενδιαφέρουν τά έξωτικά και τά τουριστικά. Έχω ζήσει και σε άταξικές κοινωνίες και σε πολιτείες ιδανικές και σε άλλες πού οί κάτοικοι δέν συναλλάσσονται μέ χρήματα.

Στά ρούχα τους δέν ράβουν τσέπες, δέν έχουν νά δάλουν νομίσματα ή κλειδιά. Ούτε ντουλάπια, χρηματοκιβώτια, ιδιοκτησίες, συμβόλαια και άλλες ήλίθιες προλήψεις... Στίς μετακινήσεις αυτές έχω αναλώσει μεγάλο μέρος τής ζωής μου κι έχω λιώσει τίσ σόλες τής ψυχής μου νά πεζοπορώ μπρός και πίσω... Και μή νομίζετε πώς ήμουν μόνος. Τά τραϊνά εκείνα ήταν άσφυκτικά γεμάτα. Ρωτήστε μερικούς από τούς διαβάτες νά σās πουν...»

Οί υπάλληλοι κάγχασαν μέ πάταγο.

16

«Έμένα μ' ενδιαφέρει νά ξεκινήσουμε... Δέν προφταίνω νά δώ τίποτ' άλλο.»

«Πρόσεξέ τους, είναι κι αυτοί μία όψη του παιχνιδιού.»

«Έγώ δέ μετέχω σε κανένα παιχνίδι.»

«Άσε τίσ κουταμάρες, δές τί γίνεται...»

Πέρασε στήν αίθουσα μέ τά γραφεία, βέβαιος ότι θ' άναγνωρίσουν τό λάθος τους. Εκεί βρήκε σοβαρούς υπαλλήλους μέ πολλά χαρτιά στό γραφείο τους. Κάποιος κλητήρας του έκανε νόημα πώς ήρθε ή σειρά του. Ένας μέ τυπική όψη γραφέα άρχισε νά τόν ρωτάει πολλά άπαραίτητα για τήν ύπηρεσία, καθώς είπε, στοιχεία. Πότε και πού έχει ταξιδέψει, για ποιούς λόγους και τί άποκόμισε από τά ταξίδια του. Ρώτησε ποιά σημασία μπορούν νά έχουν όλα αυτά για τό όρισμένο ταξίδι πού θέλει τώρα και του άπάντησαν: «Καμιά. Είναι τυπικές έρωτήσεις στατιστικού ενδιαφέροντος». Όσο όμως προχωρούσαν σε πληροφορίες, ή στατιστική γινόταν πραγματική άνάκριση. Πείστηκαν ότι τούτος εδώ δέν είναι ένας κοινός πελάτης και προχώρησαν σε βαθύτερη έρευνα.

Κι ό πελάτης αυτός τούς είπε:

«Ταξιδεύω από μικρό παιδί. Έχω πάει σε χίλιες δυό χώρες. Και σ' αυτές πού σημειώνουν οί χάρτες άλλα και σε άλλες πολλές. Έχω συνομιλήσει μέ πολλούς άνθρώπους...»

«Σέ ποιές άλλες δηλαδή;» άπόρησαν άνήσυχοι.

Ένας άλλος τόν ρώτησε:

«Έχετε άποδείξεις, τά εισιτήρια ή κάτι άλλο;»

«Τό εισιτήριο τό κρατούσα σφιχτά στήν παλάμη

18

«Τά πιστεύετε και τώρα αυτά πού λέτε;»

«Τά ταξίδια αυτά είναι πραγματικά. Η ύπαρξή τους δέν εξαρτάται άν εγώ τά πιστεύω ή όχι. Έσεις πού πουλάτε εισιτήρια για τίσ διάφορες χώρες δέ νομίζω νά άμφιβάλλετε άν υπάρχουν. Ούτε άν σεις νομίζατε κάποια μέρα τούτο ή τό άλλο οί χώρες αυτές θά έπηρεαστούν άπ' αυτό. Δέν εξαρτώνται από τή δική σας γνώμη γι' αυτές ούτε από τήν άγνοιά σας.»

«Ναι, αλλά οί χώρες πού γι' αυτές έμεις πουλάμε εισιτήρια βρίσκονται στό χάρτη. Κι άν ακόμα χαθούν, αυτό θά γίνει γνωστό σε όλους...»

«Και θά τυπώσετε καινούριους χάρτες.»

Κάποιος από τό γραφείο τόν πλησίασε κάπως άποτομα.

«Πού βρίσκονται αυτές οί χώρες;»

«Μή μου ρίχνετε τό φώς στά μάτια άν θέλετε νά σās άπαντήσω.»

«Λέγε πού βρίσκονται.»

«Έγώ δέν είμαι ταξιδιωτικό γραφείο νά σās οδηγώσω, ούτε νά σās δώσω εισιτήριο. Δέν αναλαμβάνω καμιά τουριστική ξενάγηση. Έσεις μπορείτε νά μου πείτε πού θά βρω τό πρόσωπο πού άναζητώ; Λογαριάσατε τίσ χώρες πού δέν αναγράφονται άκόμα στους χάρτες σας. Οί καινούριες πού θά γεννηθούν. Νομίζετε λοιπόν ότι ό κόσμος σας είναι άναλλοίωτος; Υστερα από μερικά χρόνια, ίσως τούς χάρτες σας θά τούς δάζουν σε κορνίζες όπως κάνουν σήμερα μέ τίσ γκραβούρες τών άρχαίων γεωγράφων...»

«Τώρα όμως ισχύουν μόνο αυτοί εδώ οί χάρτες.»

Ό Γιάννης έδειξε πώς δέν τόν ίκανοποίησε ή άπάντηση.

19

Κάποιος από τό βάθος ἄφησε τό βαρύ γραφείο του, πλησίασε καί εἶπε στούς ἄλλους:

«Γιατί τόσες περιττές ἐρωτήσεις; Ὁ κύριος θέλει ἓνα εἰσιτήριο διαδρομῆς».

«Τί σημαίνει αὐτό;»

«Νά πηγαίνετε ὅπου θέλετε».

«Φοβοῦμαι ὅτι θά εἶναι πολύ ἀκριβό. Τώρα θέλω μιά συγκεκριμένη διαδρομή».

«Δέν ἔχει σημασία. Μπορεῖ νά σᾶς χρειαστεῖ πάλι, εἶναι γιά μικρές καί μεγάλες διαδρομές. Θά παίρνετε τό τραῖνο ὅποτε θέλετε. Μή τρομάζετε, θά τό πληρώσετε μέ εὐκολίες. Δέ μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ ἄλλες διαδρομές σας».

«Δηλαδή, τί θά μοῦ στοιχίσει;»

«Αὐτό θά ἐξαρτηθεῖ ἀπό σᾶς... θά τά κανονίσουμε ὅλα».

«Μήπως πρόκειται, κύριε, γι' αὐτό τό ἀστεῖο τραῖνι;»

«Μά δέν ὑπάρχει ἀστεῖο καί σοβαρό τραῖνο. Αὐτό πηγαίνει παντοῦ».

«Ἄδικα λοιπόν μιλάμε τόση ὥρα; Σᾶς εἶπα, διάζομαι νά συναντήσω τό ταχύτερο ἓνα ἀγαπητό μου πρόσωπο. Θέλω τό ὀρισμένο ταξίδι καί μόνο αὐτό. Δέν ἐξυπηρετεῖται μιά τόσο σοβαρή ὑπόθεση μέ ὁμοιώματα καί παιχνίδια...»

«Τό ὑποτιμάτε κι αὐτό εἶναι τό λάθος σας».

Ὁ ὑποψήφιος ταξιδιώτης ἦταν δύσπιστος κι ὁ πωλητής τῶν εἰσιτηρίων νευρίασε.

«Δέν ὑπάρχει ἄλλο. Εἶναι τό μοναδικό, γιά ὅλα τά ταξίδια καί γιά ὅλες τίς διαδρομές...»

«Ὠραία. Δώστε μου λοιπόν τό εἰσιτήριο μου».

«Δέν εἶναι αὐτό γιά σᾶς... Γιά τόν κύριο πού θέλει νά πάει ἐδῶ, πολύ κοντά. Μή διάζετε... ἐσεῖς θά πάρετε τήν εἰδική διαδρομή».

«Ναί, ἔχετε δίκιο, πότε ὅμως;» εἶπε ὁ Γιάννης κι ἀμέσως ρώτησε: «Θά ταξιδέψω μ' αὐτά τά τέρατα;» κι ἔδειξε τίς ἀκατανόητες φινιούρες πού περιμένουν ἀραδιαστές στήν ἀποβάθρα.

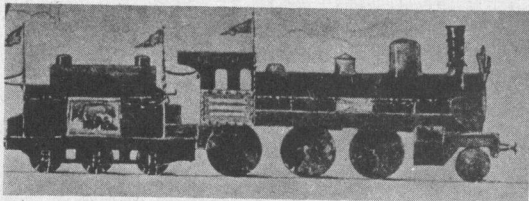
Ἡ ἐρώτησή του αὐτή παρ' ὅλο πού ἔμοιαζε σάν ἀστεῖο φαίνεται ὅτι ἐνδιέφερε πολύ τόν τυπικό ὑπάλληλο γιατί ἀμέσως κάτι σημείωσε στά χαρτιά του.

«Ὡστε τά θεωρεῖτε τέρατα;»

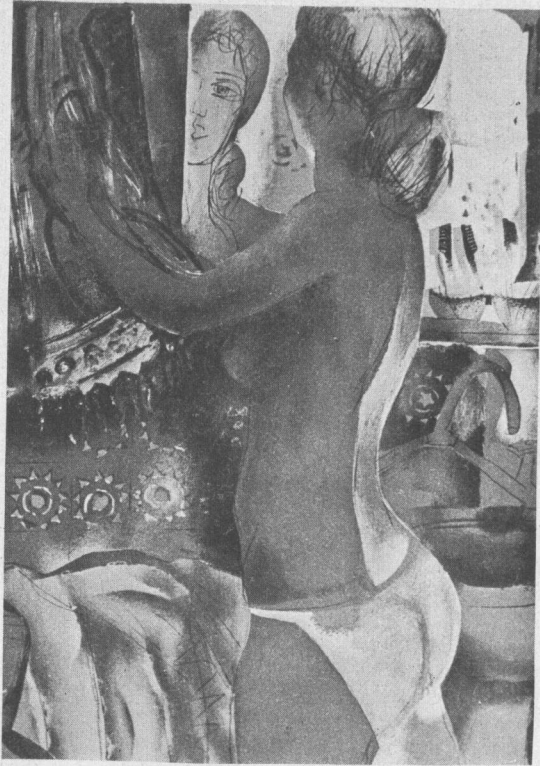
«Τί ἄλλο εἶναι; Ἐσεῖς πῶς τάχα τά βλέπετε;»

Ὁ ὑπάλληλος δέν τοῦ ἀπάντησε, σημείωσε πάλι κάτι καί τοῦ ἔδειξε ὅτι μπορεῖ νά περάσει.

Ὅταν τό πῆρε καί βεβαιώθηκε πῶς κρατοῦσε σφιχτά ἓνα πραγματικό κι ἐλεγμένο εἰσιτήριο, ξεφτερούγησε πρὸς τήν ἀποβάθρα. Τό τραῖνο πού στεκόταν τόση ὥρα εἶχε φύγει. Ἦσυχία, μᾶλλον κάποια ἐρημιά. Χάθηκαν κι οἱ φωτογράφοι καί τά ζαχαρωτά, τό πολύχρωμο καί πολυθόρυβο πλήθος.

ΕΝΑ ΛΕΥΚΩΜΑ ΜΕ 10 ΕΡΓΑ ΤΕΧΝΗΣ

*Δέκα χρωματιστές
λιθογραφίες τοῦ Ζωγράφου –
χαράκτη*

ΤΑΚΗ ΚΑΤΣΟΥΛΙΔΗ,
*μέ δέκα ἐρωτικά ἐπιγράμματα
ἀπό τήν Παλατινή
Ἀνθολογία. Οἱ λιθογραφίες
ἔγιναν μέ τό χέρι ἀπό τόν
ἴδιο τόν Καλλιτέχνη καί
τυπώθηκαν σέ 300 μόνο
ἀντίτυπα. Τήν εἰσαγωγή
ἔγραψε ὁ καθηγητής τοῦ
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Ἄριστ. Σκιαδάς τήν
μετάφραση ἔκανε ἡ Χρύσα
Προκοπάκη*

«ΜΕΛΙΣΣΑ» Ναυαρίνου 20 Τηλ. 3600865

Λία Μεγάλου-Σεφεριάδη

Πουτάνα δεξιά

«Ταξί φτηνό για όλο τό λαό!» διαδηλώνανε οί ταξιτζήδες στό κέντρο τής Ἀθήνας ἀπαιτώντας ἀτιμωρία τροχαίων παραβάσεων, γκάζι, πετρελαιοκίνηση, φοροαπαλλαγές, αὔξηση κομιστρών! Εἶδε κι ἔπαθε ὅσπου νά βγει στήν Ἐθνική. Ἔπρεπε νά πάει νά ἐλέγξει μιά καταγγελία γιά κάποιον αὔθαιρτο.

Μπάζωσε τό ρέμα κι ἔχτισε ἕνα μικρό μηχανουργεῖο ὁ φουκαράς. Παράνομο εἶναι, χωρίς ἄδεια λειτουργεῖ, ἀλλ' ὄχι πῶς ρυπαίνει κιόλας σάν τήν Πεσινέ. Οἰκογενειάρχης ἄνθρωπος, πνιγμένος στίς ὑποχρεώσεις, ἔχει κι αὐτός ἕνα ἀγόρι κι ἕνα κοριτσάκι, νά τοῦ ζήσουν, νά τά χαιρεται, κι ἐξάλλου φαίνεται καί χουβαρντάς. Ἀπό κάτι μάλιστα «χούντα» πού εἶπε, κάτι «πουτάνα δεξιά, πού θά μᾶς μπᾶσει στήν ΕΟΚ τῶν μονοπωλίων», τόν ψώνισε πῶς εἶναι δημοκρατικός κι αὐτός. Ἄν ἐπρόκειτο γιά κανένα προνομιοῦχο, τότε ἀσφαλῶς δέ θά τόν ἄφηνε σέ χλωρό κλαρί, μ' αὐτός μονάχα μιά φορά τή δδομάδα πάει μέ τά φιλαράκια του στό ΠΡΟΣΩΠΟ κι ἄλλη μιά στό ΣΟΥ-ΜΟΥ κι τά σπάει.

Ὅσο γιά τόν ἴδιο, ἄν περιμένε νά ζήσει ἀπ' τό μισθό του... Πῶς ν' ἀντεπεξέλθει σέ τόσα ἐξοδα; Ἡ ζωὴ ἔχει σήμερα ἀπαιτήσεις. Κι ἔπειτα εἶναι μισθός αὐτὸς γιά ἕναν ἄνθρωπο, πού ἔφαγε τόσα χρόνια στά θραυγία; Ἐνας μπετατζής θγάζει περισσότερα. «Ὅμως οἱ μπετατζήδες ἔχουν φτιάξει χιλιάδες σπιτία καί γιοφύρια, ἐνῶ ἐσύ τό μόνο πού ἔκανες ἦταν νά δίνεις κάτι ἠλίθιες ἐξετάσεις, γιά νά πάρεις ἕνα ἠλίθιο πτυχίο καί νά στρογγυλοκαθίσεις στό γραφεῖο, γιά νά γίνεις ἀκόμη πιό ἠλίθιος!» τόν ἔδρισε ὁ ἀδερφός του. Ποτέ δέν τά πηγαίνανε καλά, γιατί ἡ μάνα του ἔχει ἀδυναμία σ' αὐτόν τόν ἀναρχικό. Τῆς μοιάζει δλέπεις: ἀπότομη καί γλωσσού. Ὅλο κουσουρία θρῖσκει στήν Τζούλια. Λουσοῦ τήν ἀνεβάζει, σουσοῦ τήν κατεβάζει. Ἐπειδὴ ξέρε νά ντύνεται καί ξέρε νά ντύνει τά παιδιά τους. «Ἀφοῦ δέ θγαίνετε, νά τά βάλετε στό δημόσιο» ἐπεμβαίνει κάθε τόσο. Ἀλλά ἡ Τζούλια οὔτε νά τ' ἀκούσει. Ὡστόσο σ' αὐτό ἴσως νά ἔχει καί δίκιο ἡ γριά. Σάμπως εἶναι τίποτε προνομιοῦχοι; Ἐνα λυόμενο ἔχουν στόν Κάλαμο κι αὐτό τό διαμέρισμα πού μένουν στήν Κυψέλη. Ὅσο γιά τ' αὐτοκίνητο, δέν ἀξίζει κανεὶς νά τ' ἀναφέρει. Ἐνα HONDA, πού ὅταν μπαίνει κι ἡ πεθερά του κοντεύει νά κλατάρει. Ἄ ναι, καί μιά βαρκοῦλα μέ μιά ἐξωλεμβιούλα.

Πῆρε λοιπόν τό «δωράκι», μῆθε στό HONDA πού εἶναι ὄλο προσόντα, καί κατευθεῖαν στό SUPER MARKET ELECTRIC – ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπ' τό Πολυτεχνεῖο – (Τό Πολυτεχνεῖο ζεῖ, ὅμως τό σουπερ μάρκετ ζεῖ περισσότερο, εἰρωνεύτηκε πέρσι στήν ἐπέτειο ἕνας συνάδελφος – χαμένο κορμί – οὔτε ἕνα κόκκινο γαρίφαλο δέν ἀγόρασε γιά νά τιμήσει τούς νεκρούς): διάλεξε μιά ἀπίθανη 18 Ἴντσῶν.

– Μαντέψτε τί σᾶς ἔφερα, εἶπε ξεκλειδώνοντας τήν πόρτα.

Μόλις ἄνοιξε τό κιβώτιο μέινανε γιά μιά στιγμή ὄλοι ἄφωνοι. Ἐπειτα τά παιδιά ἄρχισαν νά χοροπηδοῦν καί ν' ἀλαλάζουν «ἐγ-χρω-μη», ἡ γυναίκα του κι ἡ πεθερά του μπῆκαν κι αὐτές στό χορό: μ' ἄνθρωπινα κόκαλα μπηγμένα στά μαλλιά χιαστί μιά οἰκογένεια μὴ προνομιοῦχων φάγων χόρευε γύρω ἀπ' τό μαγικό κουτί.

– Ἀχ, εἶπε λαχανιασμένη ἡ πεθερά του, κουβαλητῆς ὁ ἄντρας σου. Ὅχι σάν τόν ἀνεπρόκοπο τό μακαρίτη, πού μέ παράτησε μέ δύο μικρά καί πῆγε στή Μακρόνησο. Μά κι ὅταν γύρισε, πού δουλειά, ψωμολουσάγαμε.

– Ἐλα τώρα μαμά, μὴν ἀρχίζεις πάλι τά ἴδια, τή σταμάτησε ἡ κόρη της. Καί γυρίζοντας πρὸς τό μέρος του

– Τήν παλιά μποροῦμε νά τήν πουλήσουμε στή μητέρα σου.

– Ἐλεγα νά τῆς τῆ χαρίσω.

– Γιατί; Τί ἀνάγκη ἔχει; Μήπως δέν παίρνει σύνταξη;

Τηλεφωνᾶνε στόν ἠλεκτρολόγο, μ' ἀπόψε δέν προφταίνει, ἔχει πολλές τοποθετήσεις, οἱ Ὀλυμπιακοὶ δλέπετε, ὄλοι θέλουν ἐγχρωμες, θά τοῦς συστήσει ὅμως ἕνα φίλο του, πολύ καλό παιδί καί ἔμπειρο τεχνίτη. Ἦρθε ἀργά καί κατασκοτωμένο τό καλό παιδί, μαθητευόμενος ἦταν ἐννοεῖται, μὰ μέ τά πολλά τὰ κατάφερε ἐπιτέλους κακὴν κακῶς καί λόγω τοῦ ἐπιγοντος τῆς περιστάσεως ἀμείφθηκε ἀναλόγως.

– Τί κερδίζουν οἱ λωποδύτες, μουρμούρισε ἡ πεθερά του.

Τά παιδιά εἶχαν πάρει κιόλας θέση μ' ἕνα σακκουλάκι πιτσίνια τό καθένα, αὐτὸς τό οὐσκάκι του, ἡ σύζυγος κι ἡ πεθερά τίς σεβενάπ τους στό δροσερό μπαλκόνι κι ἀπέναντι ἡ ἐγχρωμη στή διαπασῶν.

– Εὐτυχῶς, στό τσᾶκ προλάδαμε.

Ἀνακουφισμένοι ὄλοι ἀπολαμβάνουν τίς σημαίες, τοῦς ἔμνους, τὰ χρώματα, τὰ σώματα, τὰ σήματα.

– Τί μεγαλοπρέπεια, τί ὁμορφιά! Τοῦς Ρώσους δέν τοῦς φτάνει κανεὶς στήν ὀργάνωση, σχολίασε ἡ Τζούλια.

– Τέλεια ὀργάνωση.

– Ναι, τέλεια, συμφώνησε κι ἡ πεθερά του. Ἀχ καί νά τά ἔλεπε ὁ μακαρίτης αὐτὰ τὰ μεγαλεῖα... Τί δύναμη! πρόσθεσε σχεδόν κολακευμένη!

– Ἡ Ὀλυμπιάδα πέτυχε κι ἄς μὴν πήραν μέρος οἱ ἱμπεριαλιστές, θριαμβολόγησε ἀντλώντας ἀπ' τό φοιτητικό του χρονοντούλαπο τή δέουσα ἀγωνιστικότητα.

– Ποιοὶ εἶναι οἱ ἱμπεριαλιστές, μπαμπά;

– Οἱ ἱμπεριαλιστές εἶναι... πῆγε νά πεί.

– Παιδιά, κοιτάξτε τό ἀρκουδάκι! φώναξε ἡ μαμά.

Γιώργης Ἀριστηνός

Τέσσερα κείμενα

(ἀπό ἀνέκδοτο πεζογράφημα)

Ψιθυριστά

Ἡ περιπέτεια μιᾶς συνείδησης πού ἀνακαλύπτει τὴ βαθύτερη ταυτότητά της... Καί εἶναι μιὰ στρωματογραφία παλίμψηστη ἀπὸ ἀδιάκοπες προσχώσεις πού σβήνουν στό χρονικό infinitum... Μπορεῖ νά διώσει ἡ συνείδηση τὸν ἑαυτό της; Σάν μιὰ καταδύθιση, ἴσως, στὰ βαθύτερα ψυχικά κέντρα, ἐκεῖ ὅπου ἀναδεύεται τὸ πρωταρχικό συναισθηματικό ρευστό... Ἄ, ἡ Ἑλλάδα! μιὰ θρώμικη καὶ οἰσθηλατημένη γουρουνά, πού καταβροχθίζει τὰ παιδιά της... Ὁ τελευταῖος μονόλογος εἶναι ἡ αὐτοσυνείδηση τῆς γλώσσας, ἡ θέωσή της. Ἡ δόξα καὶ πρωταρχία τοῦ λόγου, ἡ ἐσχατολογία του... ὁ λόγος σ' ἓνα ναρκισσιστικό ὄργασμο, ἀκατάπαυστος καὶ ἐργώδης, ἀγγώδης καὶ πνιγνός, διαλυτικός καὶ ἀνασυγκροτούμενος... Ὁ λόγοςπρακτορεύει τὴ ζωὴ μας... ὁ λόγος, ἡ ἀγχόνη τῆς ἱστορίας... ὁ λόγος, ἡ συνείδηση πού ὀμφαλοσκοπεῖ... Ὁ Λόγος τοῦ λόγου, εἶναι ὁ λόγος τοῦ ἀδιεξόδου του... Ὁ λόγος, ἡ δόξα τῆς φυλῆς, ἡ παλιγγενεσία τοῦ ἔθνους, ἡ αὐτοκρατορία τῆς σιωπῆς.

Ψιθυριστά! θά μᾶς ἀκούσουν λύκαινες πού δέν βύζαξαν παιδιά. Εἶδες τὸ αἶμα πού ψιχαλίζει ἀπὸ ψηλά; Αἶμα σκύλου πού τοῦ χάραξαν τὸ πόδι, λάμπει καὶ ποτίζει παντοῦ, καὶ τὸ μυρίζει ἀπὸ κοντά, ἀπορημένος τὸ κοιτᾷ καὶ τρέμουν τ' ἄστρα.

Looking in utter darkness

Καὶ τὴν ἐπούλησαν... πέντε γρόσια μόνο. Στέρφα ψυχὴ. Ἀπεκδυμένη τὸ ἔλεος... Μπουραντάδες τὴν παζάρεψαν... ψήγματα μίσους παρακαταθήκη. Ντυμένη σέ τοῖτι παμπάλαιο. Γυμνὴ ὡς τὸν μέσα κόρφο. Φλύαρο σῶμα. Κι ὁ γύψος ράγισε ραγίζοντας τὸ πᾶν. Κι ἐγὼ δέν ἔστερξα ἀποφλοιώνοντας τὸ μῦθο πού μυκτῆρισε ἀνάληγτα. Μουκανίζοντας τὰ ζᾶ σέ ἀχερῶνα ἔρμο. Καί μ' ἔντυσαν παλιάσο καὶ τὰ κουδούνια κρέμασαν σὸ λιπόσαρκο κορμί... Σύροντας σέ καρδόδρομους καὶ ἀλληλοῦα ὁ ἐρχόμενος φτύνοντας αἶμα... Κι' ἄστραψε μπάτσος ἠχηρὸς στὴν παρεία, κλυδωνισμένος σκόνταψα... Ἀνέραστο μέ πόμπεψαν. Οὔτε τὴν ἦδη τίμησαν... μολεῦοντας τὸ σπέρμα... Ὁ... Ἀκριβῶς, ὁ Schlegel ἐπιχειρεῖ νά περιγράψει τὴν οὐσιαστικὴ κριτική:

α) Ἀπαιτεῖται ἓνα εἶδος γεωγραφία τοῦ καλλιτεχνικοῦ κόσμου. β) Μιὰ πνευματικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀρχι-

τεκτονικὴ τοῦ ἔργου, τῆς φύσης, τοῦ τόνου του. Καὶ τέλος γ) ἡ ψυχολογικὴ του γένεση, ὅπως καὶ τὰ κίνητρα τῆς ἀνθρώπινης φύσης.

Ρομαντισμός τῆς φθίνουσας αὐτοκρατορίας. Λαϊκισμός σέ ὦρες πτώσης, ὅπου ἡ συγκόλληση, ἔστω καὶ τεχνητή, τοῦ κατατμημένου ὄλου μετροῦ ἀπεριόριστα. Ὁ Ἀριστοκράτης πού σαρκώθηκε προδιὰ μεταμφιέζοντας τὴν ἔνδεια. Ὁ Λαός, ὄχι ἀπτός καὶ ψευδοσμένος, ἀλλὰ ἰδέα ἐξατμισμένη... Τὸ 1804 - 1854 - 1909 - ψηλαφώντας τίς ρίζες μας πού χάνονται στὸν χρόνο. Τὸ ἄγχος τῆς ἐνότητας... Τὸ ἀνώνυμο ἄσμα γαλουχημένο ἀπὸ νεραίδες. Ὁ παμπάλαιος μῦθος πού ἐρμηνεύει τὸ παρόν. Ἄι-Ἄι Κατερίνα, πυρπολημένη ἀκούσια, τανύζοντας τὸ βλέμμα σέ οὐράνια τόξα. Σῶμ' ἀλαβάστρινο καὶ φρύδια τοξωτά... πού κράτησες κοντάρι καὶ σημαίες σέ καπνισμένους λάκους... Ἀλογάριστος λαϊκός κι ἀνυποχώρητος... Ἄι, μεταπράτες τοῦ θαύματος, μπακάληδες τοῦ χρόνου, τσανάκια πού χαμόσυρτοι λερώσατε τὸ πιὸ λευκὸ σεντόνι... Κοιτάζοντας τὸ μέσα σκότος, γαλήνη ἀπειραχτη, ἐπὶ ταῖς ἰτέαις, ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς, ἐκρεμάσαμε τὰ ὄργανα ἡμῶν

Θά συνεπάρει γίδια

Τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας
εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ προβλήματος,
καὶ ἀντίστροφα

Καὶ ἔτσι ἔξοψε. Ὁ Δημητράκης ὁ ἐμπειρικός, ὁ Γιάννης ὁ ὑψηλῆς, ἡ Ἀλέκα ἡ εὐπιστή, ὁ Χαρίλαος, (ἡ σάλπιγγα τῆς Ἱερικῶς), ὁ Ἀνακρέων ὁ ἀφισαδόρος, ὁ Σπύρος ὁ ρεφορμιστής, ὁ Χρήστος ὁ ἐρμαφρόδιτος. Μιὰ αὐτοκρατορία ἀφέλειας, βατράχια βασιλικά τοῦ ἐλάχιστου βάλτου, ὀμφαλοσκοποῦ τοῦ ἀνέφικτου, παρείσακτοι τῆς ἐφηβείας. Οἱ χαλασοχώρηδες. Ἐφιάλτες τῆς ποιήσης, μπροστάρηδες τοῦ ἀέρα, νήπιοι τοῦ πάθους, καὶ τῶν εἰκονογραφημένων κλασικῶν οἱ ἔστεφανωμένοι, χορὸς γερόντων, ψοφοδεεῖς τῶν στίσεων καὶ τῶν ἐρώτων οἱ γραφειοκράτες. Μακριά! μακριά νά μὴ κακοφορμίσεις.

Ἡ Μ.Ψ. ἔγραψε τὸ χρονικὸ τους. Ἡ γλώσσα τῆς στέρησης, κι ὁ ἀφυδατωμένος ψυχισμός πού στήριξαν τὸν μῦθο μοιάζουν κουτσομπολιό καὶ ἀγυρτεία. Ὁ Σάκης εἶναι ἀνένδοτος: Καὶ οἱ μεταφορές, καὶ οἱ μετωνυμίες τῆς; Ὅλη ἡ παράδοση τῆς εὐκολῆς χειρονο-

μίας, μπακάλικη αὐτάρκεια καὶ ἀκριτὴ σπουδὴ. Αὐτὰ εἶναι χαρμόσινα μυθιστορήματα, ἠθογραφία τοῦ ἄστεως. Ἀρμόζει ἀπόλυτα ὁ ὀρισμός τοῦ Emile Littré: «Μιά φίνα ἱστορία, γραμμένη σέ πρόζα, ὅπου ὁ συγγραφέας ἐπιζητεῖ νά ἐρεθίσῃ τό ἐνδιαφέρον μέ τήν ζωγραφική τῶν παθῶν, τῶν ἠθῶν (des mœurs) ἢ μέ τήν μοναδικότητα τῆς περιπέτειας»

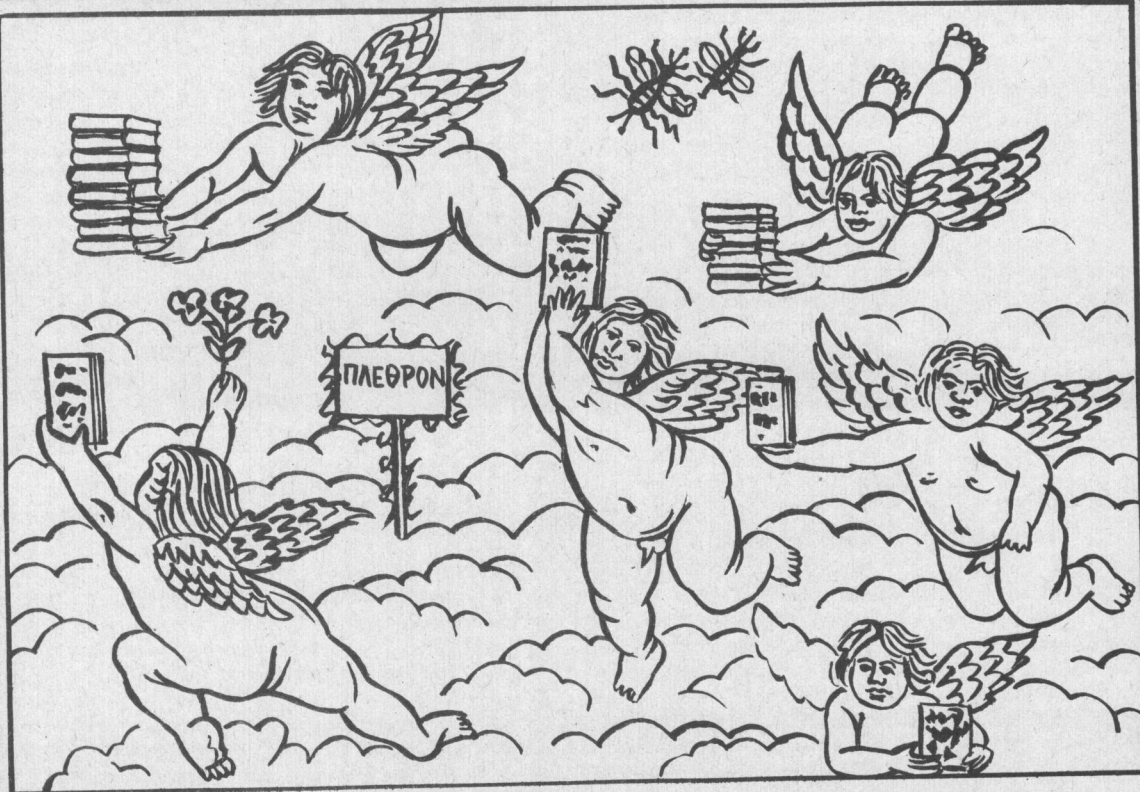
Φεῦ! Φλυαροκόπε λαγῶέ, τί ἔν' το τσαμπουνίζεις;

Ἡ πορεία

Χίλιοι τόσοι μεροκαματιάρηδες πορεύονται ἄνδρῳ καί πᾶν. Πόδια δεμένα μ' ἐπιδέσμους, κι ἄλλοι, μέ μόνο τόν κορμό δουλεύοντας, τά χέρια μέσα στήν ἄμμο καί μέ τό τύμπανο τοῦ ἀρχιμπροστάρη, καί γύρισαν τά μάτια ἀνάποδα, κομμένα ἀπό τήν ὄχρα καί τά μαλλιά ἐκόλλησαν καί μόλυναν τά σουρωμένα μέ-

τωπα καί ἔσπασαν οἱ καρποὶ ἀπό τήν βία χαράσσοντας βαθιές οὐλές στήν ἄμμο, καί τά λιανά μεριά ἀποκόπηκαν καί λίγνεψαν οἱ πλάτ' ἰτώνοντας τόν ἥλιο, μέσα στό τύμπανο τοῦ Ἀρχιμπροστάρη, καί πῶς ἄλλιῶς; Καί κάποιοι ἄλλοι ἐξέμειναν μέ ἀνοιχτά τά σκέλη, πού τούς τά κόπρισαν οἱ σκύλοι, καί ἄλλοι πάλι ἐπροσκύνησαν τό θεῖο τραγί γιά νά τούς θυσιάσει. Καί λεπίδι ἔλαμψε πανάρχαιο δέος, βυθίζοντας σέ τρυφερές κοιλιές, καί τά παιδιά ἐκρύφτηκαν στούς κόλπους τῶν μανάδων, πού τά ἐσχροῦντηξαν, κι ἔγινε κλάμα ὁμαδικό καί δέν ξανάγινε. Καί βρώμισε ἡ ἄμμος ἀπό τό πολύ τό κάτουρο, μέ τοῖς κιοτήδες ν' ἀλαλάζουν, ὑψώνοντας τά μπαϊράκια, καί ἀφοῦ... Καί ὅσα κράτησαν ἀκόμη τή μορφή τους, ἀγκίστρια βύθισαν στά οὐλα, ξυραφίζοντας τή μαλακιά οὐσία, καμιά βλαστήμια νά μὴν ξεφύγει, τρομοκρατώντας τό μοιραῖο καί μέ κομμένες τίς ραφές καί τούς αὐχένες σκοτωμένους νά βλαστημήσουν ἐτόλμησαν: «Φίδι οὐράνιο καί βδέλλα ἀπό σκατό», μέ τόν μέγα μπαλτά ἀνασχηκωμένο πατήκωσαν τίς κεφαλές καί πότισε ἡ γῆς ρουφώντας ματωμένη γλίτσα.

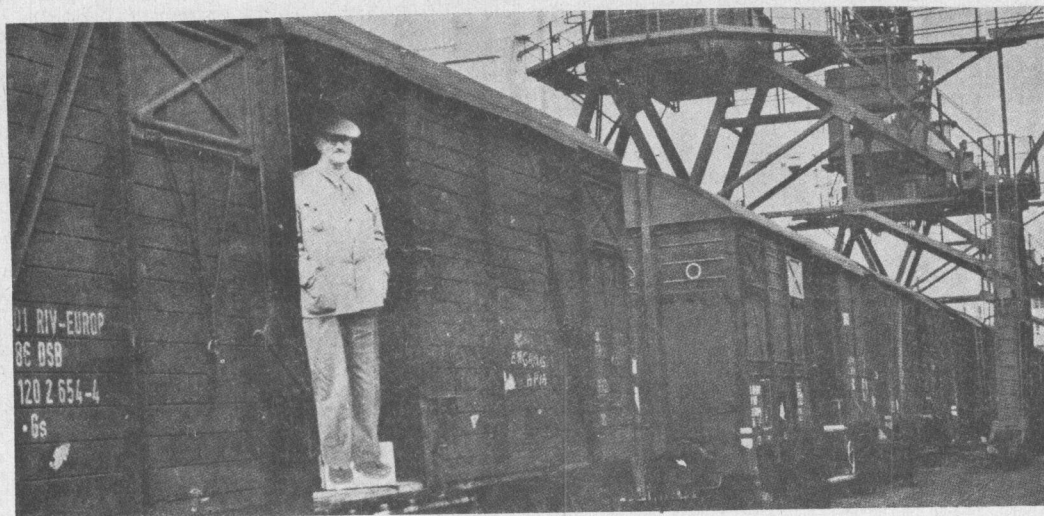

βιβλιοπωλεῖο πλέθρον

Τοσίτσα 1α, τηλ: 88 34 692

Μπέρτολτ Μπρέχτ

Ἱστορίες

μετάφραση: Τζένη Μαστοράκη

Παραμύθι

Ζούσε κάποια φορά ἓνα βασιλόπουλο, πέρα στή χώρα τῶν παραμυθιῶν. Ἦταν ὅμως ὄνειροπαρμένο βασιλόπουλο γι' αὐτό, ποῦ τό ἄχανες, ποῦ τό ὄρισκες, τήν ἄραζε τ' ἀνάσκελα σ' ἓνα λιβάδι, δίπλα ἀπ' τό παλάτι, κι ὄνειρευόταν μέ τά μάτια στυλωμένα στό γαλάζιο οὐρανό. Γιατί σ' ἐκεῖνο τό λιβάδι φύτρωναν τά πιό μεγάλα κι ὄμορφα λουλούδια τοῦ κόσμου.

Καί τό βασιλόπουλο ὄνειρευόταν ἄσπρα, κάτασπρα παλάτια, μέ ψηλά ἀστραφτερά παράθυρα κι ὀλόφωτους ἐξῶστες.

Ἐλαχε ὅμως νά πεθάνει ὁ γερο-βασιλιάς, κι ὄρισαν τό βασιλόπουλο διάδοχό του. Τώρα, ὁ νέος βασιλιάς ἔβγαινε κάθε λίγο στούς ἐξῶστες τῶν ἄσπρων, κάτασπρων παλατιῶν μέ τά ψηλά ἀστραφτερά παράθυρα.

Κι ὄνειρευόταν ἓνα λιβαδάκι, ὅπου φυτρῶναν τά πιό μεγάλα κι ὄμορφα λουλούδια ὅλου τοῦ κόσμου.

Ὁ θάνατος τῆς εὐσεβοῦς

Ἡ ἀδερφή τῆς γιαγιᾶς μου ἦταν πολύ θεοσεβούμενη. Εἶχε σύνταξη τετρακόσιες κορόνες τό χρόνο καί μιᾶ κάμαρη στό σπίτι τῆς ἀδερφῆς της, τῆς γιαγιᾶς μου δηλαδή. Τῆς ἔδινε ὅλα τά λεφτά ἐκείνης, γιά νά της ἀγοράζει τ' ἀπαραίτητα. Ἔτσι, δέ θά ἔπιανε στό χέρι της παράδες. Τσοντάριζε καί κάτι λίγα μέ τόν κόπο της, ἔπλεκε κάλτσες, δυόμισι δεκάρες τό ζευγάρι, καί μοίραζε τά κέρδη στούς φτωχοῦς. Δέν ἔβαλε ποτέ της κόσμημα, μήτε καρφίτσα· τό φόρεμά της τό ἄκλεινε μέ μιᾶ κόπιτσα στό λαιμό. Τριάντα χρόνια φόραγε τό ἴδιο ροῦχο. Στό δεύτερο μισό τῆς ζωῆς της ἔμαθε δίχως δάσκαλο λατινικά κι ἑλληνικά, ἀλλά τήν πέρασε καί πάλι μονάχα μέ δυό διβλία, τήν Ἁγία Γραφή καί μιᾶ Μικρή Κατήχηση. Πέθανε στά ὀγδόντα πέντε. Τρεῖς μέρες κράτησε τό ψυχοραγητό της. Μέσα στόν πυρετό, φώναζε διαρκῶς τό Ναπολέοντα, γιατί στά νιάτα της τόν εἶχε σέ μεγάλη ἐκτίμηση. Πάλευε ἀκόμα νά προσευχθῆι, ὅλη τήν ὥρα, μᾶ εἶχε ξεχάσει τό Πατερημῶν καί παιδευόταν. Κείνος ὁ θάνατος ξεπᾶστρεψε ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπό τήν πίστη μου στά θεῖα.

Ο φιλόανθρωπος Έρυθρός Σταυρός

Σάν άρχισε ό πόλεμος, είδαν πώς χρειάζονταν γυναίκες για τό νοσηλευτικό προσω-
πικό. Τίς έθελόντριες πού μαζεύτηκαν τίς πέρασαν από εξετάσεις. Τίς ρώτησαν μή
θέλουνε πιά καλά νά γίνουν άξιωματικίνες, αντί συνηθισμένες νοσοκόμες. Όσες δη-
λώσαν για άξιωματικίνες τίς έβαλαν σ' ένα δωμάτιο και τούς είπαν πώς δέν τίς
χρειάζονται γιατί δέν έχουν έλλειψη από άξιωματικούς. Όλες τίς άλλες τίς κρατή-
σαν. Ανάμεσά τους ήταν και πολλές του δρόμου, τώρα πού είχε κόψει ή πελατεία. Δέ
στρώσαν βέβαια μέ τήν πρώτη οί νοσοκόμες. Για κάμποσο καιρό, οί έπόπτες έπρεπε
νά σηκώνονται τίς νύχτες, κάθε μία ώρα, και νά τούς κάνουν έφοδο, μήπως και τό
στρώσαν στον ύπνο. Σάν τέλειωσε ό πόλεμος, δέν είχαν πιά τί νά τίς κάνουν και τίς
πέταξαν στό δρόμο. Έδώ δέ χρειαστήκαν εξετάσεις.

Ο άταίριαστος γάμος

Ο βασιλιάς Χριστιανός ό Έβδομος παντρεύτηκε μιά ύπηρέτρια. Όταν τήν πήρε για
περιοδεία στήν έπαρχία, τή στραβοκοίταζαν ώς και οί κατώτεροι εγγενείς. Έζησε, μ'
όλα τούτα, δύσκολη ζωή. Μά ίσως τό χειρότερο άπ' όλα ήταν πού και ό Χριστιανός
φερνόταν σά χωριάτης στό τραπέζι και άλλου.

Γιά τή σούπα

Στό χωριό πού τό λένε Μίγια, οί φασίστες έκαψαν ένα στά πέντε σπίτια και μέ τά
πολυδόλα κράτησαν πέρα τούς χωρικούς για νά μή σθήσουν τή φωτιά. Όταν κατά-
φτασε τό πρώτο προλεταριακό σύνταγμα, δγήκε από 'να άχούρι μιά χωριάτισσα μέ
τρία κουτσούβελα. Τό μόνο πού τής είχε απομείνει ήταν ένα μοσχάρι, και τό 'δωσε
στους παρτιζάνους. Τήν ώρα πού έφευγαν τούς πήρε τό κατόπι και τούς σταμάτησε
παράμερα, νά μήν τή βλέπουν τά παιδιά. Από 'να μαντιλάκι πού 'χε χωμένο στό
πουνκάμισό της έβγαλε μιά χούφτα άλεύρι. «Κράτησέ το», τής είπαν, «και τά δικά σου
παιδιά πεινάνε». «Πάρτε το έσεις», τούς λέει. «Θά κάνει πιά πηχτή τή σούπα και
πρέπει νά νικήσετε τόν έχθρό».

Ο πρωτομάστορας

Σάν έχτισαν κι απόχτισαν τήν πόλη, μαζεύτηκαν και περιδιάβαζαν στά σπίτια και
δείχναν ό ένας του άλλου τά έργα των χειρών τους. Όλη τή μέρα τούς άκολου-
θούσε ό Καλόγνωμος, σπίτι τό σπίτι, και τούς παίνευε όλους.

Μόνο πού εκείνος δέν μιλούσε για τό έργο των χειρών του, μήτε είχε σπίτι νά τούς
δείξει. Σάν βράδιασε, συνάχτηκαν στήν άγορά, κι έβγαине ένας ένας σέ μιά ψηλή
έξέδρα μέ σανίδια, νά δώσει άναφορά για τό είδος και τό μέγεθος του σπιτικού του
και τόν καιρό πού του πήρε νά τό χτίσει, έτσι πού νά φανεί ποιός είχε κάνει τό πιά
μεγάλο σπίτι ή τό πιά όμορφο και σέ τί χρόνο. Κι έφτασε μέ τό άλφάβητο και ή σειρά
του και φώναξαν και τόν Καλόγνωμο. Ηρθε και στάθηκε κάτω άπ' τή σκαλωσιά, κι
έσερνε πίσω του τήν παραστάδα μιάς έξώθυρας. Έδωσε άναφορά· μονάχα αυτή τήν
παραστάδα έφτιαξε από τό σπιτικό του. Σώπασαν όλοι. Τότε σηκώθηκε ό άρχηγός
τής σύναξης. «Είναι άπ' τ' άνήκουστα», είπε και γύρω πήγε νά ξεσπάσει χάχανο.
Μά ό άρχηγός συνέχισε: «Είναι άπ' τ' άνήκουστα πού τώρα δά τό κουβεντιάζουμε
πρώτη φορά. Αυτός έδώ, ένόσω χτίζαμε, θρισκότανε παντού, σ' όλη τήν πόλη, και
βοηθούσε δεξιά κι άριστερά. Στου ένός τό σπίτι έβαζε καλκάνια, στου άλλου τά
παράθυρα, δέν ξέρω τί στου τρίτου, στου παρακάτω σκάρωνε τό σχέδιο. Νά μή σάς
παραξενοφάινεται λοιπόν άν έφτιαξε μονάχα μιά παραστάδα, πού είναι βέβαια καλή
και άξια, όμως του λόγου του δέν έχει σπίτι.

»Αν λογαριάσετε τί χρόνο ξόδεψε νά χτίσει τά δικά μας σπίτια, μοιάζει μέ θαύμα
πώς τέλειωσε κι αυτή ή ώραία παραστάδα. Για τούτο λέω νά τό δώσουμε σέ κείνον τό
βραβείο του καλύτερου σπιτιού».

Ὁ στρατιώτης τῆς Λά Σιοτά

Μετά τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, στή Λά Σιοτά, ἕνα μικρό λιμάνι τῆς Νότιας Γαλλίας ὅπου γινότανε γιορτή γιά τήν καθέλκυση ἑνός πλοίου, πῆρε τό μάτι μας, καταμεσίς στήν κεντρική πλατεία, τό χάλκινο ἀνδριάντα ἑνός στρατιώτη τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ καί γύρω μαζεμένο πλήθος. Καθώς ζυγώναμε ὁμως πιό κοντά, ἀνακαλύψαμε ὅτι τό ἄγαλμα ἦταν ἄνθρωπος ζωντανός. Στεκόταν ἀσάλευτος, μέ τήν καφετιά του χλαίνη, τό σιδερένιο κράνος στό κεφάλι καί τήν ξιφολόγχη ἀγκαλιά πάνω στό πέτρινο δάθρο, καί τόν ἔδερεν ὁ ζεστός ἰουνιάτικος ἥλιος. Εἶχε τό πρόσωπο καί τά χέρια βαμμένα στό χρῶμα τοῦ μπρούντζου καί δέν ἔπαιζε μούσκουλο, μήτε τά βλέφαρά του.

Στά πόδια του, πάνω στό δάθρο, ἦταν ἕνα χαρτόνι μέ τό παρακάτω κείμενο:

Ὁ ἀγαλματάνθρωπος
Homme Statue

Ἐγώ, ὁ Κάρολος Λουδοβίκος Φρανσάρ, στρατιώτης τοῦ ...ου συντάγματος, θάφτηκα ζωντανός ἔξω ἀπ' τό Βερντέν. Ἔτσι ἀπόκτησα τήν ιδιότητα νά στέκομαι ἐντελῶς ἀκίνητος καί νά παρασταίνω τό ἄγαλμα ὅση ὥρα θέλω. Τοῦ κόσμου οἱ καθηγητές μελέτησαν τήν τέχνη μου καί τήν χαρακτήρισαν ἀνεξήγητη ἀρρώστια. Δώστε ὅ,τι ἔχετε εὐχαρίστηση σ' ἕναν ἀνεργο οἰκογενειάρχη!

Ρίξαμε ἕνα νόμισμα στό τάσι πού εἶχε δίπλα στήν ἐπιγραφή καί προχωρήσαμε κουνώντας τό κεφάλι.

Ἐδῶ λοιπόν, σκεφτήκαμε, στέκει ἀρματωμένος ὡς τά δόντια ὁ ἀκατάλυτος στρατιώτης τόσων χιλιετηρίδων, αὐτός πού βοήθησε νά γίνει ἡ ἱστορία, πού εὐκόλυνε τά κατορθώματα τοῦ Μεγαλέξαντρου, τοῦ Καίσαρα καί τοῦ Ναπολέοντα, ἐκεῖνα πού διαβάζουμε στά σχολικά ἀναγνωστικά. Αὐτός εἶναι λοιπόν. Δέν παίξει μήτε βλέφαρο. Εἶναι ὁ τοξότης τοῦ Κύρου, ὁ ἀρματηλάτης τῶν δρεπανηφόρων τοῦ Καμβύση πού ἡ ἄμμος τῆς ἐρήμου δέν κατάφερε νά τόν σκεπάσει γιά πάντα, ὁ λεγεωνάριος τοῦ Καίσαρα, ὁ λογχοφόρος καβαλάρης τοῦ Τζίνγισ Χάν, ὁ ἔλβετός τοῦ Λουδοβίκου 14ου καί ὁ γρεναδιέρος τοῦ Ναπολέοντα τοῦ πρώτου. Ἐχει τή διόλου ἀσυνήθιστη ιδιότητα νά μὴν καταλαβαίνει τίποτα, ἀκόμα κι ὅταν δοκιμάζουν πάνω του ὅλα τά πιθανά σύνεργα τῆς ἐξόντωσης. Μπορεῖ (λέει) νά μείνει ἀναίσθητος σάν πέτρα, ἔστω κι ὅταν τόν ξαποστελνουν στόν ἀφανισμό. Διάτρητος ἀπό ἀκόντια ὄλων τῶν ἐποχῶν, τῆς πέτρας, τοῦ χαλκοῦ, τοῦ σίδηρου, διαμελισμένος ἀπό τ' ἄρματα τοῦ Ἀρταξέρξη καί τοῦ στρατηγοῦ Λούντεντορφ, ποδοπατημένος ἀπό τούς ἐλέφαντες τοῦ Ἀννίδα καί τίς ὀρδές τοῦ Ἀττίλα, κομματιασμένος ἀπό βλήματα πυροβόλων πού βελτιώνονται στούς αἰῶνες, ἀλλά κι ἀπ' τίς κοτρῶνες τοῦ καταπέλτη, σκισμένος ἀπό σφαῖρες νουφεκιῶν χοντρές ἴσαμε ἀγῶ περιστεριοῦ ἢ κούτσικες σά μελισσόπουλα, στέκει ἀχάλαστος, πάντα ἀπό τήν ἀρχή, διαταγμένος σ' ὄλων τῶν λογιῶν τίς γλώσσες, δίχως ποτέ νά ξέρει τό γιατί καί πῶς. Δέν ἔγιναν δικά του τά ὑποστατικά πού κούρσεψε, ὁμοια καθώς ὁ χτίστης δέ θά κατοικήσει στό σπίτι πού ἔχτισε. Ἡ γῆ πού ὑπερασπίστηκε δέν τοῦ ἀνήκει. Μήτε καλά καλά τό ὄπλο κι ἡ στολή του. Στέκει ἐδωδά, πάνω του ἡ φαρμακερή βροχή τῶν βομβαρδιστικῶν καί τό τσουρουφλιστό κατράμι ἀπό τά τείχη, κάτω ἀπό τά πόδια του νάρκες καί τάφροι, ὀλόγυρα πανούκλα καί φαρμακερά ἀέρια, φαρέτρα σάρκινη γιά βέλη καί ἀκόντια, στόχος, λιωμένος ἀπ' τά τάνκς, μπροστά του ὁ ἐχθρός καί πίσω του ὁ στρατηγός!

Ἀμέτρητα τά χέρια πού τοῦ ὕφαναν τό χιτώνιο, τοῦ σφυρηλάτησαν τό ὄπλο, τοῦ σολιάσαν τίς ἀρθύλες. Ἀμέτρητες οἱ τσέπες πού γέμισαν ἀπό κείνον! Ἀμέτρητες κραυγές πού τόν ξανάβουν νά χιμήξει, σ' ὅλες τίς γλώσσες. Κι οὐτ' ἕνας Θεός πού νά μὴν τόν ἔχει εὐλογήσει! Ἐκείνον πού σηκώνει τήν ἀπαίσια λέπρα τῆς ὑπομονῆς, σαρακοφαγωμένος ἀπό τήν ἀνίατη ἀρρώστια τῆς ἀναισθησίας.

Τί θάψιμο κι αὐτό, σκεφτήκαμε, γιά νά σοῦ φέρνει τέτοια ἀρρώστια, αὐτή τή φοβερή καί τρομερή ἀρρώστια πού ξαπλώνεται παντοῦ!

Δέ θά 'πρεπε ὁμως νά γιαιτρεῦεται; ἀναρωτηθήκαμε.

Μεταξύ φαντασίας καί μνήμης «Τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον» τοῦ Γ. Μ. Βιζυηνού

τοῦ Μιχάλη Χρυσανθόπουλου

Ἐνάμεσα στά 1883 καί 1884 ἡ *Ἑστία* δημοσιεύει πέντε διηγήματα τοῦ Γεωργίου Μ. Βιζυηνού. Τά διηγήματα αὐτά γράφτηκαν, ὅπως συνάγεται ἀπό διάφορες πληροφορίες καί ἀπό βιογραφικά στοιχεία γιά τόν Βιζυηνό,¹ ἐντός τῆς πολῦ μιᾶς διετίας, ἀπό τόν 1882 καί ἔπειτα. Δημοσιεύονται στήν *Ἑστία*² μέ τήν ἑξῆς σειρά: τόν 1883 «Τό ἀμάρτημα τῆς μητρός μου» πού ἀκολουθεῖται ἀπό τόν «Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου» καί ἀπό τόν «Μεταξύ Πειραιῶς καί Νεαπόλεως». Τόν 1884 «Αἱ συνέχειαι τῆς παλαιᾶς ἱστορίας» καί, τέλος, τήν ἴδια χρονιά, «Τό μόνο τῆς ζωῆς του ταξίδιον». Διήγημα τοῦ Βιζυηνού ξαναδημοσιεύεται στήν ἐφημερίδα *Ἑστία* μετά ἀπό ἕντεκα χρόνια, τόν 1895, τρία χρόνια μετά τόν περιορισμό του στό Δαφνί: «Ὁ Μοσκόβ - Σελήμ» εἶναι καί τόν τελευταῖο του δημοσιευμένο διήγημα (ἐκτός ἀπό αὐτά τά ἔξι ὑπάρχει καί ἕνα ἀκόμη ἀδημοσίευτο, «Τό θλιβερό πανηγύρι»).

Ἔτσι μπορούμε νά πούμε ὅτι «Τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον» ἀποτελεῖ τήν τελευταία ἐν συνειδήσει δημόσια ἐμφάνιση τοῦ συγγραφέα στό χωρὸ τοῦ πεζοῦ λογοτεχνικοῦ λόγου.

Ἡ σειρά τῶν πέντε διηγημάτων πού δημοσιεύονται τόν 1883-84, ἀποτελεῖ ἴσως τόν σημαντικότερο γεγονός τῆς πεζογραφίας μας. Ἡ σημασία τοῦ πεζογράφου Βιζυηνού εἶναι ἕνα ἀπό τά λίγα μὴ ἀμφισβητήσιμα στήν λογοτεχνία μας: ἀπό τούς παλαιότερους³ (Παλαμάς, Βαλέτας, Θρούλος κ.ἄ.) μέχρι τούς νεότερους⁴ (Μουλλάς, Vittì) ὑπάρχει ὁμοφωνία ἂν ὄχι στό γιατί πάντως στήν τελική κρίση. Ἐδῶ θέλω νά ξεετάσω τά πέντε αὐτά διηγήματα ὡς μέρη (συνέχεια ἐν ἐξελίξει) ἑνὸς εὐρύτερου σχήματος, ἐπειδὴ θρῖσκω πῶς τά συστατικά τόσο τοῦ μύθου ὅσο καί τῆς πλοκῆς τους ἐπικαλύπτονται καί συμπληρώνονται. Καί γιά λόγους

τεχνικούς τῆς πρώτης προσέγγισης ἢ ἔμφαση καί ὁ περισσότερο χωρὸς θά δοθεῖ στό τελευταῖο διήγημα τῆς σειρᾶς, «Τό μόνον ταξίδιον τῆς ζωῆς του ταξίδιον».

Καί στά πέντε διηγήματα ἡ ἀφήγηση γίνεται στό πρῶτο πρόσωπο. Ὁ ἀφηγητὴς εἶναι ἐνήλικος στά τέσσερα πρῶτα καί παιδί στό τελευταῖο. Ὁ τόπος τῆς ἀφήγησης εἶναι ἡ Θράκη στά δύο πρῶτα, τόν ἀτμόπλοιο Rio Grande πού ταξιδεύει μεταξύ Πειραιῶς καί Νεαπόλεως στό τρίτο καί ἡ Γερμανία στό τέταρτο. Στό τελευταῖο ἡ ἀφήγηση ἐπανερχεται στήν Θράκη. Ὡς πρὸς τούς περιγραφόμενους χαρακτήρες, στά δύο πρῶτα διηγήματα, ὅπως δηλώνουν καί οἱ τίτλοι, θρῖσκόμεστε στήν καρδιά τῆς οἰκογένειας τοῦ ἀφηγητῆ: ἡ μητέρα, ἡ ἀδελφή καί ὁ ἀδελφός, καθώς καί ὁ ἴδιος ὁ ἀφηγητὴς. Ὅμως ἤδη στό δεύτερο διήγημα συντελεῖται μιὰ σημαντική ἐξέλιξη: ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ ἀφηγητῆ εἶναι ξένος, κυριολεκτικά καί μεταφορικά. Ἐνῶ δηλαδή στό «Ἀμάρτημα τῆς μητρός μου» οἱ υἱοθετημένες ἀδελφές τοῦ ἀφηγητῆ ἦταν τουλάχιστον κατ' ὄνομα ἀδελφές, στό «Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου», ὁ φονεὺς Κιαμήλ εἶναι ἀφ' ἑνὸς Τούρκος καί Μωαμεθανός (καὶ ὄχι Ἕλληνας καί Χριστιανός) καί ἀφ' ἑτέρου τρελαίνεται. Τόν τρίτο διήγημα δέν ἀσχολεῖται πλέον μέ τήν οἰκογένεια τοῦ ἀφηγητῆ, μιὰ καί ὁ ἄλλος βασικός χαρακτήρας πλὴν τοῦ ἀφηγητῆ εἶναι ἡ δεκατέτταχρονη Μάσιγγα.

Στό τέταρτο διήγημα οἱ κύριοι χαρακτήρες εἶναι ὁ Ἕλληνας φίλος τοῦ ἀφηγητῆ καί ἡ νεαρή Γερμανίδα, ἐγκλειστη σέ ψυχιατρικό ἄσυλο. Τέλος, στό πέμπτο διήγημα, «Τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον», ὁ ἀφηγητὴς ἐπιστρέφει στήν οἰκογένειά του καί ἡ ἀφήγηση στήν Θράκη, ὅμως μέ δύο σημαντικές διαφορές (ἢ

1. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, *Γεώργιος Βιζυηνός*, Βασική βιβλιοθήκη τόμος 18, Ἀθήναι. Ἄλκη Θρούλου, *Ἕλληνες Διηγηματογράφοι*: Γεώργιος Βιζυηνός, *Νέα Ἑστία*, τόμ. 10, σ.σ. 958 ἐπ. Γ. Βαλέτας, *Φιλολογικά στό Βιζυηνό*, *Θρακικά*, τόμ. Η (1937) σ.σ. 211-304.
2. *Ἑστία*, τόμοι 15, 16 (1883), 17, 18 (1884).

3. Κ. Παλαμά, *Τό ἑλληνικό διήγημα*: Α' Βιζυηνός· στά *Ἄπαντα*, τόμ. 2, σ.σ. 150 ἐπ. Ἄλκη Θρούλου, ἔ.ἄ. Γ. Βαλέτας ἔ.ἄ.

4. Π. Μουλλά, «Τό διήγημα, αὐτοβιογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη»· στό *Α. Παπαδιαμάντης Αὐτοβιογραφούμενος*, Ἀθήνα 1974. Μ. Vittì, *Ἡ ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς ἐλληνικῆς ἠθογραφίας*, Ἀθήνα 1974.

ἀποστάσεις θά μπορούσαμε νά πούμε): πρῶτον εἶναι γιά πρώτη φορά παιδί, καμιά δεκαριά χρονῶν; πράγμα πού τού ἐπιτρέπει νά συγγέει μέ μεγαλύτερη εὐκολία τά ὄρια ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς πραγματικότητας καθώς καί τά περιπετειώδη παραμύθια μέ τίς πραγματικές περιπέτειες· δεύτερον τό οικογενειακό περιβάλλον τίθεται σέ ἀπόσταση μέ τό ἄλμα γενεῶν, μέ τό ὅποιο κύριος χαρακτήρας γίνεται ὁ παππούς (ὁ ἐκ μητρός).

«Τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον», ὅπως βλέπουμε, ἀκολουθεῖ τά δύο βαρυφορτωμένα ἀπό προσωπικά συναισθήματα διηγήματα, δηλαδή «Τό ἀμάρτημα τῆς μητρός μου» καί τό «Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου». Τά δύο αὐτά κείμενα ἔχουν τίς ρίζες τους τόσο στήν οἰκογένεια ὅσο καί στήν πατρίδα τοῦ ἀφηγητῆ καί διηγούνται δύο ἐμπειρίες τῆς οικογενειακῆς ζωῆς: πρῶτα τόν θάνατο τῆς ἀδελφῆς ἐξαιτίας τῆς ἀμέλειας τῆς μητέρας καθώς καί τίς περαιτέρω ἀγόνες προσπάθειές της νά ἐπανορθώσει τό «ἀμάρτημά» της μέ καινούριες γεννήσεις καί υἰοθεσίες. Ἰδιαιτέρη σημασία στό διήγημα δέν ἔχει τόσο ἡ σειρά τῶν δραματικῶν γεγονότων ἀλλά ἡ συνεισφορά τους στήν ὠρίμανση τοῦ ἀφηγητῆ καί ὁ τρόπος πού μέ τήν ἐξέλιξή τους συνειδητοποιεῖ τήν ἐνοχή τῆς μητέρας του, πού στήν ἀρχή μπορούσε νά τήν ἀντιληφθεῖ μόνο σάν μιὰ σειρά ἀπό ἀκατανόητες πράξεις. Καί δεύτερον (στό ἐπόμενο διήγημα) τό θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ καί τίς προσπάθειες τοῦ ἀφηγητῆ νά θρεῖ τό δολοφόνο καθώς καί τή σκληρή ἀνακάλυψη ὅτι ὁ δολοφόνος δέν ἦταν ἄλλος ἀπό τόν πιστό καί τρελό Τοῦρκο πού ζοῦσε στό σπίτι τῆς μητέρας του κι εἶχε τήν ἀγάπη της. Καί πάλι ἡ σειρά τῶν δραματικῶν γεγονότων εἶναι λιγότερο σημαντική ἀπό τήν δομή τοῦ διηγήματος, πού συνίσταται στό νά προστίθενται δυναμικά, ἀπό διαφορετικές σκοπιές καί μέ διαφορετικές προοπτικές, σπρώματα γνώσης τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων καί αὐτογνωσίας: ὁ ἀφηγητής μέ τήν ἐπαφή του μέ τήν ἐξωτερική πραγματικότητα (ἡ ἀναζήτηση τοῦ δολοφόνου) ἀντιλαμβάνεται τήν ἐσωτερική του ἀλήθεια (ὁ δολοφόνος στό σπίτι του).

«Τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον» ὅμως ἀκολουθεῖ

καί τά δύο διηγήματα τῆς «ἀπόστασης», στά ὁποῖα τά γεγονότα λαμβάνουν χώραν μακριά ἀπό τήν πατρική γῆ καί δέν ἐμπλέκουν τήν οἰκογένεια τοῦ ἀφηγητῆ. Κι αὐτά τά διηγήματα βέβαια ἀσχολοῦνται μέ τόν χωρισμό καί τήν ἀπώλεια, ἀλλά ἡ λιγότερο ἐντονή συναισθηματική ἐμπλοκή τοῦ ἀφηγητῆ μέ τούς ἄλλους χαρακτήρες τοῦ ἐπιτρέπουν νά δημιουργήσει γιά τόν ἑαυτό του μιὰ θέση παρατηρητῆ μᾶλλον παρά ἐνεργοῦ συμμετοχοῦ στήν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων.

Ἐν συντομία λοιπόν, ἐνώ στά δύο πρῶτα διηγήματα ὁ ἀφηγητής εἶναι ταυτόχρονα καί ὁ ἐνεργῶν χαρακτήρας στό μῦθο, αὐτός πού προσπαθεῖ νά ἀνακαλύψει τήν ἀλήθεια καί νά λύσει τό μυστήριο (ὁ ντετέκτιβ πού ἀφηγεῖται θά μπορούσαμε νά πούμε), μέ ἀποτέλεσμα νά ἀλλάζει καί νά συνειδητοποιεῖται καθῶς τά ἐξωτερικά γεγονότα τοῦ ἀποκαλύπτουν τήν ἐσωτερική τους ἀλήθεια, στά ἐπόμενα δύο ὁ ἀφηγητής εἶναι κυρίως ὁ παρατηρητής, πού δέν συνεισφέρει ἐνεργητικά στήν ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας ἀλλά πού παρατηρεῖ κριτικά καί σχολιάζει αὐτό πού οἱ ἄλλοι πιστεύουν γιά ἀλήθεια (ἐνῶ συγχρόνως ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὁ πλασματικός καί διαστρεβλωμένος χαρακτήρας τόσο τῆς δικῆς του ἀποψῆς ὅσο καί τῆς ἀποψῆς τῶν ἄλλων).

Στό πέμπτο διήγημα, μέ τό ὅποιο θ' ἀσχοληθοῦμε κατά κύριο λόγο, βλέπουμε τήν ταυτόχρονη ὑπαρξη καί τῶν δύο ἀπόψεων γιά τό ρόλο τοῦ ἀφηγητῆ καί τήν κριτική στάση γιά τόν τρόπο τῆς παραγωγῆς τοῦ κειμένου. Βλέπουμε τό κείμενο νά ἀναζητεῖ καί νά περιγράφει τήν τεχνική, τό συμβολισμό, τήν πλοκή καί τό μῦθο του· νά σχολιάζει, ὡς λογοτεχνικό κείμενο (μεταφορά), τή δημιουργία τοῦ λογοτεχνικοῦ χώρου (τῆς μεταφορᾶς).

Ἀφηγητής στό διήγημα εἶναι τό ἀγόρι Γεωργάκης· ὁ ἄλλος κύριος χαρακτήρας εἶναι ὁ παππούς τοῦ ἀφηγητῆ, ὀνόματι Γεώργης. Ἡ σχέση αὐτῶν τῶν δύο εἶναι τό κυρίως θέμα τῆς διήγησης καί ἰδιαίτερα ἡ διαχωριστική γραμμὴ τῆς προσωπικότητας (ἀτομικότητας) τοῦ ἑγγονοῦ καί τοῦ παπποῦ. Αὐτὴ ἡ διαχωριστική γραμμὴ δέν χαράζεται ποτέ μέ ἀκρίβεια, ὥστε δέν γίνεται σαφές τό πού, στό διάλογο τῶν δύο χαρα-

κτήρων, ή μνήμη κάνει τόπο στή φαντασία και πού ή φαντασία παρεμβαίνει νά συμπληρώσει και νά αναδιοργανώσει τή δομή τής μνήμης. Καί δέν γίνεται ποτέ σαφές πώς ό ένας αντίλαμβάνεται τίς ιστορίες του άλλου, μιά και ή διήγηση δέν σταθεροποιείται ποτέ, μιά και δέν υπάρχει σημείο όπου ό ένας χαρακτηρίζεται νά μή συνεισφέρει ή νά μήν άρνεϊται τούς συνειρμούς του άλλου. Βέβαια στό διήγημα είναι σταθερή ή κίνηση του άφηγητή (έγγονου) από τόν κόσμο τόν φτιαγμένο στό σύνολό του από φαντασίες στον κόσμο πού δοκιμάζεται μέ τήν πραγματικότητα, όμως αυτή ή κίνηση συνδυάζεται μέ τήν αναπαισώμενη ικανότητά του νά καταλαβαίνει τόν μεταφορικό και συμβολικό χαρακτήρα τών λεγομένων του παππού και νά άποδεσμεύεται από τό βραχνά τής κυριολεξίας.

Είναι τώρα καιρός νά σημειωθεί ή κεντρική σχέση πού έπαναλαμβάνεται σ' όλα τά διηγήματα του Βιζυηνού. Δηλαδή τό πώς συνδέονται άφ' ενός ό τρόπος πού ό άφηγητής σχετίζεται μέ τούς άλλους χαρακτήρες, ό βαθμός τής συναισθηματικής του έμπλοκής και ό τόπος όπου λαμβάνουν χώραν τά γεγονότα (οί σχέσεις μέσα στή δομή τής διήγησης) και άφ' έτέρου ό τρόπος μέ τόν όποιο ό συγγραφέας σχετίζεται μέ τήν πρακτική τής γραφής του (ή σχέση συγγραφέα και κειμένου). Νομίζω ότι στό διηγήματα του Βιζυηνού υπάρχει άναλογία άνάμεσα στό δυό ζεύγη σχέσεων. Η άναλογία αυτή γίνεται έμφανής από τό χαρακτηριστικό τής αυτοαναφοράς τών κειμένων, τά όποια, ιδιαίτερα άν θεωρηθούν έν συνδυασμώ κι όχι άπομονωμένα, περιγράφουν τήν εξέλιξη τής λογοτεχνικής πρακτικής (μεταφοράς) του συγγραφέα. Τά κείμενα περιγράφουν γεγονότα και πράξεις πού συμβάλλουν στή χαρακτηρισμό τής άναφοράς τών κειμένων. Αλλά ό κύριος χαρακτήρας κάθε διηγήματος, ό άφηγητής, δέν μένει ό ίδιος (στατικός) άπαρχής μέχρι τέλους μά αλλάζει, καθώς ή γνώση τών γεγονότων συμβαδίζει μέ τήν αύξηση τής ικανότητάς του νά τά έρμηνεύσει και νά τά οργανώσει, νά τούς άποδώσει τή σημασία τους. Ο κομματιασμένος κόσμος (κόσμος πού περιγράφεται μέσα από πράξεις) μεταβάλλεται σέ σύστημα, σέ κώδικα όπου κάθε σημείο είναι λειτουργικό και σημαντικό. Η διαδικασία αυτή τής έσωτερικής οργάνωσης και κωδικοποίησης πού παρατηρούμε μέσα στό διηγήματα έγκαλεί τήν οργάνωση τής πρακτικής τής γραφής του συγγραφέα: εκφράζει τήν διαδικασία τής παραγωγής τών κειμένων και ύποδηλώνει τόν τρόπο πού οργάνωνεται ό λογοτεχνικός χώρος του πεζογράφου Βιζυηνού. Αυτό πού θέλω νά πώ είναι πώς ό πεζογράφος Βιζυηνός έπιχειρεί, μέσα από τή θέση και τή συναισθηματική έμπλοκή του άφηγητή στό διηγήματά του, νά μεταδώσει στον άναγνώστη τήν τεχνική και τίς ιδέες του όταν παρήγαγε τά κείμενά του. Ακριβέστερα νά μεταδώσει τά συναισθήματά του άπέναντι στό κείμενο από τήν πρώτη του έπαφή μέ τό λευκό χαρτί μέχρι τήν οργάνωση σέ κώδικα τών διάσπαρτων στοιχείων. Αύτή ή συναισθηματική έπικοινωνία πού συντελείται μέ τή χρήση συγκεκριμένων αλλά ουσιαστικά μεταφορικών άντικειμένων (των λέξεων) γίνεται μάλλον συνειρμικά, μέ τό νά κληθεί ό άναγνώστης νά συμμετάσχει συναισθηματικά, και όχι μέ τρόπο άμεσο· γίνεται δηλαδή χωρίς νά έξηγηθούν οι κανόνες του παιχνιδιού. Η μεταφορική σχέση (και όχι ή άπευθείας) είναι ό κανόνας σέ κάθε βήμα τής διαδικασίας.

Η παρουσία του συγγραφέα στό διηγήματά του «Τό μόνον τής ζωής του ταξίδιον» ύπενθυμίζεται μέ σύν-

τομες άναφορές (κυρίως παιχνίδια του λόγου) ή συνάγεται από τίς δυναμικές σχέσεις τών ζευγών πού προτείνει: ό έγγονός Γεωργάκης και ό παππούς Γεώργης, ή μνήμη και ή φαντασία, οι περιπετειώδεις ιστορίες και οι πραγματικές περιπέτειες, τά όνειρα για ταξίδια και τά ταξίδια, οι διάλογοι και οι περιγραφές τής φύσης (των χώρων γενικότερα) και ή χρήση τής δημοτικής και τής καθαρεύουσας. Αύτά τά ζεύγη μάς οδηγούν σέ δυό κύριους άξονες πού διαπερνούν τό διήγημα άπαρχής μέχρι τέλους: τή σημασία του άρσενικού και του θηλυκού στοιχείου μέσα στό άτομο και τή σχέση πού μπορεί νά έχει τό κράμα τους μέ τό τί κάνει στή ζωή του τό άτομο· και τή σημασία του φόβου του θανάτου (διωμένου είτε σαν άπώλεια προσώπου άγαπητού είτε σαν άπώλεια μέρους του έαυτού του ατόμου).

Τό κοινό όνομα παππού και έγγονου στό διήγημα μπορεί εύκολα ν' άποδοθεί στό έθιμο του τόπου μας. Μπορεί ακόμα ν' άποδοθεί στην τύχη, μιά και είναι τόσο τό όνομα του συγγραφέα όσο και τό όνομα του έκ μητρός παππού του. Όμως μέσα στό διήγημα τό κοινό όνομα τών δυό κυρίων χαρακτήρων έξυπηρετεί τήν πλοκή και τό μύθο. Όπως είπαμε ήδη, έμποδίζει τή χάραξη τής διαχωριστικής γραμμής άνάμεσα στους δυό χαρακτήρες. Τό διήγημα άρχίζει μ' ένα παραμύθι πού όσο τό διαβάζουμε νομίζουμε πώς ό άφηγητής τό διηγείται στον άναγνώστη σαν δικό του παραμύθι, σαν μέρος τής δικής του πραγματικότητας. Όμως μόλις τελειώνει τό παραμύθι υπάρχει ένα κενό διάστημα (τόσο στην πρώτη έκδοση τής *Εστίας* όσο και στις κανονικές)⁵ πού τό ξεχωρίζει από τό υπόλοιπο διήγημα. (σ.81). Καί ή πρώτη φράση πού ακολουθεί είναι ή έξης: «Ταύτα πάντα μοί τά διηγείτο ό πάππος μου...» Κάτι, νομίζω, σαν ύποβιβασμός του ύλικού, μιά και ό άναγνώστης πληροφορείται ότι ή πηγή του είναι ό παππούς κι όχι ό ίδιος ό άφηγητής. Κι αυτό είναι χαρακτηριστικό του τί πρόκειται νά συμβεί σ' όλο τό διήγημα: τό ένα μετά τό άλλο τά παραμύθια πού άναφέρονται από τόν άφηγητή σαν μέρος του κόσμου του (και τής αλήθειας του) ύποβιβάζονται στό κόσμο του παππού, πού εξακολουθεί νά πιστεύει σ' αυτά. Όμως τό γεγονός ότι ένα μικρό παιδί έχει μεγαλύτερη έμπειρία του κόσμου και τής πραγματικότητας από ένα γέρο άνθρωπο δέν είναι πειστικό. Καί μόνο περί τό τέλος του διηγήματος γίνεται σαφές ότι τό ζητούμενο δέν είναι τό άν τά παραμύθια ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, αλλά ή ικανότητα του άφηγητή - και του άναγνώστη - για τή μεταφορική (συμβολική) κατανόηση τών παραμυθιών. Μπορεί νά ναι σπουδαία ή πραγματικότητα, όμως άκόμη πιο σπουδαία είναι ή ικανότητα άλλαγής τής πραγματικότητας. Κι ένω ό άφηγητής είναι έτοιμος νά έπιτεθεί στον παππού έπειδή, εξαιτίας τών παραμυθιών του, πήγε στην Πόλη νά μάθει ραπτική για νά τά δει νά πραγματοποιούνται στό άτομό του, τό έκστατικό βλέμμα του παππού τόν κάνει νά κρατήσει τή γλώσσα του, τή στιγμή πού ήταν έτοιμος νά πεί: «Καλά παππού! Άν μέ διής και σύ ποτέ νά ξαναπιάσω βελόνι, πές πώς είμαι θηλυκός και δέν τό ξεύρω!» (σ.112).

Στή φράση αυτή έχουμε τήν μόνη ρητή άναφορά μέσα στό κείμενο στό πρόβλημα του άρσενικού και

5. Οι παραπομπές σέ σελίδες είναι στην έκδοση Γαλαξία (Αθήνα, 1961).

του θηλυκού στοιχείου μέσα στο άτομο και τη σχέση που έχει ο συνδυασμός των δύο στοιχείων με το επάγγελμα. "Όμως το πρόβλημα αυτό λανθάνει ή εκφράζεται έμμεσα κι έλλειπτικά σ' όλο το διήγημα. Το ραφτόπουλο Γεωργάκης — τό επάγγελμά του τό μαθαίνουμε από την πρώτη φράση του διηγήματος — συγγέται και ζει μέσα από τό ραφτόπουλο του παραμυθιού που σαγηνεύει βέβαια με τό τραγούδι του κι όχι με τη ραπτική του: ή ραπτική, που ασκείται μαγικά, απ' τίς Νεράιδες, είναι ή πρόφαση κι ο τρόπος νά ξεφορτωθεί τό βασιλιά, «ό οποίος δέν συγκινείται πολύ-πολύ από τραγούδια» (σ.80). 'Αλλά μόλις τό ραφτόπουλο Γεωργάκης μεταφερθεί σέ ρεαλιστικότερο πεδίο αφήγησης, εκτός από τίς πραγματικές δυσκολίες, τό πρόβλημα του άρσενικου και του θηλυκού κυριαρχεί: ευνούχος ή βασιλοπούλα είναι κρυμμένη πίσω από τό χωρίσμα και τόν φιλεύει μπουρέκια και μπακαλαδάδες; Και μόλις κυριαρχήσει ή άμφιβολία, μόλις χαθεί ή έλπίδα του όνειρου, μόλις ή φαντασία ύπονομεντεί, ή ζωή γίνεται άδάσταχτη: «Μετά την θλιβεράν εκείνην άπογοήτευσιν, ή άηδής και άνιαρά εκείνη μονοτονία του πρακτικού βίου, αϊ δυσχέρειαί του άρχαρίου περι τά στοιχεία της τέχνης, μοί έφαινοντο δύο και τρεις φορές βαρύτεραι» (σ.85). Βέβαια παραμένει ένας δρόμος άνοιχτός, ο δρόμος της έπιστροφής. 'Η πηγή των παραμυθιών, ο παππούς, υπάρχει ακόμα στο χωριό. Και ή άπογοήτευση οργανώνεται σέ ταξίδι έπιστροφής.

Τό ταξίδι της έπιστροφής είναι ή συστηματικότερη κριτική του κειμένου στους κανόνες της ρεαλιστικής διήγησης. 'Αφορμή για τό ταξίδι είναι ή πληροφορηση του άφηγητή (έγγονου) για τόν επικείμενο θάνατο του παππού. 'Όταν όμως ο άφηγητής φτάνει στο χωριό του, όχι μόνο βρίσκει τόν παππού του στή συνηθισμένη του θέση στην κορυφή του λόφου νά όνειροπολεί και νά πλέκει, αλλά και κανείς δέν κάνει λόγο για κάποια άρρώστια από την όποία κινδύνεψε. Και πέρα από αυτό, ή ίδια ή περιγραφή του ταξιδιού — που τρεις φορές χαρακτηρίζεται «φανταστικό» («φανταστικόν ταξίδιον», «φανταστική ίπλασία») (σ.92.93) — μιά σειρά από όνειρα, παραισθήσεις, προφητείες των γεγονότων που πρόκειται νά γίνουν και σύγχυσης των προσώπων του παππού και του έγγονου, νομίζω ότι πρέπει νά πείθουν για τό ότι τό κείμενο βρίσκεται έξω από τά όρια της ρεαλιστικής διήγησης. 'Αλλωστε ή συγκεκριμένη αναφορά στο «φανταστικόν» χαρακτηζα του ταξιδιού, που πρόκειται για αυτο-αναφορά του κειμένου στον τρόπο γραφής του (θά δούμε κι άλλες παρακάτω) και ανήκει στον άξονα της σχέσης συγγραφέα-κειμένου κι όχι στις έσωτερικές σχέσεις της διήγησης, αποτελεί ένα ακόμα στοιχείο που μάς ύποδεικνύει πώς είναι επιτρεπτή και ή ανάγνωσή του ως κριτική των όριών του λογοτεχνικού είδους στο όποιο ανήκει.

Γιά νά ξαναγυρίσουμε στο πρόβλημα της σχέσης άρσενικου και θηλυκού, τό βλέπουμε νά επανέρχεται στο τρίτο μέρος του διηγήματος (άν πρώτο χαρακτηρίσουμε την παραμονή του άφηγητή στην Πόλη και δεύτερο τό φανταστικό του ταξίδι), στή συνάντηση και στο διάλογο έγγονου (άφηγητή)-παππού. 'Ο διάλογος αυτός, από μόνος του ή διαλεκτική φαντασίας και μνήμης χωρίς άρχή και τέλος, που αποκτά όμως άρχή και τέλος μέσα στή συνολική προοπτική του διηγήματος, ολοκληρώνεται μόνον όταν ή συνειρμική σχέση (άναμνήσεις του έγγονου στις όποιες αντιπαράθονται τά παραμύθια, με μορφή άναμνήσεων, του

παππού) καταρρέυσει: ο παππούς περιγράφει τό πρόβλημα, ότι μεγάλωσε μέχρι δέκα χρονών νομίζοντας πώς είναι κορίτσι για τό φόβο των Γενίτσαρων, ότι μόλις έμαθε πώς είναι άγόρι τόν πάντρεψαν με τη σύντροφό του στο παιχνίδι κι ότι τό μόνο του ταξίδι, τίς λίγες ώρες που ήταν άγόρι κι άνύπαντρος, έγινε προς την κατεύθυνση της κορυφογραμμής που φαινόταν από κει που καθόντουσαν, με σκοπό νά μπεί στον ουρανό, μόνο που κι αυτό έμεινε άτέλειωτο γιατί νύχτωσε και φοβόταν τό σκοτάδι: όλα τ' άλλα ήταν παραμύθια που είχε άκούσει από τη γιαγιά του. 'Εδώ θά περιμέναμε την κρίση στή σχέση των δύο χαρακτήρων, που προκύπτει από την άμφιβολία και τη διάψευση. 'Ο παππούς δέν ήταν σπουδαίος, άφου καλά-καλά δέν ήξερε άν ήταν άρσενικός ή θηλυκός. 'Αρα δέν ήταν άξιος καμιάς έπιστοσύνης, μιά και δέν είχε λύσει αυτό τό βασικό πρόβλημα. 'Όμως αντί για κρίση — και κριτική — ο άφηγητής (έγγονός) φτάνει σ' ένα άλλο επίπεδο συνείδησης (ή σύνθεσης, άφου μιλάμε για διαλεκτική). 'Αντιλαμβάνεται τό χώρο του συμβολισμού και της μεταφοράς, αντιλαμβάνεται ότι ο παππούς δέν ενδιαφέρεται για την κυριολεξία και, ίσως ένα δήμα πιο μέσα, αντιλαμβάνεται ότι ή κυριολεξία και ή μεταφορά συνυπάρχουν μέσα στο λόγο. 'Ετσι, άφ' ενός δέν ανακόπτει τό δικό του είρμό σκέψης και είναι σέ θέση νά κρίνει τόν παππού, κι άφ' έτέρου μπορεί νά δείξει την κατανοήσή του για τόν παππού και δέν επιβάλλει τόν δικό του λόγο μέσα στή σχέση τους, έστω κι άν δηλώνει στον άναγνώστη πώς «δέν ήξεύρω ποία μυστηριώδης δύναμις έδέσμευσε την φωνήν επί της γλώσσης μου» (σ.112). Κι ο θάνατος του παππού άκολουθεί τό ίδιο κιόλας δρόμο και τό κείμενο, με την τελευταία του φράση, προτείνει τη συνύπαρξη κυριολεξίας και μεταφοράς: «Διότι ο καϋμένος ο παππούς συνεπλήρωνεν άλλθως τώρα τό μόνον της ζωής του ταξίδιον».

'Αξίζει εδώ νά σημειώσουμε τό πώς ή σχέση συγγραφέα και κειμένου συνδέεται με τη σχέση φαντασίας και μνήμης μέσα στο κείμενο. Τά γεγονότα του φανταστικού ταξιδιού καθώς και ο διάλογος, ενώ φαίνεται νά μίν έχουν διακριτή δομή, μιά και ή νεαρή ηλικία του άφηγητή και ή ταυτότητα των όνομάτων επιτρέπει τη σύγχυση των προσώπων και των συμβάντων, είναι οργανωμένα έτσι ώστε νά καθιστούν ύποχρεωτική την αναφορά στον κρυπτόμενο συγγραφέα και νά συνδέουν τούς δύο άξονες (σχέση συγγραφέα-κειμένου και σχέσεις μέσα στο κείμενο). Συγκεκριμένα ή φαντασία (μάλλον οί φαντασιώσεις) του έγγονου είναι ο τόπος όπου προβάλλονται τά γεγονότα που ανήκουν στή μνήμη του συγγραφέα [δπως ή σκηνή του θανάτου του παππού (σ.94) ή ή σκηνή της έπίσκεψής του στον τάφο του (σ.95)], προσαρμωμένα βέβαια στο λόγο ενός παιδιού: και ή μνήμη (μάλλον οί άναμνήσεις) του παππού είναι ο τόπος όπου προβάλλονται τά γεγονότα που ανήκουν στο φανταστικό κόσμο του συγγραφέα (παραμύθια κτλ.).

Αυτό βέβαια δέν είναι ή μόνη αυτοαναφορά του κειμένου. 'Εχουμε ένα σωρό άλλα στοιχεία, συνειρμούς, λογοπαίγνια ή διπλές έννοιες, που παραπέμπουν στον κρυπτόμενο συγγραφέα και στή σχέση του με τη γραφή του. Πρώτα-πρώτα τό επάγγελμα του άφηγητή: είναι ραφτόπουλο. Τό ρήμα «ράπτω» (συρράπτω) και τό ουσιαστικό «ραφή» (συρραφή) φωνητικά έγκαλούν τό «γράφω» (συγγράφω) και «γραφή» (συγγραφή). Για νά μίν ξεγνάμε και τούς «ραφωδούς», ιδιαίτερα που τό ραφτόπουλο του παραμυθιού ράβει και τραγουδάει. Πρόκειται για μιά συνειρμική

σχεση, σύμφωνα μέ τούς όρους τής γλωσσολογίας,⁶ ανάμεσα στό έπάγγελμα του άφηγητή και του συγγραφέα. Πού τονίζεται πειραιτέρω από τήν αίχμηρότητα τών όργάνων τής δουλειάς τους: γραφίδι και δελόνι.

Έκτός από αυτό, τό κείμενο συνδέει, στό παραμύθι τής άρχής, τήν τέχνη τής ραπτικής μέ τήν τέχνη του τραγουδιού. Η παράθεση τών δύο έννοιών τής λέξης «τέχνη» και ή ένσωμάτωσή τους σε μία μάς ύπενθυμίζει τήν τέχνη του λόγου πού βρίσκεται μπροστά μας— και πίσω από όλα αυτά τά παιχνίδια.

Τέλος, σ' όλόκληρο τό διήγημα ύπάρχει μία και μοναδική φράση σε παρένθεση. Η φράση αυτή πού βρίσκεται λίγο πριν άρχισει ή περιγραφή του φανταστικού ταξιδιού, δηλαδή στό πρώτο μέρος του διηγήματος, είναι ή έξής: «τότε δέν ήξευρον άκόμη νά γράφω» (σ.86). Στο επίπεδο τών σχέσεων μέσα στό διήγημα, ή φράση αυτή αναφέρεται στον άναλαφθητισμό του άφηγητή. Όμως εκτός του ότι ή φράση βρίσκεται σε παρένθεση, στην παράγραφο αυτή ό άφηγητής μιλάει για τά προβλήματά του μέ τήν τέχνη του και για τήν ανάγκη του ν' αφήσει τή ραπτική προκειμένου νά μάθει «άνθρωπινότεραν τινά τέχνην». Γι' αυτό, παίρνοντας υπόψη και τή θέση της πριν από τό «φανταστικόν ταξίδιον», πιστεύω ότι πρόκειται για σαφή αναφορά του ίδιου του συγγραφέα, πού έρχεται στό προσκήνιο, στα προβλήματα τής γραφής του και στην κριτική πού θά κάνει άμέσως μετά στους κανόνες τής ρεαλιστικής αφήγησης.

Γυρνώντας άλλη μία φορά στό πρόβλημα τής σχέσης άρσενικών και θηλυκών στοιχείων, παρατηρούμε ότι ό παππούς μεγάλωσε σαν κορίτσι, στή συντροφιά τών κοριτσιών. Ό έγγονός όμως μεγάλωσε στή συντροφιά του παππού: δηλαδή ό έγγονός ύπέστη έμμεσα τήν έπιρροή τών κοριτσιών, διά μέσου τής παρεμβολής του παππού.⁷ Και ή παρεμβολή του παππού συνίστατο στό νά μεταφέρει στον έγγονό τήν έμπειρία του μεγάλωμάτος του σαν κορίτσι, μέσα από τά παραμύθια πού του διηγόταν. Ό έγγονός ταυτίστηκε μέ τόν παππού, έτσι ώστε νά αναλάβει τό χόμπυ του σαν έπάγγελμα: αποφάσισε νά γίνει έπαγγελματίας ράφτης. Στο επίπεδο τής μεταφοράς (στον άξονα τής σχέσης συγγραφέα και τής γραφής του) τό έπάγγελμα περί ου ό λόγος είναι ή διήγηση τών παραμυθιών: ό συγγραφέας πού έγκαλείται μ' αυτό τό συμβολισμό είναι αυτός πού έπεξεργάζεται, αναδιοργανώνει και ξαναγράφει τά παραμύθια πού ύπάρχουν στό κείμενο. Βλέπουμε δηλαδή— και στό επίπεδο τής σχέσης έγγονου—παππού και στό επίπεδο τής σχέσης συγγραφέα και του ύλικού του— πώς ταύτιση δέν είναι ή κατάλληλη λέξη. Η ταύτιση συνοδεύεται από τή διαφοροποίηση, από τήν ικανότητα παρατήρησης και κριτικής τής εξέλιξης και από ανακάλυψη τής συνύ-

παρξης τής μεταφοράς και τής κυριολεξίας. Έτσι στό διήγημα μάς παρουσιάζεται ή άμεση έμπειρία του παππού σαν κορίτσι και ή διά μέσου τής παρεμβολής του παππού (και τών διηγήσεών του) έμμεση έμπειρία του έγγονου. Τό αποτέλεσμα δέν είναι τό άρσενικό στοιχείο του έγγονου σε άναπαράθεση με τό θηλυκό του παππού, αλλά ή ταυτόχρονη ύπαρξη ενός κράματος άρσενικών και θηλυκών στοιχείων και στους δύο και ή υπόμνηση ότι ή διήγηση του παππού είναι αυτή πού επιτρέπει στον έγγονό νά οργανώσει τήν έμπειρία του και ν' αναζητήσει μέ τό ταξίδι μία άνθρωπινότερη τέχνη.

Όσον άφορά τόν άλλο νοηματικό άξονα του κειμένου, τό φόβο του θανάτου (βιωμένου σαν άπώλεια προσώπου άγαπητού ή μέρους του έαυτού του άτομου) ποτέ δέν φτάνει σε ρητή έκφραση. Υποδεικνύεται όμως από τίς άνησυχίες τής γιαγιάς, χαρακτηριστικά σημαντικού όχι στην εξέλιξη του μύθου αλλά στην χαρακτηρισολόγηση του παππού. Οι άνησυχίες αυτές παρουσιάζονται ειρωνικά στό διήγημα, μία και ή γιαγιά δέν άφηγε τόν παππού νά ταξιδέψει, επειδή ήθελε νά ταξιδέψει ή ίδια. Και ή ειρωνεία οδηγείται στα έσχατα στό τέλος του διηγήματος, όταν ό άφηγητής σχολιάζει μετά τό θάνατο του παππού: «Τί δέν θά έδιδεν (ή γιαγιά), όπως τόν έμποδίση από τούτο τό ταξίδιον» (σ.113). Μέ τή φράση αυτή ύπονομεύεται ή μέχρι στιγμής παρουσίαση τών γεγονότων πού άφορούν τά ταξίδια από τή σκοπιά του παππού, και, έστω μέσω τρίτου (του άφηγητή) και στιγμιαία, ύποδεικνύεται ή προστατευτικότητα πού ένυπάρχει στή συμπεριφορά τής γιαγιάς και ή άποδοχή τής από τή μεριά του παππού. Μπορούμε νά πούμε πώς ό θάνατος κρατιέται σε άπόσταση σ' όλόκληρο τό διήγημα, μέχρι τίς τελευταίες φράσεις: ό έρχομός του σημαίνει και τό τέλος τής διήγησης.

Αναφέρθηκα προηγουμένως στή σύνδεση περιγραφών τής φύσης (τών χώρων) και διαλόγων πού γίνονται αντίστοιχα στην καθαρεύουσα και στή δημοτική. Στο διήγημα αυτό, αλλά και σ' όλο τό υπόλοιπο πεζογραφικό έργο του Βιζυηνού, παρατηρούμε ότι ή έναλλαγή γλωσσικού σχήματος σχετίζεται μέ τήν έλλαγή τής άπόστασης από τά γεγονότα, πού επιβάλλεται στον άναγνώστη. Δηλαδή ή καθαρεύουσα στίς περιγραφές τών χώρων και ή δημοτική στους διαλόγους, μέσω τών οποίων έκτυλίσσεται ό μύθος, άποτελούν οργανικά μέρη μέ συγκεκριμένη λειτουργικότητα στην πλοκή του διηγήματος. Έτσι, για παράδειγμα, σε στιγμή μεγάλης έντασης, όταν ό παππούς έχοντας διηγηθεί τό πώς μεγάλωσε σαν κορίτσι, έτοιμάζεται νά μιλήσει για τό μόνο ταξίδι πού άπειράθηκε νά κάνει, ό διάλογος διακόπτεται για νά παρεμβληθεί ή περιγραφή του γύρω χώρου σε καθαρεύουσα, πού καταλαμβάνει σχεδόν μία σελίδα (σ.108—109). Και πιο κάτω, όταν ή άλήθεια έχει άποκατασταθεί, τό κείμενο επανέρχεται στην περιγραφή τής φύσης. Η «έκφρασις τής χωριογραφίας» παρουσιάζεται παράλληλα μέ τόν μύθο πού έκτυλίχθηκε στό διάλογο και ή δύση του ήλιου προμηνύει τό τέλος. Ό Βιζυηνός χρησιμοποιεί τίς συμβάσεις του λογοτεχνικού είδους στό όποιο γράφει για νά οργανώσει τήν πλοκή του διηγήματός του. Όμως, κι είναι πολύ σημαντικό στή γραφή του Βιζυηνού, επειδή ή αφήγηση γίνεται στό πρώτο πρόσωπο, δέν ύπάρχει ό συνηθισμένος διαχωρισμός τής καθαρεύουσας ως γλώσσας του άφηγητή και τής δημοτικής (τοπικής διαλέκτου) ως γλώσσας τών χαρακτήρων πού συναντάμε σε άφηγήσεις στό τρίτο πρόσωπο,

6. F. De Saussure: *Course In General Linguistics*, London, 1974, σσ. 125-127.

7. Μέ τή φράση «διά μέσου τής παρεμβολής» αποδίδω τόν άγγλικό όρο «mediatized» ή «mediated». Τό πρόβλημα τής σχέσης λογοτεχνικής διήγησης και γλώσσας και ή άποψη ότι ή λογοτεχνική διήγηση είναι ή διά μέσου παρεμβολής γλώσσα (και όχι άμεση γλώσσα) βρίσκεται πίσω από τήν άναζήτηση του όρου, πού ίσως και νά μπορούσε ν' αποδοθεί ως «διαμεσολαβημένη», αν ή λέξη δέν είχε έτσι έξειδικευθεί στή χρήση της στίς συναλλαγές. Γενικότερα στό θέμα βλ. T. Todorov, *The Poetics Of Prose*, Oxford, 1977. Έπίσης D. Lodge, *The Modes Of Modern Writing*, London, 1977.

ὅπως γιά παράδειγμα στή *Λυγερή* τοῦ Καρκαβίτσα (1890). Ὁ ἀφηγητής τοῦ Βιζυηνοῦ μιλάει στήν τοπική του διάλεκτο (δημοτική) καί περιγράφει στήν καθαρεύουσα: ἡ γλωσσική ἐνότητα στό πρόσωπο τοῦ ἀφηγητῆ δείχνει τή διορατικότητα καί τή γλωσσική εὐαισθησία τοῦ συγγραφέα, πού θρῑσκειται πέρα ἀπό γλωσσικά μοντέλα καί γλωσσικές κωδικοποιήσεις. Ἐλλωστε τήν ἀποψη αὐτή τοῦ Βιζυηνοῦ γιά τό γλωσσικό μοροῦμε νά τήν συνάγουμε καί κατ' ἀναλογία, ἀπό τίς παρατηρήσεις του γιά τό νορβηγικό γλωσσικό πρόβλημα πού κάνει στό ἄρθρο του «Ἐρρικός Ἴβσεν».⁸ Ἡ γλωσσική ἐνότητα λοιπόν στό πρόσωπο τοῦ ἀφηγητῆ δηλώνει τήν ἐνότητα τῆς ἐμπειρίας καί τήν συνεχῆ συναισθηματική συμμετοχή τοῦ συγγραφέα στήν πλοκή τοῦ διηγήματος.

Θά τελειώσω μέ μιὰ τελευταία ματιά στή δομή τοῦ κειμένου καί στό πῶς ὁ κώδικας του ἐγκαλεῖ τή μεταφορική του ἀνάγνωση σάν περιγραφή τῆς σχέσης τοῦ συγγραφέα μέ τήν πρακτική τῆς γραφῆς του καί τοῦ τρόπου πού ὀργανώνεται ὁ λογοτεχνικός λόγος (ἡ μεταφορά). Ἀπό τούς δύο χαρακτήρες τοῦ κειμένου, ὁ παλπούς διηγείται τά παραμύθια πού ἄκουσε ἀπό ἕναν χαρακτήρα πού μόνον ἐμμεσα ὑπάρχει στό διήγημα, τή γιαγιά του. Μάλιστα ἡ ἡλικία του ὅταν ἄκουσε τίς διηγήσεις τῆς γιαγιάς του ἦταν πρωτόκουσε τά παραμύθια ἀπό τόν παλπού του. Ὁ ἔγγονός, συνονόματος τοῦ παλπού, διηγείται ὡς ἀφηγητής τίς διηγήσεις πού ἄκουσε ἀπό τόν παλπού, ἀμεσο χαρακτήρα τοῦ διηγήματος. Βλέπουμε δηλαδή ὅτι τό ὑλικό πού ἐπεξεργάζεται ἡ διήγηση τοῦ παλπού ξεκινάει ἀπό μιὰ ἐμπειρία ἐκτός κειμένου, καί τήν ὁποία τό κείμενο ἐμμεσα ἀναφέρει: ὁ παλπούς ἄκουσε τά παραμύθια ἀπό τή γιαγιά του. Ἀντιθέτως ὁμως τό ὑλικό πού ἐπεξεργάζεται ἡ διήγηση τοῦ ἀφηγητῆ ξεκινάει ἀπό μιὰ ἐμπειρία μέσα στό κείμενο, δη-

λαδή τό διάλογο παλπού-ἔγγονου (ἀφηγητή). Ἐτσι ἡ ἐμπειρία πού δέν ἐμπεριέχεται στό κείμενο δέν ἀποτελεῖ τίποτε ἄλλο παρά πληροφορία: ὁ παλπούς πληροφορεῖται ὅτι δέν εἶναι κορῖτσι ἀλλά ἀγόρι· τά συναισθήματά του ἀπέναντι σ' αὐτή τήν καίρια ἀλλαγὴ μᾶς εἶναι ἀγνωστα. Ἐνῶ ἡ ἐμπειρία πού ἐμπεριέχεται στό κείμενο συνεισφέρει στήν ἀλλαγὴ καί στή συνειδητοποίηση τοῦ ἀφηγητῆ: ὁ ἔγγονός ἀναρωτιέται γιά τή σχέση ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ ἀπό τήν ἀρχὴ τοῦ διηγήματος μέχρι τό τέλος· ὁμως αὐτός δέν ἀρκεῖται στήν πληροφορία ἀλλά προσπαθεῖ νά καταλάβει τή σημασία τῆς σχέσης, καί ὁ διάλογός του μέ τόν παλπού εἶναι ἡ διαλεκτική αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης. Βλέπουμε δηλαδή ὅτι μέσα στό κείμενο ὑπάρχει τόσο ἡ ἐμπειρία πού ἀποτελεῖ τήν ἀφορμὴ του (ἡ ἀφήγηση τοῦ παλπού) ὅσο καί ἡ διαλεκτική τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἀφηγητῆ (ἡ σχέση του μέ τήν ἀφήγηση τοῦ παλπού), χωρίς δέβια νά σύρεται μιὰ διαχωριστική γραμμὴ ἀνάμεσα στά δύο (ὅπως δέν διαχωρίζονται σαφῶς καί οἱ δύο χαρακτήρες). Στό σημεῖο αὐτό μοροῦμε νά ἀναλογιστοῦμε καί τή σχέση γλώσσας καί λογοτεχνικῆς ἀφήγησης: ἡ γλώσσα, πού ἀποτελεῖ τήν ἀφορμὴ καί τό ὑλικό τῆς λογοτεχνικῆς ἀφήγησης καί εἶναι πάντοτε παρούσα στό κείμενο, μετατρέπεται σέ λογοτεχνικό λόγο μόνον χάρις στή διαλεκτική τοῦ κειμένου, πού παρεμβάλλεται καί μετασχηματίζει τό ὑλικό τῆς γλώσσας. Κι ἐδῶ σαφῆς διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα σέ γλώσσα καί λογοτεχνικὴ ἀφήγηση δέν ὑπάρχει. Ὅπως ἀκριδῶς δέν εἶναι δυνατόν νά ξεχωρίσουμε τή συναισθηματικὴ συμμετοχὴ ἀπό τήν τεχνικὴ τοῦ συγγραφέα στό κείμενο.

Ἐπειδὴ ἡ σχέση συγγραφέα καί ἀφηγητῆ δηλώνεται μέσα στό κείμενο (καί δέν συνάγεται ἀπό ἐκτός κειμένου βιογραφικά κ.ἄ. στοιχεία), καθορίζει τόσο τόν κυριολεκτικό ὅσο καί τό μεταφορικό ἄξονα ἀνάγνωσης τοῦ κειμένου. Ἐτσι ἡ περιγραφόμενη σχέση τοῦ ἀφηγητῆ μέ τίς πρώτες ὕλες τῆς ἀφήγησης του καί τόν τρόπο πού τίς ἐπεξεργάζεται ἐγκαλεῖ τή σχέση τοῦ συγγραφέα μέ τή γλώσσα καί τόν τρόπο τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς.

8. Ἐστία, τόμ. 33 (1892). Ἀναδημοσιευμένο στή Βασικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 18.

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΡΟΥΧΗ

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1934-1937

Συνοδευόμενα ἀπὸ τρεῖς ὕδατογραφίες,
δεκαπέντε σχέδια τῆς ἴδιας ἐποχῆς
καί τρεῖς
παντομίμες-μπαλέτα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

Πλατεία Σταδίου 5, Ἀθήνα 501, 728.263
Διανομὴ στήν Ἀθήνα: τηλ. 3245.332

ΑΓΡΑ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ

ΠΕΘΑΙΝΩ ΣΑ ΧΩΡΑ

ΣΧΕΔΙΟ ΕΝΟΣ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ
ΠΡΟΛΟΓΙΣΜΑ ΤΟΥ Δ.Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

1-4

Πλατεία Σταδίου 5, Ἀθήνα 501 — τηλ. 728.263
Διανομὴ στήν Ἀθήνα: τηλ. 32.45.332

Δύο κείμενα τοῦ Γκέοργκ Λούκατς

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΞΠΡΕΣΙΟΝΙΣΜΟ

μετάφραση
Κλαίρη Τρικεριώτη

Α. ΑΚΜΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΕΞΠΡΕΣΙΟΝΙΣΜΟΥ

III. Ἡ δημιουργική μέθοδος τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ

Ἡ δημιουργική μέθοδος τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ εἶναι ἀκόμα πῶς φανερά κι ἄμεσα συνδεμένη μέ τά προβλήματα τῆς κοσμοθεωρίας του, ἀπ' ὅ,τι συνέβαινε σέ προηγούμενα ρεύματα. Τοῦτο δέν πηγάζει ἀπό τή σχετικά μεγαλύτερη δαπάνη σέ θεωρία, μέ τήν ὁποία δούλευε ὁ ἐξπρεσιονισμός - ἡ θεωρία εἶναι ἀντιφατική καί περίπλοκη - ἀλλά ἀπό τόν βασικά προγραμματικό χαρακτήρα τῶν ἰδίων τῶν ἔργων. Στήν περίοδο ἀκριβῶς τῆς «ἀκμῆς» του, ὁ ἐξπρεσιονισμός ἐπιδιώκει - ὅπως τό ἔκανε πάντα καί ἡ θεωρία του - σάν ποιητική μορφή ἔκφρασης τό μανιφέστο. Καί σ' αὐτή τήν περίπτωση, ἐρχεται στό φῶς ἡ ἴδια ἀκριβῶς διαδικασία ἀντίληψης καί διεργασίας τῆς πραγματικότητας.

Τή φιλοσοφική στάση τῶν ἐξπρεσιονιστῶν ἀπέναντι στήν ἀντικειμενική πραγματικότητα, ἀλλά καί τήν πρακτική τους ἀπέναντι στήν κοινωνία, τή χαρακτήρισα, μέ τή βοήθεια ἐκτενῶν ἀποσπασμάτων, ὡς ὑποκειμενικό ἰδεαλισμό ὁ ὁποῖος ἀξιώνει νά εἶναι ἀντικειμενικός. Ἐπισημαίνοντας καί πάλι αὐτές τίς ἀπόψεις τῶν Βόρινγκερ, Πίντους καί Πικάρ, θά παραθέσω ἕνα ἀκόμη σημεῖο ἀπό τόν Μάξ Πικάρ, ὅπου γίνεται ὁλοφάνερα ἀντιληπτή ἡ ἐφαρμογή τῆς γνωσιολογικῆς μεθόδου (διείσδυση στήν «οὐσία») πάνω στή δημιουργική πράξη. «Ὁ ἐξπρεσιονιστής», λέει ὁ Πικάρ, «... εἶναι παθιασμένος γιατί θέλει νά δείχνει ὅτι ποτέ δέν ἐνεργεῖ ὄντας μέσα στά πράγματα, ἀλλά ὅτι

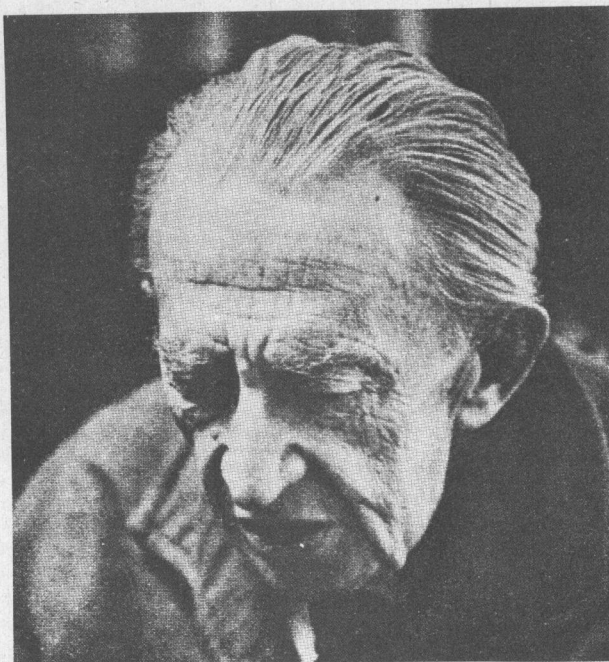
μιά μεγάλη πίεση τόν φέρνει σ' αὐτά ἀπό μακριά· μέ τήν ὁρμή τοῦ πάθους μπορεῖ νά συλλάβει τά πράγματα μέσα ἀπό τή δίνη τοῦ χάους.

Ὡστόσο μόνο τό πάθος δέν ἀρκεῖ γιά νά πιάσει καί νά στερεώσει ἕνα πράγμα μέσα ἀπό τό χάος. Πρέπει νά τό μεταμορφώσει κανεῖς, σάν νά μὴν εἶχε ποτέ σχέση μέ τ' ἄλλα πράγματα τοῦ χάους, ὥστε νά μὴν μποροῦν νά τό ἀναγνωρίσουν καί νά ἐπιδράσουν πάνω του. Χρειάζεται ἀφαίρεση καί τυποποίηση ὥστε ὅ,τι πετύχαμε νά μὴν ξαναγλιστρήσει στό χάος. Φορτίζεται λοιπόν ἕνα πράγμα μέ τόσο πάθος ὅσο σχεδόν νά κομματιαστεῖ, καί νά μὴν μπορεῖ νά κάνει τίποτε ἄλλο πιά, παρά νά συντηρεῖ τήν ἔνταση τῆς ἴδιας του τῆς ρήξης· δέν μπορεῖ νά προσεγγίσει κάποιο ἄλλο πράγμα». [«Die Erhebung» («Ἡ Ἀνάταση»), σελ. 333. Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου. Γκ. Λ.].

Εἶναι προφανές ἐδῶ ἡ σχέση μέ τήν «ἀφαίρεση» τοῦ Βόρινγκερ. Ἀξίζει ὡστόσο νά παρατηρήσουμε, σχετικά, τρία πράγματα: Πρῶτο, ὅτι ἡ πραγματικότητα θεωρεῖται ἐξαρχῆς «χάος», δηλαδή κάτι μὴ ἀναγνωρίσιμο καί ἀσύλληπτο, κάτι πού ὑφίσταται δίχως νόμους· δεύτερο, ὅτι ἡ μέθοδος γιά νά συλλάβουμε τήν «οὐσία» (ἐδῶ ὀνομάζεται «πράγμα»), εἶναι νά ἀπομονώσουμε, νά ξηλώσουμε, νά ἐξαλείψουμε ὅλους τούς συσχετισμούς πού τό δίχως νόμους σύμφυρμά τους ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τό «χάος» καί τρίτο, ὅτι τό «ὄργανο» γιά νά συλλάβουμε τήν «οὐσία», δηλαδή τό πάθος - ἐδῶ κάτι ἐξαρχῆς παράλογο - ἀντιπαράκειται αὐστηρά καί ἀποκλειστικά στό λογικό.

Ἄν τώρα ἐξετάσουμε ἀναλυτικῶς

«Schöpferische Methode des Expressionismus», τρίτο κεφάλαιο τῆς μελέτης «Größe und Verfall des Expressionismus», πού πρωτοδημοσιεύτηκε στό *Internationale Literatur*, τόν Ἰανουάριο τοῦ 1934. Γιά τή μετάφραση χρησιμοποιήσαμε τήν ἔκδοση Geort Lukács, *Probleme des Realismus, Aufbau* — Verlag Berlin, 1955.

τερα αυτά τὰ τρία στοιχεία τῆς δημιουργικῆς μεθόδου, θὰ διαπιστώσουμε τὸ λόγο πού ἡ πραγματικότητα ἐμφανίζεται στους ἐξπρεσιονιστές σάν «χάος». Ἀντιστέκονται ρομαντικά στὸν καπιταλισμό, ἀπὸ μιά ὁμωσ καθαρὰ ἰδεολογικὴ ἀποψη, χωρὶς νὰ ἀναζητοῦν τὴν οικονομικὴ του νομοτέλεια. Ἡ πραγματικότητα τούς φαίνεται τόσο ἄ-λογη κι «ἄψυχη», πού ὄχι μόνο δέν ἀξίζει, ἀλλὰ εἶναι καὶ ὑποτιμητικὸ νὰ ἀσχολοῦνται μαζί της. Ἔργο τῆς ποίησης εἶναι ἀκριβῶς νὰ προσδώσει αὐθαίρετα ἓνα νόημα σ' αὐτὴ τὴν «ἀ-νοησία». Σύμφωνα μέ τόν Πίντους, ἡ ποίηση «δέν εἶναι ἠθικὰ ἀδιάφορη καὶ συμπτωματικὴ ὅπως ἡ ἱστορία, ἀλλὰ ἐκφράζει τὸ πνεῦμα πού ἀποκτᾶ ἀυτεπήγνωση, θέληση καὶ μορφή». (Στό ἴδιο, σελ. 414). Ὅταν ὡστόσο αὐτὴ ἡ φανταστικὴ ὑπεροψία πρέπει νὰ πάρει μιά συγκεκριμένη μορφή, τότε ἔρχεται στὴν ἐπιφάνεια – συνήθως στίς περιπτώσεις πού οἱ συγγραφεῖς εἶναι εἰλικρινεῖς – ἡ μικροαστικὴ ἀμηχανία, ἡ μοναξιά μέσα στὴν τύρβη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ ἀγανάκτηση τοῦ ἀνίσχυρου μικροαστοῦ ἐναντία στό γεγονός ὅτι συνθλίβεται καὶ καταπιέζεται ἀπὸ τὸν καπιταλισμό. Τὸ καλύτερο δράμα τοῦ Γκέοργκ Κάιζερ, Ἐπιπέδωσις, ἀπὸ τὸ πρῶτο ὡς τὰ μεσάνυχτα, σκιαγραφεῖ πολὺ ζωντανὰ καὶ παραστατικὰ αὐτὴ τὴν κατάσταση καὶ ἰδιαίτερα διεισοδικτικὰ τὸ πόσο κούφια καὶ χωρὶς περιεχόμενο εἶναι μιά τέτοια ἐξέγερση. Ὁ φτωχὸς ταμίας του πού κλέβει κι ἐξαφανίζεται γιὰ τὸ τίποτα, δέν ξέρι πῶς νὰ χρησιμοποιήσει τὴν «ἐλευθερία» του (καὶ τὴν οικονομικὴ τῆς βάσης). Εἶναι πρό πολλοῦ ἐξουδετερωμένος, ἓνα «γρاناζὶ» –

μόνο λίγο διαφορετικὰ συναρμολογημένο – μέσα στὴν ἴδια μηχανή, προτοῦ τὸν πλήξει ἡ μοίρα του. Καὶ τὰ ἄλλα δράματα τοῦ Κάιζερ καὶ οἱ κωμωδίες τοῦ Στέρνχαϊμ δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ ἀδυναμία τῶν συγγραφέων μᾶλλον παρά τῶν ἡρώων τους. Μόνο πού ἡ ἀδυναμία ἔρχεται στὰ καλύτερα καὶ εἰλικρινέστερα κομμάτια τοῦ Κάιζερ ἀνοιχτὰ στό φῶς, ἐνῶ ὁ Στέρνχαϊμ προσπαθεῖ νὰ τὴν καλύψει μέ μιά περικομψὴ καὶ μπεόμικη ὑπεροψία. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ στὰ ποιήματα. Ὁ Βέρφελ λέγοντας «Ξενοὶ εἴμαστε πᾶνω στὴ γῆ ὄλοι», μιλᾷ συναισθηματικὰ ἀλλὰ μέ εἰλικρίνεια, πράγμα πού στὸν Ἑρενσταϊν βγαίνει μέ σπουδαιοφάνεια καὶ πόζα:

«Κι ἂν τὰ πελώρια αὐτοκίνητα βουίζουν,
Ἄεροπλᾶνα στὸν αἰθέρα κατοικοῦν,
Λεῖπει στὸν ἀνθρώπο ἡ παντοπινὴ
κοσμοδομήτρια δύναμη.
Κι εἶν' αὐτὸς σάν φτυσιὰ πᾶνω στίς
ράγες.
...Οἱ ἄφρισμένοι χεῖμαρροι πνίγονται
ἀδύναμοι στὴ θάλασσα.
Οἱ Ἰνδιάνοι Σιού δέν ἐνωσαν τὸν
Γκαίτε στούς πολεμικοὺς χοροὺς
τους,
Κι ὁ ἀνελέητα αἰώνιος Σύριος δέν
ἐνοιωσε τὸ μαρτύριο τοῦ Χριστοῦ.
Χωρὶς ν' ἀναρριγοῦν ἀπὸ συναίσθημα,
Χωρὶς νὰ νιῶθουν, ξυλιασμένα
Μεσοουρανοῦν καὶ πέφτουν
Ἄτομα, ἥλιοι: τὰ σώματα στό
χῶρο.
(«Κουράστηκα νὰ ζῶ καὶ νὰ πεθαίνω»,
στό Λυκόφως τῆς Ἀνθρωπότητος, σελ. 37).

Ὁ καθένας βλέπει πῶς τὰ συναισθήματα αὐτὰ δέν εἶναι καινούρια. Ἀποτελοῦν ἀνέκαθεν στοιχεῖο τῆς μικροαστικῆς ποίησης τῆς μεγαλοῦπλης. Ἡ καινοτομία στὸν ἐξπρεσιονισμό, ὅσο ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενο, ἔγκειται στὴν ποσοτικὴ κλιμάκωση τῆς σύγχυσης καὶ τῆς ἀπόγνωσης – ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῆς κατάστασης τῶν μικροαστῶν στὴν ἐποχὴ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Αὐτὴ ἡ κλιμάκωση τοῦ περιεχομένου μεταστρέφεται, ὡστόσο, τυπικὰ σὲ ποιοτικὴ. Τὰ ρέματα πού προηγήθηκαν τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ, καὶ κυρίως ὁ νατουραλισμός, προσπάθησαν νὰ μορφοποιήσουν τὴν ἀνέλπιδη ἐμπλοκὴ τοῦ μικροαστοῦ στὰ γρاناζὶα τοῦ καπιταλισμοῦ, τὴν ἀνίσχυρη ὑποταγὴ στὰ δημιουργήματά του – χωρὶς νὰ τὸ πετύχουν βέβαια, γιὰ οἱ νατουραλιστές δέν ἀναγνώρισαν τίς κοινωνικὲς αἰτίες καὶ τίς οικονομικὲς κινητήριες δυνάμεις προσκολληθῆκαν σὲ φαινόμενα ἐπιφάνειας (γάμος καὶ οἰκογένεια γιὰ παράδειγμα, στίς ψυχολογικὲς ἀντανακλάσεις τους), μολονότι προσπάθησαν – τελείως ἐπιδημικά – νὰ τοὺς δώσουν κοινωνικὴ διάσταση. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ νατουραλισμὸς ξεπεράστηκε ἐξαιτίας τῆς σταδιακῆς αὐξανόμενης ἀνεπάρκειάς του νὰ μορφοποιήσει τοὺς κοινωνικοὺς συσχετισμούς. Ὁ ἱμπεριονισμὸς ἀπέδωσε ἰδιαίτερα ἐκλεπτυσμένα – συγκριτικὰ μέ τὸ νατουραλισμὸ – τὴν ἐπιφάνεια τῆς ζωῆς καὶ τὰ ψυχολογικὰ ἐρεθίσματα πού ἐκλύονται ἀπ' αὐτὴν, ἀλλὰ ταυτόχρονα τὰ ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ τους βάση, καθιστώντας ἀπαρχῆς ἀκόμη δυσκολότερη τὴ μορφοποίησιν τῶν ἀντικειμενικῶν αἰτίων. (Ἐδῶ θὰ

για τον εξπρεσιονισμό

έπρεπε ίσως να τονίσουμε ότι αυτή η τεχνική αποδιάρθρωση της αντικειμενικότητας είναι τό αποτέλεσμα κι όχι η αίτια). Ο συμβολισμός διαχώρισε τελεσίδικα τις διαθέσεις και από την επιφανειακή ακόμη αντίληψη του κοινωνικού τους περιγύρου: εξέφρασε τη σύγχυση, εν γένει την άμηχανία, κ.λπ.

Η καινοτομία στη δημιουργική μέθοδο του εξπρεσιονισμού έγκειται στο ότι, από τη μιά μεριά, ή ως τώρα αφαιρετική διαδικασία επιταχύνεται και εντείνεται και, από την άλλη, αντιστρέφεται ταυτόχρονα στην τυπική της κατεύθυνση. Οι ίμπρεσιονιστές και οι συμβολιστές, σαν άνοικτοί και ελικρινείς υποκειμενιστές, υποκειμενοποίησαν τη δημιουργική μέθοδο όλοένα και περισσότερο, πράγμα που σημαίνει ότι διαχώρισαν πνευματικά αυτό που ήθελαν να αναπαραστήσουν από τις αντικειμενικές του βάσεις. Διατήρησαν ωστόσο τη γενική δομή της άμεσης πραγματικότητας: τά ανεξαρτητοποιημένα στοιχεία που προκαλούν τις εντυπώσεις πρέπει να έχουν πάντα μιά – τουλάχιστον επιφανειακά δυναμική – προτεραιότητα απέναντι στο εντυπωσιαζόμενο υποκείμενο και να αντιπαρατίθενται σ' αυτό σαν «έξωτερικός κόσμος». Τουτό αφορά βέβαια μόνο τον κόσμο που μορφοποιούν. Η θεωρία αντιλαμβάνεται τά στοιχεία αυτά σαν προϊόντα του δημιουργικού υποκειμένου, τουλάχιστον όσον αφορά τό έρώτημα «μέ ποιόν τρόπο»: τό «τί» και τό «ότι» παραμένουν ακόμα άγνωστα. (Έδώ οι πίο ποικίλες μεταβατικές φόρμες συνδέουν τό νεότερο νατουραλισμό μ' αυτές τις δημιουργικές μεθόδους). Η αντίστροφή που επιδιώκει ο εξπρεσιονισμός είναι να μεταφέρει τη δημιουργική διαδικασία – που υπάρχει στη φαντασία των σύγχρονων συγγραφέων – στη δομή του έργου: ο εξπρεσιονισμός, δηλαδή, μορφοποιεί αποκλειστικά και μόνο την ήδη άρκετά γνώριμη σέ μάς «ουσία»: αυτό είναι και τό καθοριστικό πρόβλημα του ύφους. Τόνισα επαναλημμένα πώς ή «ουσία» δέν έχει τίποτα κοινό μέ την αντικειμενική επίλογη και την έμφαση στά γενικά, μόνιμα και επαναλαμβανόμενα τυπικά γνωρίσματα της αντικειμενικής πραγματικότητας. Ο εξπρεσιονιστής δέν τά λαβαίνει υπόψη του και ξεκινά – όπως οι ίμπρεσιονιστές και οι συμβολιστές – από την υποκειμενική ανάκλαση του βιώματος, τονίζοντας εκείνο που αποκλειστικά τό υποκείμενο θεωρεί ουσιαστικό, παραλείποντας τά «μικρά», «άσημαντα» και «έπουσιώδη» στοιχεία (τούς συγκριμένους κοινωνικούς νόμους) και άποσπώντας την «ουσία» από την τοπική-χρονική και αίτιολογική της συνάφεια. Ο εξπρεσιονιστής θεωρεί την ουσία ποιητική πραγματικότητα, πράξη δημιουργίας που άποκαλύπτει παράλληλα την προσιτή σέ μάς «ουσία» της πραγματικότητας.

Τό ίδιο κάνει και στη λυρική ποίηση εκθέτοντας γυμνή την ίδια τη δημιουργική διαδικασία, την άπόσταξη από τά υποκειμενικά στοιχεία, την άφαιρέση από την αντικειμενική πραγματικότητα: «συμπυκνώνει» την άνικανότητά του να ταξινομήσει και να κυριαρχήσει πνευματικά πάνω στην αντικειμενική πραγματικότητα, σαν χάος του κόσμου και ταυτόχρονα σαν κυριαρχική πράξη του ποιητή πάνω στη μορφή. Τό ίδιο ισχύει και για τις αντικειμενικές μορφές (π.χ. τό θέατρο): παρουσιάζει σαν πραγματικό μόνο αυτό τό επίκεντρο των βιωμάτων και συγκεντρώνει γύρω άπ' αυτό όλα τά υπόλοιπα. Βρίσκεται έτσι σέ αντίθεση μέ τούς ρεαλιστές συγγραφείς που αντίληφθηκαν τό θέατρο σαν έναν αντικειμενικό άγώνα αντίθετων κοινωνικών δυνάμεων. Από την άποψη της κοσμοθεωρίας έχει μιά θαθιά συγγένεια μέ τούς ίμπρεσιονιστές και τούς συμβολιστές, που δέ μορφοποιούσαν πιά τις αντίθεσεις της αντικειμενικής πραγματικότητας, άλλα όλοένα και περισσότερο την αντίθεση ανάμεσα στο υποκείμενο και την πραγματικότητα. Μόνο που αυτοί (ας θυμηθούμε έδώ τον Μαίτερλινκ, για παράδειγμα) παραθλέπουν την αντικειμενική πραγματικότητα, μόνο για ν' αφήσουν να δράσει ή εντύπωσή τους πάνω στο υποκείμενο, σαν άφηρημένος φόβος κλπ., ενώ ο εξπρεσιονιστής δραματολογεί βάζει στη σκηνή σαν κεντρική φιγούρα τό υποκείμενο, κι όλες τις άλλες άποκλειστικά μέ τη μορφή που τις βλέπει ή κεντρική φιγούρα (ή εξπρεσιονιστική «ουσία»).

Έτσι δημιουργείται μιά διπλή, δισηπύλυτη παραφώνια. Από τη μιά μεριά οι μορφές αυτές είναι τυπικά άπλές σκιές που ωστόσο – εξαιτίας της σκηνηκής προοπτικής – άπαιτούν να έχουν πραγματική υπόσταση. Από την άλλη μεριά ο ποιητής είναι αναγκασμένος να εκθέσει τό – άφηρημένο πιά – πρόβλημα σ' όλη του την άπροκάλυπτη κενότητα και επιπολαιότητα: δέν άρκείται στην, έξισου κενή βέβαια, άντανάκλαση της άτμόσφαιρας που δημιουργεί, όπως τό κάνει ο συμβολιστής. Τότε έρχονται στην επιφάνεια σοφίες σαν κι αυτή:

«Ο γίός: Και τί πρέπει να κάνω;

Ο φίλος: Νά καταστρέψεις την τυραννία της οικογένειας, αυτό τό μεσαιωνικό άπόστημα: τη Βαλπούργεια νύχτα, την κόλαση μέ τό θειάφι! Νά καταργηθούν οι νόμοι – ν' άποκατασθεί ή έλευθερία, τό ύψιστο αγαθό των ανθρώπων.

Ο γίός: Πύρωνα πάλι σ' αυτό τό σημείο του άξονα του κόσμου.

Ο φίλος: Γιατί σκέψου, ο άγώνας ενάντια στον πατέρα είναι ό,τι ήταν πριν έκατό χρόνια ή εκδίκηση στον ήγεμόνα. Σήμερα έμεις έχουμε δικίο! Τότε, οι έστεμμένοι εκμεταλλούνταν και υποδούλωναν τούς ύπηκόους

τους, έκλεβαν τά χρήματά τους και φυλάκιζαν τό πνεύμα τους στα μπουντρούμια. Σήμερα τραγουδάμε τη Μασσαλιώπιδα! Οι πατεράδες άτιμώρητοι αφήνουν ακόμα τούς γίους τους να πεινούν, να δουλεύουν σκληρά, τούς έμποδίζουν να μεγαλουργούν. Είναι ή ίδια παμπάλαι ιστορία ενάντια στην άδικία και την άμότητα. Κομπάζουν μέ τά προνόμια του κράτους και της φύσης. Τέλος και μέ τούς δυό! Η τυραννίδα εξαφανίστηκε έκατό χρόνια τώρα – άς βοηθήσουμε να γεννηθεί μιά νέα φύση!» (Χάζενκλέβερ: Ο γίός, IV πράξη, 2η σκηνή).

Παρέθεσα διεξοδικά μιά περικοπή από ένα αντιπροσωπευτικό θεατρικό έργο του εξπρεσιονισμού, για να δείξω πώς τό περιεχόμενο της σύγκρουσης δέ διαφέρει ουσιαστικά σέ τίποτα από τις τυπικές οικογενειακές συγκρούσεις των νατουραλιστών (άπό τη Γιορτή της Ειρήνης του Χάουππμαν ως τις Μητέρες του Χίρσφελντ). Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε μ' ένα άκατανόητο στους ποιητές φαινόμενο, άπόρροια της καπιταλιστικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Ένώ όμως οι νατουραλιστές συνέλαβαν, μέ τη σχεδόν φωτογραφική πιστότητα που περιέγραφαν την επιφάνεια, τουλάχιστον όρισμένα – άκατανόητα – γνωρίσματα της σύγκρουσης, ή εξπρεσιονιστική άφάιρηση από την πραγματικότητα παρουσιάζει μιά παιδαριώδη άνοησία σαν «ουσία». Βέβαια ή άνοησία αυτή δέν είναι τυχαία: έχει στενή συγγένεια μέ τό περιεχόμενο των ρομαντικών-άντιδραστηκών κινημάτων. Και μ' αυτή τη δημιουργική μέθοδο που μεταγράφει στενογραφικά τη διαδικασία – μέ την όποία ο υποκειμενισμός επιδιώκει μάταια να κυριαρχήσει πνευματικά πάνω στην πραγματικότητα – τόσο πιστά κι επιφανειακά, όπως ο νατουραλιστής φωτογράφησε τις άκατανόητες εντυπώσεις του, πρέπει να βρεθεί και να καταδειχτεί μέσα από την ποιητική δουλειά ή «ουσία».

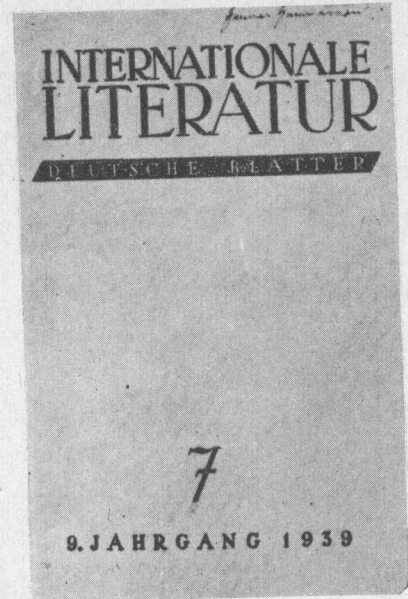
Αυτό που εμφανίζεται μέ τις κενές χειρονομίες της αντικειμενικότητας είναι ένας υπέρμετρος υποκειμενισμός. Έτσι γεννιέται ή φαινομενική δραστηριότητα του δημιουργικού υποκειμένου, στην όποία ή εξπρεσιονιστική θεωρία έβλεπε την άρχη που διακρίνει τον εξπρεσιονισμό, σαν κίτρινο-ροζοπαστικά καινούριο, από κάθε προηγούμενη τέχνη (έννοω πάντα τον άμέσως προηγούμενο ίμπρεσιονισμό). Οι εξπρεσιονιστές θεωρητικοί παραθλέπουν πώς τό ταξικό περιεχόμενο και ή κοσμοθεωρητική βάση παραμένουν ίδιες και μεγαλοποιούν τη διαφορά στο τυπικό μέρος σέ μιά άυστηρή κι άκαμπτη αντίθεση μέ άλληλοαποκλειόμενα σκέλη. Η συνέχεια της εξέλιξης είναι φαινομενική και μένε προσκολλημένη στην επιφάνεια. Ειδικά ή διαδικασία εξασθένισης του περιεχομένου συνεχίζεται εντεινόμενη

στόν εξπρεσιονισμό, χωρίς όμως ν' αλλάζει κατεύθυνση. Ἡ μέθοδος τῆς ἀπομόνωσης μὲ τὴν ὁποία οἱ εξπρεσιονιστές πιστεύουν ὅτι θὰ συλλάβουν τὴν «οὐσία», ἀποτελεῖ κι ἓνα ἀποφασιστικό βῆμα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, γιατί μαρτυρᾷ τὴ συνειδητὴ παράλειψη τῶν νόμων· ὁ πλοῦτος τῶν νόμων, ἡ διαπλοκή, ἡ πολυπλοκότητα, ἡ ἀλληλεπίδραση, ἡ ὑπερίσχυση καὶ ἡ ὑποταγὴ μέσα στο ζωντανό σύστημά τους, σχηματίζουν τὴ βάση γιὰ τὴ μορφοποίηση τῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀφαίρεση τοῦ Βόρινγκερ, ἡ «ἀπόσπαση» ἀπὸ τὶς σχέσεις τοῦ Πικάρ καὶ ἡ «οὐσία» τοῦ Πίντους δηλώνουν ἐπομένως ἓνα συνειδητό στέγνωμα τοῦ περιεχομένου τῆς ἀπεικονιζόμενης πραγματικότητας. Ἄρα τὸ «καινούριο» στόν εξπρεσιονισμό πού γεννήθηκε μέσα ἀπὸ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον στίς ἐπουσιώδεις νόρμες τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ἱμπρεσιονισμοῦ, αὐξάνει τὴν κενότητα τοῦ περιεχομένου, γιατί στήν πραγματικότητα ἡ ἀφροσύνη τῶν νόμων ξεπερνιέται μονάχα μὲ τὴ διερεύνηση τῶν πραγματικῶν, βαθύτερων καὶ οὐσιαστικῶν νόμων. Ἡ ἀποχωρισμένη ἀπὸ ὅλες τὶς νόρμες «καθαρὴ οὐσία» εἶναι ὑποχρεωτικὰ κενή. «Καθαρὰ φαινόμενα», λέει ὁ Λένιν, «δὲν ὑπάρχουν – καὶ δὲν εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρχουν – οὔτε στὴ φύση οὔτε στὴν κοινωνία· αὐτὸ ἀκριβῶς μᾶς μαθαίνει ἡ μαρξιστικὴ διαλεκτικὴ, δείχνοντάς μας μάλιστα ὅτι ἡ ἔννοια τῆς καθαρότητας ἀποτελεῖ καθαυτὴ ἓναν κάποιο περιορισμό καὶ μονοπλευρικότητα τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, πού δὲ συλλαμβάνει τὸ ἀντικείμενο τῆς ὡς τὸ τέλος, σ' ὅλη του τὴν πολυπλοκότητα». (Ἡ κατάρρευση τῆς II Διεθνούς, Ἔργα, τόμ. XVIII, σελ. 345).

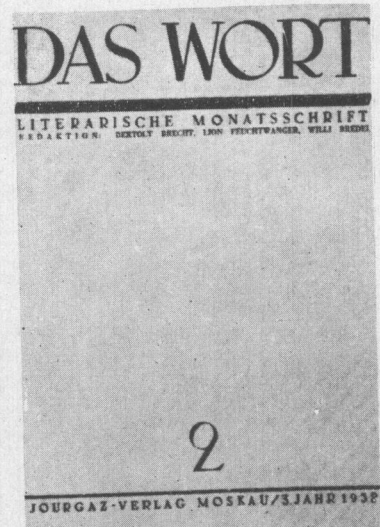
Αὐτὴ ἡ διαπίστωση τοῦ Λένιν εἶναι πολὺ σημαντικὴ γιὰ τὸ πρόβλημά μας, γιατί ὑπογραμμίζει γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά τὴ σύνδεση τῆς ιδεολογίας καὶ τῆς δημιουργικῆς μεθόδου τοῦ εξπρεσιονισμοῦ, μὲ τὸ USP (Ἀνεξάρτητο Σοσιαλδημοκρατικὸ Κόμμα) καὶ μὲ τὴν ἀκραία ἀριστερὰ τῆς πολεμικῆς καὶ μεταπολεμικῆς περιόδου (Πφέμφερτ καὶ ἡ «Δράση»)· ἡ ιδεολογικὴ κενότητα τῆς ἔννοιας ἐπανάσταση – «καθαρός» καπιταλισμός, «καθαρὴ» σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση – εἶναι στενά συνδεμένη μὲ τὴ δεξιὰ καὶ ἀριστερὴ ὀρτοουνιστικὴ πολιτικὴ. Ἡ ἔννοια ἐπανάσταση ἔμεινε στοὺς εξπρεσιονιστὲς κενή· ἀποτελεῖ βέβαια τὴν πιὸ ἀκραία μορφή αὐτῶν τῶν τάσεων ὅπου ἀναμινύονται κάποτε ἐκλεκτικὰ διάφορες πολιτικὲς ἀποχρώσεις. Καὶ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά ἀποδεικνύεται πῶς ἡ δημιουργικὴ μέθοδος τοῦ εξπρεσιονισμοῦ ἀποτελεῖ ἓνα μέρος μόνο τοῦ ιδεολογικοῦ κινήματος πού περιγράψαμε, μέσα στὴ γερμανικὴ ἀστικὴ διάνοηση. Ἐνα ψευδοκίνημα μὲ στόχο τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα, πού «ἀγωνίζεται» ἐναντίον στίς προηγούμενες φανερά ὑποκειμενικὲς – ἰδεαλι-

στικὲς καὶ ἀγνωστικιστικὲς τάσεις, καὶ τὶς ξεπερνᾷ φαινομενικὰ, τυπικὰ πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ· ἓνα ψευδοκίνημα πού στήν πραγματικότητα ἀκριβῶς ἐνισχύει τὰ ὑποκειμενιστικὰ ρεύματα, φτωχαίνει τὸ περιεχόμενο καὶ ἀποτελεῖ ἐπομένως ἀντικειμενικὰ τὴν εὐθύγραμμη συνέχεια καὶ κλιμάκωση τῶν προἰμπεριαλιστικῶν τάσεων, μιὰ καὶ ἡ ταξικὴ βάση – κάτω ἀπὸ μεταβαλλόμενες συνθήκες – παρέμεινε ἴδια.

Τὸ ἀδυνατίσμα τοῦ περιεχομένου σάν ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῆς συνειδητῆς δημιουργικῆς μεθόδου τοῦ εξπρεσιονισμοῦ, ἀποδεικνύεται παντοῦ μὲ τὴν τάση γιὰ συνειδητὴ κατάργηση ὅλων τῶν συγκεκριμένων κανόνων. Ὁ Πικάρ ἀπὸ τὴ δικὴ του ἐπιδίωξη νὰ «μικρύνει τὸ χάος», συμπεραίνει ὅτι ὁ εξπρεσιονισμός δὲν θέλει νὰ ξέρει «πῶς δημιουργήθηκε ἓνα πράγμα, οὔτε κἀν τί εἶναι, θέλει μόνο νὰ δεῖ ὅτι εἶναι». Ἡ αἰτιότητα πρέπει νὰ καταργηθεῖ, γιατί μὲ «τὴ μεταβολὴ ἀνάμεσα στὴν αἰτία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα» αὐξάνει τὸν «ἀριθμὸ τῶν πραγμάτων» στό χάος [Die Erhebung (Ἡ ἀνάταση), σελ. 337]. Οἱ εξπρεσιονιστὲς ἐντάσσονται λοιπὸν κι ἐδῶ στὴ μεγάλη σειρά τῶν ιδεολόγων τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἐποχῆς πού ἀρνοῦνται τὴν αἰτιότητα, τὴν ἀντικειμενικὴ διαπλοκὴ τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν διαδικασιῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, μὲ σκοπὸ νὰ διασώσουν παλιὲς θεωρητικὲς ἀπόψεις ἢ νὰ εἰσάγουν μιὰ νέα μυθολογία. Ἡ σειρά αὐτὴ φτάνει ἀπὸ τὸν Νίτσε καὶ τὸν Μάχ ὡς τὸν Σπένγκλερ, τὸν Σπᾶν καὶ τὸν Ρόζενμπεργκ. Ὁ Χέρβαρντ Βάλντεν βλέπει καὶ ἀπὸ ἀποψη γλωσσικῆς τεχνικῆς τὶς συνέπειες αὐτῶν τῶν προϋποθέσεων πού, ὅπως εἶδαμε, εἶναι οἱ γενικὲς προϋποθέσεις τῆς εξπρεσιονιστικῆς κοσμοθεωρίας κι ὄχι ἀπλὰ ἀπόψεις μεμονωμένων θεωρητικῶν. Καταπολεμᾷ τὴν πρόταση γιὰ χάρη τῆς λέξης. «Γιατί πρέπει νὰ εἶναι μόνο ἡ πρόταση κατανοητὴ κι ὄχι καὶ ἡ λέξη;», ρωτᾷ. Ἄν παραλειφθοῦν ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς κοσμοθεωρίας ὅλες οἱ νόρμες σάν «ἐνοχλητικὲς», τότε καὶ γλωσσικὰ δὲν πρέπει νὰ κυριαρχεῖ ἡ ζωντανή, πολὺπλευρα προσανατολισμένη συνάφεια, ἀλλὰ ἡ ἀπομονωμένη λέξη πού τὴν διαλέγουμε καὶ τὴν χρησιμοποιοῦμε μὲ σκοπὸ τὴν ἀπομόνωση. Λέξη καὶ πρόταση ἀλληλοσπυκκλιούνται, ὅπως παλιότερα στὴ φιλοσοφία οὐσία καὶ διαπλοκή. Ἡ προσπάθεια ν' ἀποδοθεῖ πολὺπλευρα μὲ λέξεις ἢ συνάφεια τῆς πραγματικότητας μοιάζει ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιὰ σάν «προσωπικὴ» αὐθαιρεσία τοῦ συγγραφέα, σάν θιασμός τῆς λέξης. Ἐτοῖο ὁ Βάλντεν συμπεραίνει: «Κι ἐπειδὴ στοὺς ποιητὲς ἀρέσει νὰ κυριαρχοῦν, φτιάχνουν ἀμέσως μιὰ φράση παραβλέποντας τὴ λέξη. Ἀλλὰ ἡ λέξη κυριαρχεῖ, συντρίβει τὴ φράση καὶ τὸ ἔργο κομματιάζεται. Μόνο οἱ λέξεις δένουν. Οἱ φράσεις πάντα ἐπισωρεύονται» (Εἰσαγωγὴ

Γερμανόφωνο λογοτεχνικὸ περιοδικὸ πού ἐκδίδονταν στὴ Μόσχα στὰ χρόνια 1936-39. Ἡ ἐκδοση του εἶχε ἀποφασιστεῖ τὸ 1935 στό «Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὴν Ὑπεράσπιση τῆς Κουλτούρας» (Παρίσι). Ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ ἀνοίξει ἡ συζήτηση γιὰ τὸν εξπρεσιονισμό.

Ἐκδίδονταν ἀπὸ τὸν Γ.Ρ. Μιέγερ, ὅπου ὁ Λούκατς δημοσίευσε τὰ ἀρθρα τοῦ κατὰ τοῦ εξπρεσιονισμοῦ (βλ. καὶ τὴν εἰσαγωγὴ στὴ «Συζήτηση», Πολίτης, ἀρ. 33, σ. 82-85).

στήν 'Ανθολογία Έξπρεσιονιστική Πόηση, Βερολίνο 1932, σελ. 11/12).

Εδώ οι έσωτερικές αντίθεσεις του εξπρεσιονισμού έρχονται στην επιφάνεια σάν αντίθεσεις τής δημιουργικής μεθόδου. Πρώτα απ' όλα αποκαλύπτεται ο άκραϊος - στάδρια του σολιψισμού - ύποκειμενισμός. 'Ο Βάλντεν ξεκινώντας με βάση τις προϋποθέσεις του συμπεραίνει: «'Η εξπρεσιονιστική εικόνα τής τέχνης των λέξεων άπεικνίζει τό ειδωλο χωρίς σχέση με τόν εμπειρικό κόσμο. Τό ά-λογικό κάνει τήν ανεπαίσθητη έννοια αίσθητά αντίληπτή» (στο ίδιο, σελ. 12 και 16). Κάτι παρεμφερές λέει και ο 'Όττο Φλάκε: «Τό γεγονός ότι διαλέγουμε ένα θέμα είναι ήδη κάτι άτελές... Αυτό πού όνομάζουμε πραγματικό, τό περιβάλλον, τά γεγονότα έξω από μένα, υπάρχουν στο νου μου μόνο στο μέτρο πού τό άναγνωρίζω και θέλω να υπάρχουν...» [Κυριαρχία στο *Erhebung*, 'Ανάταση], σελ. 342] 'Η αντίληψη τής ουσία, ή δηθεν «καθαρότερη μορφή» τού αντικειμενικού μετατρέπεται στη μή αντικειμενική τέχνη τής άπόλυτης αυθαιρεσίας. 'Η κενότητα τού περιεχομένου στον ιμπρεσιονισμό πού έρχεται καλλιτεχνικά στο φως με τή συσσώρευση άνούσιων και ύποκειμενικών γνωρισμάτων τής επιφάνειας, κλιμακώνεται εδώ από τήν τυπική - και μόνον απ' αυτήν - αντίθετη πλευρά: ή καθαρά ύποκειμενική «έκφραση», άποκομμένη από τήν αντικειμενική πραγματικότητα και κενή από άποψη περιεχομένου, τό μόνο πού μπορεί να δημιουργήσει στην ολότητα τής είναι ένα κούφιο σωρό «έκρήξεων», ένα άκαμπο σύνολο ψευδοκινήσεων. Γιατί - δεύτερο - ο εξπρεσιονισμός αναπόφευκτα θέτει τό πρόβλημα τής ολότητας. 'Η ταξική και κοσμοθεωρητική έσωτερική αντίθεση του εξπρεσιονισμού εκδηλώνεται στη δημιουργική μέθοδο με τόν ανταγωνισμό: 'Από τή μία μεριά απαιτείται ή μορφοποίηση του συνόλου (έξαιτίας τής κοινωνικής - πολιτικής τοποθέτησης στη διάρκεια του πολέμου και μετά απ' αυτόν), και από τή άλλη ή δημιουργική μέθοδος δέν επιτρέπει τή μορφοποίηση των ζωντανών συσχετισμών. 'Ετσι ή ολότητα πέρασε στα έργα των εξπρεσιονιστών μόνο μ' έξωτερικά ύποκατάστατα, έντελώς τυπικά και κενά. Τό ταυτόχρονο, για παράδειγμα, είναι ένα τέτοιο μέσο πού αντικαθιστά τήν έσωτερική και πολύπλευρη συνάφεια πού λείπει, με μία επιπόλαιη παράταξη συνειρμικά συνδεόμενων λέξεων. 'Ετσι τό περιεχόμενο ανταγωνίζεται τή μορφή. 'Η φαινομενική λύση πού βρίσκει ο εξπρεσιονισμός, δείχνει τόν ίδιο ανταγωνισμό στην οξύτερη μορφή του. 'Η άσημαντότητα τού περιεχομένου - τρίτο - ντύνεται με μία φανφαρόνικη, πομπώδη γλώσσα. 'Ενώ ο πρώιμος εξπρεσιονισμός πριν από τόν πόλεμο ή τό δίκην επιγόνων φυτοζώισμά του μετά τήν κάμψη του πρώτου επαναστατικού

ρεύματος, κατάφερε να δείξει άνοιχτά αυτό τό σχίσμα με ύπονομευτική αυτοειρωνεία κι έτσι φαινομενικά να τό ξεπεράσει, για τήν εποχή τής άνθισης του εξπρεσιονισμού αυτό ήταν άδύνατο. Οι ποιητές άναγκασμένοι από τή στάση τους άπέναντι στον πόλεμο και τήν επανάσταση έμφανίζονταν παθιασμένοι, ύπερόπτες, δημοσιομανείς, σάν «άρχηγοί» και κυκλοφορούν τόν κενό ύποκειμενισμό των παράλογων έννοιών τους σάν διακηρύξεις, έπικλήσεις και κατευθυντήριες γραμμές. 'Η γλώσσα πού άποσπάται από τήν αντικειμενική ύπόσταση τής αντικειμενικής πραγματικότητας απολιθώνεται έτσι σε μία εύτελη «μνημειακότητα», ή δύναμη έπιβολής τού περιεχομένου πού έλειπε άντικαταστάθηκε και καλύφτηκε με ύστερικές ύπερβολές στην παράθεση έσωτερικά άσύνδετων εικόνων. Με τή γλώσσα αυτή εκφράζεται ολόφανερα τό ταξικό περιεχόμενο, ή σάν «αύθεντία» καλλιωπισμένη άμηχανία τής διχως ρίζες άστικής διάνοησης πού άποσυντίθεται στους κοσμοϊστορικούς, άν και άνώριμους άκόμα ταξικούς άγώνες ανάμεσα στο προλεταριάτο και τόν άστικό κόσμο. 'Εξαιτίας του σχίσματος και με τή βοήθεια του ή γλώσσα εκφράζει κατάλληλα τό πραγματικό ταξικό περιεχόμενο του εξπρεσιονισμού και αποκαλύπτει άθέλητα - και γι' αυτό πολύ πιο άπροκάλυπτα - τήν άσημαντότητα των φανταστικών περιεχομένων. Τό κενό «ύποκινείν» ως αρχή - ή κινητήρια δύναμη ως αρχή πρέπει να γίνει ανθρώπινη ιδιότητα, τό επαναστατικό μέσα της πρέπει να διαιωνιστεί πέρα από τό πρόσκαιρο» (Βόλφενστάιν) - ή «αίώνια», ή διαχωρισμένη από τήν ταξική πάλι επανάσταση βρίσκει στη γλώσσα αυτή τήν άνάλογο έκφραση. Δέν πρόκειται για τό ξεσήκωμα πού προκαλεί ένας πραγματικός επαναστάτης: έπιβάλλεται έξωτερικά στους μικροαστούς συγγραφείς από τά ιστορικά γεγονότα και γι' αυτό είναι ύστερικά ύπερβολικό. Είναι λοιπόν άυτόνομο ό τι με τήν άρση του έξωτερικού κινητήρα καταλαγιάζει και ή ύστερική ύπερβολή με τή σχετική σταθεροποίηση ή μικροαστική διάνοηση βρίσκει τό δρόμο της προς μία ήρεμη και ξεκαθαρισμένη κενότητα, τή «νέα αντικειμενικότητα». Οι λίγοι, πού δέν ήταν επαναστάτες μόνο στη φαντασία τους και - μολονότι κάπως άόριστα άκόμα - έπιδίωκαν τήν προλεταριακή κι όχι τήν «αίώνια επανάσταση τής ανθρωπότητας», με τό ξεκαθάρισμα τής τοποθέτησής τους άπέναντι στην επανάσταση, πέταξαν και τήν εξπρεσιονιστική άποσκευή τους. 'Η εξέλιξη ξεπέρασε τόν εξπρεσιονισμό.

'Από τό θάνατο αυτό δέν μπορεί ν' άποφυγνίσει τόν εξπρεσιονισμό τό πολύ άμφιλεγόμενο και προβλημα-

τικό ένδιαφέρον, με τό όποιο τόν τιμα ο φασισμός. Και μάλιστα τό γεγονός ότι οι φασίστες βλέπουν - μ' ένα κάποιο δίκιο - στον εξπρεσιονισμό μία χρησίμη γι' αυτούς κληρονομιά, βαρβαίνει άκόμα περισσότερο τήν ταφόπλακα του εξπρεσιονισμού. 'Ο Γκαϊμπελς δέχεται τόν εξπρεσιονισμό, ενών παράλληλα - κι αυτό είναι πολύ διαφωτιστικό - άφήνει να ισχύει ή «νέα αντικειμενικότητα»: άπορρίπτει όμως τό νατουραλισμό, πού «έκφυλίστηκε στην περιγραφή του περιβάλλοντος και σε μαρξιστική ιδεολογία», διατηρεί δηλαδή τή συνέχεια του ύφους μόνο με τήν τέχνη τού μεταπολεμικού ιμπρεσιονισμού. Κι αυτό τό κάνει με τήν άκόλουθη, έπίσης ένδιαφέρουσα αίτιολόγηση: «'Ο εξπρεσιονισμός είχε πολύ ύγιεινές τάσεις, γιατί ή εποχή καθαυτή είχε μέσα της κάτι εξπρεσιονιστικό». 'Αν τά λόγια έχουν ένα νόημα - κι αυτό άσφαλώς δέ συμβαίνει πάντα με τόν Γκαϊμπελς -, τούτο σημαίνει ότι ο Γκαϊμπελς θεωρεί τήν εξπρεσιονιστική άφαίρεση από τήν πραγματικότητα, τήν εξπρεσιονιστική «ουσία», με μία λέξη τής ένδειξιολογικής παραποίησης ως μέθοδο μορφοποίησης τής πραγματικότητας, κατάλληλο φασιστικό προπαγανδιστικό μέσο. 'Η άντεστραμμένη αίτιολογία ότι ή πραγματικότητα καθαυτή έχει κάτι εξπρεσιονιστικό, δείχνει τό δρόμο πού άκολουθήσε από τότε ο μυθοποιητικός ιδεαλισμός: οι ίδιοι οι εξπρεσιονιστές θεωρούσαν τή δημιουργική τους μέθοδο μόνο σάν μία σύλληψη τής «ουσίας»: ο άνειλικρινής δημαγωγός Γκαϊμπελς τήν ταυτίζει κιόλας με τήν ίδια τήν πραγματικότητα.

Είναι άυτόνομο πώς ή «ανάσταση» του εξπρεσιονισμού δέν είναι ολοκληρωτική. Δέν μπορεί να ξανακερδίσει πιά τήν κυριαρχική θέση πού κατείχε από τό 1916 ως τό 1920. 'Από τή μία μεριά ο εξπρεσιονισμός με τή «νέα αντικειμενικότητα» συνδέεται από τόν Γκαϊμπελς με τό «χαλύβδινο ρομαντισμό» και από τήν άλλη άποκτά - π.χ. με τό φασίστα καθηγητή Σάρντ - μία έξαιρετικά άριστοκρατική σειρά προγόνων. 'Ο «νατουραλισμός», δηλαδή ή πραγματική αντίληψη κι άπεικόνιση τής πραγματικότητας, άπορρίπτεται από τόν Σάρντ σάν «μή γερμανική». 'Αντίθετα, ή άτέλειωτη σειρά των προγόνων με τή «γοθτική-φασουστική θέληση προς τό άπειρο» ξεκινά από τόν Walther Von Der Vogelheide, τήν πλαστική τού Νάουμπουργκ και τόν Grünewald κι όδηγει στον Στέφαν Γκεόργκε, τόν Νόλντε και τόν Μπάρλαχ. Τό ειδικό εξπρεσιονιστικό ύποβιβάζεται έτσι σε άπλό στοιχείο της εκλεκτικής αναζήτησης ενός ύφους, τού όποιου τά έτερογενή στοιχεία συνδέονται μόνο με τήν κοινή πρόθεση των φασιστών ν' άποφύγουν τή μορφοποίηση τής πραγματικότητας ή άποφυγή αυτή έχει ώστόσο τό πομπώδες προσώπιο τής «φασουστικής» άνάτασης

πάνω από τή συνηθισμένη «μὴ γερμανική» πραγματικότητα.

Ἡ ἀποδοχή τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ ὡς φασιστικῆς κληρονομιάς δὲν εἶναι τυχαία. Ὁ φασισμός – καὶ στὸν τομέα τῆς λογοτεχνίας – δὲν ἔφερε τίποτα καινούριο. Συνδέει ὄλες τίς παρασιτικές, ἀποσυνθετικές τάσεις τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ σὲ μιὰ ἐκλεκτικὴ-δημαγωγικὴ «ἐνότητα», ὅπου βέβαια ὁ τρόπος τῆς σύνδεσης καὶ εἰδικὰ ὁ τρόπος τῆς ἀξιολόγησης γιὰ νὰ δημιουργήσει μιὰ μαζικὴ βάση, ἀποτελεῖ πράγματι καινοτομία γιὰ τὸν ἀπειλούμενο ἀπὸ τὴν κρίση καὶ τὴν ἐπανάσταση μονοπωλιακὸ καπιταλισμό. Νέος εἶναι καὶ ὁ ριζοσπαστισμός μὲ τὸν ὁποῖο ἀπορρίπτεται ἡ γνώση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας, καὶ μὲ τὸν ὁποῖο οἱ παράλογες-μυστικιστικὲς τάσεις τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἐποχῆς ὀξύνονται μέχρι παραλογισμοῦ. Εἶναι σαφές πῶς ἀναπόφευκτο ἀποτέλεσμα στὸν τομέα τῆς λογοτεχνίας εἶναι ἡ ριζοσπαστικὴ ἀπόρριψη κάθε μορφῆς ρεαλισμοῦ. Ὁ συγκριτικὰ μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ περίοδο τοῦ ἀστικοῦ κόσμου ἐπιπόλαιος καὶ ἐπιφανειακὸς νατουραλισμός πρέπει λοιπὸν ν' ἀφοριστεῖ σάν «μὴ γερμανικός»· στὸ σημείο πού ἡ φασιστικὴ θεωρία καὶ πράξη τῆς λογοτεχνίας ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ μιὰ μορφή ρεαλισμοῦ, συνδέεται μὲ ψευδορεαλιστικὲς ἡμιαπολογητικὲς ἢ ὀλοκληρωτικὰ ἀπολογητικὲς παραδόσεις τοῦ γερμανικοῦ ὄψιμου ρομαντισμοῦ. Μόνο ὁ ρεαλισμός τῆς «νέας ἀντικειμενικότητας» εἶναι τόσο ἀπολογητικὸς καὶ ἀπομακρύνει τόσο ἐκδηλὰ ἀπὸ τὴν ποιητικὴ ἀναπαραγωγὴ τῆς πραγματικότητας, πού μπορεῖ νὰ περάσει στὴ φασιστικὴ κληρονομιά. Ὁ ἐξπρεσιονισμὸς δέχεται – ὅπως δείξαμε – ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν πραγμα-

τικότητα τόσο ἀπὸ κοσμοθεωρητικὴ ἀποψη ὅσο καὶ στὴ δημιουργικὴ του μέθοδο. Ὁ ἐξπρεσιονισμὸς σάν συγγραφικὴ μορφή ἔκφρασης τοῦ ἀναπτυγμένου ἱμπεριαλισμοῦ στηρίζεται πάνω σὲ μιὰ παράλογη-μυθολογικὴ βάση. Ἡ δημιουργικὴ του μέθοδος κατευθύνεται στὸ πομπώδες-κενὸ ρητορικὸ μανιφέστο, τὴ διακήρυξη ἐνὸς ψευδοακτιβισμοῦ. Ἔχει λοιπὸν μιὰ ὀλόκληρη σειρά οὐσιαστικῶν γνωρισμάτων πού μποροῦσε νὰ ἀποδεχτεῖ ἡ φασιστικὴ θεωρία τῆς λογοτεχνίας χωρὶς νὰ ἀσκήσει κανένα καταναγκασμὸ σ' αὐτὰ ἢ στὸν αὐτὸ της. Βέβαια οἱ συνειδητὲς τάσεις τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ εἶναι ἄλλες, καὶ μάλιστα ὀρισμένους ἀπ' αὐτὲς διαμετρικὰ ἀντίθετες. Γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐσωματωθεῖ μόνο σάν δευτερεύον στοιχεῖο τῆς φασιστικῆς «σύνθεσης». Ἀλλὰ ἡ ἀφαίρεση τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ ἡ κενότητα τοῦ περιεχομένου του διευκολύνουν ἐξαιρετικὰ μιὰ τέτοια ἐνταξη καὶ ἐξομοίωση.

Βέβαια κι αὐτὴ ἡ ἀναγνώριση τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ εἶναι ἀκόμα ἀμφιλεγόμενη. Οἱ γενικοὶ ἀγῶνες τῶν διαφόρων τάσεων μέσα στὸν ἐθνικοσοσιαλισμὸ ἐκφράζονται καὶ μέσα στὴ θεωρία τῆς λογοτεχνίας. Ὁ Ἄλφρεντ Ρόζενμπεργκ χαρακτηρίζει τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ «καλλιτέχνες τοῦ Ὀττο Στράσσερ», ἐνῶ οἱ ἐθνικοσοσιαλιστὲς φοιτητὲς βρίζουν «τὴν εἰκονοκλαστικὴ διάθεση τῶν Ξέφρενων ντιλετάντηδων καὶ τῶν σκουριασμένων μυαλῶν», «τοὺς γενειοφόρους καὶ ἀριστοκράτες», τὸν «ἐλληνορωμαϊκὸ ἀκαδημαϊσμό τῆς ἐποχῆς τοῦ Γουλιέλμου τῶν περιθωριακῶν ζωγράφων πού συμπεριφέρονται ἐθνικοσοσιαλιστικά».

Ὅσο σφοδρὲς κι ἂν γίνονται κάποτε αὐτὲς οἱ συζητήσεις δὲν πρέπει

νὰ ὑπερτιμούνται. Ὁ Ρόζενμπεργκ μιλά κι αὐτὸς βέβαια γιὰ ἓνα «διμέτωπο ἀγῶνα» ἐναντὶα στὴν παρακμὴ καὶ τὴν ὀπισθοδρόμηση· στὴν πραγματικότητα ὅμως ἡ θεωρία καὶ ἡ πρακτικὴ τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ εἶναι ἡ ἐνότητα τῆς παρακμῆς καὶ τῆς ὀπισθοδρόμησης. Οἱ ἐξπρεσιονιστὲς ἀναμφίβολα κάθε ἄλλο παρά ἤθελαν τὴν ὀπισθοδρόμηση. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν μπόρεσαν νὰ ξεφύγουν στὴν κοσμοθεωρία τους ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ παρασιτισμοῦ, καὶ συμμετείχαν χωρὶς κριτικὴ καὶ ἀντίσταση στὴν ἰδεολογικὴ παρακμὴ τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ ἀστικοῦ κόσμου καὶ μάλιστα ὑπῆρξαν παροδικὰ καὶ πιονιέροι του, ἡ δημιουργικὴ τους μέθοδος δὲ χρειάζεται νὰ παραποιηθεῖ, ὅταν ὠθεῖται στὴν ὑπηρεσία τῆς φασιστικῆς δημαγωγίας, τῆς ἐνότητας παρακμῆς καὶ ὀπισθοδρόμησης. Ἄρα στὴ γενικὴ «κληρονομιά τοῦ Νοέμβρη» τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ ἀνήκει δίκαια καὶ ὁ ἐξπρεσιονισμός. Γιατί δὲν προχωρεῖ, παρά τίς πομπώδεις του χειρονομίες, πέρα ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα πού ἀνοίξε ἡ «Βαϊμάρη» τοῦ 1918. Ὅπως ὁ φασισμός εἶναι τὸ ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῆς προδοσίας τοῦ Νοέμβρη τῆς SPD (Σοσιαλδημοκρατικὸ Κόμμα Γερμανίας) καὶ τῆς USPD (Ἀνεξάρτητο Σοσιαλδημοκρατικὸ Κόμμα Γερμανίας) ἀπέναντι στὴν ἐργατικὴ τάξη καὶ τὴν ἐπανάσταση, ἔτσι καὶ λογοτεχνικὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σάν «κληρονομιά τοῦ Νοέμβρη».

Παρατήρηση τοῦ 1953: Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐθνικοσοσιαλιστὲς ἀπέρριψαν ἀργότερα τὸν ἐξπρεσιονισμὸ σάν «ἐκφυλισμένη τέχνη», δὲν ἀλλάζει σὲ τίποτε τὴν ἱστορικὴ ὀρθότητα τῆς ἀνάλυσής μου.

Β' ΑΦΗΓΗΣΗ "Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ (1936)

Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴ συμμετοχὴ καὶ τὴν παρατήρηση δὲν εἶναι τυχαία: Πηγάζει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ βασικὴ τοποθέτηση τῶν συγγραφέων ἀπέναντι στὴ ζωὴ, στὰ μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα, κι ὄχι μονάχα ἀπὸ μιὰ μέθοδο καλλιτεχνικῆς κυριαρχίας πάνω στὸ ὕλικό ἢ σ' ὀρισμένα τμήματά του.

Μετά τὴ διαπίστωση αὐτὴ μποροῦμε νὰ κάνουμε τὸ πρόβλημά μας πιὸ συγκεκριμένο. Στὴ λογοτεχνία, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς, δὲν ὑπάρχουν «καθαρὰ φαινόμενα». Ὁ Ἐνγκελς παρατηρεῖ κάπου εἰρωνικά ὅτι ἡ «καθαρή» φεουδαρχία ὑπῆρξε μονάχα κατὰ τὴ συ-

κρότηση τοῦ βραχύβιου βασιλείου τῆς Ἱερουσαλὴμ. Ὡστόσο ἡ φεουδαρχία ἦταν ἀπὸ μόνη τῆς μιᾶς ἱστορικῆς πραγματικότητας καὶ εἶναι λογικὸ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο μελέτης. Δὲν ὑπάρχει ἀσφαλῶς συγγραφέας πού δὲν χρησιμοποιοῖ καθόλου τὴν περιγραφή. Τὸ ἴδιο λίγο μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι οἱ σημαντικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ ρεαλισμοῦ μετά τὸ 1848 ὁ Φλωμπέρ καὶ ὁ Ζολά, δὲν ἔκαναν καθόλου ἀφηγήσεις. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τίς ἀρχές πού διέπουν τὸ χτίσιμο ἐνός ἔργου κι ὄχι ἀπὸ τὸ φάντασμα ἐνός «καθαροῦ φαινομένου» τῆς ἀφήγησης ἢ τῆς περιγραφῆς. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πῶς καὶ γιατί ἡ περιγραφή,

για τον εξπρεσιονισμό

πού άρχικά ήταν ένα από τά πολλά, και όπωσδήποτε δευτερεύοντα, μέσα τής έπικής μορφής, θά διαμορφωθεί ως καθοριστική άρχή τής σύνθεσης. Γιατί έτσι ή περιγραφή αλλάζει ουσιαστικά τό χαρακτήρα και τήν άποστολή πού είχε στην έπική σύνθεση.

Ήδη ό Μπαλζάκ στην κριτική του για τό «Chartreuse de Parme» του Σταντάλ, τονίζει τή σπουδαιότητα τής περιγραφής ως ουσιαστικού παραστατικού τρόπου στή σύγχρονη πεζογραφία. Τό μυθιστόρημα του 18ου αιώνα (Λεσάζ, Βολταίρος κ.ά) γνώριζε ελάχιστα τήν περιγραφή πού έπαιξε πιά ένα φθινόγοντα και κάτι παραπάνω από δευτερεύοντα ρόλο. Μόνο στό ρομανισμό άλλαξε πιά ή κατάσταση. Ο Μπαλζάκ ύπογραμμίζει ότι τό λογοτεχνικό ρεύμα πού εκπροσωπεί, πού ίδρυτή του θεωρεί τόν Ουώλτερ Σκότ, άποθίδει μεγάλη σπουδαιότητα στην περιγραφή.

Ο Μπαλζάκ, σέ μεγάλη αντίθεση μέ τή «στεγνότητα» του 17ου και 18ου αιώνα, άναγνωρίζει τή σύγχρονη μέθοδο και ταυτόχρονα τονίζει μιά σειρά από νέα στοιχεία πού χαρακτηρίζουν τό ρεύμα αυτό. Θεωρεί πώς ή περιγραφή είναι ένα στοιχείο άνάμεσα σέ πολλά και ύπογραμμίζει ιδιαίτερα τή νέα σημασία του δραματικού στοιχείου.

Τό καινούριο ύφος πηγάζει από τήν άναγκαιότητα νά άποδοθούν κατάλληλα τά νέα φαινόμενα τής κοινωνικής ζωής. Η σχέση του άτόμου μέ τήν τάξη έγινε πιά σύνθετη άπ' ό,τι ήταν τόν 17ο και 18ο αιώνα. Τό περιβάλλον, τά έξωτερικά φαινόμενα, ό τρόπος ζωής τών ανθρώπων άπλά άναφέρονται - στόν Λεσάζ για παράδειγμα - και μ' όλη τήν άπλότητα προκύπτουν σαφείς και περιεκτικοί κοινωνικοί χαρακτήρες. Η έξατομίκευση ήταν άποκλειστικά άποτέλεσμα τής δράσης και τής ένεργητικής αντίδρασης τών άτόμων στά γεγονότα.

Ο Μπαλζάκ βλέπει ξεκάθαρα ότι ή μέθοδος αυτή δέν του φτάνει. Ο τυχοδιώκτης Ραστινάκ, για παράδειγμα, διαφέρει ριζικά από τόν τυχοδιώκτη Ζιλ Μπλά. Η λεπτομερειακή περιγραφή τής πανσιόν Βωκέ μέ τή θρώμα, τίς μυρωδιές, τά φαγητά και τούς σερβιτόρους τής είναι όπωσδήποτε άπαραίτητη για νά γίνουν πλήρως κατανοητές οι ιδιόρρυθμες περιπέτειες του Ραστινάκ. Επίσης τά σπίτια τών Γκραντέ, Γκομπσέκ κ.ά. πρέπει νά περιγραφούν μέ άκρίβεια, σ' όλες τους τίς λεπτομέρειες, για νά διαγραφούν οι διάφοροι άτομικοί και κοινωνικοί τύποι του τοκογλύφου.

Η περιγραφή του περιβάλλοντος στόν Μπαλζάκ όχι μόνο δέν περιορίζεται ποτέ στην άπλή περιγραφή και μετατρέπεται σχεδόν παντού σέ δράση (άς θυμηθούμε εδώ μέ ποιο τρόπο ό Γκραντέ έπισκευάζει τή σάπια σκάλα του), αλλά και δέν είναι, έπιπλέον, τίποτε περισσότερο από μία πλατιά θεμελίωση για τό καθοριστικό νέο στοιχείο στή μυθιστορημα-

τική σύνθεση: τό δραματικό στοιχείο. Οι έξαιρετικά πολύπλευρες και σύνθετες μορφές του Μπαλζάκ θά ήταν άδύνατο νά έκπτυχθούν μέ τέτοια έντυπωσιακή δραματικότητα, άν ή ζωή τους δέν είχε περιγραφεί τόσο πλατιά. Ήναν όλοτετα διαφορετικό ρόλο παίζει ή περιγραφή στόν Φλωμπέρ και τόν Ζολά.

Ο Μπαλζάκ, ό Σταντάλ, ό Ντίκενς και ό Τολστόϊ δίνουν τήν άστική κοινωνία ενώ συκροείται πιά όριστικά μέσα από σοβαρές κρίσεις. Δίνουν τήν πολύπλοκη νομοτέλεια τής γένεσής τής, τά ποικίλα και περιπλεγμένα μεταβατικά στάδια πού οδηγούν από τήν καταρρέουσα παλιά στή δημιουργούμενη νέα κοινωνία. Έζησαν και συμμετείχαν οι ίδιοι ένεργά, μέ πολύ διαφορετικούς τρόπους βέβαια, στά γεμάτα κρίσεις μεταβατικά στάδια αυτής τής γένεσης. Ο Γκαίτε, ό Σταντάλ, ό Τολστόϊ συμμετείχαν στούς πολέμους πού βοήθησαν στή γένεση αυτών τών μεταβολών. Ο Μπαλζάκ ήταν μέτοχος και θύμα τών κερδοσκοπικών βλέψεων του ύπό δημιουργία καπιταλισμού τής Γαλλίας: ό Γκαίτε και ό Σταντάλ συνεργάστηκαν στή διοίκηση: ό Τολστόϊ, σάν γαιοκτήμονας και σάν μέλος κοινωνικών οργανώσεων (έπιτροπή άπογραφής, έπιτροπή για τό πρόβλημα τής πείνας κ.λπ.), έδωσε σημαντικότητα γεγονότα τής μεταβατικής κατάστασης. Άπ' αυτή τήν άποψη, και δσον άφορά τόν τρόπο ζωής τους, είναι έπίγονοι τών συγγραφέων, καλλιτεχνών και λογίων τής Άναγέννησης και του Διαφωτισμού: ανθρώπων πού συμμετείχαν ένεργά και πολύπλευρα στούς μεγάλους αγώνες τής εποχής τους, και όδηγήθηκαν νά γράψουν μέσα από τίς έμπειρίες μιάς πολύπλευρης και πλούσιας ζωής. Δέν είναι άκόμα «ειδικοί», μέ τήν έννοια του καπιταλιστικού καταμερισμού τής εργασίας.

Διαφορετικοί είναι οι Φλωμπέρ και Ζολά. Αρχισαν τό συγγραφικό τους έργο μετά τή σφαγή του Ίουνίου στή συγκροτημένη πιά άστική κοινωνία. Άρνήθηκαν νά συμμετάσχουν ένεργά στή ζωή τής και μ' αυτή τους τήν άρνηση έκφράζουν τήν τραγωδία μιάς σημαντικής γενιάς καλλιτεχνών τής μεταβατικής περιόδου. Η άρνησή τους είναι πάνω άπ' όλα μιά αντίσταση και μαρτυρά τό μίσος, τήν άποστροφή, τήν περιφρόνηση για τό πολιτικό και κοινωνικό καθεστώς τής εποχής τους. Οι άνθρωποι πού συμμετείχαν στην κοινωνική έξέλιξη τής εποχής αυτής, κατόνησαν άψυχοι και ψευδολόγοι ύποστηρικτές του καπιταλισμού. Ο Φλωμπέρ και ό Ζολά ήταν πολύ μεγάλοι και πολύ ειλικρινείς για νά κάνουν τό ίδιο. Έτσι, τό μόνο πού τους άπέμενε νά διαλέξουν σάν λύση τής τραγικής τους αντίφασης ήταν ή άπομόνωση. Έγιναν κριτικοί παρατηρητές τής καπιταλιστικής κοινωνίας και άρα, ταυτόχρονα και άποκλειστικά, έπαγγελματίες συγγραφείς, μέ τήν έννοια του

καπιταλιστικού καταμερισμού τής εργασίας. Τό βιβλίο έχει πιά γίνει ολοκληρωτικά έμπόρευμα και ό συγγραφέας πωλητής του, έφόσον δέ γεννήθηκε εισοδηματίας. Στόν Μπαλζάκ βλέπουμε άκόμα τό σκοτεινό μεγαλείο τής πρωταρχικής συσσώρευσης στο πεδίο τής κουλτούρας. Ο Γκαίτε και ό Τολστόϊ αντιμετωπίζουν άκόμα τό φαινόμενο αυτό μέ τήν άριστοκρατική στάση του συγγραφέα πού δέ ζει άποκλειστικά από τή λογοτεχνία. Ο Φλωμπέρ είναι θεληματικά άσκητικός, και ό Ζολά, πιεσμένος από τήν ύλική ένδεια, είναι ήδη έπαγγελματίας συγγραφέας.

Νέες τεχνολογίες και νέοι τρόποι άναπαράστασης τής πραγματικότητας δέν δημιουργούνται ποτέ από μιά έμφυτη στην καλλιτεχνική μορφή διαλεκτική, καιτό πάντα συνδέονται μέ προηγούμενες φόρμες και τεχνολογίες. Κάθε καινούριο ύφος είναι κοινωνικά και ιστορικά άναγκαίο, γεννιέται μέσα από τή ζωή, είναι τό άναγκαίο άποτέλεσμα τής κοινωνικής έξέλιξης. Η άναγνώριση ώστόσο τής άναγκαιότητας νά δημιουργηθούν νέες τεχνολογίες άπέχει πολύ από τό νά τις κάνει και καλλιτεχνικά ισάξιες και ισότιμες. Η άναγκαιότητα αυτή μπορεί νά άφορά έξίσου τό καλλιτεχνικά νόθο, παραποιημένο και άσχημο. Η συμμετοχή ή ή παρατήρηση είναι λοιπόν κοινωνικά άναγκαίες μορφές συμπεριφορών τών συγγραφέων δυό περιόδων του καπιταλισμού, ενώ ή άφήρηση ή ή περιγραφή οι δυό βασικές μέθοδοι άναπαράστασης πού άντιστοιχούν σ' αυτές τίς περιόδους.

Για νά τονίσω μέ σαφήνεια τήν αντίθεση τών δυό μεθόδων, άντιπαραθέτω μιά έρμηνεία του Γκαίτε προς μιά του Ζολά για τή σχέση τής παρατήρησης μέ τή δημιουργία. «Δέν παρατήρησα», λέει ό Γκαίτε «ποτέ τή φύση για νά κάνω ποίηση. Άλλά επειδή ή παλιότερη ένασχόλησή μου μέ τή ζωγραφική και ή κατοπινή έρευνα τής φύσης μέ παρακινούσαν σέ μιά διαρκή και λεπτομερειακή παρατήρηση τών φυσικών άντικειμένων, γνώρισα σιγά-σιγά τή φύση ως τίς ελάχιστες λεπτομέρειές τής τόσο καλά, πού όταν σάν ποιητής χρειάζομαι κάτι, μου προσφέρεται και δέν άστοχά εύκολα ως προς τήν αλήθεια». Ο Ζολά μιλά επίσης ξεκάθαρα για τόν τρόπο μέ τόν όποιο προσεγγίζει συγγραφικά τό άντικείμενο του: «Ένας νατουραλιστής μυθιστοριογράφος θέλει νά γράψει ένα μυθιστόρημα για τόν κόσμο του θεάτρου. Ξεκινά άπ' αυτή τή γενική ιδέα χωρίς νά έχει άκόμα στο νου του κανένα δεδομένο ή μορφή. Τό πρώτο του μέλημα είναι νά κρατήσει σημειώσεις για κάθε πληροφορία σχετική μέ τόν κόσμο του θεάτρου. Γνώρισε τόν τάδε ήθοποιό ή είδε τή δείνα παράσταση...Στή συνέχεια θά μιλήσει μέ ανθρώπους σχετικούς μέ τό ύλικό του, θά παραβάλει τά λόγια τους, τά ανέκδοτα, τά πορτραίτα. Αυτό δέ

φτάνει. Θά διαβάσει ακόμα τὰ γραπτά ντοκουμέντα. Στό τέλος θά επισκεφτεί τόν ίδιο τό χώρο τοῦ θεάτρου, θά περάσει μερικές μέρες ἐκεῖ γιά νά γνωρίσει ὅλες τίς λεπτομέρειες, θά περάσει τὰ βράδια του στό καμαρίνι κάποιου ἠθοποιοῦ, θά γνωρίσει ὅσο γίνεται καλύτερα τήν ἀτμόσφαιρα. Ὅταν θά ἔχει πιά συγκεντρώσει ὅλα αὐτά τὰ στοιχεῖα, τό μυθιστόρημά του θά γραφτεῖ ἀπό μόνο του. Ὁ μυθιστοριογράφος πρέπει μόνο νά τὰ ἀναδιατάξει λογικά...

Τό ενδιαφέρον δέ συγκεντρώνεται στήν ιδιορρυθμία τῆς ἱστορίας: ἀντίθετα, ὅσο πῶς κοινή καί γενικευμένη εἶναι, τόσο πῶς τυπικό θά γίνει τό μυθιστόρημα. (Ἡ ὑπογράμμιση τοῦ Γκ. Λ.)

Πρόκειται γιά δύο οὐσιαστικά διαφορετικές τεχνολογίες. Δύο οὐσιαστικά διαφορετικές στάσεις ἀπέναντι στήν ἀλήθεια.

III

Ἡ κατανόηση τῆς κοινωνικῆς ἀναγκαιότητας μιᾶς συγκεκριμένης τεχνολογίας διαφέρει ἀπό τήν αἰσθητική ἀξιολόγηση τῶν καλλιτεχνικῶν τῆς ἀποτελεσμάτων. Στήν αἰσθητική δέν ἰσχύει τό μῶτο: «Κατανόηση σημαίνει καί ἀποδοχή». Μόνο ἡ χυδαία κοινωνιολογία, πού βλέπει σάν γενικό ἔργο τῆς τήν ἀποκάλυψη τοῦ λεγόμενου κοινωνικοῦ ἰσοδύναμου τῶν ξεχωριστῶν συγγραφέων ἢ τεχνολογιῶν, θεωρεῖ πῶς μέ τήν περιγραφή τῆς κοινωνικῆς ἱστορικῆς γένεσης ἔχουν λυθεῖ ὅλα τὰ προβλήματα. (Δέ θέλω νά μιλήσω ἐδῶ γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τό κάνει). Πρακτικά, ἡ μέθοδος τῆς μαρτυρᾶ τήν ἐπίδωξη νά ὑποβιβάσει ὀλόκληρη τήν προηγούμενη ἐξέλιξη τῆς τέχνης τῆς ἀνθρωπότητας στό ἐπίπεδο τοῦ παρακμάζοντος ἀστισμοῦ:

Ὁ Ὅμηρος ἢ ὁ Σαίξπηρ εἶναι, ἐπομένως, τό ἴδιο «προϊόντα» ὅσο καί ὁ Τζόυς ἢ ὁ Ντός Πάσος: τό ἔργο τῆς λογοτεχνίας ἐγκτεῖται μονάχα στό νά ἀνακαλύψει τό «κοινωνικό ἰσοδύναμο» τοῦ Ὁμήρου ἢ τοῦ Τζόυς. Ὁ Μάρξ ἔθεσε τό πρόβλημα ἐντελῶς διαφορετικά. Ἀφοῦ ἀναλύσει τή δημιουργία τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, λέει: «Ἡ δυσκολία, ὠστόσο, δέν ἐγκτεῖται στό νά κατανοήσουμε ὅτι ἡ ἑλληνική τέχνη καί τό ἔπος συνδέονται μ' ὀρισμένες μορφές κοινωνικῆς ἐξέλιξης, ἀλλά ὅτι μᾶς προσφέρουν ἀκόμα τήν ἀπόλαυση τῆς τέχνης καί μέ μιᾶ ἔννοια ἰσχύουν σάν κανόνες καί ἀνέφικτα πρότυπα».

Εἶναι εὐνόητο πῶς αὐτή ἡ παρατήρηση τοῦ Μάρξ ἀφορᾶ ἐξίσου τίς περιπτώσεις πού ἡ αἰσθητική καλεῖται νά ἐκφέρει μιᾶ ἀρνητική κρίση. Καί στίς δύο περιπτώσεις, ἡ αἰσθητική ἀξιολόγηση δέν πρέπει νά διαχωριστεῖ μηχανικά ἀπό τό ἱστορικό συμπέρασμα. Τό γεγονός ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη εἶναι ἔπη, ἐνῶ αὐτά τῶν Καμοέν, Μίλτον καί Βολταίρου δέν εἶναι, ἀποτελεῖ παράλληλα ἕνα κοινωνικό-ἱστορικό καί αἰσθητικό πρόβλημα. Δέν ὑπάρχει «μιαστορία» διαχωρισμένη καί ἀνεξάρτητη ἀπό κοινωνικοἱστορικές καί προσωπικές συνθήκες, πού δέν εἶναι εὐνοϊκές γιά μιᾶ πλοῦσια, περιεκτική, ποικιλόμορφη καί ζωντανή καλλιτεχνική ἀπεικόνιση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας. Οἱ κοινωνικά δυσμενεῖς προϋποθέσεις καί συνθήκες γιά τήν καλλιτεχνική δημιουργία παραμορφώνουν ὑποχρεωτικά καί τίς οὐσιαστικές μορφές ἐκφρασης. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν περίπτωση πού ἐξετάσαμε.

Ἐπάρχει μιᾶ ἀρκετά διαφωτιστική κριτική τοῦ Φλωμπέρ γιά τό μυθιστόρημά του *Αἰσθηματική Ἀγωγή*, ὅπου λέει: «Εἶναι πολύ ἀληθινό καί

ἀπό αἰσθητική ἀποψη τοῦ λείπει ἡ ψευδῆς προοπτική. Τό σχέδιο γραφῆς ἦταν πολύ καλά δουλεμένο καί γι' αὐτό ἐξαφανίστηκε. Κάθε ἔργο τέχνης πρέπει νά ἔχει ἕνα ἀποκορύφωμα, μιᾶ κορυφαία στιγμή, πρέπει νά σχηματίζει μιᾶ πυραμίδα, διαφορετικά τό φῶς θά πέσει ἀναγκαστικά σέ κάποιο σημεῖο τῆς σφαίρας. Ἡ τέχνη ὠστόσο δέν εἶναι φύση. Ἄς εἶναι. Νομίζω ὅτι κανεῖς δέν ὑπῆρξε ὡς τώρα τόσο εἰλικρινῆς».

Αὐτή ἡ ὁμολογία μαρτυρᾶ, ὅπως ὅλες οἱ δηλώσεις τοῦ Φλωμπέρ, μιᾶ ἀδυσώπητη εἰλικρίνεια. Ὁ Φλωμπέρ θεωρεῖ τή σύνθεση τοῦ μυθιστορηματός του σωστή. Κι ἔχει δίκιο ὅταν τονίζει τήν καλλιτεχνική ἀναγκαιότητα τῆς κορυφαίας στιγμῆς. Ἐχει ὅμως δίκιο ὅτι στό μυθιστόρημά του ὑπάρχει «ὑπερβολική ἀλήθεια»; Ὑπάρχουν πράγματι μόνο στή τέχνη κορυφαίες στιγμές; Φυσικά ὄχι. Αὐτή ἡ πέρα γιά πέρα εἰλικρινῆς ὁμολογία τοῦ Φλωμπέρ ἔχει σημασία γιά μᾶς, ὄχι μόνο σάν δική του κριτική γιά τό σπουδαῖο μυθιστόρημά του, ἀλλά πάνω ἀπ' ὅλα γιά τήν ἀποκαλύπτει τή λαθεμένη ἀντίληψή του γιά τήν ἀλήθεια, γιά τό ἀντικειμενικό εἶναι τῆς κοινωνίας καί γιά τή σχέση φύσης καί τέχνης. Ἡ ἀποψη τοῦ ὅτι «κορυφαίες στιγμές» ὑπάρχουν μονάχα στήν τέχνη, ἐξαρτᾶται δηλαδή ἀπό τόν καλλιτέχνη ἂν θά δημιουργήσει τέτοιες ἢ ὄχι, εἶναι μιᾶ καθαρά ὑποκειμενική του προκατάληψη. Μιᾶ προκατάληψη πού δημιουργήθηκε ἀπό τή ἐπιφανειακή παρατήρηση τῶν συμπτωμάτων τῆς ἀστικής ζωῆς, τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς μέσα στήν ἀστική κοινωνία καί ἀφαιρεῖ ἀπό τίς κινητήριες δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης καί τῆς διαρκούς ἐπίδρασής τους πάνω στήν ἐπιφάνεια τῆς ζωῆς. Σ' αὐτή τήν ἑλλειπτική καί ἀφηρημένη ἀποψη ἡ ζωῆ ἔμφα-

Ἐκδόσεις ὑάκινθος

Πανεπιστημίου 44
τηλ. 3607951

Κυκλοφοροῦν μέσα
στόν Δεκέμβρη:

Ἐρνέστος Χόφμαν:
Τά παραμῦθια

Θοδωρῆς Καλούμενος:
Σκέψεις γιά τό σύμβολο
Καραγκιόζης καί
μιᾶ εἰκονογραφημένη ἱστορία

ΑΓΩΝΑΣ 12

γιά τήν κομμουνιστική ἀνανέωση

Κεντρική ἐκδοση τῆς Ε.Κ.Ο.Ν. Ρήγας Φεραῖος
(Β. Πανελλαδική)
Ὀκτώβριος 1980

■ Οἰκολογικά καί ἄλλα ■ Γιά τήν Πολωνία ■ Ἀπό τά ἔξω στά ἐνδότερα ■ Τό πραξικόπημα στήν Τουρκία ■ ΠΑΣΟΚ 1980 ■ Ἡ συνέχεια τῶν καταλήψεων ■ Ἡ ἐπέτειος τοῦ θανάτου τοῦ Μάο ■ Τά Φεστιβάλ νεολαῶν ■ Τύπος καί τύπος ■ Ἡ μεταπολιτευτική ἐξουσία ■ Ἡ Ὀλυμπιάδα κλπ., κλπ.

γιά τόν έξπρεσιονισμό

νίζεται σάν ένα ρεύμα πού κυλά όμοιομορφα, σάν μία αδιάρθρωτη, μονότονη, λεία επιφάνεια. Βέβαια ή όμοιομορφία διακόπτεται κάποτε από «ξαφνικές» μεγάλες καταστροφές.

Στήν πραγματικότητα ώστόσο - φυσικά και στήν καπιταλιστική - οι «ξαφνικές» καταστροφές έχουν από καιρό προετοιμαστεί. Δέ βρίσκονται σέ μία αντίθεση πού αποκλείει τήν ήρεμη εξέλιξη τής επιφάνειας. Σ' αυτές οδηγεί μία σύνθετη και όνομοιομορφη εξέλιξη πού διαμορφώνει αντικειμενικά τή φαινομενικά λεία επιφάνεια τής σφαιρας του Φλωμπέρ. Ο καλλιτέχνης πρέπει βέβαια νά φωτίσει τά βαρύνοντα σημεία τής σύνθεσής της, και ό Φλωμπέρ τρέφει μία προκατάληψη πιστευόντας ότι ή επιφάνεια αυτή δέν διαμορφώνεται ανεξάρτητα από τή θέλησή του. Διαμορφώνεται από τήν άποτελεσματικότητα των νόμων πού καθορίζουν τήν ιστορική εξέλιξη τής κοινωνίας, μέσω των κινητήριων δυνάμεων τής κοινωνικής εξέλιξης. Στήν αντικειμενική πραγματικότητα χάνεται ή νόθα και ύποκειμενική, ή άφηρημένη αντίθεση ανάμεσα στό «φυσιολογικό» και τό «μή φυσιολογικό». Ο Μάρξ άκριβώς στήν οικονομική κρίση βλέπει τό «πίο φυσικό» νομοτελειικό φαινόμενο τής καπιταλιστικής οικονομίας. «Η άυτονομία πού άποκτούν τά άλληλνένδετα και άλληλοσυμπληρούμενα στοιχεία καταστρέφεται βίαια. Η κρίση έπομένως φανερώνει τήν ένότητα των στοιχείων πού ανεξαρτητοποιήθηκαν». Έντελώς διαφορετική είναι ή θεώρηση τής πραγματικότητας από τήν άστική έπιστήμη πού αναλαμβάνει πιά άπολογητικό ρόλο στό δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Στήν κρίση βλέπει μία «καταστροφή», πού ανακόπτει «αίφνιδια» τή «φυσική» εξέλιξη τής οικονομίας. Όμοια και κάθε επανάσταση είναι κάτι καταστροφικό και μή φυσιολογικό.

Ο Φλωμπέρ και ό Ζολά, σύμφωνα μέ τίς ύποκειμενικές γνώμες και τίς συγγραφικές προθέσεις τους, δέν είναι σέ καμιά περίπτωση ύποστηρικτές του καπιταλισμού. Είναι όμως παιδιά τής εποχής τους και σάν τέτοια είναι βαθιά επηρεασμένοι, όσο άφορά τήν κοσμοθεωρία τους, από τίς αντίληψεις τής εποχής τους - ειδικά ό Ζολά, τά έργα του όποιου επηρεάστηκαν άποφασιστικά από τίς ρηχές προκαταλήψεις τής άστικής κοινωνιολογίας. Γι' αυτό στόν Ζολά ή ζωή εξέλισσεται σχεδόν χωρίς διάρθρωση, στό βαθμό πού, σύμφωνα μέ τήν άποψη του, είναι μέ τήν κοινωνική έννοια φυσιολογική. Έτσι, όλες οι έκδηλώσεις τής ζωής των ανθρώπων είναι φυσική άπόρροια του κοινωνικού τους περιβάλλοντος. Δρουν ώστόσο και διαφορετικές, άπόλυτα έτερογενείς δυνάμεις, όπως για παράδειγμα ή κληρονομικότητα πού επηρεάζει τή σκέψη και τήν αίσθηση των ανθρώπων μέ μία μοιρολατρική νομοτέλεια και προκαλεί καταστρο-

φές πού ανακόπτουν τή φυσιολογική ροή τής ζωής. Άς σκεφτούμε εδώ τό κληρονομικό πάθος για τό πιό τό του Έτιέν Λαντιέ στό *Ζέρμιναλ*, αίτια διάφορων ξαφνικών έκρήξεων και καταστροφών, ασύνδετων όργανικά μέ τό συνολικό χαρακτήρα του Έτιέν, πράγμα πού κι ό ίδιος ό Ζολά δέν επιδίωξε. Παρεμφερής είναι και ή περίπτωση του γιου του Σακάρ στό *Χρήμα*. Παντού αντιπαράθεται ασύνδετα ή φυσιολογική άδιαφοροποίηση νομοτέλεια του περιβάλλοντος στις αίφνιδεις κληρονομικές καταστροφές.

Είναι φανερό πώς εδώ δέν έχουμε νά κάνουμε μέ μία σωστή και βαθιά άντανάκλαση τής αντικειμενικής πραγματικότητας, αλλά μέ μία ίσοπέδωση και διαστρέβλωση τής νομοτέλειάς της πού πηγάζει από τήν επίδραση πού είχαν οι προκαταλήψεις του άπολογητισμού πάνω στήν κοσμοθεωρία των συγγραφέων αυτής τής περιόδου. Η πραγματική γνώση των κινητήριων δυνάμεων τής κοινωνικής εξέλιξης, ή άπροκατάληπτη, σωστή, βαθιά και περιεκτική ποιητική άπεικόνιση τής επίδρασής τους στή ζωή των ανθρώπων, πρέπει νά έμφανιστεί μέ τή μορφή μιάς κίνησης πού θά δείχνει ξεκάθαρα τή νομοτελειική ένότητα τής φυσιολογικής μέ τήν εξαιρετική περίπτωση.

Η άλήθεια τής κοινωνικής εξέλιξης είναι και ή άλήθεια τής μοίρας των ξεχωριστών άτόμων. Πού και μέ ποιο τρόπο γίνεται αντίληπτή αυτή ή άλήθεια; Είναι φανερό, όχι μόνο όσο άφορά τήν έπιστήμη και τήν έπιστημονικά θεμελιωμένη πολιτική, αλλά και τήν πρακτική γνώση τής ανθρώπινης ψυχολογίας στήν καθημερινότητα, πώς ή άλήθεια τής ζωής είναι δυνατό νά φανερωθεί μόνο μέσω από τήν πρακτική και τή δράση των ανθρώπων. Τά λόγια, τά ύποκειμενικά συναισθήματα και οι σκέψεις τους δείχνουν τήν άλήθεια ή τήν αναλήθεια, τή γνησιότητα ή τήν άνειλικρίνεια, τό μεγαλείο ή τή στενότητα τους μόνον όταν μετουσιώνονται σέ δράση: Όταν επιβεβαιώνονται μέ τίς πράξεις των ανθρώπων ή όταν άποτυχαίνουν στήν πραγματικότητα. Μόνο ή δράση μπορεί νά δείξει συγκεκριμένα τήν ούσία, τό χαρακτήρα των ανθρώπων και νά δώσει μία άπάντηση στό άν είναι π.χ. γενναίοι ή καλοί.

Και μόνο μέσω άπ' τή δράση οι άνθρωποι άποκτούν ενδιαφέρον ό ένας για τόν άλλον και άξίζει νά πάρουν λογοτεχνική μορφή. Η δοκιμασία πού θά επιβεβαιώσει σημαντικά γνωρίσματα του ανθρώπινου χαρακτήρα (ή θά τά διαψεύσει) βρίσκεται μόνο στήν πρακτική. Η παλαιότερη ποίηση - είτε πρόκειται για παραμύθια, μπαλάντες, θρύλους ή και μεταγενέστερες αθόρμητες μορφές άνεκδοτολογικών άφηγημάτων - ξεκινά πάντα από τό βασικό δεδομένο τής προτεραιότητας τής πράξης. Η ποίηση αυτή ήταν και παραμένει

πάντα εξαιρετικά σημαντική γιατί άναπαριστά πράξεις πού επιβεβαιώνουν ή διαψεύδουν τίς ανθρώπινες προθέσεις.

Έτσι, έχοντας σάν έπίκεντρο τής μορφοποίησης τό αίώνιο, θεμελιώδες αυτό δεδομένο τής ανθρώπινης ζωής - ή ποίηση αυτή παραμένει ως σήμερα ζωντανή και ενδιαφέρουσα - παρά τίς συχνά φανταστικές και για τό σημερινό άνθρωπο μή άποδεκτές προϋποθέσεις της. Η παράθεση μεμονωμένων πράξεων σέ μία συνεκτική άλυσίδα προκαλεί άθλητικό ενδιαφέρον μόνο από τό γεγονός ότι τό ίδιο τυπικό χαρακτηριστικό γνώρισμα ενός άτόμου πιστοποιείται άδιάλειπτα μέσω από τίς πιο διαφορετικές και έντυπωσιακές περιπέτειες. Άνεξάρτητα από τό άν πρόκειται για τόν Όδυσσέα ή τόν Ζιλ Μπλά, ή άνεξίτηλη φρεσκάδα των άλυσιδωτών περιπετειών βρίσκει σ' αυτό τό γεγονός τήν ανθρώπινη-ποιητική τής βάση. Τό καθοριστικό στοιχείο φυσικά είναι ό άνθρωπος και ή άποκάλυψη των ούσιαστικών γνωρισμάτων τής ζωής του. Έμās μās ενδιαφέρει μέ ποιο τρόπο αντίδρουν ό Όδυσσέας ή ό Ζιλ Μπλά, ή Μόλλ Φλάντερς ή ό Δόν Κιχώτης στά μεγάλα συμβάντα τής ζωής τους, πώς άντιμετωπίζουν τούς κινδύνους, πώς υπερνικούν τά εμπόδια, πώς έκτυλίσσονται όλοένα πιο βαθιά και πλατιά στήν πράξη τά χαρακτηριστικά πού τούς κάνουν ενδιαφέροντες και σημαντικούς.

Χωρίς τήν άποκάλυψη των σημαντικών ανθρώπινων γνωρισμάτων, χωρίς τήν άλληλεξάρτηση ανάμεσα στόν άνθρωπο και τά γεγονότα του έξωτερικού κόσμου, τίς καταστάσεις, τίς φυσικές δυνάμεις, τούς κοινωνικούς θεσμούς, άκόμα και οι πιο περιπετειώδεις πράξεις τους παραμένουν κενές. Δέν πρέπει ώστόσο νά ξεχνάμε ότι και χωρίς όλα αυτά σέ κάθε πράξη ένυπάρχει τό άφηρημένο σχήμα τής ανθρώπινης πρακτικής (μολονότι παραποιημένο και ξεθωριασμένο). Γι' αυτό άφηρημένες άφηγήσεις σχηματικά περιπετειωδών πράξεων, όπου πλανώνται μόνο σχήματα ανθρώπων προκαλούν ένα σχετικό και παροδικό ενδιαφέρον (ίπποτικά μυθιστορήματα στό παρελθόν, άστυνομικά στίς μέρες μας). Η άπήχησή τους άνοίγει τό δρόμο στό ενδιαφέρον του κοινού για τή λογοτεχνία: τό ενδιαφέρον για τόν πλούτο, τήν πολυμορφία, τήν έναλλαγή και τήν πολυεδρικότητα τής ανθρώπινης δράσης. Άν ή λογοτεχνία μιάς εποχής δέν μπορεί ν' άποδώσει τήν άλληλεξάρτηση ανάμεσα στήν πλούσια άναπτυγμένη έσωτερική ζωή των τυπικών μορφών τής εποχής και τήν πράξη, τό ενδιαφέρον του κοινού καταφεύγει σέ άφηρημένα σχηματικά ύποκατάστατα.

Αυτό άκριβώς συμβαίνει στή λογοτεχνία του όψιμου 19ου αιώνα. Η λογοτεχνία τής παρατήρησης και τής περιγραφής καταργεί όλοένα και πιο

πολύ τήν ἀλληλεξάρτηση. Καί ἴσως δέν ἔχει ὑπάρξει ἐποχή ὅπου πλάι στήν ἐπίσημη μεγάλη λογοτεχνία νά ὑπάρχει καί μιά τόσο ἐκτεταμένη κενή λογοτεχνία ἀπλῶν περιπετειῶν ὅσο στήν ἐποχή μας. Καί δέν πρέπει νά ξεγελιόμαστε ὅτι ἡ λογοτεχνία αὐτή διαβάζεται τάχα ἀπό τούς «ἀμόρφωτους», ἐνῶ ἡ «ἐλίτ» μένει σταθερή στή σύγχρονη λογοτεχνία ποιότητας. Σωστό εἶναι σε μεγάλη ἔκταση τό ἀντίθετο. Στό μεγαλύτερο μέρος τούς οἱ σύγχρονοι κλασικοί διαβάζονται ἐνῆμερι ἀπό αἰσθημα καθήκοντος, ἐνῆμερι ἀπό ἐνδιαφέρον γιά τό περιεχόμενο, γιά τά προβλήματα τῆς ἐποχῆς πού ἐκφράζουν – ἂν καί παραποιημένα καί ἐξασθενημένα· γιά ξεκούραση πάντως καί γιά ψυχαγωγία καταβροχθίζονται τά ἀστυνομικά.

Ὁ Φλωμπέρ δουλεύοντας τή *Μαντάμ Μποβαρύ* ἐπανειλημμένα καταλόγιζε στό βιβλίο του πῶς του λείπει τό ψυχαγωγικό στοιχείο. Ὁμοια καί πολλοί ἄλλοι συγγραφεῖς διαπιστώνουν ὅτι τά μεγάλα μυθιστορήματα τοῦ παρελθόντος συνδυάζουν τήν ἀνθρωπιά μέ τήν ψυχαγωγία καί τήν ἔνταση, ἐνῶ στή σύγχρονη τέχνη εἰσβάλλει σέ ὄλο καί μεγαλύτερη ἔκταση ἡ μονοτονία καί ἡ πλήξη. Αὐτή ἡ παράδοση κατάσταση δέν εἶναι ἀσφαλῶς τό ἀποτέλεσμα ἑλλειψῆς συγγραφικοῦ ταλέντου τῶν λογοτεχνικῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐποχῆς, στήν ὁποία ἔζησαν πολλοί προικισμένοι συγγραφεῖς. Ἡ μονοτονία καί ἡ πλήξη πηγάζουν πολύ περισσότερο ἀπό τίς ἀρχές τῆς μορφοπλασίας, ἀπό τή μέθοδο καί τήν κοσμοθεωρία τῶν συγγραφέων.

Ὁ Ζολά καταδικάζει ὀξύτατα τή μορφή του ἐξαιρετικοῦ στόν Σταντάλ καί τόν Μπαλζάκ σάν «μὴ φυσική». Ἔτσι γιά τήν περιγραφή του ἔρωτα στό *Κόκκινο καί τό Μαῦρο* λέει: «Ἀπομακρύνεται ὀλοκληρωτικά ἀπό τήν ἀλήθεια τῆς καθημερινότητας, καί στόν ψυχολόγο Σταντάλ βρισκόμαστε στή διάσταση του ἐξαιρετικοῦ ὅπως καί στόν ἀφηγητή Ἀλέξανδρο Δουμά. Ἀπό τή σκοπιά τῆς συγκεκριμένης ἀλήθειας ὁ Ζυλιέν μου ἐπιφυλλάσσει ἐξίσου πολλές ἐκπλήξεις ὅσο καί ὁ Ντ' Ἀρτανιάν».

Στό δοκίμιό του γιά τή λογοτεχνική δραστηριότητα τῶν Γκονκούρ, ὁ Πάυλ Μπουρζέ διατυπώνει μέ σαφήνεια καί ὀξύτητα τή νέα ἀρχή τῆς σύνθεσης: «Τό δρώμα εἶναι πράξη – τό δείχνει καί ἡ ἐτυμολογία – καί ἡ πράξη δέν εἶναι ποτέ ἡ καλύτερη ἔκφραση τῶν ἠθῶν. Αὐτό πού χαρακτηρίζει ἕναν ἄνθρωπο, δέν εἶναι οἱ πράξεις του σέ μιά στιγμή κρίσης ἢ πάθους, εἶναι οἱ καθημερινές του συνήθειες πού δέ μαρτυροῦν μιά κρίση ἀλλά μιά κατάσταση». Ξεκινώντας ἀπ' αὐτή τή διαπίστωση γίνεται ἀπόλυτα κατανοητή ἡ πιό πάνω κριτική τοῦ Φλωμπέρ γιά τή σύνθεση. Ὁ Φλωμπέρ συγχέει τή ζωὴ μέ τή μέση καθημερινότητα τοῦ ἀστού. Εἶναι εὐνόητο πῶς αὐτή ἡ προκατάληψη ἔχει

τίς κοινωνικές τῆς ρίζες. Δέν παύει ὡστόσο νά εἶναι προκατάληψη, δέν παύει νά παραμορφώνει ὑποκειμενικά τήν ἀντανάκλαση τῆς πραγματικότητας στή λογοτεχνία, νά παρεμποδίζει τήν ἐπαρκή καί περιεκτική ποιητική ἀπεικόνισή της. Ὁ Φλωμπέρ παλεύει σ' ὅλη του τή ζωὴ νά βγεῖ ἀπό τό φαῦλο κύκλο τῶν προκαταλήψεων πού γεννοῦν οἱ κοινωνικές ἀναγκαιότητες. Ἐπειδή ὅμως δέν πολεμᾷ τίς ἴδιες τίς προκαταλήψεις, ἀλλά τίς θεωρεῖ μᾶλλον σάν ἀνεξάλειπτα ἀντικειμενικά γεγονότα, ὁ ἀγῶνας του εἶναι τραγικά μάταιος.

Καταφέρεται ἀδιάκοπα, μέ τόν πιό παθιασμένο τρόπο, ἐνάντια στή μονοτονία, τήν εὐτέλεια καί τήν ἀποκρουστικότητα τῶν ἀστικῶν θεμάτων πού καλεῖται νά ἀναπλάσει. Δουλεύοντας κάθε ἀστικό μυθιστόρημα ὀρκίζεται νά μὴν ἀσχοληθεῖ ποτέ πιά μέ τέτοιες ἀηδίες. Βρίσκει ὅμως διέξοδο μόνο μέσα στή φυγή, στό φανταστικό ἐξωτισμό. Οἱ προκαταλήψεις του κλείνουν τό δρόμο γιά τήν ἀνακάλυψη τῆς ἐσωτερικῆς ποίησης τῆς ζωῆς.

Αὐτή εἶναι ἡ ποίηση τῶν ἀγωνιζόμενων ἀνθρώπων, τῶν ἀμοιβαίων

Τό μυθιστόρημα πού
καθορίζει τούς
διανοούμενους
τοῦ μεταπολέμου

Σιμόν ντέ Μπωβουάρ
ΟΙ ΜΑΝΔΑΡΙΝΟΙ

Μεταφράζει ἡ
Ζώρζ Σαρῆ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΟΙΧΤΗ ΓΩΝΙΑ

Ἐκδόσεις Γλάρος
Κεντρική διάθεση - παραγγελίες:
ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ 31, ΑΘΗΝΑ - 142,
ΤΗΛ. 36.18.457

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ:
ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΔΙΟΙΚΗΤΗΡΙΟΥ 31
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ • ΤΗΛ. 52.81.19

για τον εξπρεσιονισμό

τους σχέσεων στην αληθινή τους πρακτική. Χωρίς αυτή δεν μπορεί να υπάρξει πραγματικό έπος, κατάλληλο να προκαλέσει, ν' αυξήσει και να διατηρήσει ζωντανό το ενδιαφέρον του κοινού. 'Η τέχνη του έπους - και της μυθιστοριογραφίας φυσικά - εγκείται στην ανακάλυψη των επίκαιρων, σημαντικών, χαρακτηριστικών για τον άνθρωπο, γνωρισμάτων της κοινωνικής δράσης. Στην έπική ποίηση ο άνθρωπος θέλει να δει το είδωλό του έναργέστερο και δυναμωμένο, τό αντικαθρέφτισμα της κοινωνικής πρακτικής του. 'Η τέχνη του έπικού ποιητή εγκείται ακριβώς στη σωστή κατανομή του θάρους, στη σωστή υπογράμμιση των ουσιαστικών στοιχείων: Τό έργο του γίνεται συναρπαστικό και οικουμενικό, όταν τό ουσιαστικό - ο άνθρωπος και ή κοινωνική δράση του - δεν είναι γι' αυτόν ένα έπινοημένο προϊόν τέχνης, αποτέλεσμα της δεξιοτεχνίας του, αλλά κάτι πού φύτρωσε φυσικά, κάτι πού δεν έφευρε αλλά απλά ανακάλυψε.

Γι' αυτό και ο λογοτεχνικά πολύ προβληματικός γερμανός ποιητής και δραματουργός Όττο Λούντβιχ, στη μελέτη του για τόν Ουώλτερ Σκότ και τόν Ντίκενς συμπεραίνει πολύ σωστά: «...οι υπάρξεις μοιάζουν να είναι τό κύριο θέμα και ο τροχός των γεγονότων εξυπηρετούσε μονάχα στό να συμπεριλάβει τίς υπάρξεις καθαυτές σ' ένα έλκυστικό παιχνίδι, και δεν υπήρχαν μόνο για να βοηθούν τό τροχό να γυρίζει. Τό θέμα είναι πώς ο συγγραφέας κάνει ενδιαφέρον εκείνο πού πρέπει να έχει άφραυτο ενδιαφέρον και τό όποιο αφήνει χωρίς υποστήριξη, να τά

βγαλει περ με τις οικές του δυνάμεις... 'Η ουσία είναι πάντα τά άτομα. Καί πράγματι, ένα γεγονός όσο θαυμαστό κι άν είναι, δέ θά μάς άπασχολήσει σέ διάρκεια όπως οι άνθρωποι πού συναναστραφήκαμε και άγαπήσαμε».

'Η περιγραφή μέ τήν έννοια πού εκθέσαμε πίο πάνω, ανάγεται σέ κυρίαρχη μέθοδο της έπικής σύνθεσης σέ μία περίοδο πού για κοινωνικούς λόγους χάνεται ή άίσθηση του τί είναι σημαντικό στό έπικό έργο. 'Η περιγραφή είναι τό συγγραφικό υποκατάστατο για τή χαμένη έπική σημασία.

'Αλλά, όπως πάντα όταν γεννιούνται νέες ιδεολογικές μορφές, κυριαρχεί κι εδώ ή άλληλεπίδραση. 'Η περιγραφή, πού πρυτανεύει πιά στη συγγραφή, δεν είναι μονάχα τό αποτέλεσμα, αλλά παράλληλα και αίτιο μιας άκόμη μεγαλύτερης απομάκρυνσης της λογοτεχνίας από τή σημασία του έπους. 'Η κυριαρχία του καπιταλιστικού πεζού πάνω στην έσωτερική ποίηση της ανθρώπινης πρακτικής, ή όλοένα και πίο άπάνθρωπη κοινωνική ζωή, ή υποβάθμιση της ανθρωπιάς - όλα αυτά είναι αντικειμενικά δεδομένα της εξέλιξης του καπιταλισμού. 'Απ' αυτά προέρχεται συνακόλουθα και ή μέθοδος της περιγραφής. 'Από τή στιγμή πού ή μέθοδος αυτή έγινε πιά πραγματικότητα, τή χειρίστηκαν σημαντικοί και συνεπείς στό είδος τους συγγραφείς, κι έτσι επέδρασε μέ τή σειρά της στη λογοτεχνική άντανάκλαση της πραγματικότητας. 'Η λογοτεχνία ύπερτονίζει τήν πτώση του ποιητικού επιπέδου της ζωής.

«Erzählen oder Beschreiben?» Πρωτοδημοσιεύτηκε στό *Internationale Literatur*, No 11, 1936. Για τή μετάφραση χρησιμοποιήσαμε τήν έκδοση Georg Lukács, *Probleme des Realismus*, Aufbau - Verlag Berlin, 1955. Παραθέτουμε εδώ τό δεύτερο και τό τρίτο κεφάλαιο από τά έπτά της μελέτης αυτής.

Στό πρώτο κεφάλαιο, ο Λούκατς άντιπαραβάλλει τούς Tolstoi, Balzac και Walter Scott πρός τούς Flaubert και Zola, παραθέτοντας ή μνημονεύοντας έπεισόδια πρόσφορα σέ μία συγκριτική μελέτη των αφηγηματικών τους τρόπων. Στους μέν, τά μυθιστορηματικά γεγονότα είναι σημαντικά «λόγω της άμεσης συμμετοχής των προσώπων στα δράματα και της γενικότερης κοινωνικής τους σημασίας». Στους δέ, τά πρόσωπα είναι «άπλοι παρατηρητές» και τά γεγονότα «άπλές εικόνες». 'Η αντίθεση αυτή μεταξύ συμμετοχής και παρατήρησης, δραματικής αφήγησης και ουδέτερης περιγραφής, σημαδεύει, κατά τόν Λούκατς, δύο έκ διαμέτρου αντίθετες άντιλήψεις ή σχολές, τό ρεαλισμό και τό νατουραλισμό, ενώ ταυτόχρονα καθορίζει και τήν (ιδεολογική) σχέση του αναγνώστη μέ τό μυθιστόρημα: Γιατί στη μία περίπτωση ο αναγνώστης καλείται να συμμετάσχει στα δράματα, να ζήσει τά γεγονότα, ενώ στην άλλη άπωθείται στη θέση του παρατηρητή, μετατρέπεται σέ 'θεατή εικόνων».

Βιβλία από τό ΤΕΚΜΗΡΙΟ ΤΖΙΑΝΝΙ ΡΟΝΤΑΡΙ

γνωρίστε τόν μεγάλο 'Ιταλό συγγραφέα
και χαρείτε δυό από τά ευφύστερα παιδικά βιβλία (πού δεν διαβάζονται
μόνο από παιδιά):

ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΗΛΕΦΩΝΟ Η ΤΟΥΡΤΑ ΣΤΟΝ ΟΥΡΑΝΟ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΕΚΜΗΡΙΟ

ΖΩΟΔ. ΠΗΓΗΣ 17 - ΤΗΛ. 6448510

καί γράμματα γνωρίζω

Ο τίτλος του βιβλίου είναι *Πεθαίνω σά χώρα*. Αυτή η φράση όμως είναι και η τελευταία στο βιβλίο, όπου λέγεται από τη στείρα γυναίκα που υπάρχει στο τρίτο μέρος του βιβλίου και γράφει εκείνο το γράμμα που τό αποτελεί. Υπάρχει λοιπόν στην αρχή και στο τέλος του βιβλίου, αλλά και σ' όλοκληρο τό μυθιστόρημα όπως θά δούμε πιό κάτω, έντονη ή συσχέτιση της γυναίκας και της χώρας.

Η σχέση γυναίκας και χώρας στη λογοτεχνία αποτελεί τούς τελευταίους αιώνες στερεότυπο σχήμα. Η πρωτοτυπία του Δημήτρη Δημητριάδη, όπως θά προσπαθήσουμε νά υποστηρίξουμε στό άρθρο, είναι ότι καταργεί τόν παραδοσιακό ρομαντικό συμβολισμό της γυναίκας (φύσης)-χώρας καταργώντας τή γονιμότητα από τό σχήμα και βάζοντας στή θέση της τό θάνατο.

Τό σχήμα γυναίκα (φύση)-χώρα φαίνεται πώς παράγεται στή ρομαντική περίοδο. Τό πρώτο σκέλος, ή παρομοίωση, ή εξομοίωση μάλλον της γυναίκας και της φύσης, είναι κοινός τόπος στή συμβολική γλώσσα πολλών περιόδων. Αυτό που μάς ενδιαφέρει εδώ είναι ή φανταστική επέκταση του σχήματος στή έννοια «χώρα». Η επέκταση αυτή φαίνεται πώς παράγεται κατά τήν περίοδο του ρομαντι-

Η κατάργηση του ρομαντικού συμβολισμού γυναίκα (Φύση)-Χώρα

Στό μυθιστόρημα *Πεθαίνω σά χώρα* του Δ. Δημητριάδη

σμού, όταν διαμορφώνεται ή ιδέα του έθνους. Για νά αναφερθούμε στήν ελληνική διβλιογραφία, περιόδοι «έθνικού αυτοπροσδιορισμού» στήν Ευρώπη, συχνά «μέ τή μορφή έθνικοαπελευθερωτικού κινήματος ή έσωτερικής πολιτικής και κοινωνικής ανάμορφωσης» συμπιπτουν μέ τά βασικά χρονικά όρια του ρομαντισμού και του προρομαντισμού, και ή ρομαντική λογοτεχνία είναι συχνά «συνωμοτική, επαναστατική, φιλελεύθερη ή άστική» (Δημ. Ν. Μαρωνίτη, «Ο τύπος του έθνικού ποιητή και ό αντίκτυπος του Άλβανικού έπους στή λογοτεχνία μας», άρθρο στό *Λογοτεχνικό Πολίτη*, άρ. 32). Ο ρομαντικός άκόμη συμβολισμός διαφέρει πολύ από τήν προγενέστερη του άλληγορία, όπως υποστήριξαν διάφοροι θεωρητικοί του, και στηρίζεται στή δημιουργική φαντασία σέ αντίθεση μέ τήν τυπικότητα της άλληγορίας (Γκαίτε, Σέλλεϋ, Κόλεριτζ).

Τό σχήμα γυναίκα(φύση)-χώρα είναι και για έναν επιπλέον λόγο προϊόν του ρομαντικού συμβολισμού. Ο ρομαντισμός φαίνεται νά εκφράζει μέ τέτοιο τρόπο τή νέα σχέση του ανθρώπου μέ τή φύση, που νά μπορεί νά συνοψιστεί σάν «τό πέραςμα από τή μηχανιστική σέ μία οργανική άποψη» για τή φύση. Η παρατήρηση δηλαδή της φύσης «όχι πιά σάν άμετάβλητου αντικείμενου, παρά σά μεταβαλλόμενου οργανισμού, όδήγησε στή συσχέτιση της διάθεσης του ανθρώπου μέ τή φύση» (Lilian R. Furst, *Ρομαντισμός*, έκδ. Έρμής, 1974). Η έρευνα της φύσης είναι πολύ έντονη στόν 18ο και 19ο αιώνα, και δέν είναι τυχαίο που τότε αναπτύχθηκαν οι έπιστήμες της φυσικής και της φυσιολογίας.

Έδώ μάς ενδιαφέρει πώς ή έννοια του «οργανισμού» ταίριαξε μέ τήν αντίληψη της κοινωνίας σά φυσικού οργανισμού. Η αντίληψη για τή γέννηση-άνάπτυξη-θάνατο τών κοινωνικών φαινομένων, ή αντίληψη δηλαδή για ένα ιστορικό-βιολογικό κύκλο που διανύουν, βρίσκεται συνήθως στίς πολιτικές θεωρίες που διαμορφώθηκαν στους δύο περίπου αιώνες του ρομαντισμού στή Δύση. Κι εδώ δέν πρέπει ίσως νά παραβλέπουμε τή σύνδεση της γυναίκας και της φύσης, που στηρίζεται κατεξοχήν σά κυκλικά φαινόμενα που υπάρχουν και στίς δυό και συνδέονται μέ τήν γονιμότητα και άναπαράγωγή (έποχές του χρόνου, κύκλος).

Στό σχήμα γυναίκα(φύση)-χώρα, ή γυναίκα, που συνδέεται μέ τή φύση λόγω της γονιμότητας, μεταβιάζει εύχετικά και σχεδόν μαγικά τή γονιμότητα στή χώρα. Τό κέντρο αυτής της κίνησης είναι ή γυναίκα. Άς δούμε όμως και μία βαθύτερη σχέση: ή γόνιμη γυναίκα, ή σύζυγος όμως και μία βαθύτερη σχέση: ή γόνιμη γυναίκα, ή σύζυγος δηλαδή μητέρα, άφου μόνο αυτή ή «νόμιμη» γονιμότητα επιτρέπεται στίς δυτικές κοινωνίες, όφείλει νά είναι φορέας της κυρίαρχης ήθικης για ν' άναθρέψει «καλούς πολίτες». Η φύση έτσι, μέσα από τήν ταύτισή της μέ τή γυναίκα, άποκτά κι αυτή μία ήθική υπόσταση. Τό κέντρο αυτής της σχέσης είναι ή χώρα, ή άλλιώς ή ιδεολογία που σέ μία συγκεκριμένη στιγμή όρίζει τήν έννοια χώρα και προσδιορίζει τίς συμβολικές της σχέσεις μέ τή γυναίκα και τή φύση. Η βαρύτητα που άποκτά ή χώρα στόν τρόπο μέ τόν όποιο ό Δ.Δ. άνατρέπει τόν ρομαντικό συμβολισμό στό μυθιστόρημά του είναι ση-

μαντική, γιατί και η στειρότητα και ο θάνατος φαίνεται να προέρχονται από τόν εκχυδαισμό της έννοιας «χώρα». Άλλά ως προχωρήσουμε στο κείμενο.

Γιά λόγους πού επιβάλλει τό ίδιο τό κείμενο, τό χωρίζουμε σέ τρία μέρη, σύμφωνα μέ τήν πρώτη του έκδοση: τό πρώτο σελ. 13-75, τό δεύτερο σελ. 75-79 και τό τρίτο σελ. 79-88. Άς σημειώσουμε πώς τό δεύτερο μέρος είναι και μέ τυπογραφικά στοιχεία χωρισμένο στήν εξαιρετικά φροντισμένη έκδοση τής «Λέσχης». Στο πρώτο μέρος περιγράφεται ή τελευταία φάση ενός πολέμου πού τελειώνει μέ τήν κατάκτηση τής χώρας από τούς έχθρους της και ή έναρξη τής καινούριας κατάστασης, στο δεύτερο ή κατοχή μέ κύριο χαρακτηριστικό τό θάνατο τής γλώσσας και τήν ύπαρξη τών προσωπικών μαρτυριών σάν κειμηλίων πιά στο μουσειακό σωμα τής πεθαμένης γλώσσας. Τό τρίτο είναι ένα από αυτά τά κείμενα-κειμήλια, είναι ένα γράμμα δηλαδή πού έγραψε κατά τή διάρκεια του πολέμου μιά γυναίκα στον άντρα πού αγαπούσε.

Θά προσπαθήσουμε νά έρευνήσουμε τήν κατάργηση του ρομαντικού συμβολισμού γυναίκα(φύση)-χώρα μέ τέσσερις τομές στήν αρχιτεκτονική του κειμένου. Τό κριτήριο έπιλογής τών συγκεκριμένων τομών - πού είναι τά υποκείμενα

του λόγου, ο έκφρασμένος από αυτά τά υποκείμενα λόγος, ή αντίληψη τής ιστορίας σάν ιστορικών κύκλων και τέλος ή σχέση τής στειρας γυναίκας και τής χώρας στο τρίτο μέρος του βιβλίου - ύπήρξε ή προσωπική μου συγκίνηση από τό τρίτο ιδιαίτερα μέρος του βιβλίου. από κει κι έπειτα οί παρατηρήσεις ότι τό τρίτο μέρος έχει προσωπικό υποκείμενο, είναι μέσα σε εισαγωγικά όπως ο έκφρασμένος λόγος από ομαδικά υποκείμενα στο πρώτο μέρος, ανατρέπει μέ τήν παρουσία του τήν αντίληψη τής ιστορίας σάν ιστορικών κύκλων ή όποια απαγορεύει νά υπάρχουν προσωπικά κείμενα στήν ιστορική αντιμετώπιση, και τέλος ο σπαραγμός του γυναικείου γράμματος από τή στειρότητα και τόν θάνατο.

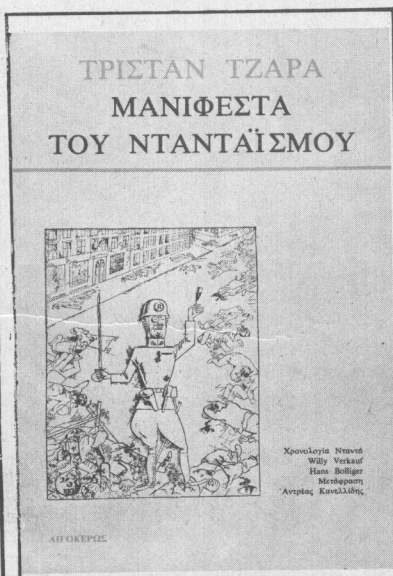
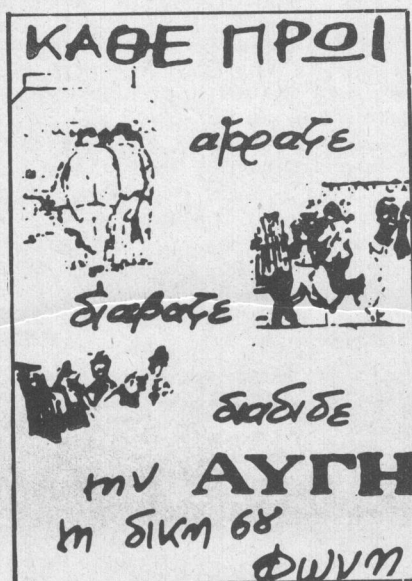
1. Τά υποκείμενα

Τά δύο πρώτα μέρη δέν έχουν ποτέ προσωπικό υποκείμενο, ενώ αντίθετα τό τρίτο δονείται από τό παθος μιάς γυναίκας πού γράφει στο πρώτο ενικό πρόσωπο. Στο πρώτο μέρος αυτό πού περιγράφεται είναι ένα «έξωτερικό» γεγονός, ένα ιστορικό γεγονός όπως αυτό βιώνεται από πρόσωπα πού λειτουργούν σάν ομάδες ή κατηγορίες ή σάν εκπρόσωποι του κρατικού μηχανισμού (καμία γυναίκα, όλοι οί άλλοι, δυό στρατηγοί, όσοι άκονγαν, ο πρόεδρος πού έκφωνεί λόγο, οί γριές, τά πλήθη, όλοι μαζί, οί ψυχές όλων, οί λιποτάκτες, οί στρα-

τιώτες, οί άξιωματικοί, οί πεθαμένοι, οί άντρες, οί ξεφρενες γυναίκες, οί παπάδες, τά έχθρικά στρατεύματα, ή εκκλησία, άρρωστοι και γέροι - ίσως μερικά άκόμη του ίδιου τύπου). Αυτό τό μέρος έχει τή γραφή χρονικού. Στο δεύτερο μέρος, μαζί μέ τή γλώσσα πού παύει νά ύπάρχει, δέν υπάρχουν πιά ούτε υποκείμενα, δέν υπάρχουν ούτε ζωντανοί. Έδώ καταργείται ή έννοια «υποκείμενο του λόγου». Στο τρίτο μέρος τό κύριο υποκείμενο είναι τό «εγώ» μιάς γυναίκας σε σχέση μέ τό «εσύ» ενός προσώπου πού άγαπά και τό τρίτο ενικό τής χώρας, στο όποιο όμως ή γυναίκα (εγώ) μέ τόν άντρα (εσύ, έμεις) είναι σε μιά σχέση αντίθεσης. Υπάρχει δηλαδή (εγώ-εσύ-έμεις), ενώ τίποτε στά προηγούμενα δέν προετοιμάζε, μέσα από τή γλώσσα του χρονικού, τόν αναγνώστη για τήν ύπαρξή της. Τά πρόσωπα αυτής τής έρωτικής σχέσης (εγώ, έμεις) είναι αντίθετα στήν άπρόσωπη (αυτή) χώρα, μέ συναισθηματα χαώδους άποστροφής αλλά και τελεσιδικής ταύτισης. Η χώρα ώστόσο του τρίτου μέρους μέ τό άπρόσωπο τρίτο ενικό, είναι κατά κάποιο τρόπο ο καθρέφτης τής «ιστορικής άφήγησης», του χρονικού του πρώτου μέρους, τών «ιστορικών αντικειμενικών γεγονότων» πού άφορούν τούς ανθρώπους σάν κατηγορίες. Είναι ο καθρέφτης του δάραθρου πού γενικά χωρίζει, κατά τόν συγγραφέα, τήν αντίληψη τής ζωής σά σωματικής έκφρασης και σάν άπρόσωπου ιστορικού γεγονότος.

2. Ο λόγος

Ο λόγος δηλαδή μέ τόν όποιο έκφράζονται όσοι μιλούν στο κείμενο. Θά στηριχτούμε πάλι στον ομαδικό-μή άτομικό λόγο, όπως αυτός έκφέρεται από τά υποκείμενα του πρώτου μέρους, και στον

Γιώργος Σκούρτης
Μιά φορά ήταν ένας
μόνος του
μυθιστόρημα Κέδρος

καί γράμματα γνωρίζω

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
Ακαδημίας 77 - 1ος όρ.
Τηλ. 3600808 - ΑΘΗΝΑ

Μόλις κυκλοφόρησε

**ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ
ΠΡΟΒΛΗΜΑ**

Συλλογικό έργο
υπό τή δ/ση του
ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ
ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ
ΜΕΛΕΤΩΝ ΓΑΛΛΙΑΣ

Δεκάδες εξέχοντες πανεπιστημιακοί (βιολόγοι, κοινωνιολόγοι, φιλόσοφοι, ψυχαναλυτές κ.λ.π.) διερευνούν σφαιρικά τό πολυδιάστατο αυτό θέμα. Ή θέση της γυναίκας στην κοινωνία γενικά από τίς πανάρχαιες κοινωνίες μέχρι σήμερα, σέ όλες τίς ήπειρους. Ή αίτιολόγησή της. Ο δρόμος για τήν ισότιμη κοινωνική παρουσία της κ.λ.π.

Ή πιά υπεύθυνη καί ολοκληρωμένη ανάλυση, σέ παγκόσμια κλίμακα.

Καί μία ξεχωριστή μελέτη της Marie - Elizabeth Handeman για τή θέση της Έλληνιδας. Σελίδες 432.

άτομικό λόγο, όπως αυτός εκφέρεται από τά υποκείμενα του τρίτου μέρους. Στο ενδιάμεσο δεύτερο μέρος, όπως έχουμε ήδη πεί, παύουν νά υπάρχουν καί ομάδες καί άτομα καί λόγος, καί περιγράφεται αυτό τό σταμάτημα.

Στό πρώτο μέρος ό λόγος έχει ορισμένα χαρακτηριστικά: εκτός από τό ότι ό λόγος δέν έχει κανένα μή ομαδικό υποκείμενο (μερικές μάλιστα φορές είναι σάν άπρόσωπος σχολιασμός σ' αυτά πού άρηγείται ό συγγραφέας), άντλείται σχεδόν πάντα από συγκεκριμένες αυτότελεις γλώσσες καί, κλεισμένος συνήθως μέσα σέ εισαγωγικά ή παύλες, σφηνώνεται στην περιγραφική ροή του κειμένου. Οί γλώσσες άπ' όπου άντλείται είναι κυρίως ή γλώσσα των έκκλησιαστικών κειμένων, κατόπιν ή γλώσσα από άρχαία ελληνικά κείμενα, κατόπιν ή στυλιζαρισμένη γλώσσα γενικών εκφράσεων συνήθως της καθαρεύουσας καί τέλος ή άργκό (σελ. 17, 23, 32, 37, 38, 40, 41, 45, 55, 61, 63, 65, 69, 71). Μερικές φορές ό συγγραφέας χρησιμοποιεί τό καλούπι μιås γλώσσας καί παραφράζει τίς παραδοσιακές λέξεις ή δάξει τελείως καινούριες λέξεις. Αυτό φαίνεται νά συμβαίνει περισσότερο μέ τήν έκκλησιαστική γλώσσα, όπου π.χ. μετατρέπει τή γλώσσα της Γέννησης «Τάδε έτεκε τόν Τάδε» στό «Καραγιάννης Π. απέκτεινε τόν Καραγιάννη», κ.λπ., ή φτιάχνει μιá προσευχή για τό σπέρμα. Άξίζει άκόμη νά έπισημάνουμε τίς παρατηρήσεις του συγγραφέα για τίς λέξεις (σελ. 53, 62, 67): στίς δύο πρώτες περιπτώσεις περιγράφεται ό μαρασμός των λέξεων κατά τήν τελευταία φάση του πολέμου, αλλά στην τρίτη ή πύρινη δύναμη πού απέκτησαν οι λέξεις άκριβώς τότε πού άρχισε ή χιλιετία της σχιζοφρένειας, λίγο πριν από τήν οριστική τους σιωπή, καί μέσα στην έκρηξη της άναπόδης λειτουργίας των πάντων. Ή προσευχή στό σπέρμα έπαναλαμβάνει τή γλώσσα των προσευχών, αποτελώντας μέρος της έθιμικής τελετουργίας πού συνοδεύει τίς άλλες σέ κοινότητες, καί πού άντλεί από τήν επάνληψη κύρος.

Στό τρίτο μέρος ό λόγος έχει άκριβώς τά αντίθετα χαρακτηριστικά από τόν λόγο του πρώτου. Είναι δηλαδή άπόλυτα άτομικός, περιγράφει συναισθήματα (καί μάλιστα ένα ζεύγος αντίθετων συναισθημάτων, άγάπης για έναν άντρα

καί μίσους για μιá χώρα, πού προέρχονται από τό ίδιο πρόσωπο). Δέν τέμνει μέ εισαγωγικά ή παύλες, γιατί ή άτομική αυτή έκφραση αποτελεί όλο τό τρίτο μέρος, αποτελεί ένα προσωπικό γράμμα κι όχι ένα χρονικό. Ήπίσης δέν άντλείται από καμιά γλώσσα, όπως αυτές πού αναφέραμε στό πρώτο μέρος (έκκλησιαστική, άρχαία ελληνική, γενικές έκφράσεις, άργκό). Είναι ό λόγος «πού μιλιέται», πού φτιάχνει μιá δική του σύνθεση. Άξιοπρόσεκτη είναι έδώ, πío πολύ ίσως άπ' ό,τι τό πρώτο μέρος, άκριβώς γιατί ό λόγος πού «μιλιέται» είναι γραμμένος, ή ιδιομορφία μερικων προτάσεων του Δ.Δ., πού είναι μακρότατες. Όπως λέει ό Δ.Ν. Μαρονίτης στό προλόγισμα, ό Δ.Δ. «έκλεισε συμβόλαιο μέ τήν Άριάδνη» στην περιουδία του λόγου.

Άς μήν παραδλέψουμε ώστόσο κάτι πολύ σημαντικό. Όλόκληρο τό τρίτο μέρος είναι θαμένο μέσα σέ εισαγωγικά. Έτσι αυτό τό ζέον κείμενο σ' όλόκληρο τό μυθιστόρημα, άνάγεται στην ίδια κατηγορία μέ τά κείμενα λόγου στό πρώτο μέρος. Δέν είναι μόνο πού ένδιάμεσως (στό 6' μέρος) έχουμε πληροφορηθεί για τό θάνατο της γλώσσας. Τά εισαγωγικά πού τό περιέχουν όρίζουν αυτή τή γλώσσα πού «μιλιέται» σά γλώσσα πού «μιλήθηκε». Ή αντίθεση είναι έντονη, γιατί υπογραμμίζει τόν έντατικό για γέννηση καί θάνατο λόγο άκόμη για μιá φορά στη λέξη «πεθαίνω», έφόσον παραδεχτούμε πώς τά κείμενα λόγου του πρώτου μέρους κυρίως άντλούνται από γλώσσες πού είναι πολύ μακρινές, για νά μήν πώ νεκρές: τήν έκκλησιαστική καί τήν άρχαία ελληνική. Άλλά καί όταν άναφεροθούμε στην άργκό ή τή στυλιζαρισμένη γλώσσα γενικών εκφράσεων, πάλι ό λόγος του τρίτου μέρους αποτελεί μιá γλώσσα κλειστή, ατάρκτη κι έπομένως άγονη, κυριολεκτικά μέσα στα εισαγωγικά της.

**3. Ή αντίληψη της ιστορίας
σάν ιστορικών κύκλων**

Όλο τό πρώτο μέρος χαρακτηρίζεται άπ' τόν συγγραφέα σάν ένας ιστορικός κύκλος πού τερματίζει τήν περιτροφή του (σελ. 33, 39). Τή στιγμή πού τελειώνει ό παλιός κύκλος για ν' άρχίσει ό καινούριος

(σελ. 65), τό τέλος δηλαδή τῆς ἤτας καί ἡ ἀπαρχή μιᾶς κατοχῆς πού θά εἶναι ἡ Χιλιετία τῆς Συνειδητῆς Πολυσχιδούς Σχιζοφρένειας, τότε συμβαίνει ἡ ἀκύρωση τῶν νόμων καί ἡ ἀντιστροφή τῶν ἐκδηλώσεων. Αὐτή ἡ ἐλευθερία τῶν μὴ στερεότυπων ἐκδηλώσεων ὑπάρχει σάν ἐπαναστατική πράξη ἀκριβῶς τῆ στιγμῇ πού κλείνει ὁ ἕνας κύκλος γιά ν' ἀρχίσει ὁ ἄλλος, ὑπάρχει σάν ἐξαίρεση. Ὁ δεύτερος ἱστορικός κύκλος, πού εἶναι ἡ κατοχή, ἔχει τρία χαρακτηριστικά: κατάργηση τῶν ὁρίων πού ἔχει ἡ χώρα καί τὰ ὁποῖα ἄλλωστε δέν εἶχαν περιγραφεῖ στό πρῶτο μέρος, κατάργηση τῆς γλώσσας καί μετατροπή τῆς σέ κειμήλια γραπτῶν προσωπικῶν ντοκουμέντων – ὅπου καί περιγράφεται ἡ στειρότητα τῶν γυναικῶν (στό μεγάλο κεφάλαιο μέ τόν τίτλο «Μαρτυρίες ἀπό τά Χρόνια τῆς Μεγάλης Ἡτας»), κατάργηση τῆς χρησιμότητας τῶν προσωπικῶν ντοκουμέντων ἀπό τήν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία θά ἔλεπε «στήν ἀνθρωπότητα τό κοσμικό ἐκεῖνο φαινόμενο πού παράγει κύκλους ἑσσει» καί «μέσα σ' αὐτούς τούς κύκλους, ὅπως ξέρουμε, οἱ ἀτομικές κραυγές δέν ἀκούγονται». Στό τρίτο μέρος καταργεῖται ἡ ἐγκυρότητα τῆς παραπάνω ἱστορικής ἐπισημονικῆς ἀντίληψης μέ τήν παράθεση ἑνός ἀπό τά «ἀπαγορευμένα» ντοκουμέντα, τό γράμμα μιᾶς γυναίκας. Ὁ συγγραφέας ἀκόμη δίνει στόν πρῶτο ἱστορικό κύκλο τό ὄνομα Μεσαίωνα τῆς Μῆτρας καί στόν δεύτερο τό ὄνομα Χιλιετία τῆς Συνειδητῆς Πολυσχιδούς Σχιζοφρένειας.

Ἡ ἀντίληψη τῆς χώρας σά γόνιμης γυναίκας καί ἡ ἀντίληψη γιά τήν ἱστορική πορεία τῆς χώρας συνδέονται ἀρνητικά μέσω τῆς γονιμότητας. Ὁ συγγραφέας εἶναι ἐξίσου ἀντίθετος στούς ἱστορικούς κύκλους, καί τό δηλώνει καθαρά, ὅσο εἶναι ἀντίθετος καί στή συμβολική ταύτιση τῆς γυναίκας καί τῆς χώρας μέσω τῆς γονιμότητας. Γι' αὐτό διασχίζει τό κείμενο ὁ μὴ γόνιμος κλειστός λογος παράλληλα μέ τή διαπόμευση τῆς χώρας. Κάπου ἡ χώρα, σά γόνιμη γυναίκα, καί ἡ ἱστορία, σάν ἱστορικοί κύκλοι, παράγονται ἀπό τό ἴδιο ἰδεολογικό σύστημα.

Κάπου ὁ κύκλος τῆς γόνιμης γυναίκας ταυτίζει τήν δῆθεν ἱερότητα του μέ τή μεταφυσική ἀντίληψη τῶν ἱστορικῶν κύκλων.

Παρατηροῦμε στό κείμενο πώς ὁ

χρόνος δηλώνεται συνέχεια μέ τή στειρότητα. Ἐκτός ἀπό τό ὄνομα τῆς τελευταίας φάσης τοῦ πολέμου, πού ὀνομάζεται Μεσαίωνα τῆς Μῆτρας (κι ὅταν τελειώνει αὐτός ὁ Μεσαίωνα ἀρχίζει ἡ Χιλιετία τῆς Σχιζοφρένειας), κάθε φορά πού γίνεται ἀναφορά στήν τελευταία φάση τοῦ πολέμου ἐπιλέγεται σάν πρῶτο χαρακτηριστικό τῆς ὅτι καμιά γυναίκα δέν ἔπιασε παιδί (σελ. 13, 55). Αὐτή εἶναι καί ἡ πρώτη φράση τοῦ βιβλίου, «Τῆ χρονιά ἐκεῖνη, καμιά γυναίκα δέν ἔπιασε παιδί», φράση συμμετρική μέ τήν τελευταία «Πεθαίνω σά χώρα», πού εἶναι καί ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου. Ἡ ἴδια ἐπίσης ἀναφορά γίνεται στό δεύτερο μέρος (σελ. 76), ὅπου ἡ στειρότητα τῶν γυναικῶν ἐκεῖνης τῆς χρονιάς εἶναι ἕνα ἀπό τά κείμενα τῆς νεκρῆς πιά καί κειμηλικῆς γλώσσας. Εἶναι τό κείμενο πού θά μάς δώσει ὁ συγγραφέας στό τρίτο μέρος.

Ἄς σημειώσουμε ἀκόμη μερικά πράγματα, σχετικά μέ τόν χρόνο. Μποροῦμε νά δοῦμε πώς ἡ στειρότητα ἐκεῖνης τῆς χρονιάς μὴ ἔχοντας τόν ἄντρα καί τή γυναίκα σάν μονάδες τῆς ἐρωτικῆς καί μόνο μ' αὐτούς τούς δύο γόνιμης σχέσης, ἐκφράζεται: μέ τήν κατάργηση τοῦ προσωπικοῦ ὑποκειμένου καί τήν ἀντικατάστασή του ἀπό ὁμάδες ἢ κατηγορίες προσώπων, ἢ καί μέ τήν κατάργηση τοῦ ἴδιου τοῦ ὑποκειμένου, ἢ ἀκόμη μέ τήν ἀντικατάσταση τῆς «κοινῆς» γλώσσας ἀπό σπαράγματα εἰδικῶν γλωσσῶν

(βλ. τίς σχετικές πιό πάνω παραγράφους). Πώς ἀκόμη ἡ γυναικεία στειρότητα, πού ἀναρρεῖ τόν κύκλο σάν προϋπόθεση τῆς γονιμότητας, ἔμμεσα ἀλλά σταθερά σ' ὄλο τό πρῶτο μέρος ὑπονομεύει τήν ἀντίληψη τοῦ χρόνου σάν ἱστορικό κύκλο, μέχρις ὅτου στό δεύτερο μέρος νά δηλωθεῖ καθαρά ἡ ἀντίληψη σ' αὐτό τό εἶδος ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας, καί τῶν ἀνθρώπινων καταστάσεων εὐρύτερα. Καί πώς ἀκόμη «ἡ χρονιά ἐκεῖνη» στό πρῶτο μέρος σημασιοδοτεῖται βασικά ἀπό τή στειρότητα, σημασιοδοτεῖται ὁμως συχνά καί ἀπό ἕνα πλῆθος «παραμορφώσεων» τῆς παραδοσιακῆς σχέσης ἄντρας-γυναίκα, οἱ ὁποῖες ἐκφράζονται ἐπίσης μέ γενικά, μὴ ἐξατομικευμένα, ὑποκείμενα (σελ. 33-34 ὁ ἐχθρός ὅπως εἰσβάλλει στή χώρα εἶναι σά νά τήν διάζει, 55-56 οἱ ἄντρες ζευγαρώνουν μεταξύ τους καί οἱ στείρες γυναῖκες γυρνώντας στά μπορντέλα καταλάβαιναν τή δική τους ἀπελπισία, 64 τά στρατεύματα πάλι «εἰσβάλλουν» στή χώρα, καί τέλος 67-70 περιγράφεται ἡ ἀρχή τοῦ κύκλου τῆς σχιζοφρένειας μέ ἄντρες φανταχτερά ντυμένους γυναῖκες καί γυναῖκες πού κυνηγοῦσαν γυναῖκες στίς ἐκκλησίες, ὅπου οἱ παπάδες ἔφελλαν τήν προσευχή στό σπέρμα – κι ἐδῶ ἄς μοῦ συγχωρεθεῖ νά σημειώσω πώς λίγα τόσο δραματικά κομμάτια ἔχουν γραφεῖ στά ἑλληνικά, ὅπως αὐτό τῆς εἰσόδου στόν κύκλο τῆς σχιζοφρένειας).

για καθε
καλο
βιβλιο

περιοδικα δισκοι
κιαφας 5 (παροδος ακαδημιας)
☎ 360.48.48 360.54.93

καί γράμματα γνωρίζω

Στό τρίτο τέλος μέρος, συνδυάζεται ή έλλειψη τής έννοιας του ιστορικού κύκλου μέ τήν έκφραση προσωπικών έντονων συναισθημάτων. Η συναισθηματική έκφραση λειτουργεί σάν παραβίαση τής άγλωσσίας, πού επιβάλλει ή αντίληψη τής ιστορίας κατά κύκλους. Ακόμη κι άν αυτή ή έκφραση κλείνεται μέσα στά εισαγωγικά τής απομόνωσής τής.

4. Η σχέση τής στειρας γυναίκας και τής χώρας στό τρίτο μέρος

Είναι μία σχέση πού, γιά νά τολμήσουμε νά τήν θίξουμε, στηριζόμεστε στή σύνθεση όλων των προηγούμενων παρατηρήσεων: στήν ύπαρξη του έγώ-εσύ-εμείς, στήν αγάπη και στό μίσος, στό άρνητικό τής γέννησης και στό θάνατο, στά εισαγωγικά πού μετατρέπουν τήν συναισθηματική έκφραση σέ απομονωμένη ή νεκρή γλώσσα, στήν παραβίαση τής έννοιας του ιστορικού κύκλου μέ τή συναισθηματική έκφραση.

Η κατάργηση μιās αντίληψης γιά τή χώρα, όπως είχε «ιδανικά» διαμορφωθεί τήν περίοδο των απελευθερωτικών αγώνων, και ή κατάργηση τής ταύτισής τής μέ τή γυναίκα-φύση, δέν είναι κάτι πού τό δέχεται άβασάνιστα ο συγγραφέας. Αντίθετα φαίνεται νά τόν οδηγεί στό θάνατο. Και είναι ενδιαφέρον ότι στό τρίτο αυτό μέρος φαίνεται καθαρά πώς ο ύποβιασμός, ο θάνατος μάλλον τής χώρας προκαλεί και τό θάνατο τής γυναίκας. Όπως σημειώσαμε, ή ιδεολογία πού σέ μία συγκεκριμένη στιγμή όρίζει τήν έννοια χώρα και προσδιορίζει τίς συμβολικές τής σχέσεις μέ τή γυναίκα και τή φύση, αυτή φαίνεται στό μυθιστόρημα νά πεθαίνει, νά υποβιβάζεται πρώτη. Αλλά ως προχωρήσουμε πιά συστηματικά.

Όπως έχουμε ήδη πει, στό τρίτο μέρος εκφράζονται από τό ίδιο πρόσωπο δυό αντίθετα συναισθηματα πρós δυό «αντίθετες» κατευθύνσεις: αγάπης γενικά πρós έναν άντρα, μέ τόν όποιο ή γυναίκα πού γράφει έχει μιá έρωτική σχέση, και μίσους γενικά πρós τό μοντέλο μιās φανταστικής γυναίκας, πού είναι ή χώρα, ή ονομάζεται από τή γυναίκα πού γράφει «χώρα». Η σχέση τής γυναίκας πού γράφει τό γράμμα μέ τό γυναικείο μοντέλο τής χώρας είναι αυτό πού επηρεάζει

τήν σχέση τής μέ τόν άντρα, και τελικά τήν άκυρόνει. Ο τρόπος μέ τόν όποιο γίνεται αυτό, είναι ή «καταστροφή» των σπλάχνων τής γυναίκας πού γράφει από τή φανταστική γυναίκα-χώρα, και επομένως ή άδυναμία τής νά κάνει παιδί μέ τόν άντρα πού αγαπά, επομένως δηλαδή ή άκύρωση του άντρικού και του γυναικείου παραδοσιακού ρόλου στό ζευγάρι. Πρίν όμως προχωρήσουμε θά πρότεινα νά ονομάζαμε γιά λόγους ευκολίας τή γυναίκα πού γράφει τό γράμμα «πραγματική» γυναίκα, και τό μοντέλο τής φανταστικής γυναίκας-χώρας «φανταστική γυναίκα».

Ας πάρουμε λοιπόν στήν άρχή τή σχέση τής πραγματικής μέ τή φανταστική γυναίκα. Στο μυθιστόρημα ή φανταστική γυναίκα παίρνει τό όνομα «χώρα». Νομίζω όμως ότι θά ήταν περιοριστικό νά τό πάρομε κατά γράμμα. Ένωσώ μ' αυτό πώς ή χώρα λειτουργεί σά σημείο ιδεολογίας, δηλαδή πώς μέ τή λέξη χώρα αναπαρασταίνεται ένας όλόκληρος τρόπος ζωής, ένα πλήρες σύστημα ζωής. Στήν ουσία πρόκειται γιά τή ρήξη ενός άτομου μέ τό ρόλο του φύλου του, όπως του τόν επιβάλλει ή επικρατούσα ιδεολογία. Η συνειδητοποίηση από τό άτομο πώς ή επικρατούσα ιδεολογία είναι δολοφονική, έτσι όπως του όρίζει τό φύλο του και έτσι όπως τήν ίδια ώρα δέν του επιτρέπει νά ζήσει μέσα σ' αυτό τό ρόλο, φαίνεται στό μυθιστόρημα νά διαλύει τήν ετερόφυλη σχέση: ή πραγματική γυναίκα δέν μπορεί νά αναπαράγει μέ τόν άντρα πού αγαπά τόν παραδοσιακό ρόλο του ζευγαριού και πεθαίνει, όντας όστόσο ταυτισμένη μέ τήν φανταστική γυναίκα («Τό σώμα μου έχει πιά τίς διαστάσεις τής... Έχω μέσα μου τή μοίρα τής... Πεθαίνω σά χώρα...», είναι οι τελευταίες φράσεις του διβλίου). Τό ζεύγος πραγματική γυναίκα - φανταστική γυναίκα θά μπορούσε νά θεωρηθεί και σάν ζεύγος κόρης-μητέρας και νά παραμείνει στά πλαίσια των σημειόμενων.

Η στειρότητα τής πραγματικής γυναίκας είναι ευνουχιστική γιά τόν άντρα. («Έχεις άδειάσει όλη τή ζωή σου μέσα μου αλλά μ' έχεις άφήσει χωρίς ζωή... Κι εσύ δέν μπορείς... δέν μπορεί πιά ο σπόρος σας νά πιάσει...»). Γιατί μέ τή στειρότητά τής ή γυναίκα χάνει τήν παραδοσιακή αξία άπ' τή χρήση τής, κι επομένως και τήν ανταλλα-

κτική τής. Σφηνώνεται στή σχέση του άντρα μέ τό μηχανισμό λειτουργίας του κράτους και σταματά τό γρανάξι πού λέγεται αναπαραγωγή του όλου συστήματος. Η στειρότητα όμως τής πραγματικής γυναίκας προκαλείται στό μυθιστόρημα από τή φανταστική γυναίκα πού τής τρώει τά σωθικά. Από τή μιá μεριά λοιπόν ή φανταστική γυναίκα στειρώνει τήν πραγματική, κι από τήν άλλη κατόπιν ή πραγματική γυναίκα ευνουχίζει τόν άντρα. Έδώ θ' αναφερθούμε στόν τρόπο πού ή φανταστική γυναίκα περιγράφεται νά τρώει τά σωθικά, τό ύπαρκτό σώμα τής πραγματικής γυναίκας. Θά λέγαμε πώς περιγράφεται σά μιá λειτουργική άρχή άνθρωποθυσία. Αλλά γιά νά ξαναγυρίσουμε στόν ευνουχισμό του άντρα, αυτός φαίνεται νά προκαλείται από τή στειρότητα τής πραγματικής γυναίκας, ουσιαστικά όμως προκαλείται από τή φανταστική γυναίκα, τή γυναίκα-χώρα, διαμέσου τής πραγματικής γυναίκας.

Αυτή ή ιδέα του συγγραφέα βρίσκεται ομικρυσμένη, αυτόνομη, στό πρώτο μέρος του διβλίου, όπου μορφοποιείται μέ τά όνειρα των φαντάρων (σελ. 48-51). Στο πρώτο όνειρο περιγράφεται τό ξέσκιωμα των φαντάρων από τούς συγχωριανούς και τό ροκάνισμα των κοκάλων τους από τά σκυλιά. Στο δεύτερο όνειρο ενώ ένας δάσκαλος κάνει μάθημα ιστορίας στους φαντάρους, πού βλέπουν τούς έαυτούς τους σά μικρούς μαθητές, και κρατά ένα μαχαίρι άνάμεσα στά πόδια του, κι ενώ ή ρεύση του κρεμασμένου μαθητή τρέχει άκόμη, μπαίνει στήν τάξη «μιá πανύψηλη γυναίκα», κόβει τήν γλώσσα όλων των μικρών μαθητών φιλώντας έναν-έναν, σκουπίζει τά αίματα στή σημαία πού φορά, κόβει τό κεφάλι του δάσκαλου μέ τό μαχαίρι του, γκρεμίζει τά ταβάνι γιά νά σηκώσει τό κομμένο του κεφάλι σάν τρόπαιο ψηλά, και μετά τό τρώει. Η έπόμενη φράση του διβλίου είναι «Πολλοί τρελάθηκαν» και παρακάτω «Οί άπόπειρες αυτοκτονίας δέν είχαν σταματημό». Δομικά είναι σαφής ή συσχέτιση τής σωματικής καταστροφής ή του ευνουχισμού μέ τήν τρέλα ή τό θάνατο. Τήν ίδια δομή βρίσκουμε στήν «καταστροφή» τής χώρας μέ τήν «τρελή» γιά κράτος λειτουργία τής τήν ώρα πού άρχίζει ο ιστορι-

κός κύκλος της Συνειδητής Πολυσχιδούς Σχιζοφρένειας, για να τον ακολουθήσει αμέσως ή κατοχή που συνεπάγεται το θάνατο της γλώσσας. Την ίδια επίσης δομή βρίσκουμε στο τρίτο μέρος, όπου η «καταστροφή» του γυναικείου σώματος και μέσα απ' αυτό ο ευνουχισμός του άντρα προκαλεί το εξαιρετικά παραληρηματικό γράμμα της γυναίκας και μετά το θάνατό της.

Ο θάνατος όμως είναι το αντίθετο της ζωής, που άλλοτε φαινόταν να συνδέει τη γυναίκα με τη φύση και μετά τις δύο με τη χώρα. Ποιός θάνατος, εκτός από το θάνατο της γλώσσας, το θάνατο των ανθρώπων κατά κατηγορίες, το θάνατο της ατομικής έκφρασης από τους ιστορικούς κύκλους; Ποιός είναι ο θάνατος στην ατομική ζωή; Στο τρίτο μέρος ο θάνατος εκπέμπεται από τη φανταστική γυναίκα και παγιδεύει την πραγματική, ενώ η τελευταία καθώς πεθαίνει ποθεί δαμονισμένα να μπορέσει να δολοφονήσει τη φαν-

ταστική γυναίκα, το ιδεολογικό της πρότυπο. Πεθαίνει όμως ταυτισμένη μαζί του («Τό χώμα της έχει πάρει τό σχήμα μου... Τό σώμα μου έχει πιά τις διαστάσεις της... Έχω μέσα μου τή μοίρα της... Πεθαίνω σά χώρα...»). Πεθαίνει με το αδιέξοδο της ταύτισης. Άλλά αυτό σημαίνει το θάνατο κάθε δυνατότητας για ζωή.

Η σχέση γυναίκα (φύση)-χώρα παραδιάζεται από τον Δημήτρη Δημητριάδη, όταν αρνείται σαν κοινό τους χαρακτηριστικό, σαν υπόβαθρο του συμβολισμού, τη γονιμότητα. Όμως αυτός ο συγγραφέας προχωρεί ένα βήμα παρακάτω: Ξανασυνδέει τη γυναίκα (φύση)-χώρα με κοινό χαρακτηριστικό το θάνατο. Καταργεί τα παραδοσιακά σημαινόμενα και ορίζει καινούρια, τα οποία συμβαίνει να είναι ακριβώς τα αντίθετα από τα παραδοσιακά. Αυτό, πρέπει να πο...με, δείχνει μεγάλο θάρρος, να ξανασυνδέσεις δηλαδή πράγματα με το αντίθετο απ' ό,τι τα συνέδεε παλιότερα. Άραγε να

κρατιέται το ίδιο συμβολιστικό πλαίσιο, όταν το στηρίζουμε στο θάνατο, ενώ πρώτα το στηρίζαμε στη γονιμότητα; Δέν είμαι σίγουρη. Είτε όμως κρατιέται, είτε δέν κρατιέται (και κλίνω μάλλον προς το δεύτερο), η κινητικότητα που παίρνει ξαφνικά μία τυπική σχέση στη λογοτεχνία είναι φανερή.

Ρέα Γαλανάκη

Σημείωση: Εκτός από ό,τι έχω αναφέρει, βιβλία που γενικά με βοήθησαν για αυτό το άρθρο, δλόκληρα ή με αποσπάσματά τους, είναι τα: Michel Foucault, *The History of Sexuality*, Penguin Books, 1978, C.S. Lewis, *The Allegory of Love*, Oxford Univ. Press, U.S.A. 1977, γ' έκδ., Έρατοσθένη Καφωμένου, *Η σχέση ανθρώπου-φύσης στο Σολωμό*, Χανιά, 1976, 6' έκδ. Tzvetan Todorov, *Symbolisme et interpretation*, Seuil, 1978. Τέλος το άρθρο του Eric Hobsbawm, «Φύλο, σύμβολα, ένδύματα και σοσιαλισμός», μεταφρασμένο από την Εύα Καλπουρτζή, περ. *Πολίτης*, αρ. 24.

Μιχαήλ Μπαχτίν Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής.

Πλέθρον 1980

Μετάφραση: Γιώργος Σπανός,

Ένα βιβλίο - κι όχι τό μόνο της σειράς «Θεωρία Λογοτεχνίας» του Πλέθρον - που περιμένει κάποιον ενήμερο θεωρητικά φιλόλογο ή κριτικό ν' ασχοληθεί μαζί του. Η ανάδειξη των συμπερασμάτων που παράγει ή μέθοδος του Μπαχτίν, ή ένταξή τους στην ιστορία των θεωριών της λογοτεχνίας, συσχέτισμός με άλλες θεωρίες π.χ. για τά λογοτεχνικά είδη, ή συγχρονική προσέγγιση με αντίστοιχες απόψεις και «φιλοσοφικές» κατασκευές, ακόμη και ό έλεγχος ή έπαινος της μεταφραστικής λύσης όσον αφορά την όρολογία και τή σαφήνεια που προτείνει ό Έλληνας μεταφραστής - ίδού όρισμένα προβλήματα που θάπρεπε να γίνουν πιο γνωστά στον Έλληνα παραλήπτη ενός παρόμοιου βιβλίου, έστω κι αν προτάσσεται ή ένδιαφέρουσα εισαγωγή του Μ. Aucouturier.

Ο Μιχαήλ Μιχαήλοβιτς Μπαχτίν δημιούργησε τό σημαντικό έργο του στην άφάνεια. Τό όνομά του γίνεται γνωστό στην Εύρώπη μετά τό 1960, κυρίως στά 1967 από τήν Julia Kristeva

και τήν ομάδα του σημειωτικού περιόδικου «TEL QUEL» (άλλωστε και ή ελληνική μετάφραση από τά γαλλικά έγινε). Μέσα σε μία συγκριτική άριστης άμφισβήτησης της χειρλιανής καταγωγής θεωρίας του Λούκατς για τό μυθιστόρημα, είτε μέσα στην έμφαση των γλωσσολογικών άναζητήσεων του λογοτεχνικού κειμένου, θεωρητικοί και μελετητές της λογοτεχνίας ένδιαφέρθηκαν για τό έργο του Μ. Μπαχτίν: «...ή ιστορία του μυθιστορηματικού είδους συνδέεται με τήν ιστορία της γλωσσολογικής συνείδησης. (Φαντάζομαι να έννοει γαλλικά: γλωσσικής). Τό μυθιστόρημα γενιέται, κατά τόν Μπαχτίν, από μία νέα, αυτοστοχαζόμενη κριτική στάση άπέναντι στη γλώσσα, από τή στιγμή που αυτή παύει να βιώνεται άπλώς εκ των ένδον, σαν κάτι άπόλυτο, για να κυριευθεί από τά έξω, να άκουσθεί σαν γλώσσα, να άποστασιοποιηθεί, να σχετικοποιηθεί. Ιστορικά, ή γένεση του μυθιστορηματος συνδέεται με τις περιόδους όπου ο άυταρχικός άπολυταρχισμός της μοναδικής, όμοούσιας μιάς κοινωνίας και ενός πολιτισμού, γλώσσας, τίθεται υπό άμφισβήτηση με τήν άνάδυσή, στον πολιτισμικό όρίζοντα, μιάς ή περισσοτέρων ξένων γλωσσών: τήν ελληνιστική περίοδο, τή Ρωμαϊκή Άυτοκρατορία, τήν άύγή της Άναγέννησης, όταν οι έθνικές γλώσσες της Δυτικής Εύρώπης ύποκαθιστούν τά λατινικά» (άπό τήν εισαγωγή του Μ.Α., σ. 20-21) Η λουκασιανή θεωρία του

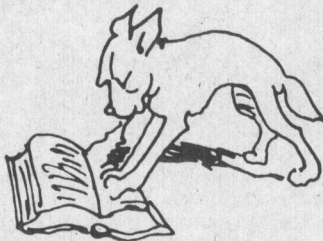
μυθιστορηματος, στην όποία ό Μπαχτίν αντιπροτείνει μιάν εκ διαμέτρου διαφορετική θεωρητική - και ιδεολογική - έρμηνεία, ύπηρεξε για πολλές δεκαετίες ή μόνη συγκροτημένη μαρξιστική σύλληψη για τήν γένεση του μυθιστορηματος. Καί νομιμοποιούμαστε, θαρρώ, να μιλάμε για μία άριστερή άμφισβήτηση με τήν όποία συνδέθηκε τό έργο του Μπαχτίν (για τή Γαλλία μιλούμε βέβαια), από τό άλλο γεγονός ότι ή άποψη του Λούκατς: μυθιστορημασύγχρονο άστικό έπος, μεταφράστηκε, τις δεκαετίες κυρίως μετά τό 40, στη Σοβιετική Ένωση σε μία εκτεταμένη πρακτική γραφής μυθιστορημάτων που συναγωνιζόταν τήν δλότητα του άστικού έπους, με πρωταγωνιστή πλέον τήν προλεταριακή τάξη. Δέν είναι έντελώς τυχαίο ότι τά ίδια χρόνια (μετά τό 65 περίπου) άνακαλύπτεται κι ένας άλλος θεωρητικός, που έμπλουτίζει «άπό τ' άριστερά» τις μαρξιστικές συλλήψεις: ό Γκράμσι. Σ' ένα κείμενό του για τήν άνθιση του μυθιστορηματος συμπίπτει «με τήν εμφάνιση και τήν επέκταση των έθνικολογικών δημοκρατικών δυνάμεων σ' όλη τήν Εύρώπη».

Οι άναλύσεις του Μπαχτίν, πέρα από τήν θεωρητική έγκυρότητα, τόν έμπλουτισμό των έπιστημονικών εργαλείων και τήν ειαίσθητη άνίχνευση μιάς δλόκληρης έποχής, πέρα από τις κλασικές του πλέον μελέτες για τόν Ντοστογιέφσκι και τόν Ραμπλαί, προτείνουν, έμμεσα,

καί γράμματα γνωρίζω

καί μιά ἄλλη δυνατή μορφή τοῦ μυθιστορηματικοῦ εἴδους. Ἀναδεικνύοντας τίς λαϊκές πηγές τοῦ μυθιστορήματος, καταροῖπτει τουλάχιστον τήν ἀποψη - πού κάποια στιγμή κλόνισε συνειδήσεις, βλ. π.χ. ἀντι-μυθιστόρημα, καί σήμερα ἀποδείχτηκε βιώσιμη, βλ. π.χ. Μάρκες - ὅτι τό μυθιστόρημα, γεννημένο μέ καί ἀπό τήν ἀνερχόμενη ἀστική τάξη, μοιραία θά διαλυόταν, θά ἐξαφανιζόταν μέ τήν ἀποδιοργάνωση ἢ καταστροφή τῆς τάξης αὐτῆς.

Μ. Δ.

ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ

Σέ βιβλιοκριτική στό βιβλίο τοῦ Ε. Μαντέλ **Κριτική τοῦ Εὐρωκομμουνισμοῦ στό Πολίτη**, ἀρ. 35, Ἰούνιος 1980, εἶχα ἀποδώσει ἐσφαλμένα στό συγγραφέα τή φράση: Οἱ κατά χώρα ἐργατικές τάξεις εἶναι «θυγατρικές μιᾶς καί τῆς ἴδιας πολυεθνικῆς» (σελ. 92), γιατί ὁ Μαντέλ ἐκεῖ ἀναφερόταν σέ ἄλλο πράγμα. Εὐχαριστῶ, ἔστω καί μέ καθυστέρηση, τόν κ. Τάσο Ἀναστασιάδη πού τό ἐπισήμανε μέ ἐπιστολή του στό περιοδικό, καί ζητῶ συγγνώμη. Αὐτά δέν μεταβάλλουν διόλου, φυσικά, οὔτε τίς σχετικές ἀπόψεις τοῦ Μαντέλ οὔτε τίς ἀπόψεις μου γιά τίς ἀπόψεις του.

Γιώργος Καρρᾶς

Ἐνδοτική «ἀφέλεια», ἐκδοτική ὠφέλεια

Μετά τή **Λογοτεχνία καί τό Κακό** πού ἐξέδωσε τό «Πλέθρον», ἡ **Ἱστορία τοῦ ματιοῦ** ἦταν τό δεύτερο βιβλίο τοῦ Bataille πού ἔκανε τήν ἐμφάνισή του στό ἀλλήνικα. Τόν καιρό ἐκεῖνο, ἡ **Φιλοσοφία τοῦ μπουντουάρ** τοῦ Σάντ βρισκόταν α) ὑπό νομικό διωγμό καί β) στήν κορυφή τῆς ἐμπορικής ἐπιτυχίας. Ἐκτός ἀπό τό ἤδη «κακό» ὄνομα τοῦ συγγραφέα τῆς, τό ἐκφαντικό - πολλαπλασιαστικό ἐξώφυλλο λειτουργοῦσε σίγουρα σάν κράχτης. Τά κατοπινά ἐξώφυλλα τῶν βιβλίων τοῦ Χένρι Μίλλερ (**Σέξους, Νέξους**) μέ τήν ἐρωτιστική τους πλειοδοσία ἀποτελοῦν τήν κραυγαλέα ἀπόληξη.

Οἱ ἐκδόσεις ΑΓΡΑ μέ τήν **Ἱστορία τοῦ ματιοῦ** δοκίμασαν ὅ,τι πιό δύσκολο: ὄχι ἀπλῶς νά μὴν ἐνείνουν ἐμπορευματικά τόν ὅποιο ἡδονογραφικό χαρακτήρα τοῦ μυθιστορήματος, ἀλλά καί νά τοῦ ἐπαναποδώσουν τή λογοτεχνική του καταγωγή. Ἐξοῦ καί τό σῶμα τοῦ βιβλίου συγχωνεύθηκε μέ τήν ἐκτεταμένη εἰσαγωγή τοῦ μεταφραστή Δ. Δημητριάδη, μέ τήν ἐργοβιογραφία, μέ τίς ἀποστασιοποιητικές ψυχαναλυτικές προτάσεις τοῦ Bataille, μέ τό «Σχέδιο γιά μιά συνέχεια τῆς **Ἱστορίας** καί μέ τό φωτογραφημένο ἐξώφυλλο τῆς α' ἐκδόσεως τοῦ '28, σχεδιασμένο ἀπό τόν André Masson.

Μ' αὐτήν τήν ἐξάρτησιν εἶναι κάπως δύσκολο νά θεωρηθεῖ ὁ γάλλος συγγραφέας «ἀπολογητής τῆς σεξομανίας, ἀπόστολος τοῦ ἐλαφροῦ καί διασκεδαστικοῦ ἔρωτα».

Στήν ἀντίπερα ὄχθη τῆς ἐκδοτικῆς φροντίδας ὁ **Ἡλιακός πρῶκτός**, πάλι τοῦ Bataille (σέ μετάφραση Κωστή Παπαγιώργη), ἀπό τίς ἐκδόσεις «Νεφέλη». Ἐπτά δοκίμια ἐπιλεγμένα μέ βάση κάποια δυσδιάκριτη ὁμορρυθμία ἀπό τόν Α' τόμο τῶν **Ἀπάντων** του καί πού χρειάζεται Προκρούστης γιά νά τά ἐντάξει στή σειρά «Παγκόσμια Λογοτεχνία» (ἕνα τους, π.χ., ἀσχολεῖται μέ τό Κράτος καί κάποιο ἄλλο, μόλις δισέλιδο, μέ τόν ὕλισμό). Βιβλίο πού ὁ ὠφελιμισμός τοῦ φορτώνει τόν ἰσοπεδωτικό γενικό τίτλο γιά λόγους προφανείς. Τίτλος πού ἀγρεύεται ἀπό τό πρῶτο στή σειρά δοκίμιο, καί τό ὅποιο ὑπολείπεται σέ ἔκταση δυό ἄλλων (τό ἕνα μάλιστα εἶναι ὑπερδιπλάσιο). Ἐκδοσῆ πού δέν μπαίνει στόν κόπο νά κατατάξει χρονολογικά τό κάθε κείμενο, ἰδίως ὅταν ἡ ζωή τοῦ συγκεκριμένου συγγραφέα βρῆται ἐκπλήξεων· πού ἀντί νά ἐνσωματώσει λειτουργικά τίς τρεῖς εἰκόνες πού ὑποστηρίζουν τό δοκίμιο γιά τόν Βάν Γκόγκ, τίς συσσωρεύει στίς τελευταίες σελίδες χωρίς ἐπεξηγηματικές λεζάντες.

Ψιλὰ γράμματα, θά πεί κανείς. Ἴσως· ἀλλ' ὅσο αὐτά σχετίζονται μέ τά «ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΤΕΧΝΕΣ», ἡ παιδεία μας θά θρέφεται μέ κολλυβογράμματα.

Πα. Μ.

Μάνος Χατζιδάκις Τά σχόλια τοῦ Τρίτου

Ἐξάντας

Δελφῶν 4 • Κεντρική Διάθεση
Κωλέττη 11, τηλ. 361219, 3604885

Τό ζήτημα τῶν Τραπεζῶν (1871-1873)

Οικονομική καί πολιτική διαμάχη στήν Ἑλλάδα τοῦ ΙΘ' αἰώνα

τοῦ Γιώργου Δερτιλή

(Πρόλογος Κ. Θ. Δημαρᾶ,

Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1980).

Τό βιβλίον τοῦ Γιώργου Δερτιλή ἐντάσσεται στή σειρά *Μελέτες Οικονομικῆς Ἱστορίας* πού ἐκδίδει τό Μορφωτικό Ἴδρυμα τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας, στό πλαίσιο τῆς προσπάθειας νά μελετηθεῖ καί νά ἀξιολογηθεῖ τό πλούσιο ἱστορικό ἀρχεῖο τῆς Ἐθνικῆς. Τόσο ὁ πλοῦτος τῆς πηγῆς ὅσο καί οἱ κατευθύνσεις πού διαφαίνονται ἀπό τό σύντομο σημεῖωμα τοῦ ἐκδότη, ὑπόσχονται σημαντικές κατακτήσεις στίς «μεγάλες ἀνεξερεύνητες περιοχές τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας». Καί τό βιβλίον τοῦ Γ. Δερτιλή δέν διαψεύδει τίς προσδοκίες. Μέ βάση τό ἱστορικό Ἀρχεῖο τῆς ΕΤΕ, γαλλικές καί βρετανικές ἀρχεὶακές πηγές καί τίς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, ὁ συγγραφέας πραγματοποιεῖ μιά τομή σέ μιά ὀρισμένη χρονική στιγμή, τό ἑλληνικό 1872, ὅπου μέ ἐπίκεντρο τά καθέκαστα τῆς Ἰδρυσης τῆς Γενικῆς Πιστωτικῆς Τράπεζας ἐπιχειρεῖ νά ἀνασυνθέσει τήν ἱστορική στιγμή στήν ὁλότητά της.

Τό κύριο σῶμα τοῦ ἔργου συνοδεύουν παραρτήματα, ὅπου δημοσιεύονται, μεταξύ ἄλλων, καί ὀρισμένα ἀπό τά βασικότερα ἔγγραφα πού ἀφοροῦν τήν Ἰδρυση τῆς Γεν. Πιστωτικῆς (ἀλληλογραφία, συμβάσεις μέ τό δημόσιο, καταστατικό). Τό σύντομο ἱστορικό τῆς Ἰδρυσης εἶναι τό ἐξῆς:

Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1871, ὄμιλος ὁμογενῶν κεφαλαιούχων τῆς Κων/πολῆς καί τῆς Ὀδησοῦ μέ ἐπικεφαλῆς τόν Εὐάγγελον Βαλτατζή ἔχει ὑποβάλει στήν Ἐθνική Τράπεζα πρόταση γιά Ἰδρυση, μέ δική της συμμετοχή, μιάς τράπεζας ἐπιχειρήσεων. Πρὶν ἀπό τήν Γεν. Συνέλευση τῆς Ἐθνικῆς τό Φεβρουάριο τοῦ 1872, ὅπου πρόκειται νά συζητηθεῖ τό προτεινόμενο σχέδιο καταστατικοῦ τοῦ νέου τραπεζικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Ἄνδρας Συγγρός ὑποβάλλει ἀντίστοιχη πρόταση. Προκειμένου νά ἐξετάσει τή νέα πρόταση καί ἐνδεχομένως νά προωθήσει τή λύση τῆς κοινῆς ἐπένδυσης, ἡ Ἐθνική ἀναβάλλει τή συζήτηση καί παραπέμπει τό θέμα

σέ τριμελή ἐπιτροπή. Στό μεταξύ ὁ Συγγρός κατορθώνει νά προσεταιριστεῖ στό δικό του ὄμιλο ὀρισμένα ἀπό τά μέλη τῆς ὁμάδας Βαλτατζή (καί κυρίως τόν κύκλο τῆς Ὀδησοῦ) καί, στά μέσα Μαρτίου, ὑποβάλλει νέα συλλογική πρόταση μέ σχέδιο καταστατικοῦ, ἀντιγραφή τοῦ σχεδίου Βαλτατζή. Ὁ Βαλτατζῆς ἐξωθεῖται ἔτσι σέ ἐσπευσμένη σύσταση τῆς τράπεζας τοῦ στίς ἀρχές Ἀπριλίου, χωρίς τή συμμετοχή τῆς Ἐθνικῆς. Ὁ Συγγρός θά κάνει τό ἴδιο σέ 2 μέρες. Ἐχοντας ἔτσι ἀκίνητοποιήσει καί ἀποκλείσει τήν Ἐθνική, πού ἀδυνατεῖ νά συμμετάσχει καί στίς 2 τράπεζες ἡ νά ἐπιλέξει μιά ἀπό τίς 2, οἱ δύο ἀντίπαλοι ὄμιλοι τῶν ὁμογενῶν συγχωνεύονται μέσα σέ ἓνα μήνα στό σχῆμα τῆς Γενικῆς Πιστωτικῆς ὅπου ἐπικρατεῖ τελικά ἡ ὁμάδα Συγγροῦ. Ἡ ὑπό Ἰδρυση τράπεζα, πού ἐπαγγέλλεται μεταφύτευση στήν Ἑλλάδα τοῦ θεσμοῦ τοῦ γαλλικοῦ CREDIT MOBILIER (τράπεζα βιομηχανικῶν κυρίως ἐπενδύσεων) ἀναβάλλει τήν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν της, καί ἡ κυβέρνησις Βούλγαρη δέν θά προλάβει νά προχωρήσει σέ διαπραγματεύσεις: Στίς 6 Ἰουλίου 1872 ἐκδηλώνεται ἀνοιχτά ἡ λαθροθηνοῦσα πολιτική κρίση. Μέ πρόσημα τήν πίεση γιά ἐπίλυση τοῦ Λαυρεωτικοῦ ὁ Γεώργιος ἐξωθεῖ σέ παραίτηση τόν Βούλγαρη καί ἀναθέτει τήν Κυβέρνηση στόν Ἐπαμ. Δεληγέωργη. Οἱ διαπραγματεύσεις θά γίνουν ἔτσι τόν Ὀκτώβριο, μέ κεντρικό καί ἐπίμαχο ζήτημα τήν ἐκχώρηση τοῦ ἐκδοτικοῦ δικαιώματος στή νέα τράπεζα. Θά ὀδηγήσουν στήν ἐγκριση τοῦ ὀριστικοῦ καταστατικοῦ καί στή σύμβαση τῆς 2ας Νοεμβρίου μέ τήν ὁποία τό δικαίωμα αὐτό ἐκχωρεῖται γιά τήν Ἐπτάνησο καί τίς ἐπαρχίες τοῦ κράτους στίς ὁποῖες δέν ἔχει ὑποκαταστήματα ἡ Ἐθνική. Τήν 1 καί 2 Δεκεμβρίου γίνεται ἡ δημόσια ἐγγραφή γιά 8.000 ἀπό τίς 56.000 μετοχές τῆς Πιστωτικῆς πού ἀντιστοιχοῦν σέ 2 ἑκατομμύρια δρχ. Τό κοινό θά ἐγγραφῆ γιά 13 ἑκατομμύρια. Αὐτό εἶναι τό κεντρικό νῆμα τῶν

περιστατικῶν τό ὁποῖο θά χρησιμοποῖσει ὁ συγγραφέας γιά νά ἀνασυστήσει τό πολυσύνθετο πλέγμα τῶν φανερῶν καί ἀφανῶν παραγόντων, οικονομικῶν, κοινωνικῶν, πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν, πού προσδιορίζουν τά δρώμενα. Οἱ ὁμογενεῖς, οἱ πραγματικές ἐπιδιώξεις τους, ὁ μεταξύ τους ἀνταγωνισμός, ἡ μεθόδευσή τῆς κατάκτησης τῆς ἑλληνικῆς ἀγορᾶς καί ἡ παρέμβαση τους στό πολιτικό παρασκήνιο. Ὁ Γεώργιος καί οἱ ἐπιδιώξεις του γιά μετριοπάθεια στήν ἐξωτερική πολιτική καί αὐξηση τῆς δύναμης τοῦ θρόνου στό ἐσωτερικό μέτωπο. Οἱ Ἑλληνες πολιτικοί, προϊόντα, ἀλλά καί δέσμοι τῶν μηχανισμῶν πού τούς συνδέουν μέ τήν ἐκλογική τους πελατεία, ἀντιμέτωποι στή φάση αὐτή μέ μεγάλα καί δυσεπίλυτα προβλήματα: τό Λαύριο, τά ἔθνη δάνεια τοῦ 1824-25, τήν ἀνανέωση τοῦ ἐκδοτικοῦ προνομίου τῆς Ἰονικῆς στήν Ἐπτάνησο. Ἡ Ἐθνική Τράπεζα καί ἡ προσπάθειά της νά ἀπαντήσει στήν ἀπάλεια τοῦ μονοπωλίου της μέ τήν πολιτική τῶν ἐλεγχόμενου ὀλιγοπωλίου. Τέλος, συνδετικός ἴστος ὄλων αὐτῶν, ἡ ἑλληνική οικονομική καί κοινωνική πραγματικότητα στήν κρίσιμη στιγμή τῆς ἀλλαγῆς, ὅπου τά πρῶτα δείγματα κάποιων συσσωρευσης εἶναι ὀρατά καί προοιωνίζονται σημαντικές δομικές ἀνακατατάξεις.

Βιβλίον πυκνό, πλούσιο καί πολυδιάστατο. Διερευνώντας ὄλους αὐτούς τοῦς πολύπλοκους μηχανισμούς, ὁ συγγραφέας δέν προεξοφλεῖ τήν ἀπάντηση στό πλεονεκτήματα πού ἀπαιτῶνται: ἡ ἐπιλογή του εἶναι ἡ μικρή διάρκεια καί ὁ πολυσύνθετος καμβάς τῶν παραγόντων πού συντρέχουν στό συγκεκριμένο. Ὡστόσο, ἂν μπορεῖ νά διαφανεῖ κάποιο σχεδιάγραμμα γενικότερης ἐρμηνείας, θά διακινδύνευα νά τό συνοψίσω, πολύ γενικά, ὡς ἐξῆς:

Διαβλέποντας ὅτι γιά πρώτη φορά ὑπάρχουν δυνατότητες ἀποδοτικῶν ἐπενδύσεων στήν Ἑλλάδα, οἱ ὁμογενεῖς κεφαλαιούχοι τῆς διασπορᾶς ἀποφασίζουν νά ἰδρῦσουν στήν Ἀθήνα μιά Τράπεζα ἐπιχειρήσεων. Στό πλαίσιο τῆς γενικῆς εὐφορίας πού ἐπικρατεῖ στήν Ἑλλάδα τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ 1870, καί ὑπό τό κράτος τῆς ἀναπτυξιακῆς ἰδεολογίας ἀλλά καί τῆς ἰδεολογίας τοῦ πατριωτισμοῦ, οἱ προτάσεις τους θά γίνουν εὐκόλα καί εὐλόγα δεκτές τόσο ἀπό τή μεγαλύτερη μερίδα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὅσο καί ἀπό τήν κοινή γνώμη. Ἀλλά οἱ ὁμογενεῖς δέν ἔχουν στήν πραγματικότητα τήν πρόθεση νά ἐπενδύσουν τά κεφάλαιά τους «παραγωγικά». Ἀποβλέπουν οὐσιαστικά στά κέρδη ἀπό τήν ἐκδοση χαρτονομίσματος - γι' αὐτό καί τό θέμα αὐτό θά γίνει τό ἐπίκεντρο τοῦ ζητήματος τῶν τραπεζῶν - ἀπό τήν κερδοσκοπία πάνω στίς μετοχές - γι' αὐτό καί θά ὀργανώσουν μέ συ-

καί γράμματα γνωρίζω

σηματικότητα τή δημόσια έγγραφη καί ἀργότερα τό παιχνίδι τών λαυρεωτικών μετοχών – καί ἀπό τούς πολλαπλούς χρηματιστικούς συνδυασμούς, στήν Ἑλλάδα καί στό ἐξωτερικό γιά τούς ὁποίους ἡ τράπεζα αὐτή μπορεῖ ἀπλῶς νά χρησιμεύσει σάν «βάση». Ἐχοντας ἀνάγκη ἀπό πολιτικά στηρίγματα γιά νά προωθήσουν τούς στόχους τους, θά παρέμβουν στό πολιτικό ἐπίπεδο, καί στή διαμιάκῃ τών κέντρων πολιτικῆς ἐξουσίας, θά ὑποστηρίξουν τό παλάτι, μοναδικό ἐγγυητή σταθερότητας. Ἄν καί ὁ Δεληγεώργης κρατᾷ «σκληρῆ στάση» στίς διαπραγματεύσεις, τελικά, ἐξαρτημένος καί εὐάλωτος, χωρίς ἐκλογικὴ βάση θά ὑποχωρήσει σέ ὅλα τὰ μέτωπα. Οἱ ὁμογενεῖς θά ἀποσπᾶσουν ἔστω καί προσωρινά, τὰ βασικά προνόμια πού διεκδικοῦν, ἐνῶ τὰ ἀνταλλάγματα πού θά δώσουν εἶναι ἥσσοнос σημασίας. Τελικά στήν Ἑλλάδα μέ τήν κυρίαρχη ἀγροτική οἰκονομία πού στερεῖται «αὐτορρυθμιστικῶν μηχανισμῶν» (σ. 62) μέ τό χαμηλό ἐπίπεδο λειτουργίας τών ἀστικῶν θεσμῶν καί τή χαρακτηριστικὴ ἰδεολογικὴ ρευστότητα (σ. 63), μέ τή «νηπιακὴ ἀστικὴ τάξη» (σελ.131) θά λειτουργήσουν, τήν κρίσιμη μεταβατικὴ αὐτὴ στιγμή, σάν καταλύτης, ἐπηρεάζοντας ἀποφασιστικὰ τὴ δυναμικὴ τῆς πορείας τῆς πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ «ἀρχέτυπου» (σ. 131) τῆς διασποράς, πού χαρακτηρίζει ἡ τάση γιά εὐκόλη κερδοσκοπία καί ἡ χρηματιστηριακὴ ἀπάτη, ἀντὶ γιά τὴ μακρόχρονη ἐπένδυση καί τὴν ἐπίμοχθη ἐργασία τοῦ «δυτικοῦ» προτύπου.

Πρόκειται φυσικά γιά σχεδιάγραμμα ἐρμηνείας. Ἄλλωστε τό διάστημα πού καλύπτει ἡ μελέτη εἶναι μικρό, καί ὁ συγγραφέας, ἀνιχνεύοντας ὅλες τὶς πτυχές τοῦ «μερικοῦ γεγονότος» πετυχαίνει, στό ἐπίπεδο αὐτό, ἰσορροπία· οἱ πρωταγωνιστές του ὑπάρχουν ὡς ἄτομα καί ταυτόχρονα ὡς φορεῖς οἰκονομικῶν καί πολιτικῶν διαδικασιῶν. Ἄλλὰ ἔχει καί τό πρόβλημα τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στό ἐπιμέρους καί τό γενικότερο, ἀνάμεσα στή μικρὴ καί τὴ μεγαλύτερη διάρκεια. Καί ἐπειδὴ πιστεύω κι ἐγώ, ὅτι «τό κάθε νέο γεγονός... πρέπει νά ἐνταχθεῖ γιά νά γίνῃ κατανοητό» μέσα στήν «πορεία πρὸς τὴ μεταβολή» πρὸς τὴν ὁποία ὁδηγοῦν «πολλαπλές καί περίπλοκες ἱστορικὲς δυνάμεις» (σελ. 130), θά ἤθελα ἀπλῶς νά ὑπογραμμίσω μερικούς ἀπὸ αὐτούς τούς γενικότερους παράγοντες, καί νά συζητήσω τό γενικότερο σχέδιο ἐρμηνείας μένοντες στήν κατεύθυνση πού ὑποδεικνύει καί ἡ μελέτη τοῦ Γ. Δερτιλῆ.

Θά ἤθελα πρὶν ἀπ' ὅλα νά τονίσω τὴ σημασία τῆς νέας φάσης στήν ὁποία περνᾷ ἡ Ἑλλάδα ἀκριβῶς τὴ στιγμή πού τίθεται τό ζήτημα τών τραπεζῶν. Ἐξαιτίας τῆς ἄλλωστε τίθεται. Γιατί πρὶν ἀπὸ ζήτημα διαθε-

σιμότητας τών κεφαλαίων τών ὁμογενῶν καί τών ὀρέξεών τους, πρὶν ἀπὸ ζήτημα ἰσορροπιῶν στό ἐπίπεδο τοῦ πολιτικοῦ, τό ζήτημα τών τραπεζῶν εἶναι προϊόν, καί ταυτόχρονα δείκτης καί πρόδρομος τών νέων τάσεων πού γιά πρώτη φορά διαγράφονται στήν Ἑλλάδα τοῦ 1870. Ὑπευθυμίζομε ἐνδεικτικὰ ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ 100 περίπου ἀτμοκίνητα ἐργοστάσια πού διαθέτει ἡ Ἑλλάδα τό 1875 - 77 ἰδρύθηκαν ἀκριβῶς μεταξύ 1870 καί 1873 κι αὐτὸ δέν εἶναι τυχαῖο. Τό δείγμα εἶναι φυσικά μικρό καί δέν πρόκειται γιά καμιά «ἀπογείωση» κατὰ τό μοναδικό ἄλλωστε στήν ἱστορία ἀγγλικό πρότυπο. Εἶναι ὁμως σημαντικὴ ἔνδειξη τών ἀνακατατάξεων πού ἀρχίζουν νά συντελοῦνται. Σ' αὐτὴ τὴ νέα πραγματικότητα ἀντιστοιχεῖ καί ἡ «ἀναπτυξιακὴ ἰδεολογία» πού μέ διαστρεβλωμένο τρόπο, ὅπως λέει ὁ Δερτιλῆς, μεταφέρει στήν Ἑλλάδα ξένα δόγματα, πού ὁμως θά πρόσθετα γιά πρώτη φορά ἔχουν καί κάποιο νόημα στὸν ἑλληνικὸ χώρο, ἔστω καί σέ ἐπίπεδο δυνατοτήτων. Καί σ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα ἐντάσσεται κατ' ἀρχὴν τό ἴδιο τό γεγονός τῆς ἱδρύσεως μιᾶς τράπεζας.

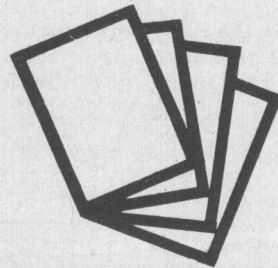
Ἄν οἱ ὁμογενεῖς γιά κάποιους «ἐξωλλαδικούς» λόγους ἀποφασίζουν νά μεταφέρουν τὰ κεφάλαιά τους στήν Ἑλλάδα, εἶναι ὁμως καί ἡ πρώτη φορά πού «μποροῦν» νά τό κάνουν. Δέν γέννησε ἡ τράπεζα τίς καπιταλιστικὲς σχέσεις. Ἄλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὑπάρχουν τέτοιες σχέσεις ἔστω καί σέ ἐμβρυακὴ μορφή, ἡ νέα τράπεζα θά μπορούσε νά τίς προωθήσει καί νά τίς ὀργανώσει: νά ὀργανώσει δηλαδή καί νά ἐπιταχύνει τὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, νά μετατρέψει τό ἀποθησαυρισμένο χρήμα σέ κεφάλαιο.

Ἄν τὴ στιγμή ἐκείνη στήν Ἑλλάδα, αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη λειτουργία τῆς, τότε ἴσως δέν εἶναι δευτερεύοντα τὰ ἀνταλλάγματα γιά τὰ ὁποῖα μάχεται ὁ Δεληγεώργης, δηλαδή ἡ μείωση τοῦ ἐπιτοκίου, ἡ αὐξηση τών ἀρχικῶν κεφαλαίων, τό δάνειο τοῦ δημοσίου. Γιά νά ἀποτιμηθεῖ βέβαια τελικά ὁ ρόλος τῆς τράπεζας τών ὁμογενῶν χρειάζεται μιὰ ἄλλη μελέτη πού θά δείξει ἀναλυτικὰ ἀπὸ πού ἀντλοῦσε τούς πόρους τῆς, ποιά ἦταν ἡ πελατεία τῆς, πῶς τοποθετοῦσε τὰ κεφάλαιά τῆς, κι αὐτὸ δέν εἶναι βέβαια τό ἀντικείμενο τῆς μελέτης τοῦ Γ. Δερτιλῆ. Στό ἐπίπεδο τῆς πρώτης ἐκτίμησης, πάντως, ἴσως δέν εἶναι ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὸ τό γεγονός ὅτι δέν ἐπένδυσε ἄμεσα στὴ βιομηχανία. Δέν ἔφτιαξε ἡ τράπεζα τὴ βιομηχανία. Θά μπορούσε ὁμως νά υποβοηθήσει τὴν ἐκβιομηχάνιση – μέ τὴ διευκόλυνση καί διεύρυνση τών συναλλαγῶν, τὴ χρηματοδότηση μεγάλων ἐργῶν, τὴν ὀργάνωση τῆς ἀγορᾶς φτηνοῦ χρήματος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ «GRANDES AFFAIRES» – κρατικὰ δά-

νεια, διάφοροι χρηματιστικοὶ συνδυασμοί, μεγαλεμπόριο κ.λπ. – εἶναι συνηθισμένη πρακτικὴ, ἀκόμα καί πολὺ πῖο «μοντέρνων» τραπεζῶν, ὅπως τὸ CREDIT LYONNAIS (ἱδρύσθη 1863, τράπεζα καταθέσεων) πού μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομη καί ἀτυχή ἐμπειρία ἐπενδύσεων στὴ βιομηχανία, σ' αὐτὲς διοχέτευε τὴν ἴδια ἐποχὴ τὸν μεγάλο ὄγκο τών κεφαλαίων του. Ἄλλωστε ἡ βιομηχανία πού μέ τόσες ἀντιξοότητες γεννιέται στήν Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κάθε ἄλλο παρά σίγουρα καί γρήγορα κέρδη ὑπόσχεται – κι αὐτὸ εἶναι δομικὸ ἐσωτερικὸ στοιχεῖο τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, μέ τὴ συντριπτικὴ κυριαρχία τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου, γιά πολλές ἀκόμα δεκαετίες.

Ὅλα αὐτὰ δέν σημαίνουν βέβαια ὅτι ἡ Τράπεζα τών ὁμογενῶν εἶναι σάν ὁποιαδήποτε ἄλλη τράπεζα. Οἱ παλιοὶ σαράφηδες τῆς Κων/πολης, ἐθισμένοι στὰ μεγάλα ποσοστὰ κέρδους, στὰ προνόμια, στήν κερδοσκοπία πᾶν ὅτι ὀθωμανικὰ χρεόγραφα, ἀπὸ τὴν μιὰ. Ἡ Ἑλλάδα μέ τὴν κυρίαρχη ἀγροτικὴ οἰκονομία πού πραγματοποιεῖ τὰ πρώτα τῆς βήματα στὸν καπιταλισμὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἴσως ἀπὸ τὴ διαπλοκὴ τους νά προκύπτει κάτι «πού κανεῖς δέν ἤθελε» – ἡ ἰδιοτυπία δηλαδή θρῖσκειται στό ἐπίπεδο τών μηχανισμῶν, πράγμα πού φαίνεται καί στὴ μελέτη τοῦ Γ. Δερτιλῆ. Ἀντίθετα οἱ ἔννοιες τῆς «ἀπάτης», τῆς «πλάνης» καί τῆς «μπλόφας» πού ἐπίσης χρησιμοποιεῖ ἂν εἶναι πρόσφορες γιά τὴν ἐρμηνεία τοῦ συγκυριακοῦ καί στιγμιαίου δέν χωροῦν στὴ μεγαλύτερη διάρκεια. Γιατί ἄλλωστε δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ πῶς ἐπέζησε καί προχώρησε ἡ Γενικὴ Πιστωτικὴ, ὅταν μερικοὺς μῆνες ἀργότερα τὰ προνόμια πού ἐξασφάλισε σ' αὐτὴ τὴ φάση ἔχουν οὐσιαστικὰ ἐξανημαστῆ. Οὔτε πᾶς, λίγα χρόνια ἀργότερα, καί χρηματιστήριο θά ὑπάρξει καί ἡ δικαιοσύνη θά προσπαθήσει, ἔστω καί ἀνεπιτυχῶς, νά καταδιώξει τὴν χρηματιστηριακὴ ἀπάτη (τό «συνδικάτο» τών λαυρεωτικῶν μετοχῶν). Ἡ ἴδια ἡ Γενικὴ Πιστωτικὴ, ἴσως καί ἐρήμην τών ἱδρυτῶν τῆς, δέν εἶναι ἄμοιρη τών κατοπιῶν ἐξελίξεων.

Χριστίνα Ἀγριαντώνη

Έννοια και χρησιμότητα της Φιλοσοφίας, I. Έννοια

του Ήλια Νικολούδη

Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1980, σσ. 335

Ο Ή. Νικολούδης, ειδικός επιστήμονας στην έδρα της Φιλοσοφίας του Ε.Μ. Πολυτεχνείου, φιλοδοξεί, μ' αυτό το βιβλίο, να καταθέσει «μιά προσωπική μαρτυρία ανάγνωσης της φιλοσοφίας και σκέψης για τη φιλοσοφία, που αφήνει ανοιχτό όμως το διάλογο και αδέσμευτη την προσωπική δημιουργία». Ξεκινώντας από τη θέση ότι «τό ουσιαστικό φιλοσοφικό πρόβλημα είναι σήμερα το πρόβλημα της δυνατότητας και, στην καταφατική απάντηση, της χρησιμότητας της φιλοσοφίας», καταπιάνεται στον τόμο με την ανάλυση του προγενέστερου, κατά το συγγραφέα πάντα, ερωτήματος: Τι είναι φιλοσοφία, ποιά είναι η έννοια της φιλοσοφίας. Έτσι, άφου άναπτύξει στην «Είσαγωγή» τό γενικό τρόπο με τον όποιο προσεγγίζει τό θέμα του (θεματική - προβληματική - μεθοδολογία - προσανατολισμός), ό Η.Ν. διερευνά την έννοια της φιλοσοφίας ως προς δύο διαστάσεις: τη φύση της φιλοσοφίας (πηγή και φυσιογνωμία) και την ουσία της. Η διερεύνηση αυτής της δεύτερης διάστασης (πού καταλαμβάνει και τό μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου) γίνεται μέσα από την κατάταξη και παρουσίαση των διαφόρων απαντήσεων - πραγματώσεων που έχει προτείνει ή ιστορία της φιλοσοφίας στο έρώτημα της ουσίας της: Η φιλοσοφία διερευνάται ως καταφατικός λόγος, ως κριτικός λόγος, ως θέληση, ως πράξη, ως παρόρμηση, ως κριτική, ως προβληματική. Τό βιβλίο συμπληρώνουν μιά πλουσιότατη βιβλιογραφία, ελληνική και ξενόγλωσση (πάνω από 500 τίτλοι), και άλφαθητικοί πίνακες ονομάτων, όρων και πραγμάτων.

Η ανάγνωση του βιβλίου του Η.Ν. μου άφησε ένα αίσθημα εύφροσύνης. Την εύφροσύνη που αφήνει, πέρα από όποια γενικά ή ειδικότερα σημεία διαφωνίας ή συμφωνίας, ένας άνιδιοτελής, άνοιχτός, συνεπής, βαθιά έντιμος λόγος. Ο Η.Ν. όμολογεί έναν κριτικό και προοδευτικό ανθρωπισμό: Η φιλοσοφία είναι «μορφή του

ανθρώπινου άπελευθερωτικού αγώνα», «ανάγκη μιάς νίκης άπέναντι στο δέος», «έλεγχος της "άνθρωπινότητας" του καθεστώτος που διέπει τις ανθρώπινες κοινωνίες». Η ουσία της φιλοσοφίας είναι κριτική όπου και όταν ή ανθρώπινη ζωή δέν είναι άυθεντική. Έρχεται σε σύγκρουση με την ιστορία, συνδέεται με τους νέους και είναι «προορισμένη νά κηρύξει έναν ανθρωπισμό χωρίς ανθρωποθυσίες που θά καταλύει κάθε έξουσία ανθρωπιάς του Ή. Νικολούδη δέν συγκροτείται σε φιλοσοφικό σύστημα. Για τό συγγραφέα, «μέ τό σύστημα ή φιλοσοφία άκίνητοποιείται, τελματώνεται, άγκυλώνεται (...) Τό φιλοσοφικό σύστημα γίνεται τάφος της φιλοσοφίας». Και κει άκριβώς, παρά τό διαφανόμενο έκλεκτικισμό (ή ίσως και λόγω αυτού) έδράζεται, πιστεύω, ή προοδευτικότητα του ανθρωπισμού του Η.Ν. Και αυτό γιατί πιά σήμερα έχει κυλήσει πολύ νερό στ' αυλάκι. Ο παλιός άπελευθερωτικός, αντιθεοκρατικός ανθρωπισμός, έχει αλλάξει ριζικά χαρακτήρα. Όχι μόνο γιατί ό ιμπεριαλισμός πολιτεύεται στ' όνομα του ανθρώπου και της προόδου του, αλλά κυρίως γιατί ό θεωρητικός ανθρωπισμός στο βαθμό που δομείται ως σύστημα έρμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας, λειτουργεί σήμερα αντιεπιστημονικά, συμβάλλοντας συχνά στη συγκάλυψη της εκμεταλλευτικής και καταπιεστικής ουσίας των ταξικών κοινωνιών και στερώντας τους εκμεταλλευόμενους από τά επιστημονικά μέσα νά έν-νοήσουν την κοινωνική τους κατάσταση και τους τρόπους νά έλευθερωθούν. Όσο για τό «μαρξιστικό» ανθρωπισμό, ό όποίος, διατηρώντας την άναφορά του στο θεωρητικό πλαίσιο που διαμόρφωσε ιστορικά τό εργατικό κίνημα, γεννήθηκε ως κριτική της νέας θεοκρατίας των χωρών του άνύπαρκτου σοσιαλισμού λειτουργώντας έτσι προοδευτικά, άκόμη κι αυτός έξαντλεί τά όρια της προοδευτικότητάς του όταν φιλοδοξεί νά δομηθεί σε θεωρητικό σύστημα που ύποκαθιστά τελικά την επιστημονική ανάλυση των κοινωνιών αυτών. Ο ανθρωπισμός του Η.Ν. άποφεύγοντας τη συστηματοποίηση διατηρεί την κριτική του διάσταση.

Τό γενικό πλαίσιο ιδεών στο όποιο εγώ άναφέρομαι, διαφέρει

ριζικά από αυτό του Η.Ν. Όμως πιστεύω άνεπιφύλακτα ότι σήμερα που κυκλοφορούν άνερόκλητες και άνεξέλεγκτες όι κάθε λογής δεξιές και «άριστέρές» σκοπιμότητες, πού ή κοινωνική και ή πολιτική μας ζωή κυριαρχείται από θεωρητικά άναρθρες, πολιτικά ιδιοτελείς και ιδεολογικά συγκεχυμένες δημαγωγίες, σήμερα που ή άριστερά - φορέας, ύποτίθεται, ενός πληρέστερου και βαθύτερου από τον ανθρωπισμό θεωρητικού λόγου - είναι κοινωνικά άνυπόληπτη, ένας συνεπής άνοιχτός και έντιμος ανθρωπισμός μπορεί νά έπιτελέσει πολύ χρήσιμο έργο: νά θέσει και νά προβάλλει ως άπαραίτητα στοιχεία και του θεωρητικού διαλόγου εκείνα άκριβώς τά ιδιαίτερα ήθικά στοιχεία που τον χαρακτηρίζουν ως κριτικό ανθρωπισμό. Έτσι, όποιος είναι νά άναμετρηθεί θεωρητικά μαζί του, θά πρέπει νά έπιστρατεύσει, άν θέλει επί της ουσίας ν' άκουστεί, μιάν αντίστοιχη άνιδιοτέλεια, συνέπεια και έντιμότητα, δηλαδή ένα ίδιας ποιότητας ήθος. Έτσι ή όποιες ιδεολογικές άφετηρίας ή κατευθύνσεις κριτική δέν συμμορφώνεται με αυτά τά κριτήρια δέν θά είναι ουσιαστικά άπευθυντέα. Ο λόγος του Η.Ν. χαρίζει αυτή την ήθική άνάσα. Είτε μιλάει για τον Ντεκάρτ, τον Χάιντεγκερ ή τον Μπασελάρ, είτε διαπραγματεύεται τη σοκρατική στάση, είτε αναλύει τον Νίτσε ή τον Φουκώ, ό Η.Ν. παραμένει δροσερός, άνοιχτός στην κριτική χωρίς ποτέ νά κρύβει τό μέτρο και τά όρια της προσωπικής του άποψης. Τό βιβλίο του Η.Ν. είναι ένα τίμο βιβλίο.

Μέσα σ' αυτά τά πλαίσια, και στά όρια που έπιτρέπει έτούτο τό σημείωμα, θά πρότεινα δύο παρατηρήσεις.

Η πρώτη άφορά τον τρόπο με τον όποιο ό Η.Ν. αντιμετώπιζει την επιστήμη. Ο ανθρωπισμός του Η.Ν. (σε αντίθεση με άλλους παλαιότερους) φαίνεται άνίκανος νά διακρίνει την άπελευθερωτική δύναμη της όργανωμένης γνώσης που περικλείει κάθε γνήσια επιστήμη και συγγείι αυτή τη δύναμη με τό σημερινό καπιταλιστικό τρόπο όργάνωσης, άσκησης και διαχείρισης της. Ο Η.Ν. φαίνεται σε μερικά σημεία νά ταυτίζει την επιστήμη με την τεχνοκρατική ιδεολογία έτσι ώστε καταγγέλλοντας τη δεύτερη νά θυσιάζει, σ' ένα βαθμό, και την πρώτη. Η δεύτερη παρατήρηση

καί γράμματα γνωρίζω

ἀφορᾶ τή διαφαινόμενη ἑλληνολατρία τοῦ Η.Ν. Παρόλο πού, μέσα στή σημερινή κοινωνική καί ἰδεολογική σύγχυση, ἡ ἀναζήτηση τῶν προοδευτικῶν στοιχείων τῆς ἑλληνικῆς ἰδιαιτερότητας εἶναι ἴσως ἀναγκαῖα, αὐτό δέν μπορεῖ νά δικαιολογήσει κανενός εἶδους ἑλληνοκεντρική ὑπερηφάνια. Εἶναι ἄλλο πράγμα νά ἀναζητήσουμε τήν ἐνδεχόμενη ἠθική ἢ καί φιλοσοφική ἐπικαιρότητα τῶν Ἑλλήνων στοχαστῶν τῆς ἀρχαιότητας καί ἄλλο πράγμα νά κατασκευάσουμε ἀκόμη μιά φορά, σήμερα, μετά τίς ὀδυνηρές καί ἄμεσα αἰσθητές μέσα καί γύρω μας συνέπειες τῆς προγονοπληξίας, τό μῦθο τῆς πάντων μητέρας ἑλληνικότητας. Μερικές διατυπώσεις τοῦ Η.Ν. κλίνουν ἐπικίνδυνα σέ μιά τέτοια κατεύθυνση.

Καί μιά ἀκόμη παρατήρηση. Τό βιβλίο τοῦ Η.Ν. ὡς κάτι «λιγότερο ἀπό εἰσαγωγή, μιά προεἰσαγωγή στή φιλοσοφία», ἀπευθύνεται στούς φοιτητές τοῦ Πολυτεχνείου (καί, δέβαια, ὄχι μόνο σ' αὐτούς) φιλοδοξώντας ν' ἀποτελέσει ἕνα ἐργαλεῖο «μύησης στή φιλοσοφία». Θέλει νά εἶναι γραμμένο μέ τέτοιο τρόπο ὥστε ὁ ἀναγνώστης «νά μαθαίνει γιά τήν οὐσία τῆς φιλοσοφίας ἐνῶ μαθαίνει νά φιλοσοφεῖ καί νά μαθαίνει νά φιλοσοφεῖ ἐνῶ μαθαίνει γιά τήν οὐσία τῆς φιλοσοφίας». Μέ ἄλλα λόγια, ἡ εἰσοδος στή φιλοσοφία πού ἐπιδιώκει ὁ συγγραφέας εἶναι συνώνυμη μέ μιά ἐγκατάσταση τοῦ ἀναγνώστη μέσα σ' αὐτήν, μέ τήν «ὀργάνωση ἐκεῖ ἀπό τή μεριά του μιάς προσωπικῆς διαμονῆς». Πιστεύω ὅτι ὁ Η.Ν. ἀκολουθεῖ μέ συνέπεια αὐτή τή μέθοδο καί τό βιβλίο του εἶναι ἀρκετά ἀνοιχτό ὥστε νά ἐπιτρέπει πολλῶν διαφορετικῶν τοποθετήσεων ἐγκαταστάσεις.

Ὅσο ἡθελα νά διατυπώσω μιά ἐπιφύλαξη σχετικά μέ τήν εκπαιδευτική ἀποδοτικότητα αὐτῆς τῆς μεθόδου εἰσαγωγῆς στή φιλοσοφία, εἰδικά γιά τούς φοιτητές τοῦ Πολυτεχνείου. Ἴσως γιά τούς φοιτητές τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν θά ἦταν προσφορότερη μιά εἰσαγωγή μέ συνδετικό ἴστό τήν προσπάθεια νά ἀναδειχθεῖ ἡ σχέση φιλοσοφίας καί ἐπιστημῶν. Δηλαδή τίς φιλοσοφικές προσπάθειες γιά τή διατύπωση τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, τά φιλοσοφικά προβλήματα πού δημιουργοῦν οἱ ἐκαστοτε νέες ἐπιστημονικές θεωρίες, τίς φιλοσοφικές ἀντιδράσεις πού προκαλεῖ ἡ ἐμφάνιση μιάς νέας

ἐπιστήμης καί ἡ ὀργάνωση ἑνός νέου γνωστικοῦ ἀντικειμένου κ.λπ.

Τέλος, πιστεύω πώς ἡ χρησιμότητα τοῦ βιβλίου θά γινόταν ἀκόμη μεγαλύτερη ἂν σέ μιά δεύτερη ἔκδοση προβλεπόταν μιά κριτική πα-

ρουσίαση τῆς πλουσιότατης διβλιογραφίας, κατάταξη κατά θέματα ἢ «Σχολές», σύντομος σχολιασμός κ.λπ.

Ἀριστείδης Μπαλάτς

Νέα βιβλία ἐπιλογή ἀπό τίς τελευταῖες ἐκδόσεις

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Βακαλόπουλος Ἀπόστολος, Παγκαρπία Μακεδονικῆς γῆς, Ἐκδόσεις Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσ/νίκη, 1980.

Δερτιλῆς Γιώργος, Τό ζήτημα τῶν τραπεζῶν (1871-1873). Οἰκονομική καί πολιτική διαμάχη στήν Ἑλλάδα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, Πρόλογος Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἐκδόσεις Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1980.

Μανουσάκας Γιάννης, Ὁ φυγόδικο, μαρτυρία, ἐκδ. Ὀδυσσεύς, 1980.

Στολῆς Κώστας, Ὁ πόλεμος 1940-41 κι ἡ Γενιά του, Ἀθήνα, 1980.

Προβατᾶς Ἀλκιβιάδης, Πολιτική ἱστορία τῆς Ἑλλάδος 1821-1980. Νομοθετικά καί ἐκτελεστικά σύμματα, Ἀθήνα, 1980.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - ΔΙΚΑΙΟ

Βανδώρος Δ., Ἡ χρηματοδότηση τῆς βιομηχανίας εἰς τήν Ἑλλάδα καί τήν Μ. Βρετανίαν, Πειραιεύς, Καραμπερόπουλος, 1980.

Oppermann Thomas, Ἑυρωπαϊκό Κοινωνικό Δίκαιο καί οἱ ἐπιπτώσεις τῆς ἑλληνικῆς ἐνταξης στό θεσμικό σύστημα τῆς ΕΟΚ, μεταφ.-ἐπιμ. Γιώργου Παπαστάμου, ἐκδ. Ἀφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1980.

Ρῶτη Νίκου Ἡ διάλυση τῆς Βουλῆς. Α. Σάκκουλα, 1980.

Σύνδεσμος Διπλωματοῦχων Οἰκονομικῶν καί Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν, Προβλήματα ἀπό τήν ἐνταξη τῆς χώρας μας στήν ΕΟΚ, Οἰκονομικό Συνέδριο 6-9 Μαρτίου, 1979. Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα, 1980.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΠΟΛ. ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Eliade Mircea, Γύογκα, μεταφρ. Ἐλσης Τσοῦτη, Ἐκδόσεις Ι. Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα, 1980.

Eliade Mircea, Σαμανισμός, μεταφρ. Ἰφιγένειας Μποτηροπούλου, Ἐκδόσεις Ι. Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα, 1978.

Καϊσλερ Ἀρθουρ, Ἴανός, μεταφρ. Γιούρι Κοβαλένκο, Ἐκδόσεις Ι. Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα, 1979.

Κατσούλης Ἡλίας Α. Ἐπιστημολογικά

προβλήματα τῆς σύγχρονης Πολιτικῆς Ἐπιστήμης, Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα, 1980.

Παπαγκώργης Κωστής, Ὁ Νομοθέτης πού αὐτοκτονεῖ. Μιά πολιτική ἀνάγκωση τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου, Νεφέλη 1980.

Παζέ Ζάν, Ψυχολογία καί Παιδαγωγική, ἐπιμέλεια Τάσος Ἀνθουλιᾶς, μεταφρ. Ἀπόστ. Βερβερίδης, ἐκδ. Νέα Σύνορα, Ἀθήνα 1980.

Πόππερ Κάρλ, Ἡ ἀνοιχτή κοινωνία καί οἱ ἐχθροί της, Τόμος Ι, Εἰσαγωγή-μετάφραση, Εἰρήνης Παπαδάκη, Ἐκδόσεις Δωδώνη, Ἀθήνα, 1980.

Ράγγας Σωκράτης, Τί λέει ὁ ἴδιος ὁ Λένιν γιά τό Στάλιν, Ντοκουμέντα, ἐκδ. Σωκράτης, 1980.

Ράγγας Σωκράτης, Τί λέει ὁ Μάρξ γιά τήν ἐλευθερία καί τή δημοκρατία, Ἐπιλογή - Πρόλογος, Ἐκδόσεις Σωκράτης, 1980.

Tompkins Peter and Bird Christopher, Ἡ Μυστική Ζωή τῶν φυτῶν, μεταφρ. Γιούρι Κοβαλένκο, Ἐκδόσεις Ι. Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα, 1980.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Βαρίκας Βάσος, Συγγραφείς καί κείμενα, τόμ. Β' 1966-1968. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, Ἀθήνα, 1980.

Βουγιούκας Α. Ἀρθρα καί μελέτηματα, Ἐκδόσεις Νικόδημος, Ἀθήνα, 1980.

Μπαλάσκας Κώστας, Νεοελληνική Ποίηση, Κείμενα, Ἑρμηνεία, Θεωρία, ἐκδ. Ἐπικαιρότητα, 1980.

Ντελόπουλος Κυριάκος, Σύστημα Βιβλιογραφίας, ἐκ. Ἑλληνικό Λογοτεχνικό καί Ἱστορικό Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1980.

Ὀράδα ἐργασίας, Νεοελληνικά Κείμενα γιά τό Γυμνάσιο, τόμ. Β', ἐκδ. Ἰνστιτούτου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Θεσ/νίκη, 1980.

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΟΙΗΣΗ

Ἀλεξίου Δημήτρη, Τριλογία τοῦ ἐμφυλίου Πολέμου, 1946-49, ποιήμ., ἐκδόσεις Εἰρήνη, Ἀθήνα 1980.

Ἀσλανίδης Ε. Γ., Τό ἐκτυφλωτικόν καλειδοσκόπιον, Ἐκδόσεις Κέδρος, Ἀθήνα, 1980.

καί γράμματα γνωρίζω

Βακόπουλος Χρήστος, *Υπόθεση μπέστ-σέλλερ*, μυθιστόρημα, 'Αθήνα 1980, εκδόσεις 'Υπό σκέψη.

Βιάν Μπόρις, *Θά φύσω στους τάγους σας*, μεταφρ. 'Αρη Γεωργίου, 'Εκδ. 'Υπό σκέψη, 'Αθήνα, 1980.

Βιζυηνός Γ. Μ., *Νεοελληνικά διηγήματα*, 'Επιμέλεια Παν. Μουλάς, 'Εκδόσεις 'Ερμής, 'Αθήνα, 1980.

Γιουρσενάρ Μάργκεριτ, *Αλέξης*, μετάφραση 'Ιωάννα Δ. Χατζηνικολή, 'Εκδόσεις Ι. Χατζηνικολή, 'Αθήνα, 1980.

Γιουρσενάρ Μάργκεριτ, *Διηγήματα της 'Ανατολής*, 'Εκδόσεις Ι. Χατζηνικολή, 'Αθήνα, 1980.

Γονατάς Ε., *Οι 'Αγέλαδες*, 'Εκδ. Κείμενα, 'Αθήνα, 1980.

Δούκαρης Δημήτρης, *Ποιήματα του σώματος*, 'Εκδόσεις Τομές, 'Αθήνα, 1980.

'Ερεμπουργκ 'Ηλιος, *'Ανθρωποι, χρόνια, ζωή*, 'Εκδόσεις Νεφέλη, 'Αθήνα, 1980.

'Ιωάννου Γιώργος, *'Ομόνοια 1980*, Φωτογραφίες 'Ανδρέας Μπελιάς, 'Εκδόσεις 'Οδυσσεάς, 'Αθήνα, 1980.

Κακναβάτος 'Εκτωρ, *Τετραψήφιο*, 'Εκδ. Κείμενα, 1980.

Καρνινάλ Μαρί, *'Εγώ και «αυτό»*, μετάφραση Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ, Κέδρος 1980.

Καρούζος Νίκος, *'Ο ζήλος του μή σχετικού με παροράματα*, 'Εκδ. Πολύπλανο, 'Αθήνα, 1980.

Νίκη Κατσαούνη, *'Η Εύλαλια, ὁ 'Ιάσωνας καὶ ἡ Γαλούσα*, 'Εκδόσεις Δόμος, 'Αθήνα, 1980.

Κόντος Γιάννης, *Στὴ διάλεκτο τῆς 'Ερήμου*, 'Εκδ. Κέδρος.

Καπάτος Ρήγας, *Λατινοαμερικάνοι ποιητές*, 'Εκλογή - μετάφραση - σημειώσεις Ρηγ. Καπάτος, 'Εκδ. Α. Καραθίας, 'Αθήνα, 1980.

Λελεμπής Φάνης, *Ποιήματα*, 'Ανάπλι, 1980.

Μανουσάκη Γιώργη, *'Οδοιπορικό των Σφακίων*, 'Εκδόσεις Κέδρος, 'Αθήνα, 1980.

Μαρκόπουλος Γκώργος, *Οι πυροτεχνουργοί*, 2η έκδ., Θεσσαλονίκη, 'Η μικρή 'Εγνατία, 1980.

Μέλθιλλ Χέρμαν, *Μπενίτο Σερένο καὶ 'Άλλες ιστορίες*, Εισαγωγή - μετάφραση Νίκος Βαρδικιάς, Αίολος, 1980.

Μπαλέρμας Εύαγγ., *Τὸ ἡμερολόγιο ἑνὸς βαρυποινίτη*, ἐπιμέλεια κειμένου Κώστας Παπαγεωργίου, 'Εκδ. Κέδρος, 'Αθήνα, 1980.

Μπατάιγ Ζώρζ, *'Ηλιακός Πρωκτός*, 'Εκδ. Νεφέλη, 'Αθήνα, 1980.

Πέτρος Μπίκος, *Εὐτυχία με μπαλῶματα*, διηγήμ., 'Εκδόσεις Κέδρος, 'Αθήνα, 1980.

Μπρετόν 'Αντρέ, *'Ανθολογία τοῦ μαύρου χιούμορ*, τόμ. Α', Β', 'Εκδόσεις Αἰγόκερως, 'Αθήνα, 1980.

Νικολαΐδης Νίκος, *Τὸ στραβόξυλο. Μικρές ἀγωνίες*, 'Εκδόσεις Σίσυφος, 'Αθήνα, 1980.

Νταβέας Δημήτρης, *'Ιστορήματα Α'*, ποιήματα, εκδόσεις Πατάκη, 'Αθ., 1980.

Ουάιλντ 'Όσκαρ, *'Ο κήπος με τίς ροδιές*, 'Εκδόσεις Στοχαστής, 'Αθήνα, 1980.

Παπαθεοδώρου Βίκυ, *Σπασμένα πλήκτρα*, 'Αθήνα, 1980.

Κατερίνα Παπαγεωργίου, *Κεὶ πᾶντο στό κούτσουρο γιά πάντα*, 'Εκδόσεις Διογένης, 'Αθήνα, 1980.

Πατίλης Γιάννης, *Κέρματα*, Θεσσαλονίκη, 'Η μικρή 'Εγνατία, 1980.

Τυμπόρ, *Mini-Passport*, μεταφρ. Χριστίνα Σταματοπούλου, 'Εκδόσεις Στοχαστής, 'Αθήνα, 1980.

Στήβενσον Ρόμπερτ Λούις, *Δόκτωρ Τζέκιλ καὶ κύριος Χάιντ*, μετάφραση, σχόλια, ἐπιλογὸς Θόδωρος Καλοπίσης, 'Εκδόσεις Αἴολος, 'Αθήνα, 1980.

ΘΕΑΤΡΟ

Γκόρκι Μάξιμ, *'Ο Γεγκόρ Μπουλιτσόφ καὶ οἱ ἄλλοι*, μετάφραση 'Αντώνης Βογιατζός, 'Εκδ. Θεμέλιο, 'Αθήνα, 1980.

Χουρμούζη Μ., *Διάλογοι ἐπτά*, 'Εκδόσεις 'Ιθάκη, 'Αθήνα, 1980.

—ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ—

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ

'Αγαπητέ Πολίτη
Μέ ἀφορμή τὰ γεγονότα τοῦ Πολυτεχνείου καὶ τῆς πορείας παρακαλῶ νὰ φιλοξενηθεῖς μερικές ἀπορίες γιατί τὸ ἐκλεκτὸ ἐπιτελεῖο τῶν συνεργατῶν σου εἶναι τὸ μόνο ποῦ μπορεῖ νὰ πιάσει τέτοια ἰδεολογικοπολιτικά θέματα. 'Η δεξιά με τὴ βοήθεια τῶν ἀποκαλούμενων ἀναρχικῶν κ.λπ. μάτωσε τὸ λαὸ καὶ προσπάθησε νὰ τρομοκρατήσῃ τὸ ἀνερχόμενο λαϊκὸ κίνημα ποῦ εἶναι σὲ ἄνοδο. Πιστεύουν λοιπὸν οἱ ἀναρχικοὶ ὅτι εἶναι ἐπαναστατικὴ πράξη τὸ νὰ γίνονται αἰτίοι τοῦ ματοκυλισματος ἀθῶνων ἀνθρώπων; Γιατί μπαίνουν σὲ ξένους χώρους ἀγωνιστῶν ποῦ τὸ ξέρουν καλά

ὅτι ποτέ δὲν θὰ τοὺς ἀκολουθήσουν γιατί δὲν πιστεύουν σὲ τέτοια μορφή ποῦ τελικὰ διαιωνίζει τὴ δεξιά στὴν ἐξουσία καὶ τὴν κάνει πιο διχτατορική. Τέλος ρῶν οἱ ΑΝΑΡΧΙΚΟὶ ἀνῆκουν στὸ χώρο τῆς ἀριστερᾶς;

Στὴν 'Ελλάδα πιστεύω ὅτι ἀναρχικὸ ρεῦμα δὲν ὑπάρχει καὶ οἱ μόνες ἐκλάμψεις τοῦ ἦταν ἡ δράση τοῦ νεκροῦ ἥρωα ἀνταρτοπολίτη ΚΑΣΙΜΗ, τοῦ ἀναρχοσυνδικαλιστῆ ΣΕΡΙΦΗ καὶ τοῦ ἀναρχοδιανοομένου ἀντιιμπεριαλιστῆ ΠΕΙΘΗ.

'Όλα τὰ ἄλλα εἶναι ἐκφυλισμένες καταστάσεις μέχρι ὑποπτες ἐνέργειες δεξιῶν.

Μέ ἐκτίμηση
Κ. ΡΙΤΣΙΑΡΔΗΣ
'Ιδ. ὑπάλληλος

ΑΝΤΡΕ ΜΠΡΕΤΟΝ
ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ
ΤΟΥ ΜΑΥΡΟΥ ΧΙΟΥΜΟΡ

Σὴν
Φασόν
'Ασπύρ
'Ησ
Φορητὴ
Μουσουλῶ
Κλαρὴ
Νεὺ Ἄ'Αστὺ
'Ασπρῶν
Κορμῶν
Ρεμο
Ρουαὶ
'Ασπρῶν
Πακρῶν
Κορῶν
Περ
Πεβρ

ΑΙΤΟΚΕΡΣΕ

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ 17

πεζὸ - ποίηση · κριτικὴ

MARIO VITTI: 'Επιφάνεια ' καὶ ' νεκρομαντεία ': βαθύτερες λειτουργίες τῆς μυθολογίας στὴν ποίηση τοῦ Σεφέρη. (δοκίμιο) ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΕΝΑΣ: Τέσσερα ποιήματα. ΝΙΚΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ: 'Ο εἰσπράτορας (διήγημα) WOODY ALLEN: 'Η πόρνη τῆς Μέννα (διήγημα) ἀπόδοση: Σ. Κακίσης) ΤΑΚΗΣ ΚΑΡΒΕΛΗΣ: 'Οκτὼ ποιήματα. ANTONIN ARTAUD: Γιά τὴν αὐτοκτονία (δοκίμιο) ἀπόδοση: Β. Κόσσης) PAUL LEAUTAUD: Γνώμες πάνω στὴ γραφή (ἀφορισμοὶ) ἀπόδοση: Γ. Καραβασιλέας) DYLAN THOMAS: Οἱ ἐχθροὶ (διήγημα) ἀπόδοση: Μ. Σταυρινού) ΦΑΙΔΩΝ ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΗΣ: Τέσσερα ποιήματα. ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΜΕΝΙΔΗΣ: ἕνα ποίημα. CHESLAW MILOSZ: Εἰδήσεις (ποίημα) ΜΙΧΑΛΗΣ ΓΚΑΝΑΣ: «Θεσπρωτικὴ φωνή» (διήγημα) HANS ARP: Δύο ποιήματα (ἀπόδοση: Μ. Στεφανοπούλου) ΑΝΘΗ ΚΑΡΥΠΙΔΟΥ: 'Ενα κείμενο: BRUNO SCHULZ: 'Οδὸς Κροκοδείλων (διήγημα) ἀπόδοση: Σπ. Τσακνιάς) Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ: 'Ο Δ. Θεὸς συζητᾶ με τὸν Γ. Καρυπίδη) ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ. ΤΑ ΦΥΛΛΑ: (Σχόλια γιά τὴν πνευματικὴ ἐπικαιρότητα) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ.